

2. Rann... owieck.

Pravda... owieck.

lehas? ciemu sie frasucis?

niebie, podobno niechior?

niebie, podobno niechior?

niebie, podobno niechior?

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

Se... owieck.

R XIII 1923 3379

R 4 II B - 1749

Flavius V. Vegetius Renatus.

De re militari libri quatuor.

Paris : Chrestien Wechel, 1535

Vegetiuse (4/5 saj) teost peetakse üheks peamiseks allikaks Vana-Rooma sõjanduse kohta. Autor rõhutab, et edukaks sõjapidamiseks on olulised sõdu-rite väljaõpe ja distsipliin, korralik varustamine ja logistika, strateegiline ja taktikaline juhtimine. Teos ei kaotanud oma tähtsust ka pärast tulirelvade kasutuselevõttu. Vegetiusele kuulub ka lausung: *Kui ihkad rahu, siis valmistu sõjaks* (*Si vis pacem, para bellum*).

Roberto Valturio.

De re militari.

Pariis : [Chrestien Wechel?], 1535

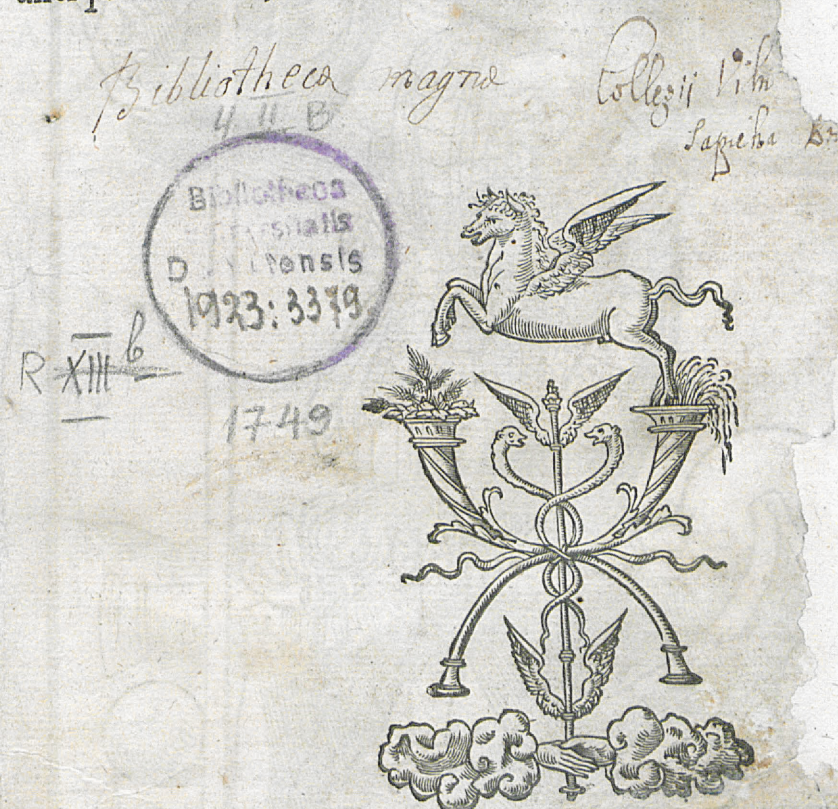
Itaallase **Roberto Valturio** (u 1405–1475) *De re militari* (Sõjakunstist), mille esmatrükk ilmus 1472, on üks olulisemaid renessansiajastu relvastust ning sõjamasinaid kirjeldav teos.

Tundmatu autori rohked puulõike-illustratsioonid annavad ettekujutuse toonastest relvadest, kindlustest ning sõjapidamisviisidest.

Vegetius Renatus, F. De re militari. Pariisis, 1535.
Raamat asekaitsler Casimir Sapieha (1609-1656) kogust, mille ta
1645.a kinkis Vilniuse ülikoolile. Sissekirjutis tagakaanel teatab aga, et
varem on raamat kuulunud väeülem vürst Dmitri Šuiski abilisele.
Tartu ülikooli raamatukogusse on jõudnud 1923.a. F. Puksoo
vahendusel.

FLAVIUS VEGETII RENVIRI

illustris de re Militari libri quatuor.
SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSV-
laris de Strategematis libri totidem.
AELIANI de instruendis Aciebus liber vnus.
MODESTI de vocabulis rei Militaris liber vnus.
Item pictura bellica cxx passim Vegetio adiecta. Collata ad
antiquos codices, maximè B V D AE. I, quod refertur

PARISIIS.
Sub scuto Basiliensi ex officina Christia-
ni Wecheli.
M, D, X X X V.

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

RERVM ET VERBORVM IN VE.

getio contentorum index, in quo prior numerus capita,
alter libros supputat.

A Cies, capite xiiii, li- bro, iii.	Cohortes Colligere campū xxv, iii.	Marii diligentia x, iii.	v, i. &
Accensi xix, ii, & xiiii, iii.	Colores lung xli, iiii	Martiobarbuli xvii, i.	
Alæ equitum i, ii.	Cornu v, iii.	Menfores vii, ii.	
Annibal rei militaris peri- tus in proœmio lib. iii.	Cornicines vii, ii.	Metatores ibidem.	
Anser xxvi, iiii.	Cuneus xix, iii.	Metelli diligentia x, iii.	
Aphricani iaculatores xv, i.	Decumana porta xxiii, i.	Militia sacramentum v, ii.	
Aquila xiii, ii.	Decani viii, ii. & xiii, ii.	Minotauri signum vi, iii.	
Aquiliferi vii, ii.	Decurio xiiii, ii.	Mulierū Ro. crines ix, iiii.	
Armaturæ ibidem.	Digmata xviii, ii.	Munifices vii, ii, & xix, ii.	
Affer xlvi, iiii.	Dracones xiii, ii. & xiii, i.	Murus pedestris exercitus xx, i.	
Augustales vii, ii.	Drumi xvi, iii.	Nauarchi xxxii, iiii.	
Auxiliares ii, ii.	Ducenarius viii, ii.	Ordinarii vii, ii.	
Balearibus fundæ pri- mo repertæ xvi, i.	Equites legionarii i, ii.	Optiones vii, ii.	
Barrhitus xviii, iii.	Exercitus i, ii. & i, iii.	Pannonici xx, iii.	
Bebæ xx, i.	Falarica xviii, iiii.	Papilones xxiii, i.	
Beneficiarii vii, ii.	Falx xlvi, iiii.	Peditum duo genera i, ii.	
Bipennis xlvi, iiii.	Ferētarii xx, i. & xiiii, iii.	Perfarū mos in fossis du- cendis x, iii.	
Buccina v, iii.	Flauiales vii, ii.	Phalanges ii, ii.	
Buccinatores vii, ii.	Forfex xix, iii.	Phalarica xviii, iiii.	
Burgus x, iiii.	Frons xiiii, iii.	Pherentarii xv, ii.	
Calones vi, iii.	Fundibulatores ibidem.	Pila xx, i.	
Campigeni vii, ii.	Fúditores xv, ii. & xiiii, iii.	Pilum xv, ii.	
Campus martius x, i.	Fustibalus xiiii, iii.	Pompeii exercitium ix, i.	
Candidati vii, ii.	Galearii x, i.	Pratoria porta xxiii, i.	
Capaneus xxi, iiii.	Globus xix, iii.	Prencipes xxv, ii.	
Caput contubernii viii, iii.	Harpagones xxv, ii.	Principes primæ coh- tis viii, ii.	
Caput porcinum xix, iii.	Hastatus xiiii, iii.	Principia vii, ii.	
Castella viii, iii.	Hastatus primus viii, iii.	Primæ centuriæ xxiii, i.	
Cateruæ ii, ii.	Hastatus secundus ibidem.	Primus hastatus viii, ii.	
Cato rei militaris scri- ptor iii, ii.	Imagarii vii, ii.	Promuscis xxvi, iii.	
Catonis sententia xiii, i.	Lacedæmoniorum cir. ca bellum cura in proœ- mio, iii.	Pyrrhus elephantos pri- mus in Italiā duxit ibid.	
Centenarii viii, ii.	Legio i, & ii, ii.	Quibus dux moueat exercitū ad pugnā xii, iii.	
Centurio primili ibidem.	Leuis armatura xiiii, iii.	Quinti° cincinnatus iii, i.	
Circitores viii, iii.	Liberarii vii, ii.	Remedium in formidi- ne milicum xii, iii.	
Classium duo genera i, ii.	Loricula xviii, iiii.		
Claudii iaculatores xv, i.	Malleoli xviii, iii.		
	Manipulus xiii, ii.		

INDEX

Rhodiorū astutia xx, iiii. Signa muta ibidem. Tubicines vii, ii.
 Sariffæ xxiii, iiii. Signiferi vii, ii. Turma xiii, ii.
 Scipionis Aphrica. in ex- Spatha xv, ii. Turmales ibidem.
 ercendo milite cura x, iiii. Spiculum ibidem. Tydeus v, i.
 Scipionis sentetia xxi, iiii. Talea viii, iiii. Valli quid viii, iiii.
 Scriptores rei militaris Tesseræ quid & tesserarii Velites expediti xvi, iiii. &
 viii, i. Torquati ibid. (vii, ii. Verriculū xv, ii. (xxvi, iiii.
 Scutati xv, ii. Tragularii xv, ii. Veterū consuetudo xiii, i.
 Serra xix, iiii. Tribulus xxiii, iiii. Vexillationes i, ii.
 Semispathæ xv, ii. Tribunus vii, ii. Xantippus rei militaris
 Signa vocalia v, iiii. Triarii xx, i. & xiii, iiii. peritus in procemio iiii.
 Signa semiuocalia ibid. Triarius Prior viii, ii. FINIS.

INDEX IN SEXTVM IVLIVM FRON-

tinum complectens illustrium virorum nomina cum exem-
 plis eorum à Frontino adductis.

ccxiii. ccxv. ccxx. ccxxii. ccxl.
A Bydeni ccxv. ccxxvi. ccxxviii. ccxxix. Asculani ccxxix.
 Acilius Glabrio ccxxv. ccxxix. ccxli. Atheas rex Scyth. ccvii.
 Adathantes ccxi. (ccvi. Anaxibius ccxiii. Athenienses clxxxvii.
 Aegyptii ccviii. clxxxiii. Antigonus ccxiii. ccxxviii. ccxxv. ccxxix.
 Aemilius Paul. clxxxvi. Antiochus ccxxi. ccxxii. Attalus ccxix.
 Aetoli ccxvi. (clxxxvii. ccxxv. ccxxii. Attilius ccxvi.
 Afranius ccxix. Antipater ccxviii. Attilius Regul. ccxxviii.
 Afri ccviii. Antonius cxciii. cciii. c cxxv.
 Agathocles cxcviii. ccxiii. ccxix. ccxxviii. Augustus Germanicus
 Agrigēti cxxxi. ccxxvi. Appius Claudius ccviii.
 Agesilaus clxxxvi. cxciii. ccxxviii. ccxxviii. Autofradates Perfes
 cxcv. cxcvi. cxcvii. Apollonides ccxxii. clxxxviii.
 ccxiii. ccxxvii. Aquirius ccxxviii. Aurelius Cotta ccxxviii.
 Alexāder Mace. clxxxvi. Arabes ccix. Barca ccxxvi.
 clxxxviii. cxciii. cxcvii. Arcades ccxx. Bateus Nolanus ccxx x.
 ccv. ccviii. ccix. ccxviii. Archelaus cciii. Boii cxcii.
 ccxxii. ccxxviii. ccxxv. Archidamus cxcvi. Brasidas cxc.
 ccxxv. ccxxviii. Ategua ccxxviii. Brutus ccxxv.
 Alcetas ccxl. Ariouistus ccxxvii. Byſatiū clxxxvii. ccxxvii.
 Alcibiades ccxiii. ccxv. Aristippus ccxxi. Caducei ccxxviii.
 ccxxi. ccxxviii. ccxxv. Aristides ccxxv. Cadicius cxc.
 Alicius ccxviii. (ccxxvii. Armenii ccxvii. Caesar clxxxiii. clxxxvi.
 Amilcar clxxxiii. ccxxix. Arpi ccxxviii. cxc. cxciii. cxcv. cxcvi.
 Ambiorix ccxxx. Aristomus ccxxviii. cxcvii. cc. cci. ccv. ccxii.
 Amphipolis ccxxix. Arminius dux German. ccxiii. ccxvi. ccxxviii.
 Annibal cxcii. cxciii. cci. Artaxerxes cciii. (ccxvii. ccxxx. ccxxv. ccxxvii.
 cciii. cciii. ccix. ccx. Afrubal clxxxvii. cxc. ccxxix. ccxli.

IN FRONTINVM.

C. Cassius ccxii. P. Crassus ccxxviii. Entidas cxcvi.
 C. Lalius clxxxiii. ccxliii. Eufates fluuius ccxxviii.
 Calphurnius cxc. Craterus ccxxiii. Fabius Max. clxxxvi.
 Camillus ccvii. ccxxv. Crispinus ccxl. ccxlii. clxxxvii. cxciii. cxcvii. cc
 Campani ccxxii. ccxxvii. Crisci ccxxviii. ccvii. ccxxii. ccxxviii.
 Cato ccxxvi. ccxli. Cræsus clxxxix. ccvii. ccxxviii.
 Cato Porcius clxxxiii. Crotona oppid. ccxxiii. M. Fabius cxcv.
 M. Catoc lxxxiii. clxxxvi. Curius cxciii. cci. ccxxv. Fabius cæſo clxxxvi.
 ccxvi. ccxx. ccxxv. Curio cos. ccxxviii. Q. Fab. cxcvi. ccxxviii.
 ccxxviii. ccxxv. Q. Curtius ccxxii. Fabius Rutilius Maximus
 Carthaginen. clxxxvi. Cyaneæ agustia clxxxix. ccvi. ccxxviii.
 eorum duces cxciii. Cyriestes clxxxiii. Fabriti⁹ ccxxv. ccxxv.
 Calius primipi. ccxxix. Cymbri ccxv. Fidenates ccvii.
 Catii ccv. Cyrus rex Persarū cxcvii. Flaminius ccx.
 Catineses ccxviii. ccxxi. ccxxviii. ccxxv. Flamma cxc.
 Casilinum ccxxviii. Dareius cxcii. Flavius fimbria ccxxx.
 ccxxviii. Daci ccvi. Fonteius cxc. ccxxviii.
 Causenses ccxviii. Datames ccxv. Fulvius nobil. cxcii. cxcv.
 Cassius ccxxv. ccxl. Delminū oppid. ccxxiii. Fulvius cos. ccxxviii.
 Castronius cciii. Decius cxc. ccxxvii. Fulvius Imperator ccviii.
 Celtiberi ccviii. ccxxviii. Fulvius Flaccus ccxxviii.
 Cimon ccxx. Decimus Iunius ccxxviii. ccxli.
 Cizycū ccxxv. cxxviii. Didius cxciii. ccxvii. Furius Agrippa ccxvi.
 Chabrias clxxxix. cxcviii. Dyonisius cxciii. ccxxii. Furius Camillus ccxvi.
 Chares ccxxvi. Diodorus ccxxix. Q. Furius ccxvi.
 Calcid. ccxxvi. ccxxvii. Domiti⁹ Corbulo ccxvii. L. Furius clxxxv. cxc.
 Ciminia sylua clxxxvi. ccxxviii. ccxxv. ccxxix. Gabii ccxxi.
 Claudius clxxxviii. ccxix. Domitius Calvinus ccxx. Galli ccvi. ccxxviii. ccxix.
 Clearchus ccxxii. ccxxv. Domitianus Augustus Gelo tyrannus cxcvii.
 Cleandridas cciii. clxxxv. clxxxvii. ccxxx. Germani ccxxviii.
 Cleomenes cci. Duillius clxxxix. ccvi. Graci ccxxv.
 Cleonymus ccxxviii. Eginē. ccxxviii. (ccxx. Haliatis ccxxix.
 Chlistenes Sciyo. ccxxviii. Eoneus Tarentin. ccxxii. Halys fluuius clxxxix.
 Cōminius Atrabas ccxix. Epaminundas Thebanus Hamilcar clxxxviii.
 Conon ccxliii. cxcvi. cxcvii. cxcviii. ccii. Hanno Carthaginensis
 Corneli. Nasica ccxxviii. ccx. ccxxi. ccxxvii. cxciii. ccxxix.
 Cornelius Cossus ccxvi. Ephesii ccxxvii. (ccxxv. Haridas rex Molofforū
 Cornelius Ruffin. ccxxviii. Ephialtes Trachinius ccii. ccix.
 Coriolanus cxciii. Epidauri ccxviii. Hetrusci ccvii.
 L. Cornelius cos. ccxxv. Epirotæ ccviii. Hernici ccxvi.
 Corinthus ccxxvii. Equi populi ccxvi. Herculeius cxc.
 Cotta cos. ccxxx. ccxxviii. Erythrei ccix. Hemocrates Siracusan.
 Crassus ccxii. Ennienes ccxli. ccxvii.

INDEX

Himerai	ccxxii.	Lusitani	ccxxii.	Myronides Atheniensis	
Himera ciuit.	ccxxvi.	Lyfander	cxc.cci.	ccvii. cexl.	
Himilco carthag.	ccxxvi.		ccxxxii.	Nafica	ccxxxii.
Hircius	ccxxviii.	Mago dux Carth.	ccx.	Necii	ccxxviii.
Hispani ccvii.	ccxxviii.		ccxxiii.cexli.	Nero	clxxx.
Hispania ciuitates		Magnetes	ccxxiii.	Cl.Nero	ccxxvii.
clxxxiii.		Maharbal	ccviii.	Neuius Centurio	ccxli.
Horatius Cocles	ccxix.	Mandron	ccxxii.	Nicostratus	clxxxvii.
Iapiges	ccx.	Marcus Liuius	ccxl.	Nolani	ccxxix.
Iberi	ccii.	Marcus Porcius		Numantini	ccxxx.
Illyrii	ccviii.ccxiii.		clxxxiii.ccxix.		ccxxviii.
Indas vel inides aruspex		Marcellus	ccvii. cexxi.	Numida	ccxxiii.
cxcvii.			ccxxix.ccxxxvii.	Ostauus C.	ccxxvii.
Iphicrates clxxviii.	cxc.	Marius C.	clxxxvi.cxevi	Otacilius	ccxxix.
cxcii.cxcix.cc.ccxiii.			ccii.ccv.ccxv.ccxvi.		ccxxiii.
ccxix.ccxvii.ccxl.			ccxxiii.ccxxxii.ccxxxv.	Pachorus rex	clxxxiii.
Iuba rex	ccxiii.		ccxxxix.	Pansa Cos.	ccxiii.
Iugurtha	cc.ccvii.	L.Martius	ccxiii.	Papyrius Cursor	ccvi.
Laberius	cxc.	Martius T. eques	ccxvii.		ccxxiii.ccxxi.
Labienus	ccxc.ccxii.	Mantinia	ccxxvii.	Parthi	ccxii.
ccxvi.		Manlius A. Cos.	cxciii.	Parmenes Thebi.	ccii.
Lacedaemonii clxxxviii.		Manlius imperiosus	ccxxvii.ccxxxix.		
cc.cci.ccxvii.			ccxxiii.	Paulus	ccv.
Lacetani	ccxxvi.	Cn.Mailius	cxcv.ccxiii.	Peloponenses	ccxxv.
Laelius	ccxi.ccxxxviii.	Mafiniffa	ccxxiii.	Pelopidas Theb.	clxxxix.
Lartha dux Pœn.	ccxxvi.		ccxxxvi.		ccxxiii.ccxli.
Leonidas	ccxxvii.	Maurus interrex	ccxxviii.	Pericles Athen.	clxxxvii.
Leptenes Syracusa.	ccviii.	Megarenfes	ccxliii.	cxc.cxcvi.cxcviii.	
Leucadia	ccxxii.	Melanthus	ccxiii.	ccxxv.ccxl.	
Liburni	ccxiii.	Memnon Rhodius		Petilius	ccxxiii.
Licinius	clxxxv.ccv.		ccix.ccxiii.	Petreius	cc.
Ligures ccxxiii.ccxix.		Messenii	ccxx.	Petilini	ccxxviii.
Lilybai	ccxxvi.(cxcii.	Metellus Pius	clxxxv.	Perfa	ccxxvii.
Lyfimachus	ccxxii.		cxcix.ccviii.	Phalisci ccvii.ccvii.	ccxxvi
Litana fylua	cxcii.	Q.Metellus	cxciii.	ccxxvi.	
Liuius dux	ccxxii.		ccxxxi.ccxxxii.ccxxxiii.	Phalaris	ccxxii.
Liuius Salinator	cciii.	Milites quando primo iu.		Phares dux Athen.	ccxix.
Locri	ccxli.	reiuando facti.	ccxxxi.	Prusias	ccxxix.
Luca oppidum	ccxx.	Minutius Cos.	cxc.	Pharnastanis parthi	ccxii.
Luceius	ccxxviii.	Milciades	ccxlii.	Philippus	clxxxix.cc.
Luftatius Catul.	clxxxix.	Minutius Ruffus	ccvi.	ccxxvi.ccxix.ccxxi.	
Lucullus	cc.cci.ccxv.	Mithridates	clxxxiii.	ccxxiii.ccxxxv.ccxxxi.	
ccxxvii.		Mummius	ccxxvi.	ccxli.	

IN FRONTINVM.

Philippus Macedon. rex	ccxxxi.ccxxxix.ccxl.	Theutoni	ccxv.		
clxxxviii.cci.	P.Scipio	cxcix.cci.	Thebani ccxxi. cxxxv.		
Pinarius	ccxl. ccxxiii. cclii. cccxxxi.	Thermopylæ	ccvi.ccxl.		
L.Piso	ccxxxi.	L.Scipio	ccxxvi.		
Pyrhus ccv.ccvii.ccxiii.	C.Scip	ccxxv.ccxxxix.	clxxxvii.cci.ccxiii.		
ccxxiii.ccxxxi.ccxxxii.	Scythæ	ccxvi.	Thracæ ccxxiii.ccxix.		
	Scorvlo	cxcv.	ccxxii.ccxix.		
	Scordisci	ccvi.ccxvi.	Triphon	ccxix.	
Phormio	ccxxvi.	Segobrienses	ccxxvii.	Tifaphernes	cxciii.
Pœni	ccvii.ccxix.	Sempronius	ccxli.	Tiberius Cafar	cc.
Pompeius	clxxxiii.	Sempronius Tuditanus		Tiberius Gracchus	ccix.
clxxxviii.cxxxix.cxciii.	ccxxvii.			Tigracus	ccxl. (ccxxiii.
cc.cci.cci.ccv.ccxii.	Sempronius Gracchus			Thimorheus Atheniensis	
cxxviii.ccxix.ccxxxvi.	cxcvii.ccviii.ccxli			cxcviii.ccxiii.	
Pœpilius Lenas	ccxxx.	Sempronius Longus	ccx.	Titurius Sabin.	ccxxx.
Porfenna	ccxix.	Semiramis	ccxxiii.	Torquatus	ccxxiii.
Posthumius cxcvi.cxcix.	Sertorius	clxxxix. cxcv.		Thraſybulus	ccxxv.
ccxxvi.	cxcvi.cxcvii.cci.ccx.			Triballi ccvii.	(ccxxix.
Pœtius Cœmius	ccxxvii.	ccxv.ccxviii.ccxix.		Trinaſſon caſtell.	ccxxiii.
Preneſte occiſorū capita.	ccxxix.			Troæneni	ccxxiii.
Ptolomeus ccxl.(ccxvii.	Seruius Tullius	ccxvi.		Tullus Hoſtilius	ccxxiii.
Quintinus Capitolinus	P.Seruilus	ccxxiii.		Tymarch. Aetolus	ccxxi.
ccxv.ccxvi.	Sextus Tarquin.	ccxxi.		Tygranes	cci.
Quintius coſ.	ccxxviii.ccx.	Sicyonii	ccxxi.ccxv.	Tygranocerta	ccvii.
Quintus Max.	ccxlii.	Sinilius Priſcus	ccxvi.	Valerius Leuius	
Rhegini	ccxxii.	Soſiſtratus	ccxxi.	ccvii.ccxxxix.	
Rhodii	ccxxv.	Sorobriſenſes	ccxxvi.	P. Valer.	ccxxviii.ccxxxiii.
Romulus	ccvii.	Spartacus	cxc.	Varro	ccxxvii.
Romani ccxxvii.ccxviii.	Statorius	clxxxiii.		Veientes	ccvii.
ccxxx.ccxxxi.ccxxxii.	Statilius	ccxlii.		Velius	ccxxx.
ccxli.eorū legati	cxciii.	Sutrin	ccvii.	Ventidius	clxxxiii. cci.
Rutilius	ccxxxi.	Sulpitius Petreius	ccvi.	Verginius	cc (ccxii.
Sabini	ccxvi.	Sylla cxc.	cxciii. cxcvi.	Vepaſianus cci.	ccxxix.
Sabora	ccxiii. cxcvii.cci.ccxiii.ccxvi			Viriatus ccxxvi. ccxxvii.	
Saguntini	ccxxvi. cxcviii.ccxxxiii.cclxi.			ccviii.ccxix.	
Salinator	ccxxiii.	Syphax	ccxi.	Vmbri	clxxxvi.
Saluius Pelignus	ccxvi.	Syphacis legati	ccxiii.	Volſci ccxvi.ccxviii.	
Seaurus.ccxxxvi.ccxxxii.	Syracuſani	ccxxi.		Volturnus flu.cci. (ccxlii	
Scipio clxxxvii.cxcvii.	Tarentini	ccxxi.		Xenophon	cxxviii.
ccii.cci.ccxv.ccxvi.	Tarquinus rex	ccxvi.		Xerx.ccxxxvi(ccxxxviii.	
ccxxiii.ccxv.	Tarquin.Sup.	clxxxiii.		Xantippus	ccii.cci.
Scipio Aemilia.ccxxxvi.	Tarqniefes	ccvii. (ccxx		Zopyrus	ccxxi.
Scipio Africanus clxxxv.	Tamiris aut Tomiris				
cxciii. cxi.ccxviii.	Tegea	ccxxi. (ccviii.			

FLAVII VEGETII

VIRI ILLVSTRIS, AD VALEN-

tinianum Augustum Epitoma institutorum rei
militaris, ex Commentariis Catonis, Cel-
si, Traiani, Hadriani, & Frontini.

Libri primi

PROLOGVS.

Antiquis temporibus mos fuit, bonarum artium studia manda-
re literis, atque in libros redacta offerre principibus. Quia ne-
que recte aliquid inchoatur, nisi post deum fauerit Imperator: oportet
neque quemquam magis [†] decet vel meliora scire, vel plura
quam principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse sub-
iectis. Quod Octavianum Augustum, ac bonos dehinc principes
libenter habuisse, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimo-
niis creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione com-
pulsus, dum considero clementiam vestram, ausibus literarum magis ignoscere
posse, quam ceteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse vix sensi, li-
cet in hoc opusculo, nec verborum concinnitas sit necessaria, nec acumen inge-
nii, sed labor diligens ac fidelis: ut ea quæ ad diuersos historicos, vel armorum
disciplinam docentes, dispersa & inuoluta celantur, pro vtilitate Romana pro-
ferantur in medium. De delectu igitur atque exercitatione tyronum, per quosdā
gradus & titulos antiquam consuetudinem conamur ostendere. Non quò tibi,
Imperator inuicte, ista videantur incognita, sed ut quæ sponte pro reip. salute
disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperii cōditores: & in hoc paruo li-
bello, quicquid de maximis rebus, semperque necessariis requirēdū credis, inuenias.

ROMANOS, OMNES GENTES SOLA

Armorum exercitatione vicisse.

CAPVT PRIMVM.

IN omni autem pralio non tam multitudo & virtus indocta, quam
ars & exercitum solent præstare victoriam. Nulla enim alia re vide-
mus populum Romanum sibi orbem [†] subegisse tetrarum, nisi armo-
rum exercitio, disciplina castrorum, vsuque militiæ. Quid enim ad-
uersus Gallorum multitudinem, paucitas Romana valuisset? Quid aduersus
Germanorū proceritatē, breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tan-
tū numero sed etiā viribus corporū, nostris præstitisse, manifestū est. Aphro-
rū dolis atque diuitiis semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiæque
nos vinci, nemo vnquam dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tyronē soler-
tem eligere, ius (ut ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exer-
citio roborare, quæcumque euenire in acie atque in praliis possent, omnia in cam
pestri meditatione prænoscere, seuerē in delides [†] vindicare. Sciētia enim rei bel-
lica

lica, dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam propior est: rudi & indocta multitudo, exposita semper ad eadem.

quam
rudis

Ex quibus regionibus tyro eligendus.

Cap. II.

eo minus
habere.

que res.

Rerum ordo deposcit, ut ex quibus provinciis vel regionibus tyrones legendi sint prima parte tractetur. Constat enim, in omnibus locis & ignavos & strenuos nasci. Sed tamen, quia gens gentem precedit in bello, & plaga coeli non ad robur corporum tantum, sed etiam animorum plurimum valet, quo loco ea quae a doctissimis hominibus comprobata sunt, non omittam. Omnes nationes, quae vicinae sunt soli, nimio calore siccatae, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam ac fiduciam cominus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui se exiguum sanguinem habere nouerint. Contra, Septentrionales populi, remoti a solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortisque contemptum, & non possit deesse prudentia, quae & modestiam seruat in castris, & non parum predest in dimicatione, consiliis.

Vtrum ex agris an ex urbibus utiliores sint tyrones. Cap. III.

Sequitur, vtrum ex agris, an de urbibus utilior tyro sit, requiramus. De qua parte nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quae sub diuo & in labore nutritur, solis patiens, umbram negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit, etiam urbanos ad arma compelli: qui ubi nomen dedere militiae, primum laborare, decurrere, portare potius, & solem puluerque ferre condiscant: parco victu utantur & rustico, interdum sub diuo, interdum sub papilionibus, commorentur. Tunc demum ad usum erudiantur armorum: & si longior expeditio emergit, in angariis plurimum detinendi sunt, proculque habendi a ciuitatis illecebris: ut eo modo, & corporibus eorum robur accedat, & animis. Nec inficiandum est, post urbem conditam, Romanos ex ciuitate profectos ad bellum semper: sed tunc nullis voluptatibus, nullis delitiis frangebantur. Sudore cursu & campestri exercitio collectum natas iuuetus abluebat in Tyberi. Idem bellator, idem agricola, genera tantum mutabat armorum. Quod usque adeo verum est, ut aranti Quintio Cincinnato viro optimo dictaturam constet oblatam. Ex agris ergo supplendum robur praecipue videtur exercitus. Nescio enim quomodo minus timet mortem, qui minus deliciarum nouit in vita.

Quintius
Cincinnatus
dictator.

Cuius aetatis tyrones probandi sint.

Cap. IIII.

imbuuntur
alacritas

Nunc, qua aetate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, si antiqua consuetudo seruanda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat. Non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, quae discuntur a pueris. Deinde militaris alacritatis saltus & cursus ante tetandus est, quam

quam corpus aetate pigrescat. Velocitas enim est, quae percepto exercitio strenuum efficit bellatorem. Adolescentes legendi sunt sicut ait Salustius. Nam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discerebat. Melius enim est ut exercitatus iuuenis causetur aetate nondum aduenisse pugnandi, quam doleat praeteriisse. Habeat etiam spatium vniuersa discendi. Neque enim parua aut levis ars videtur armorum, siue equitem, siue peditem sagittarium velis imbueri, siue scutatum armaturae numeros omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, ut missile & destinato ictu & magnis viribus iaciat, ut fossam ducere, sudas scienter figere norit, tractare scutum & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni, pugnare aduersum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas.

Salusti. in
Catilinar.

Qua statura tyrones sint probandi.

Cap. V.

Proceritate tyronum, a Mario consule ad victoriam scio semper exacta, ita ut senos pedes, vel certe, quinos & denas uncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo: & plures militiam sequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem. Si ergo necessitas exegerit, non tam staturae rationem conuenit habere, quam virium. Et ipso Homero teste non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem animis fuisse significat.

Marij disti
gentia.

Tydeus.

armis.

Ex vultu & corporis positione agnosci in eligendo, qui meliores possint esse tyrones.

Cap. VI.

Sed qui delectum acturus est, vehementer intendat ut ex vultu, ex oculis, ex omni confirmatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, sicut doctissimorum hominum disciplina comprehenditur: quod etiam in apibus Mantuanus autor dicit esse seruandum. Nam duo sunt genera: hic melior, insignis & ore Et rutulis clarus squamis: ille horridus, alter Desidia, latamque trahens inglorius aluum.

Ex Vergilio
lij liij. Geo
orgico.

Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duritia collectis. Cum haec signa in tyrone deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres. Utilius est enim fortes milites esse, quam grandes.

Cuius artis tyrones vel eligendi sint vel respuendi. Cap. VII.

Sequitur, ut cuius artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, lintheones, omnesque qui aliquid tractasse videntur ad genacea pertinens, longe arbitror pellendos a castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumque venatores, con-

A ii uenit

uenit societate militiae. Et hoc est in quo totius reipub. salus vertitur, vt tyrones non tantū corporibus, sed etiam animis præstantissimi deligantur. Vires regni & Romani nominis fundamentum in prima & delectorum examinatione consistunt. Nec leue putetur hoc officium, aut passim quibuscunq; mandadū, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in Sertorio præcipue consistat esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui committenda bellorum fortuna, & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignauus? si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunq̃ exercitus profecit tempore belli, cuius in probandis tyronibus claudicarit & elector. Et quantum vsu experimentisq; cognouimus, hinc tot ubiq; ab hostibus illata sunt clades, dum longa pax militem negligētius incuriosiusq; legit, dum honestiores quiq; ciuilia sectatur officia, dū possessoribus addicti tyrones, per gratiam aut dissimulationē probantur, talesq; sociantur armis, quales domini habere fastidiūt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

Quando tyrones signandi sint.

Cap. VIII.

Sed non statim punctis signorum inscribendus est tyro delectus: verū ante exercitum pratentandus, vt vtrum verē tanto operi aptus sit possit cognosci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim quāuis in specie non improbables videantur, tamen experimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus viles, & in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo, q̃ virtus. Signatis itaq; tyronibus per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Sed huius rei vsus dissimulatio longæ securitatis aboleuit. Quem inuenias qui docere possit quod ipse non didicit? De historiis ergo vel libris nobis antiqua consuetudo repetenda est. Sed illi res gestas & euentus tantum scribere bellorum, ista, quæ nunc quarimus, tanquā nota linquentes. Lacedæmonii quietem, & Athenienses, aliiq; Græcorum in libros retulere complura, quæ *τακτικά* vocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruis finibus imperium suum penē solis regionibus, & mundi ipsius sine distendit. Hæc necessitas compulit euolutis autoribus, ea me in hoc opusculo fidelissimè dicere, quæ Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit, quæ Cornelius Celsus, quæ Frontinus perstringēda duxerūt, quæ Paternus diligentissimus iuris militaris assertor in libros redegit, quæ Augusti & Traiani Adrianiq; constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi autoritatis assumo, sed horum quos, supra retuli, ea quæ dispersa sunt, velut in ordinem & abbreviationes, quæ epitomata dicuntur, conscribo.

Ad gradum

Ad gradum militarem & cursum & saltum exercendos tyrones.

Cap. IX.

Primis ergo meditationum auspiciis, tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie custodiendum est, quā vt omnes milites incedendi ordinē seruēt. Quod aliter fieri non potest, nisi vt assiduo exercitio ambulare celeriter & æqualiter discant. Periculum enim sæpe ab hostibus grauissimum sustinet diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti milia passuum, horis quinq; duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citator est, totidem horis viginti quatuor milia peragenda sunt. Quicquid addideris iam cursus est, cuius spacium non potest diffiniri. Sed ad cursum præcipue assuefaciendi sunt iuniores, vt maiore impetu in hostes procurrant, vt loca opportuna celeriter, cum vsus aduenerit, occupent: vel aduersariis idem facere volentibus, præoccupent: vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant. Ad saltum etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles: vt cum eiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Præterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cum cursu saltuq; veniens, aduersarii perstringit oculos, mentemq; deterret, priusque plagam infligit, quā ille ad cauendum vel ad resistendum se præparet. De exercitio Pompeii magni Salustius hoc memorat, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparasset ad pralia.

Pompeii exercitum.

Ad vsus natandi exercendos tyrones.

Cap. X.

Natandi vsus æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere, non enim semper flumina pontibus transeuntur, sed & cedens & insequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis hymbribus vel niuibis solent exundare torrentes. Et ignorantia non solum ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discimen incurrit: ideoque Romani veteres, quos tot bella & continua pericula, ad omnem rei militaris erudierāt artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem cursusque laborem natando deponeret. Non solum autem pedites, sed & equites ipsosque equos vel lixas (quos galearios vocant) ad natandum exercere percommodum est, ne quid imperitis, cum necessitas imminet, eueniat.

Campus Martius.

Galearii.

Quemadmodum ad scuta viminea vel ad palos antiqui exercebant tyrones.

Cap. XI.

Antiqui (sicut inuenitur in libris) hoc genere exercere tyrones. Scuta de vimine in modum cratiū corrotundata texebant: ita vt duplum pondus cratis haberet, quā scutum publicum habere consuevit.

A iii lidemq;

Palorum
usus.

Idemque clauas ligneas, duplicis æque ponderis, pro gladiis tyronibus dabant. Eoque modo non tantum mane, sed etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim usus non solum militibus, sed etiam gladiatoribus plurimum prodest. Nec unquam aut harena, aut campus inuictum armis virum probauit, nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis autem tyronibus singuli pali defigebantur in terram, ita ut mutare non possent, & sex pedibus eminent. Contra illum palum, tamquam contra aduersarium, tyro cum crate illa & claua, velut cum gladio se exercebat & scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet poplites & crura succidere, recederet, assultaret, insiliret, & quasi presentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte teteret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, ut ita tyro ad inferendum vulnus insurgeret, ne qua ex parte pateret ipse ad plagam.

Non casum sed punctum ferire docendos tyrones. Cap. XII.

Præterea non casum, sed punctum ferire discabant. Nam casum pugnautes non solum facile vicere, sed etiam deridere Romani. Casa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cum & armis vitalia defendantur, & offibus. At contra puncta, duas uncias adacta, mortalis est. Necesse est enim ut vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum casa infertur, brachium dextrum latiusque nudatur. Puncta autem recto corpore infertur, & aduersarium fauciat antequam videatur. Ideoque ad dimicandum hoc præcipue genere usus esse constat Romanos: duplicis autem ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, ut cum vera & leuiora arma tyro sumpisset, velut grauiore pondere liberatus, securior alacriorque pugnaret.

Armaturam docendos tyrones. Cap. XIII.

Veterum
consuetudo.

Præterea illo exercitii genere, quod armaturam vocant, & à campi doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui usus vel ex parte seruatur. Constat enim & nunc in omnibus præliis armaturam melius pugnare, quam ceteros. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles in exercitatu sit melior: cum armatura utcumque eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedat. Ita autem seuerè apud maiores exercitii disciplina seruata est, ut & doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis: & milites, qui parum in illa prælusione præfecerant, pro frumento ordeum cogerentur accipere: nec antequam eis in tritico redderetur annona, quam sub præsentia præfecti, tribunorum, vel principum experimentis datis, ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complexisse. Nihil enim neque firmitus, neque felicitus, neque laudabilius est, reperi in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri vel argenti gemmarumque copiarum hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest postmodum corrigi, præliorum delicta emendationem non recipiunt, cum statim pena sequatur errorem. Aut enim confestim pereunt, qui ignauè imperitèque pugnaverunt: aut in fugam versi, victoribus ultra pares esse non audent.

Ad missi

Ad missilia iacienda tyro exercendus. Cap. XIII.

Sed ad inceptum reuertor. Tyro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoque ponderis grauioris, quam vera futura sunt iacula, aduersus illum palum, tamquam aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, ut magnis viribus hastile contorqueat, ut destinato ictu vel in palum vel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio & lacertis robur accrescit, & iaculandi usus atque peritia acquiritur.

Sagittis tyronem imbuendum diligenter. Cap. XV.

Sed propè tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri, arcibus ligneis, sagittisque lusoriis, ad illos ipsos semper exercenda palos. At doctor res ad hanc rem & artifices eligendi: & maior adhibenda solertia, ut arcum diligenter accieter teneat, ut fortiter impleat, ut sinistra fixa sit, ut dextera cum ratione ducatur, ut ad illud quod feriendum est, oculus pariter ac animus consentiat, ut siue in equo siue in terra, rectè sagittare doceat. Quam artem & disci opus est diligenter, & quotidiano usu exercitioque seruari. Quantum autem utilitatis boni sagittarii in præliis habeant, & Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit, & Claudius pluribus iaculatoribus antequam institutis atque perdoctis, hostem, cui prius impar fuerat, superauit. Aphricanus quidem Scipio, cum aduersum Numantinos, qui exercitum populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter superiorē se futurum esse non credidit, nisi in omnibus ceteris lectos sagittarios miscuisset.

Claudij iaculatores.
Aphricani iaculatores.

Ad iactandos lapides fundis vel manu exercendos tyrones. Cap. XVI.

Ad lapides verò, vel manibus vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum autem usum primi Balearum insularum habitatores & inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, ut matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sape enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores: cum membris integris, laticale tamen vulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum præliis funditores militasse nullus ignorat. Quæ res ideo ab vniuersis tyronibus frequenter exercitio discenda est, quia fundam portare nullus est labor. Et interdum euenit, ut in lapidosi locis confictus habeatur, ut aut mons sit aliquis defendendus aut collis, & ab oppugnatione castellorum siue ciuitatum, lapidibus barbari fundisque sunt pellendi.

Balearibus funde primo reperiuntur.

De exercitio plumbatarum Caput XVII.

Plumbatarum quoque exercitatio (quas Martiobarbulos vocant) est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ sena milia militum habuerunt: quæ, quod his telis scienter utebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tempore strenuissime constat omnia bella confecta: usque eo, ut dum Diocletianus & Maximianus ad imperium venissent, pro merito virtutis hos Martiobarbulos, Iouianos, atque Herculanos censerint appellandos, eosque cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem Martio

Martiobarbuli.

A iiii barbulos

Catonis
sententia.

mutuati

barbulos insertos scutis portare cōsueuerunt: quos si opportunè milites iacerēt propè sagittariorum scutati imitari videntur officium. Nam hostes equosque confauciant, priusquàm non modò manu ad manum, sed ad ictum missilium potuerit perueniri.

Quemadmodum ad ascendendos equos

tyrones exercendi sint.

Cap. XVIII.

Non tantum autem à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus salitio equorum districtè est semper exacta. Quem usum vsq; ad hanc ætatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hyeme sub tecto, æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primò inermes, dum consuetudine proficerēt, deinde armati cogebantur ascendere. Tantæque cura erat ut non solum à dextris, sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire cōdiscerent, euaginos etiam gladios vel contos tenentes. Hoc enim continua meditatione faciebant, scilicet ut in tumultu prælii sine mora ascenderent, qui tam studiose exercebantur in pace.

Ad portandum pondus exercendos tyrones.

Cap. XIX.

Pondus quoque baiulare vsque ad LX libras, & iter facere gradu militari, frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonæ pariter ac arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si vsus accesserit: nihil enim est quod non assidua meditatio facillimè reddat. Quæ rem antiquos milites fecitauisse, Verg. ipso teste potest cognosci, q; ait, Non secus ac patriis acer Romanis in armis Iniuisto sub fasce viam cum carpit, & hosti Ante expectatum positus stat in agmine castris,

Quo armorum genere vsi sint antiqui.

Cap. XX.

Locus exigit, ut quo maiorum genere, vel instruendi, vel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est: nam licet exemplo Gotthorum & Alanorum Hunnorumq; equitum arma profecerint, pedites tamen constat esse nudatos. Ab vrbe enim condita vsq; ad tempus diui Gratiani, & cataphractis & galeis munebatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio, interueniente negligetia desidiaq; cessaret, grauiam videri arma cœperunt, quæ rarò milites induebant. Itaque ab Imperatore postulabant primò cataphractas, deinde cassides deponere: sic detectis pectoribus & capitibus, congressi contra Gotthos milites nostri, multitudine sagittariorum saepe deleti sunt: nec post tot clades, quæ vsque ad tatarum urbium excidia peruenerunt, cuiquæ cura fuit, vel cataphractas vel galeas pedestribus reddere. Ita fit ut non de pugna, sed de fuga cogitent qui nudi in acie exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphracta, sine galea, q; cum arcu scutum tenere non potest, faciet? Quid ipsi draconarii atq; signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in prælio facient, quorum & capita nuda esse constat & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortasse rarò meditati, & arma

ma

ma tractanti. Caterum quotidianus vsus non laborat, etiam si onerosa gestauerit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus & vulnera sustinere coguntur & mortes: & (quod est grauius & turpius) aut capi, aut certè fuga rempublicam perdere. Sic dum exercituum laboremq; declinant, cum maximo dedecore trucidantur, ut pecudes. Unde apud antiquos Murus non dicebatur pedestris exercitus: nisi quod pilatae legiones præter scuta etià cataphractis galeisq; fulgebant: vsq; eo, ut sagittarii sinistra brachia manicis munirentur. Pedites autem scutati, præter cataphractas & galeas etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere. Sic erant armati illi qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia Triarii vocabantur. Sed triarii genibus flexis solebant intra scuta subsidere, ne stantes vulnerarentur, venientibus telis: & cum necessitas postulasset, tanq; re- quieti vehementius inuaderet hostes, à quibus constat saepe factam esse victoriā, cum hastati illi & qui priores steterant, interiissent. Erant autem apud veteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores, & ferentarii: qui præcipuè in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium: sed hi & velocissimi & exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, quæ cedentes (si prælii necessitas compulisset) inter principia legionum recipi solebant, ita ut acies immota consisteret. Vsq; ad præsentem propè ætatem consuetudo permansit, ut omnes milites pileis, quos pannonicos vocabant, expellibus vterentur, quod propterea seruabatur, ne grauis galea videretur homini in prælio, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia autem quibus utebantur pedestris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono præfixa, vnciarum nouem siue pedali, quæ in scuto fixa non possent abscindi: & lorica scienter ac fortiter directa, facile perumpunt, cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati, pedites his præcipuè vtuntur, quas bebras vocant, & binas etiam ac ternas in præliis portant. Sciendum præterea quod cum missilibus agitur, sinistros pedes in antè milites habere debere: ita enim vibrandis spiculis vehementior ictus est. Sed cum ad pilam (ut appellant) venit, & manu ad manum gladiis pugnatur, tunc dextros pedes in antè milites habere debent: ut & latera eorum subducantur ab hostibus, ne possint vulnus accipere, & proximior dextra sit, quæ plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi, & quocunq; genere armorum constat esse tyrones. Necesse est enim, ut dimicandi acriorem sumat audaciā, qui munito capite vel pectore non timet vulnus.

De munitione castrorum.

Cap.

XXI.

Castrorum quoq; munitionem debet tyro condiscere: nihil enim tam salutare, neq; tam necessarium inuenitur in bello: quippe si rectè constituta sunt castra, ita intra vallum securi milites dies noctesq; peragunt, etiam si hostis obfideat, quasi muratam ciuitatem vedeantur secum ubiq; portare. Sed huius rei scientia prorsus intercidit: nemo enim iam diu deductis fossis, præfixisq; sudibus castra constituit. Sic diurno vel nocturno superueto equitum barbarorum, multos exercitus

exercitus scimus frequenter afflictos. Non solum autem confidentes sine castris ista patiuntur, sed cum in acie casu aliquo coeperint cedere, munimenta castrorum, quod se recipiant, non habent, & more animalium multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quam hostibus defuerit voluntas persequendi.

In quibus locis constituenda sint castra. Cap. XXII.

CAstra autem praesertim hoste vicino, tuto semper facienda sunt loco: ubi & lignorum & pabuli & aquae suppetat copia. Et si diutius commorandum sit, loci salubritas eligetur. Cavendum etiam ne mons sit vicinus altior, qui ab adversariis captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueverit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militum vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in parvis, neque paucitas in latioribus ultra quam oportet cogatur extendi.

Quali specie delinianda sint castra. Cap. XXIII.

Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semicircularia, prout loci qualitas aut necessitas postulaverit, castra facienda sunt. Porta autem quae appellatur praetoria, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostem respicit: aut si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam prima centuria, hoc est, cohortes, papiliones tendunt & dracones & signa constituunt. Decumana autem porta, quae appellatur, post praetoriam est: per quam delinquentes milites educuntur ad poenam.

Praetoria
porta.

Decumana
porta.

Quo genere munienda sint castra. Cap. XXIV.

CAstrorum autem diversa triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, cespites circunciduntur e terra, & ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus super terram, ita ut ante sit fossa, de qua levati sint cespites: deinde tumultuaria fossa sit lata pedes novem, & alta pedes septem. Sed ubi vis acrior imminet hostium, tunc latissima fossa ambitum convenit munire castrorum, ita ut xii. pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes novem. Supra autem sapibus hinc inde factis, quae de fossa levata fuerit terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit ut sit alta tredecim pedes, duodecim lata: supra quam fudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueverant, praefiguntur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliaque utensilium genera habere convenit semper in promptu.

egeat.

Quemadmodum munienda sint castra cum hostis immineat. Cap. XXV.

Sed facile est absentibus hostibus castra munire, verum si adversarius incumbat, tunc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandum hostium impetum, ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra: & per praekonem indicatur, quae centuria prima, quae secunda, quae tertia, quae quarta donec opus omne compleverit. Post haec a centurionibus fossa inspicitur, ac mensuratur, & vindicatur in eos, qui negligenter fuerint operati. Ad hunc ergo usum instituendus

instituendus est tyro, ut cum necessitas postulaverit, sine perturbatione celeriter possit castra munire. constituendus.

Quemadmodum exerceantur tyrones, ut in acie ordinem & intervalla custodiant. Cap. XXVI.

Nihil magis prodesse constat in pugna, quam ut assiduo exercitio milites in acie dispositos ordines indefinenter observent, nec ultra magis quam expedit, aut coglobent agmen, aut laxent. Nam etiam constipati perdunt spacia pugnandi, & sibi inuicem impedimento sunt: & rariores atque interlucentes aditus perumpendi hostibus praestant. Necesse est autem statim metu universa confundi, si intercisa acie ad dimicantium terga hostis accesserit. Producendi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculae ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curvaturas: ut aequali legitimoque spacio miles distet a milite. Tunc precipiendum, ut subito duplicet aciem, ita ut in ipso impetu, ad quem ipsi respondere solent, ordo servetur. Tercio precipiendum est, ut quadratam aciem repente constituent: quo facto in trigonum (quem cuneum vocant) acies ipsa mutata est. Quae ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Iubetur etiam ut instruant orbem, quo genere cum vis hostium interrupt aciem, resisti ab exercitatus militibus consuevit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat. Hac si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione servabunt. dimicandi in terra ha-

Quantum spacium ire vel redire debeant, vel quoties in mense exerceri, cum educuntur milites ambulatum. Cap. XXVII.

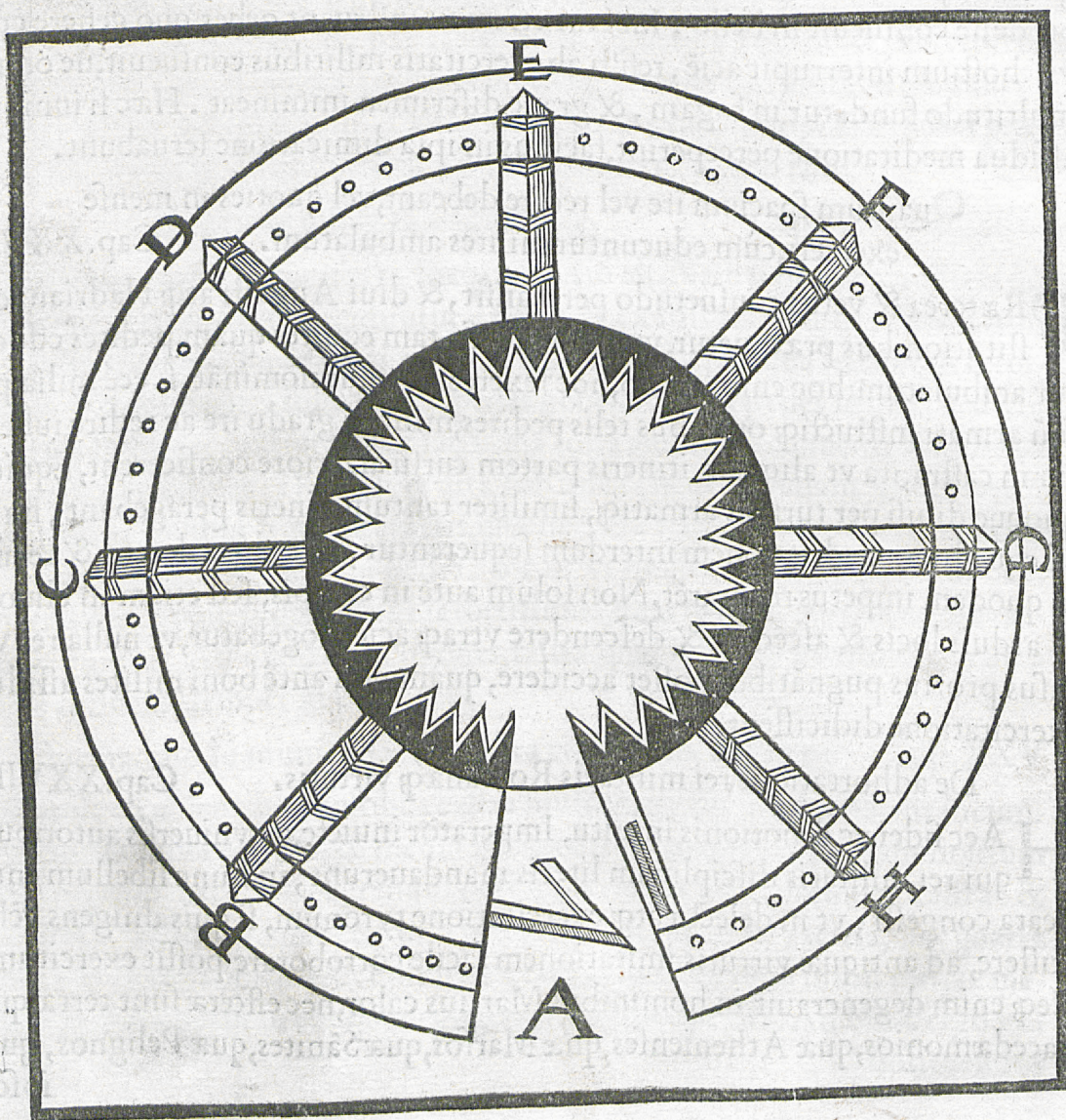
Praeterea & vetus consuetudo permansit, & diui Augusti atque Hadriani constitutionibus praecauetur, ut ter in mense, tam equites quam pedites educantur ambulatum: hoc enim verbo, hoc exercendi genus nominat. Decem milia passuum armati instructique omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire iubeantur in castra, ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent, Equites quoque diuisi per turmas armatique, similiter tantum itineris peragebant, ita ut ad equestrem meditationem interdum sequerentur, interdum cederent, & recursu quodam impetus repararet. Non solum autem in campis, sed etiam in cliuosis & arduis locis & ascendere & descendere utraque acies cogebatur, ut nulla res vel casus prorsus pugnatis posset accidere, quam non ante boni milites assidua exercitatione didicissent. exercitum

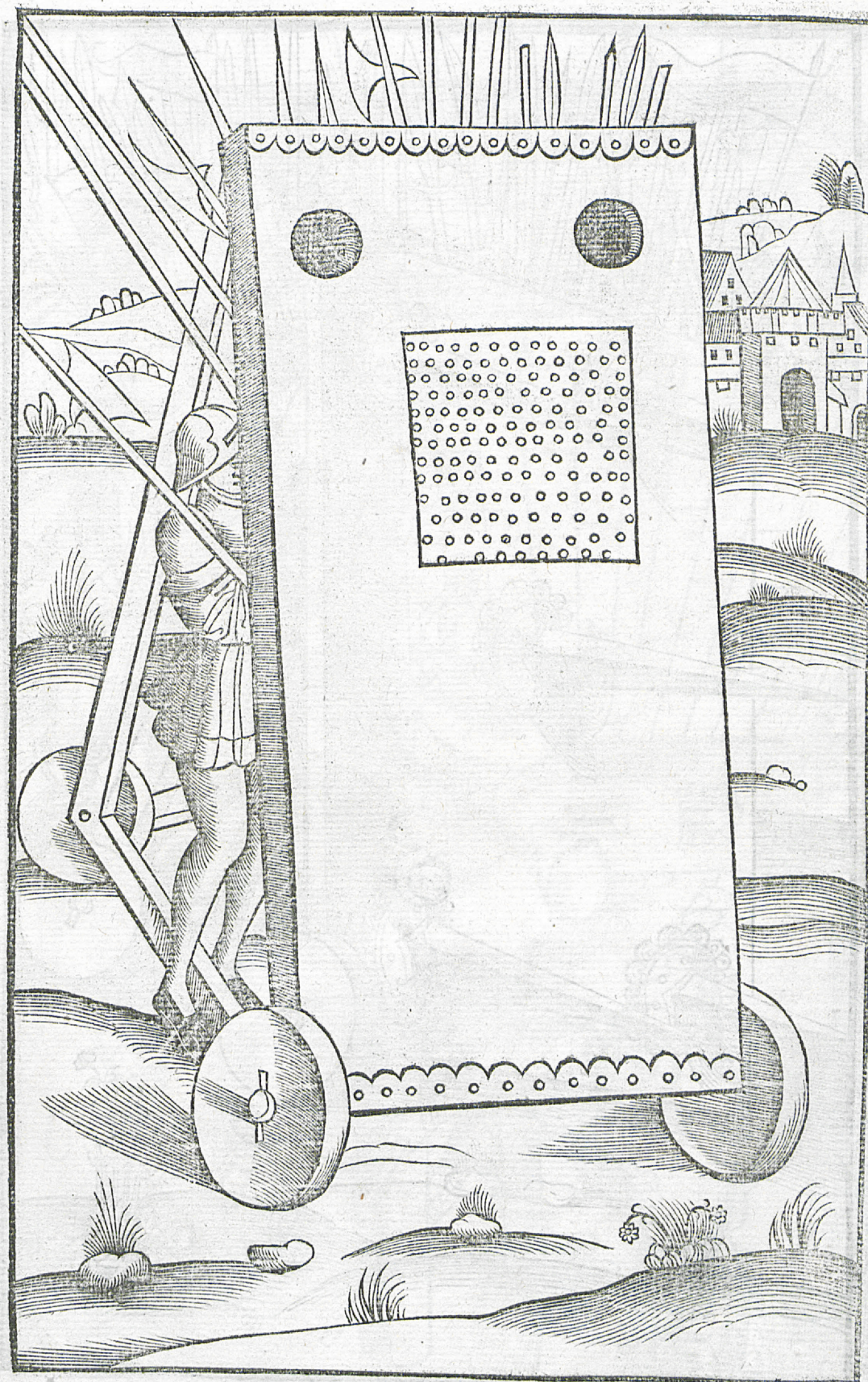
De adhortatione rei militaris Romanaeque virtutis. Cap. XXVIII.

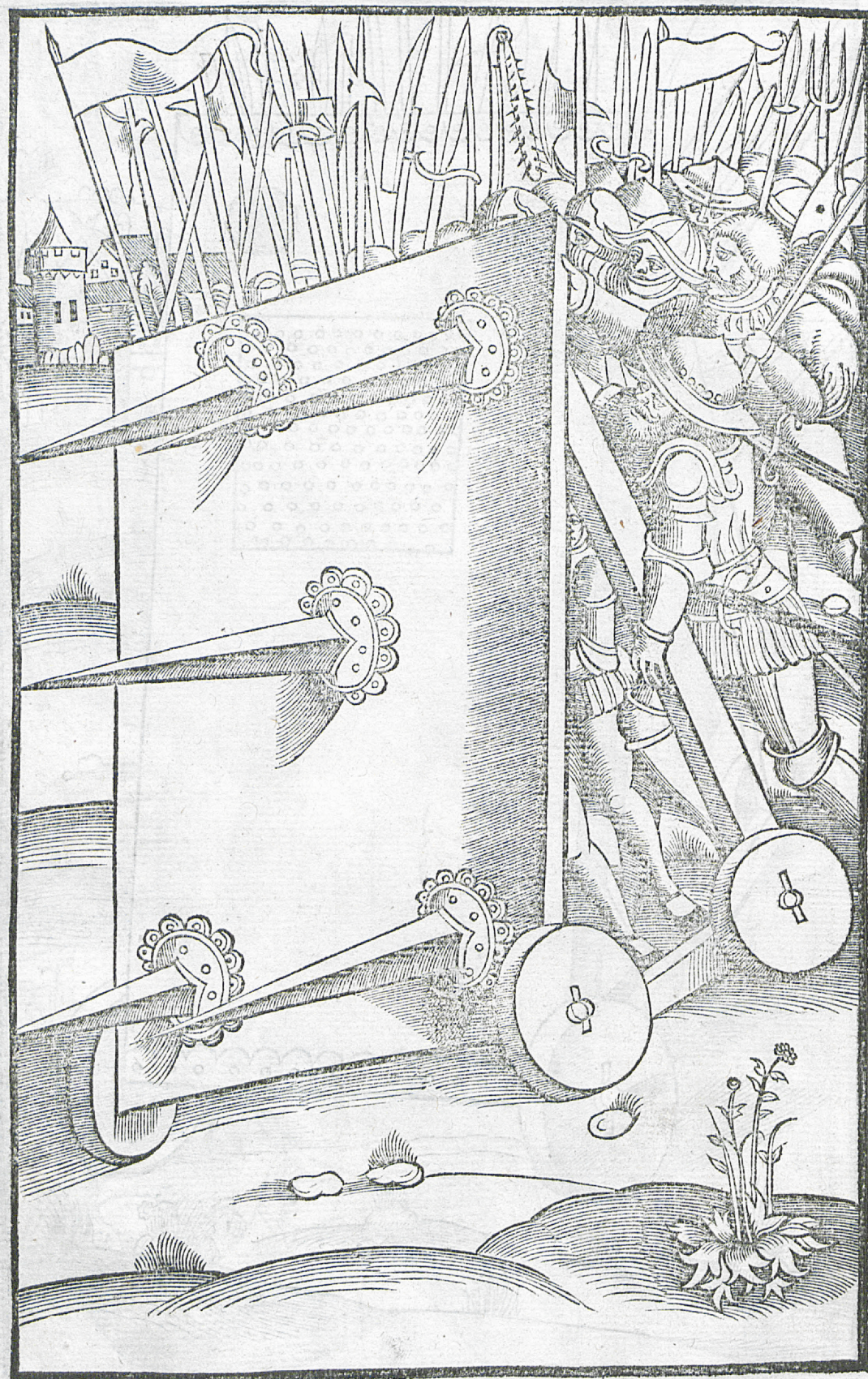
Haec fidei ac deuotionis intuitu, Imperator inuicte, de universis autoribus, qui rei militaris disciplinam literis mandauerunt, in hunc libellum enucleata congesti, ut in delectu atque exercitatione tyronum, si quis diligens velit existere, ad antiquae virtutis imitationem facile corroborare possit exercitum. Neque enim degeneravit in hominibus Martius calor, nec effeta sunt terrae quae Lacedaemonios, quae Athenienses, quae Marfos, quae Sanites, quae Pelignos, quae ipsos

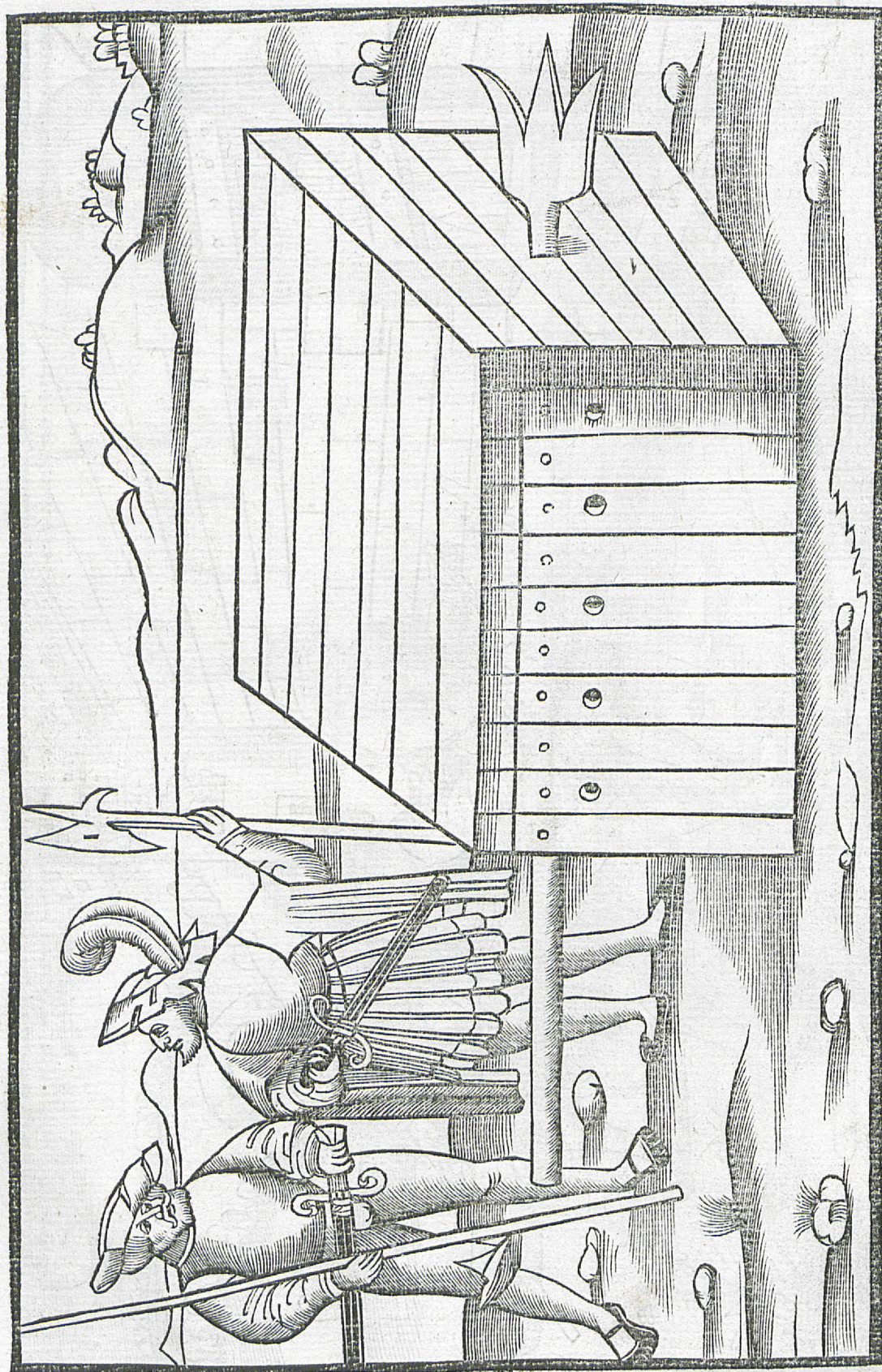
ipſos progenere Romanos. Nonne Epirotæ armis plurimùm aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Theſſali, ſuperatis Perſis, uſque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Mædos ac Thraces, intantùm bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, ut ipſum Martem fabulæ apud eos natum eſſe confirment. Longum eſt, ſi vniuerſarum prouinciarum vires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii ditione conſiſtât. Sed longæ ſecuritas pacis homines partim ad delectationem ocii, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitiũ militaris primò negligentius agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionẽ pducta cognoscitur: nec aliquis hoc ſuperiore atate accidiſſe miretur, cum poſt primum punicũ bellũ viginti quatuor circuliſ excuſis annorum, pax ita Romanos illos ubiq; victores ocio & armorũ deſuetudine eneruauerit, ut ſecundo bello punico Hannibali pares eſſe non poſſent. Tot itaq; conſulibus, tot ducibus, tot exercitibus amiſſis, tunc demũ ad victoriam peruenerunt, cum uſum exercitiũq; militare condiſcere potuerunt. Semper ergo legẽdi & exercendi ſunt iuniores. Vilius enim cõſtat erudire armis ſuos, quàm alios mercede conducere.

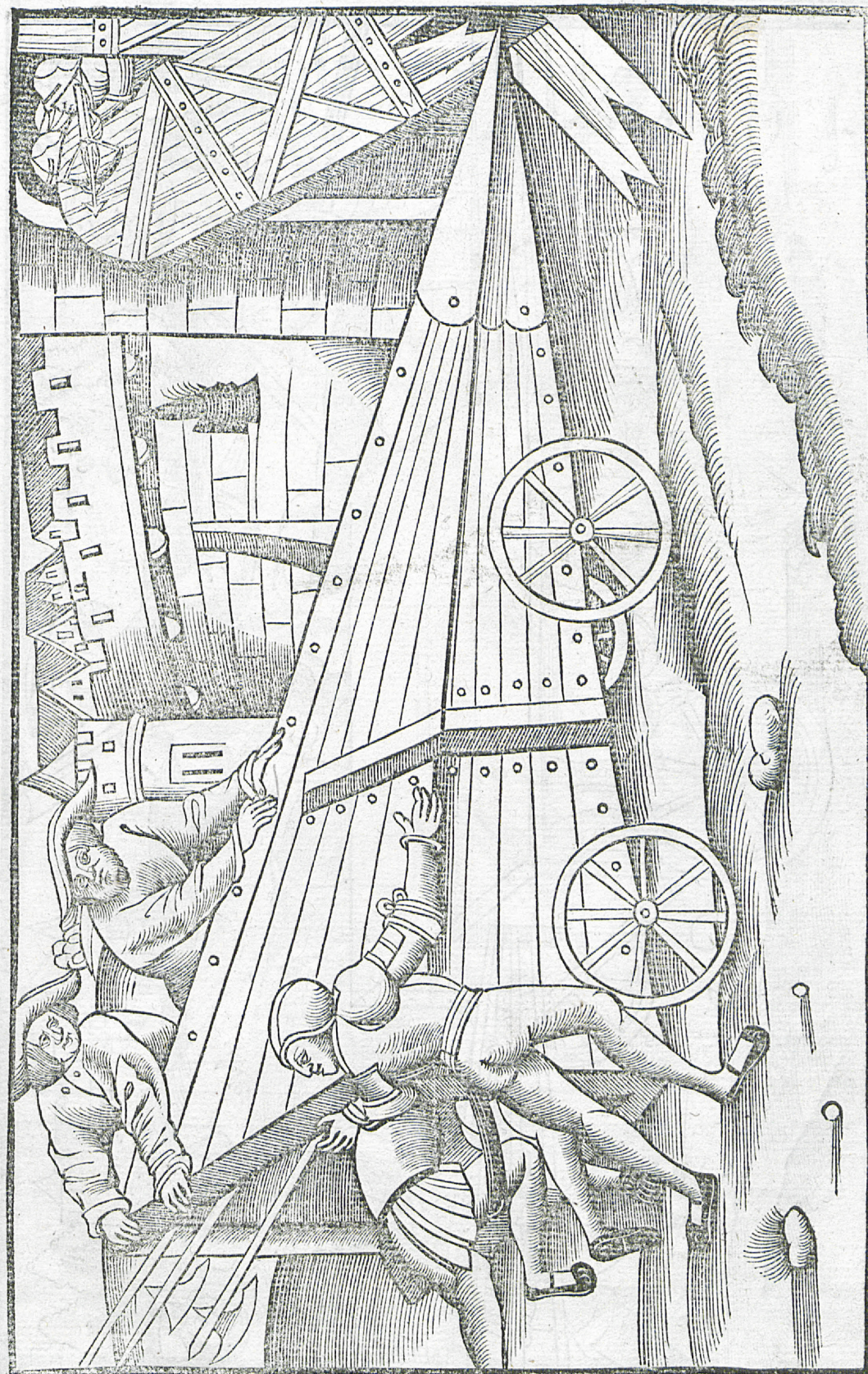
xx excuſu
annorum.

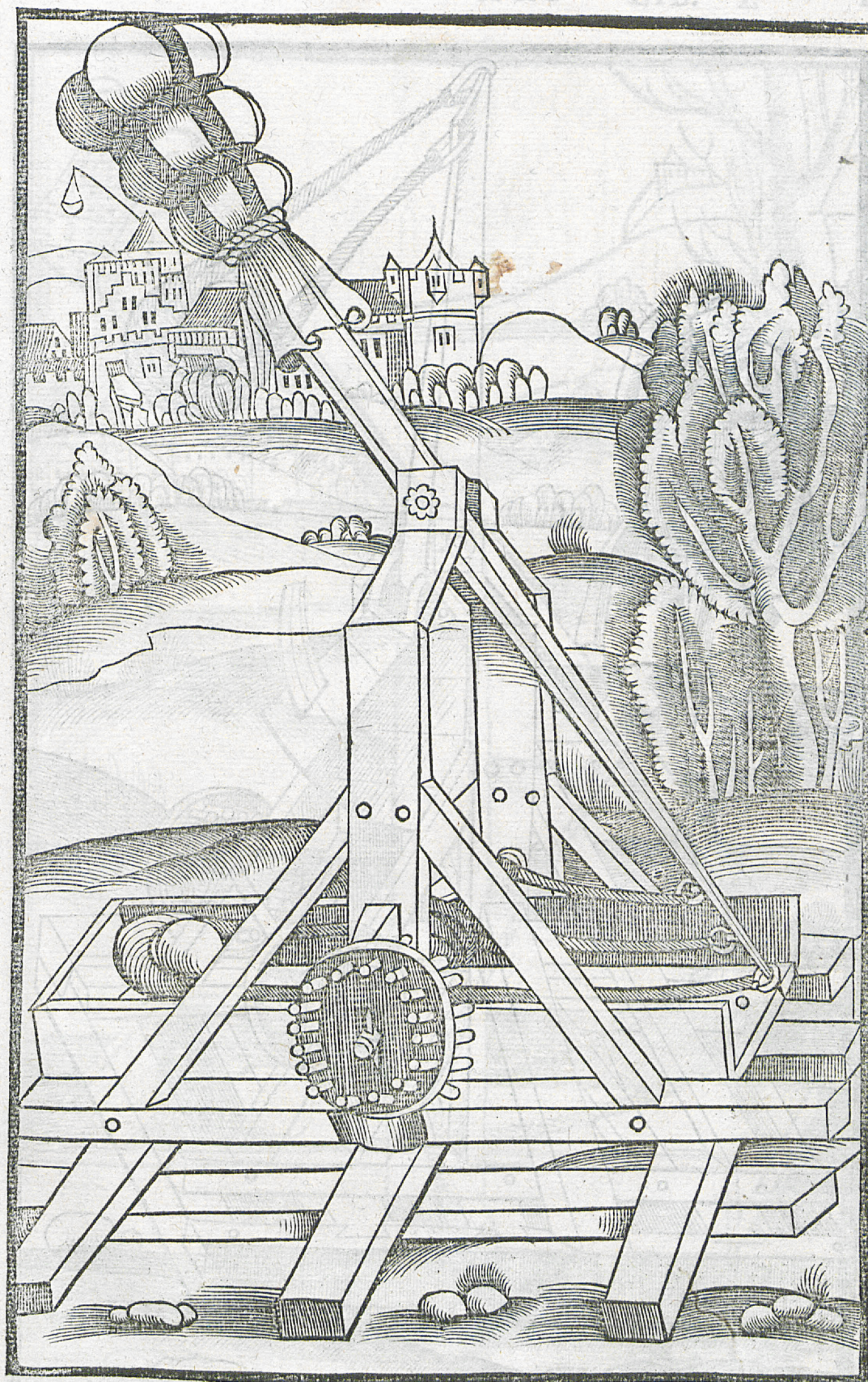

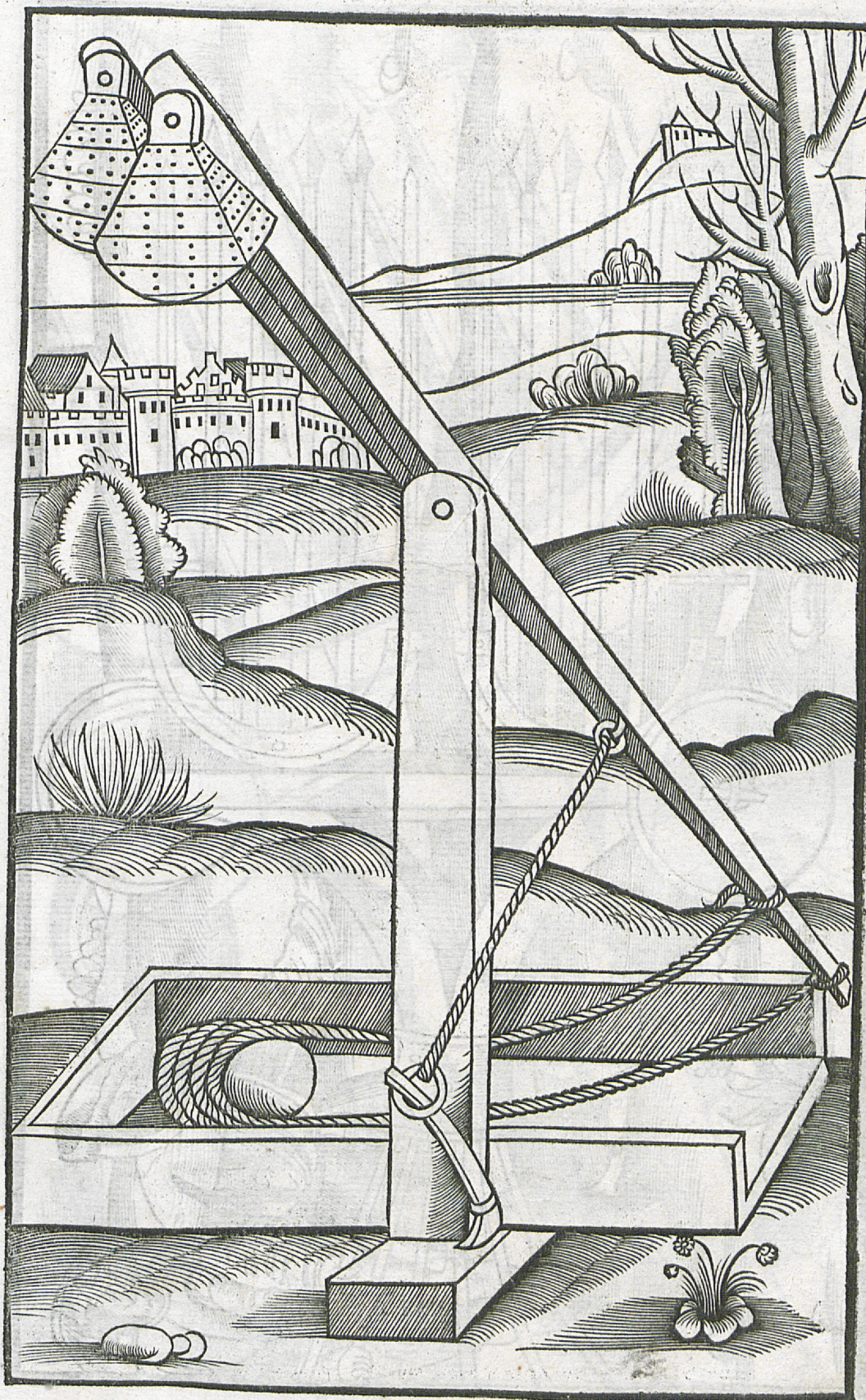
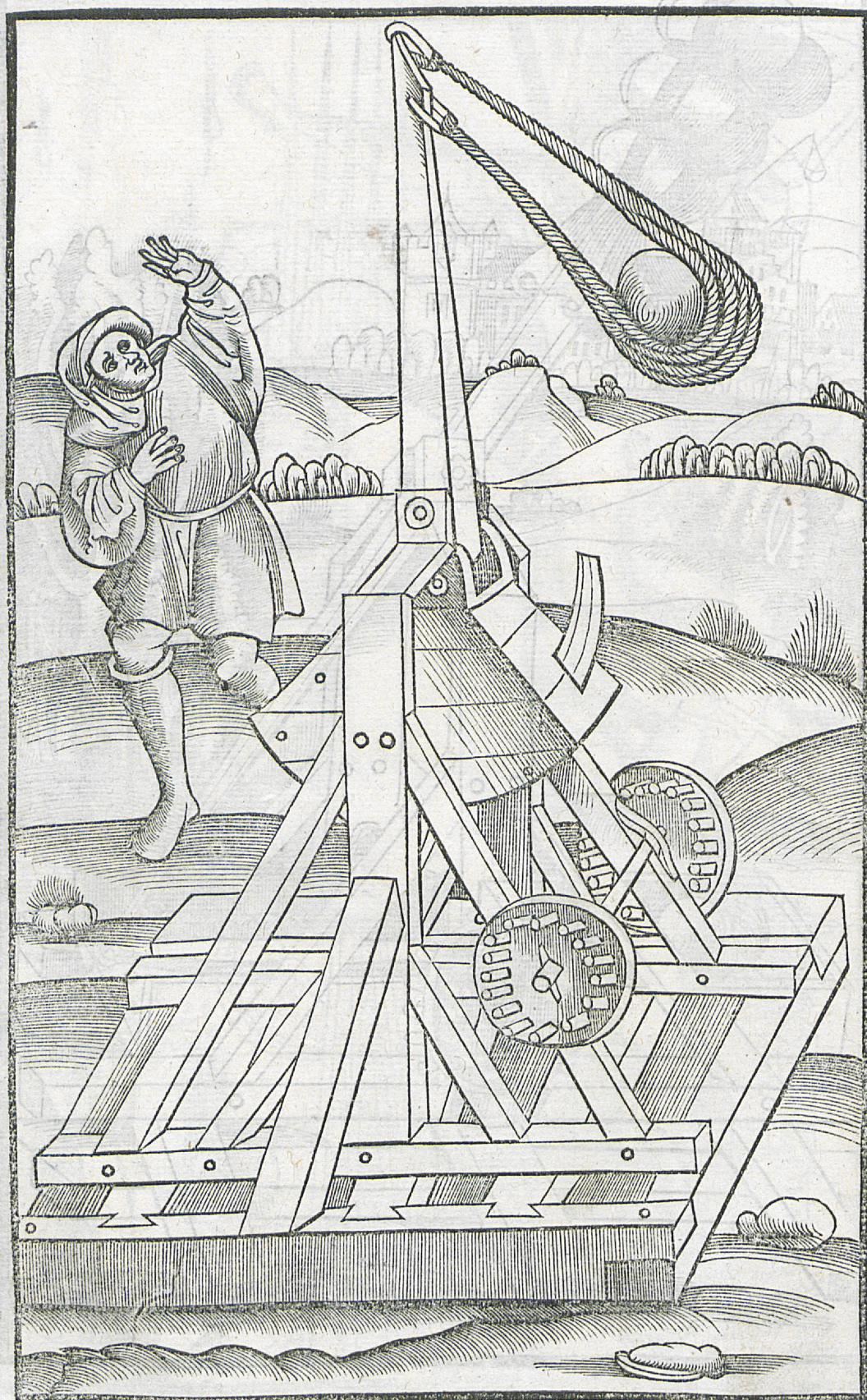

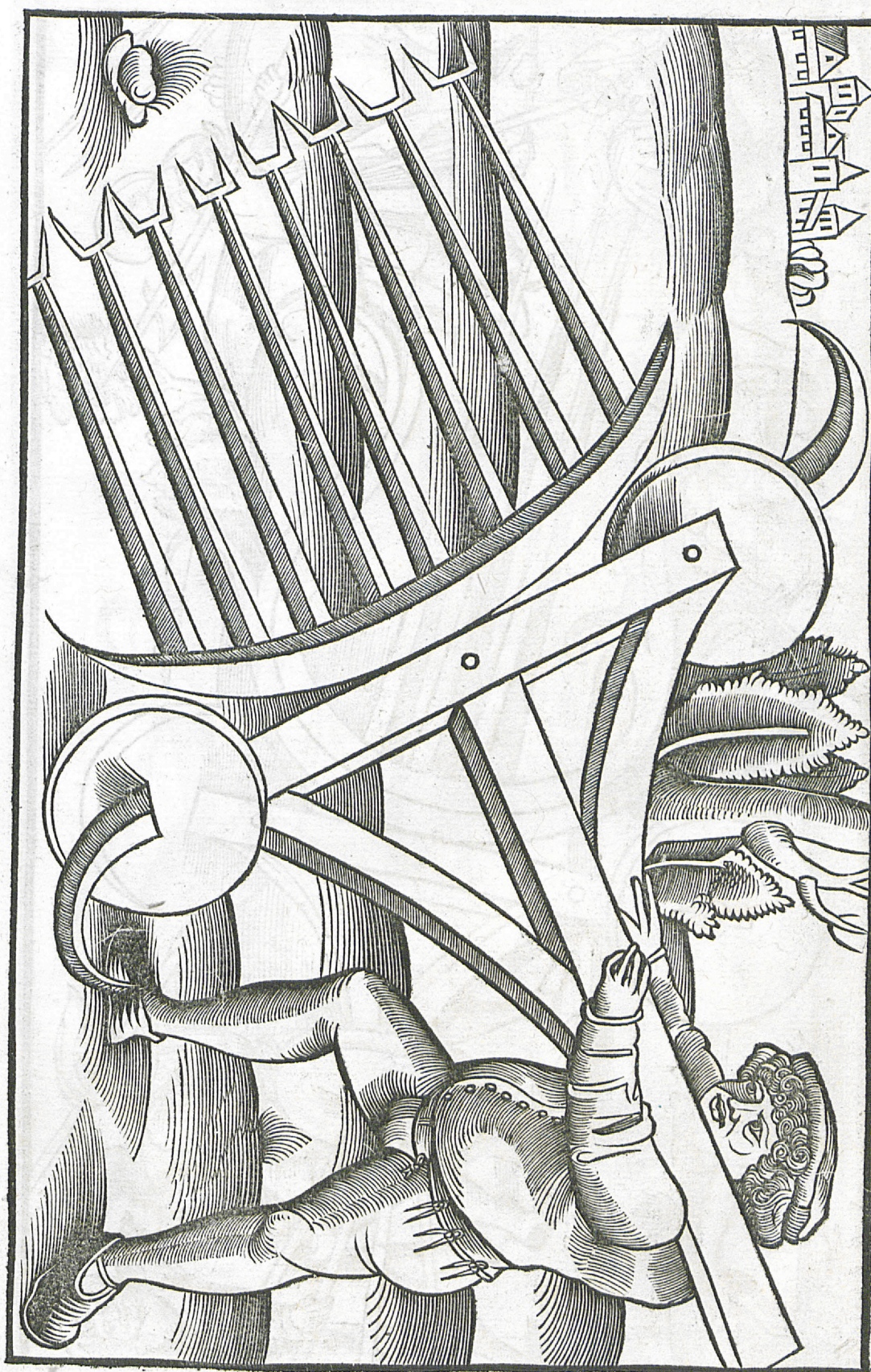
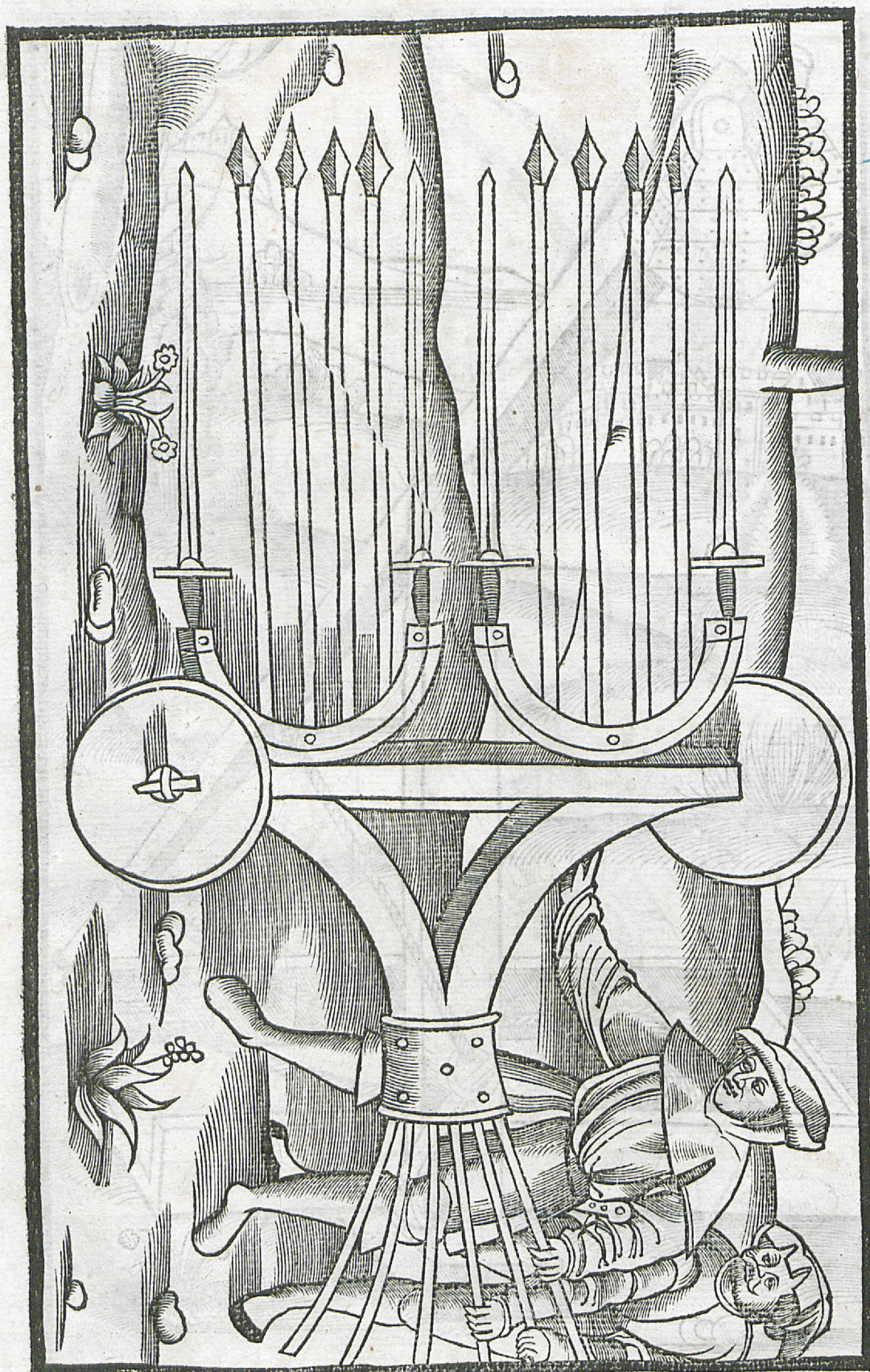

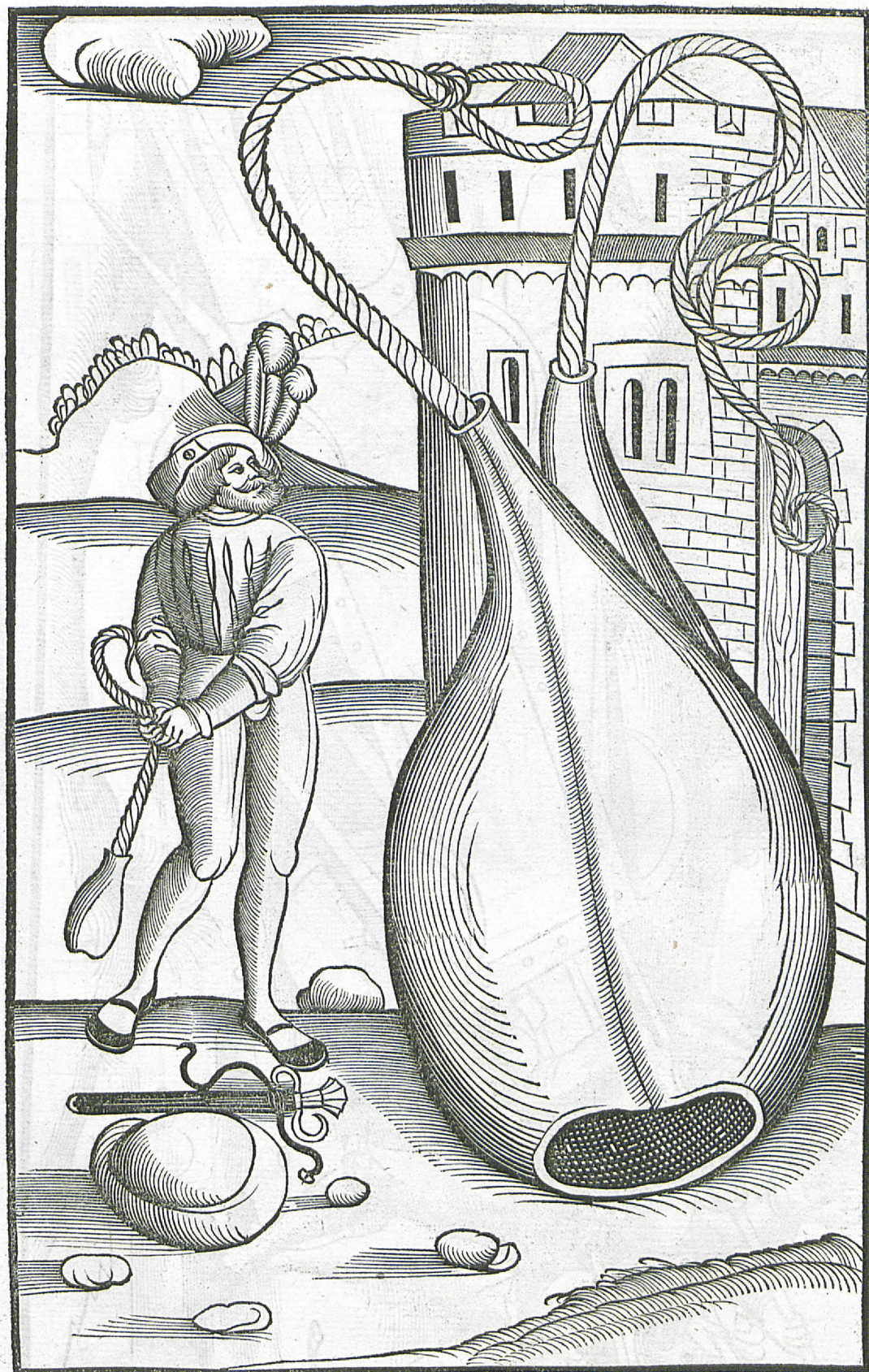
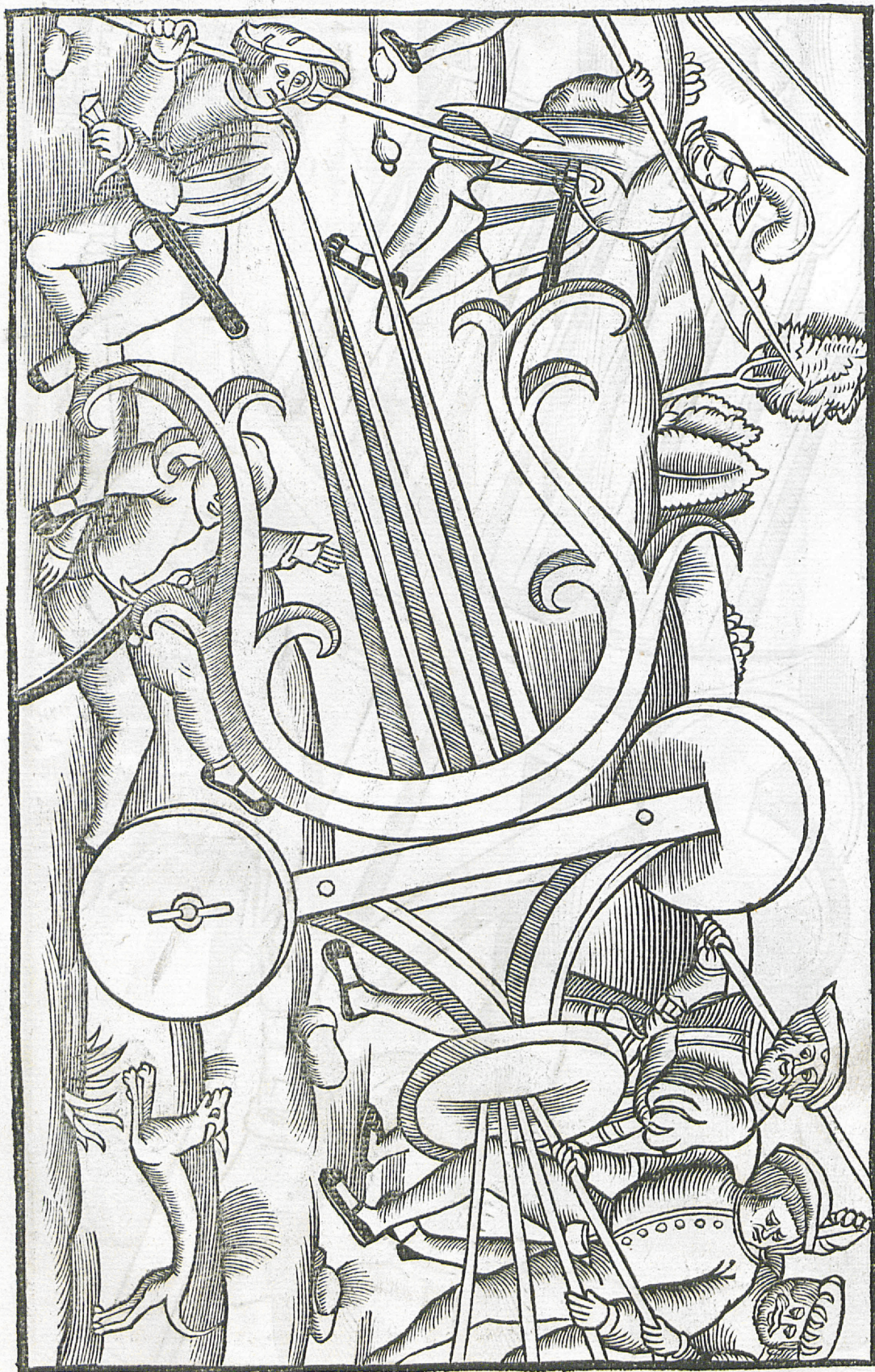

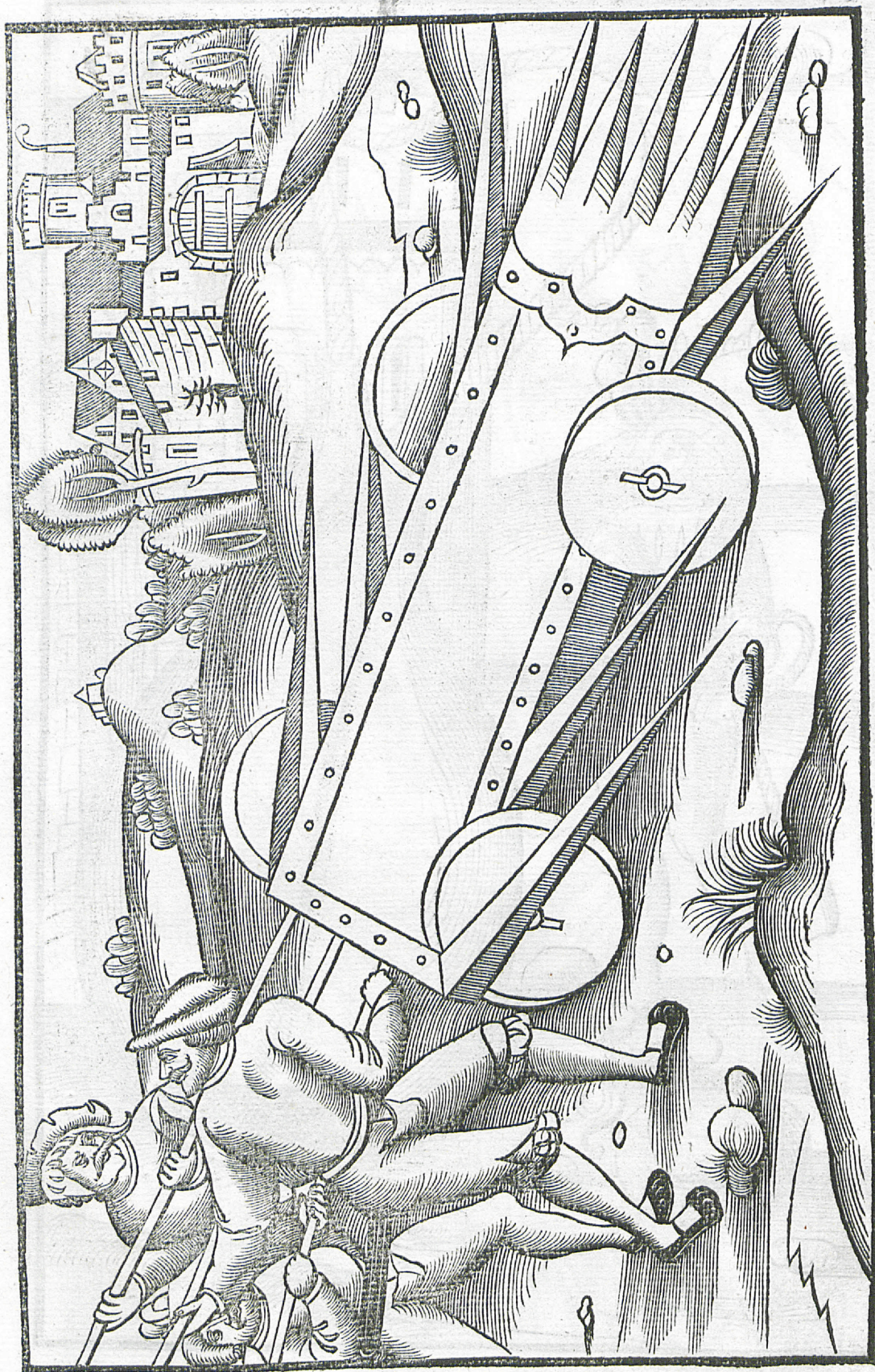

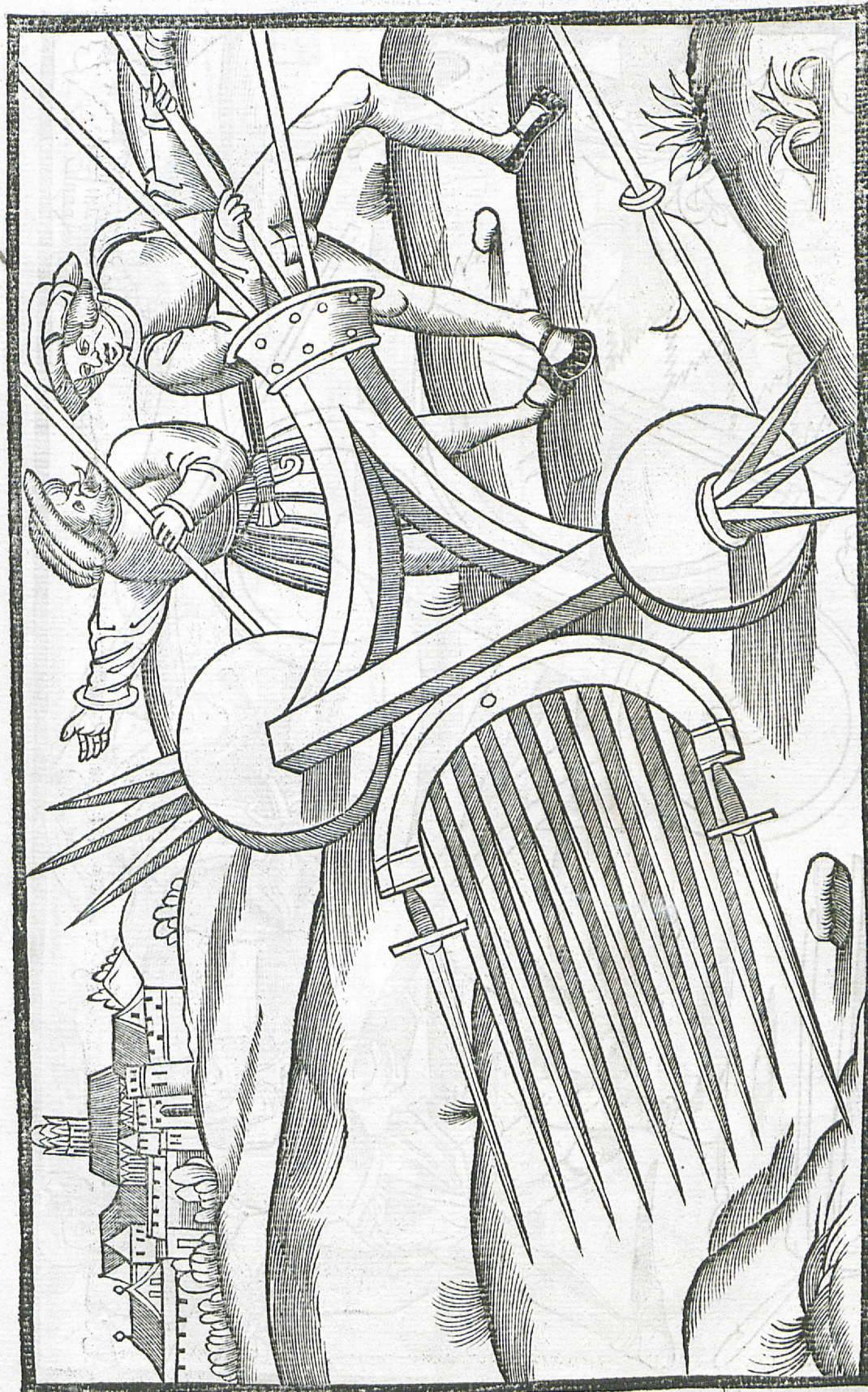
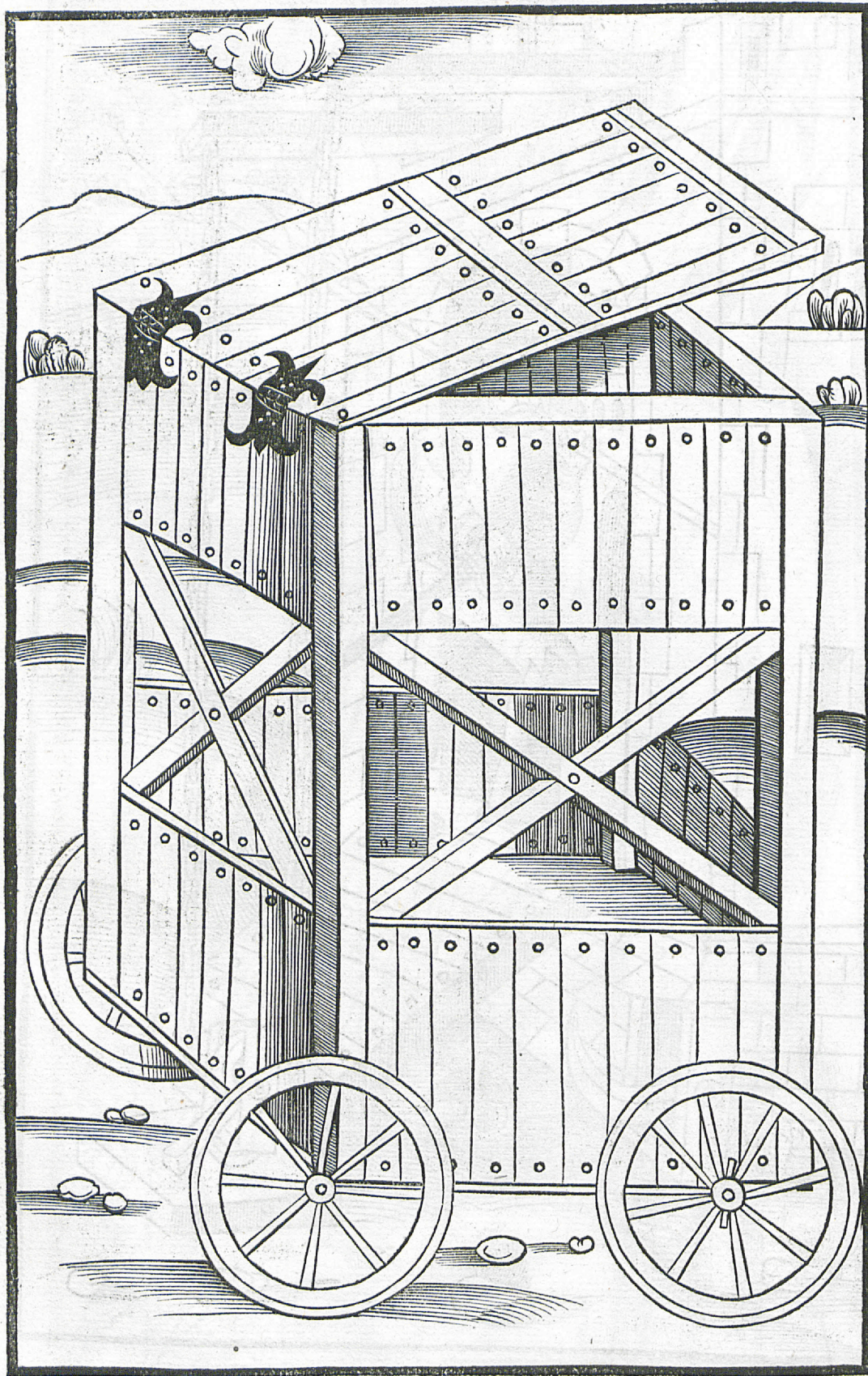

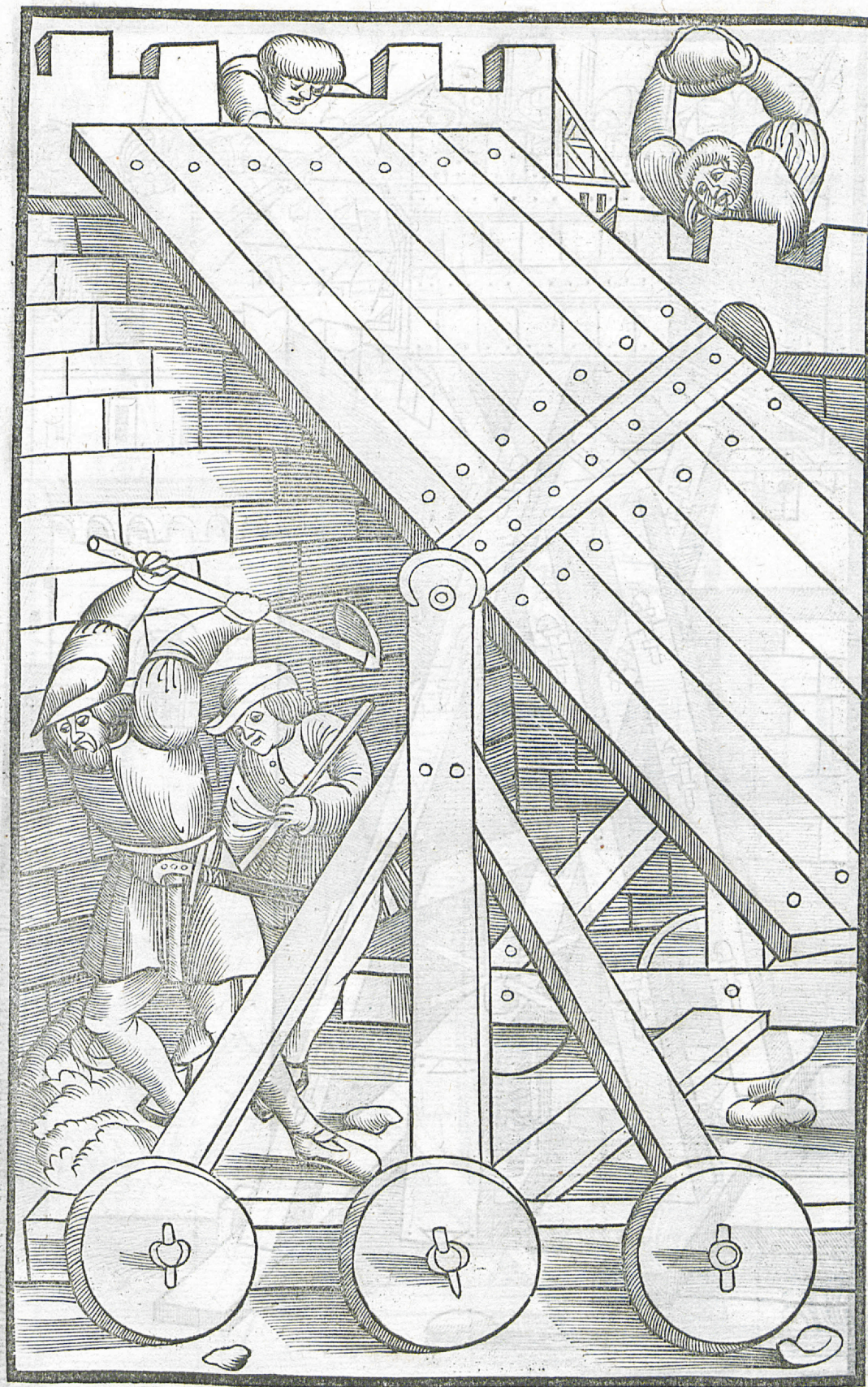
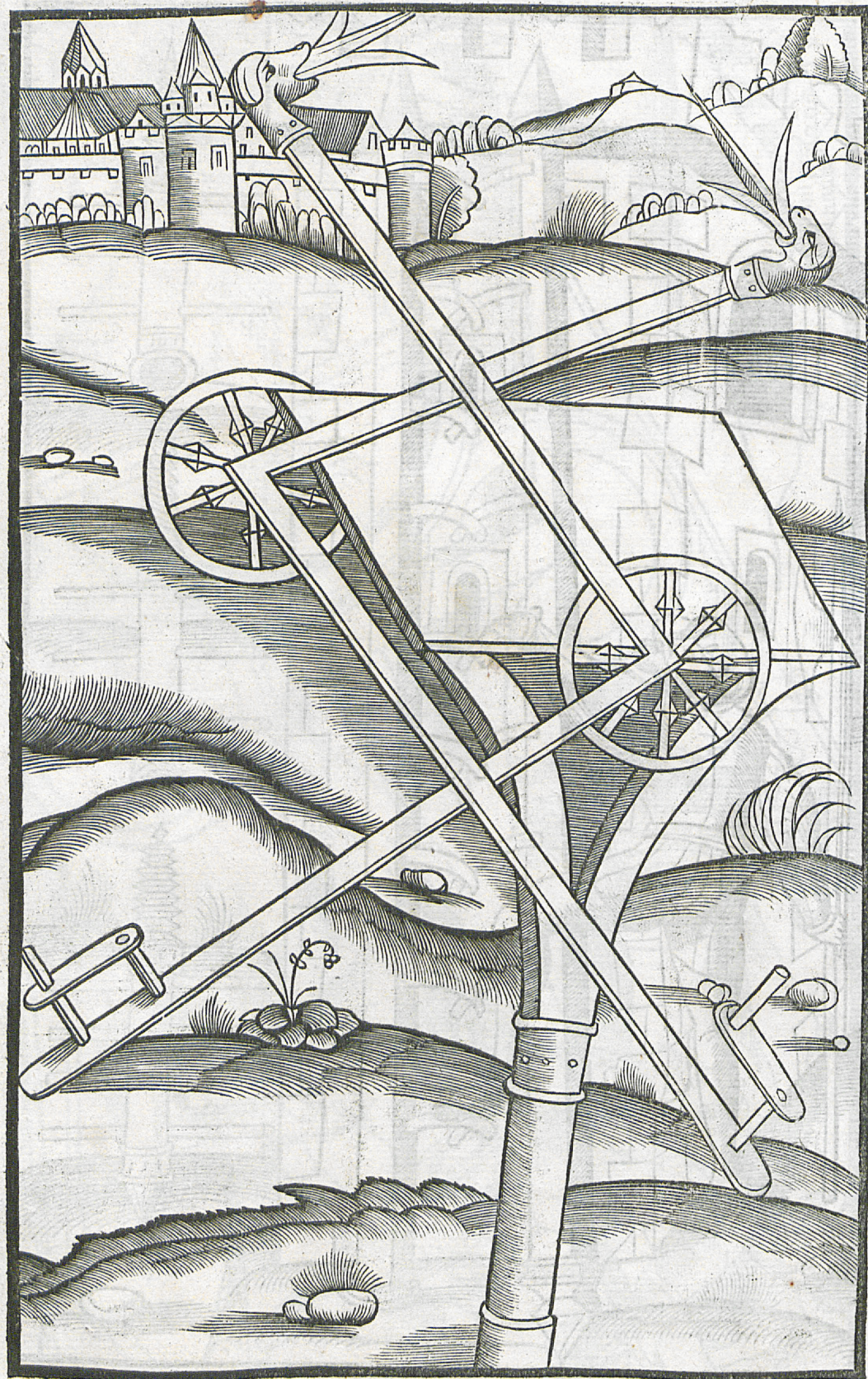

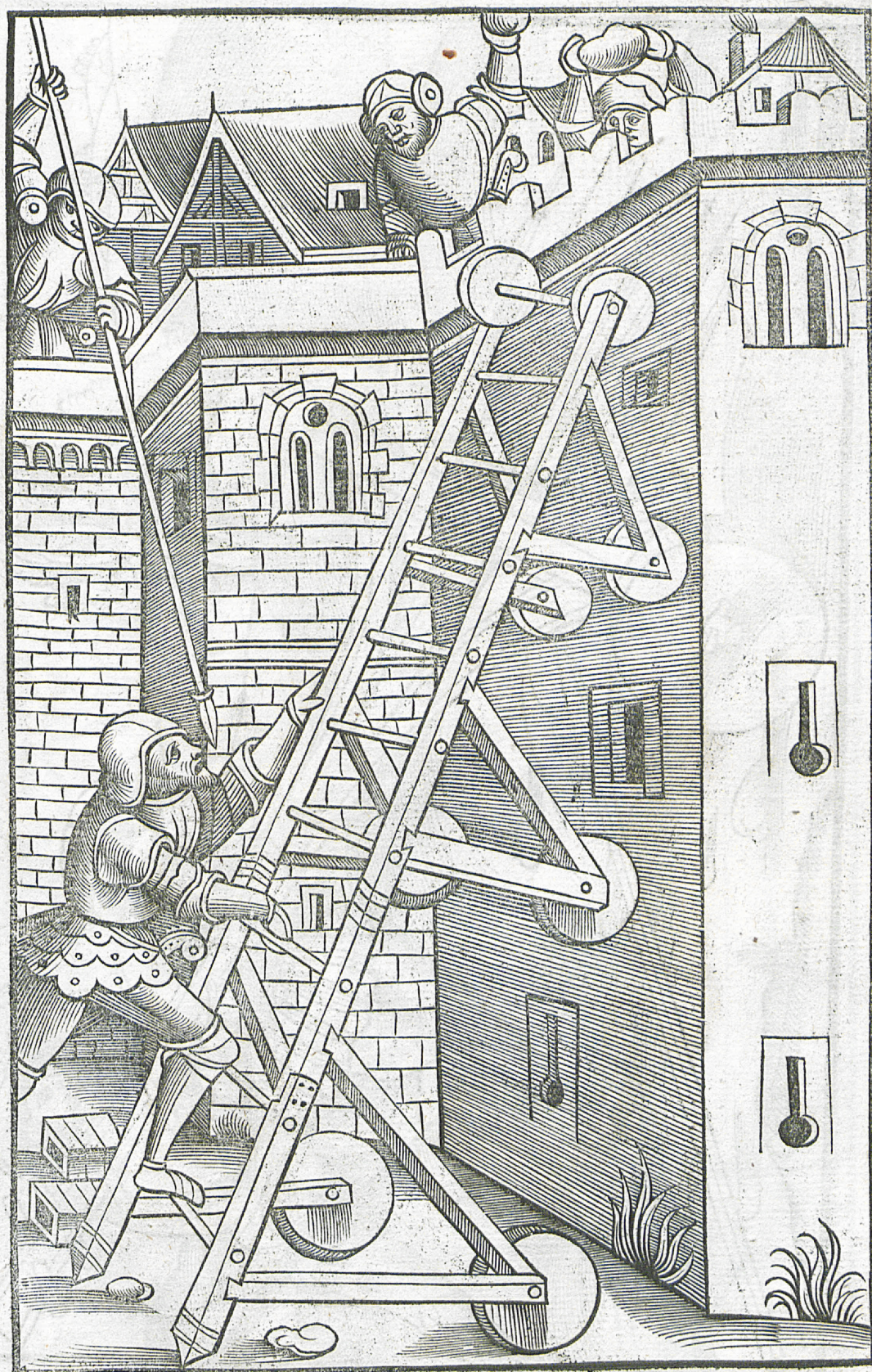
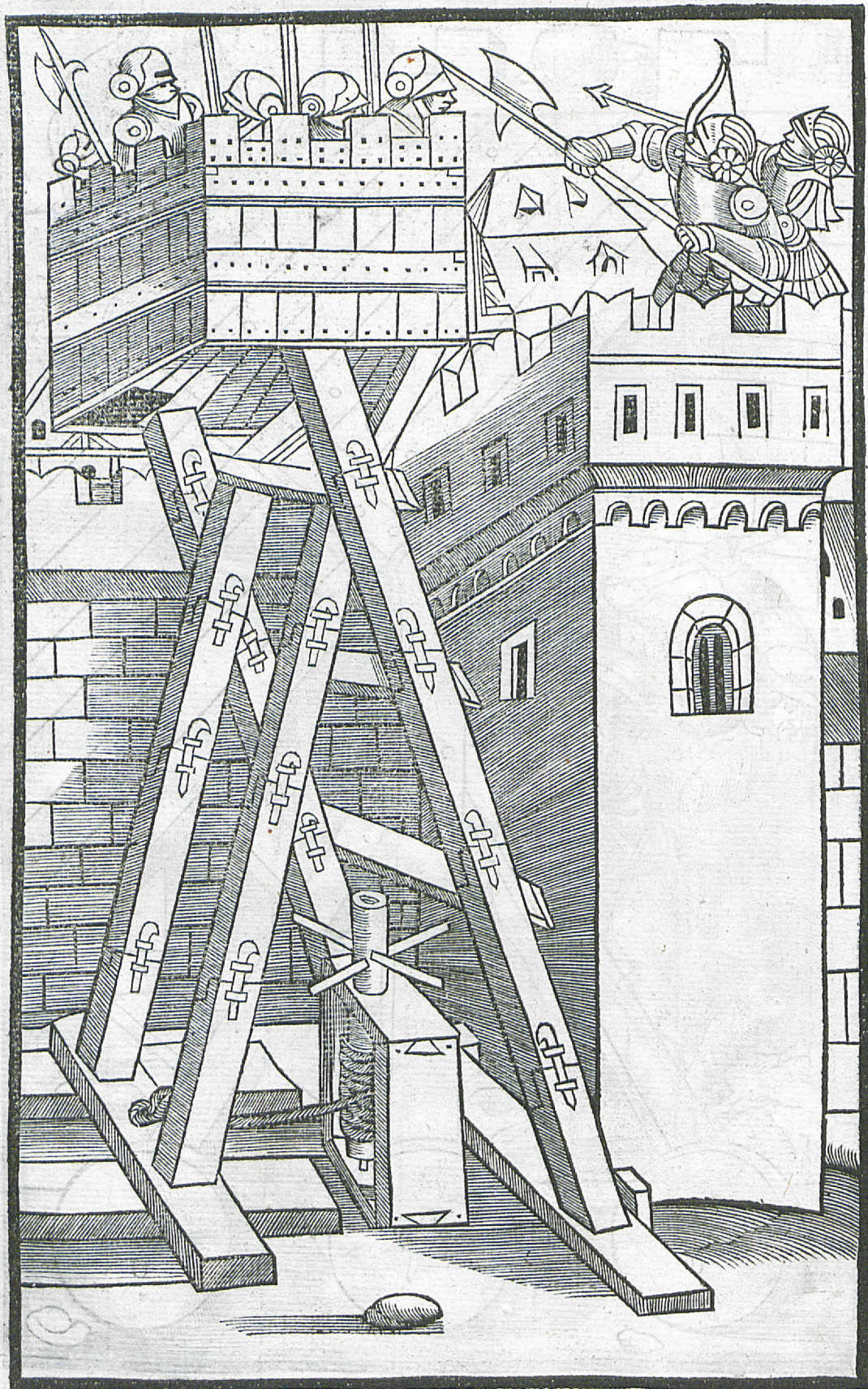

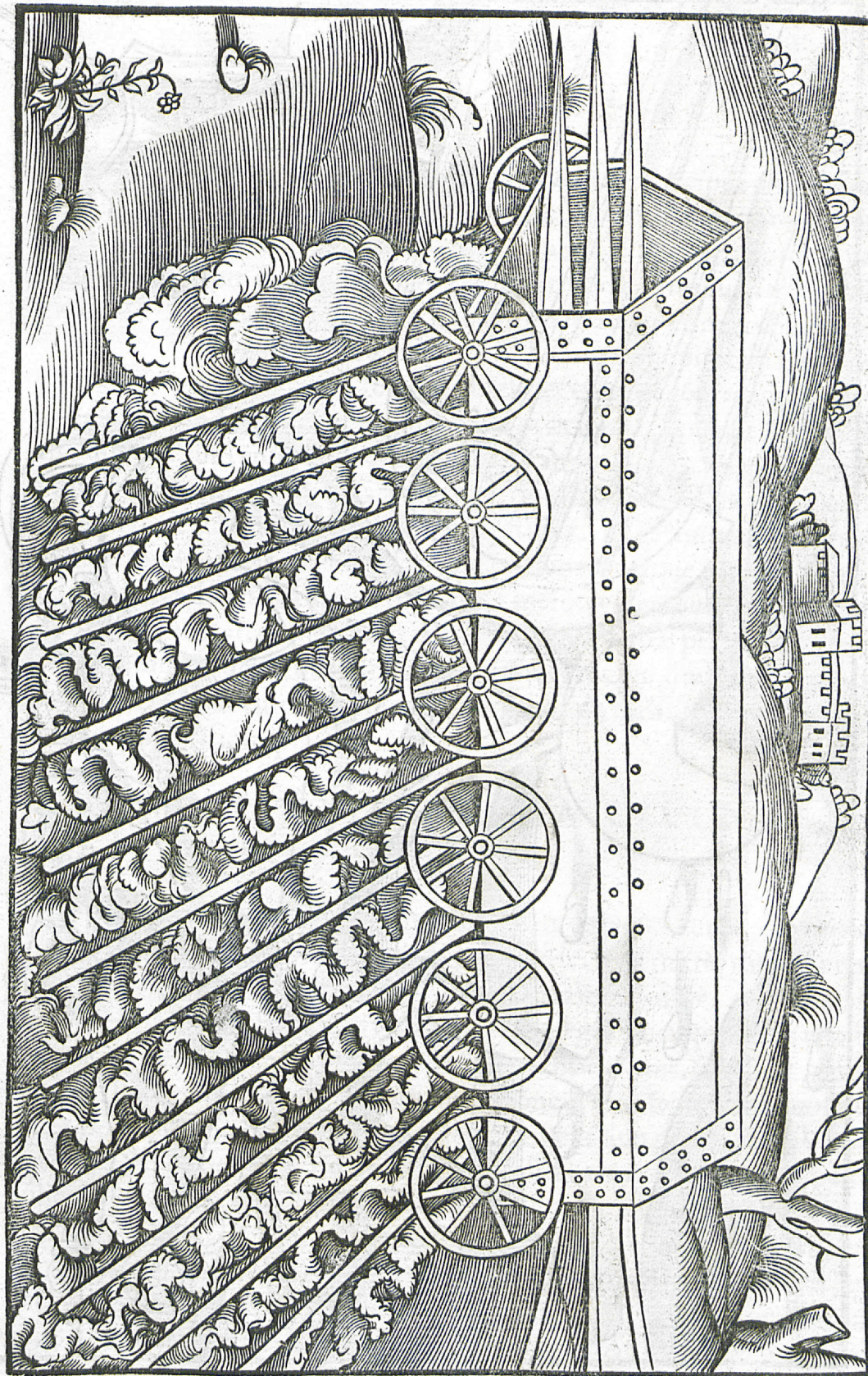
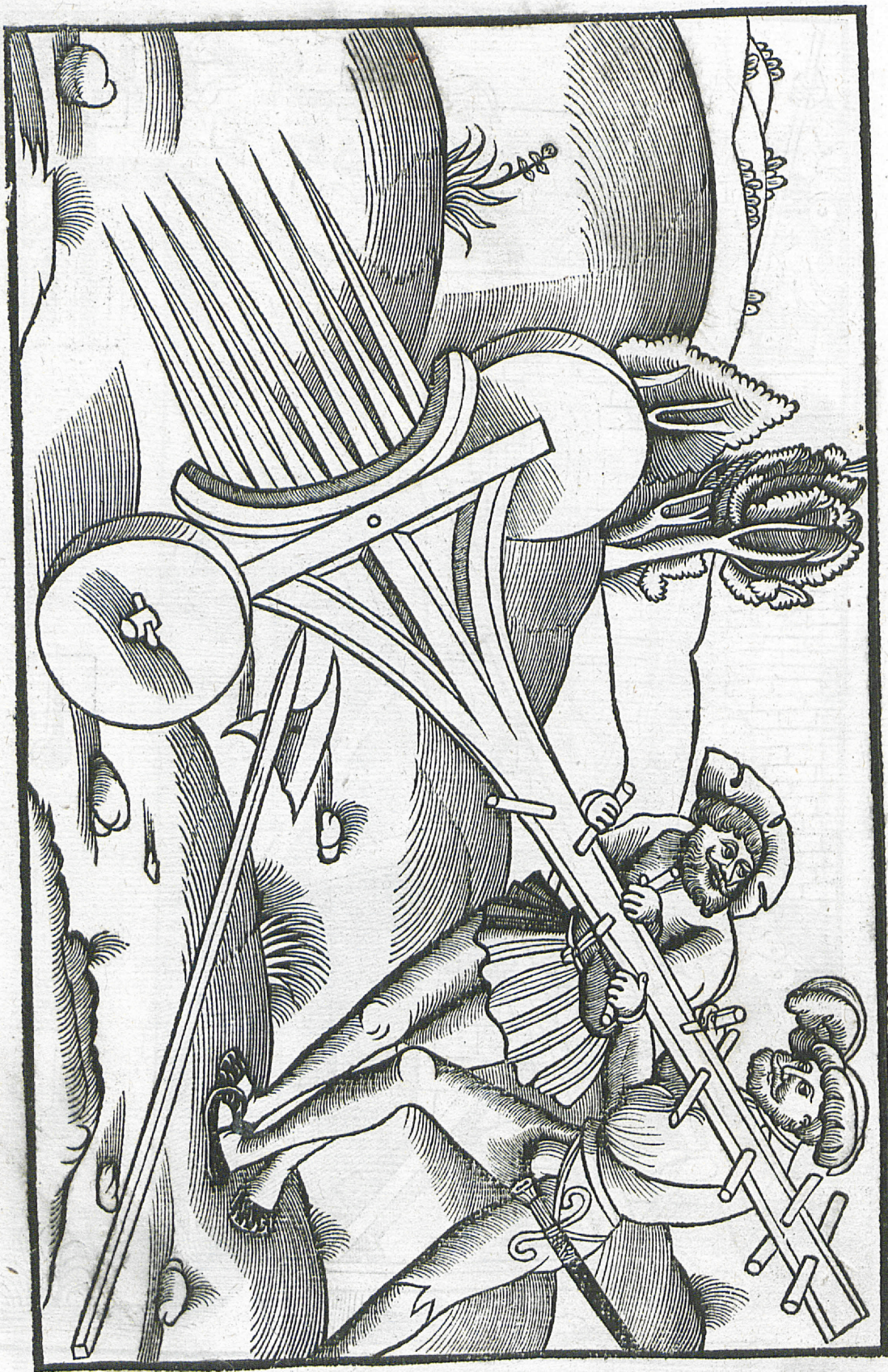

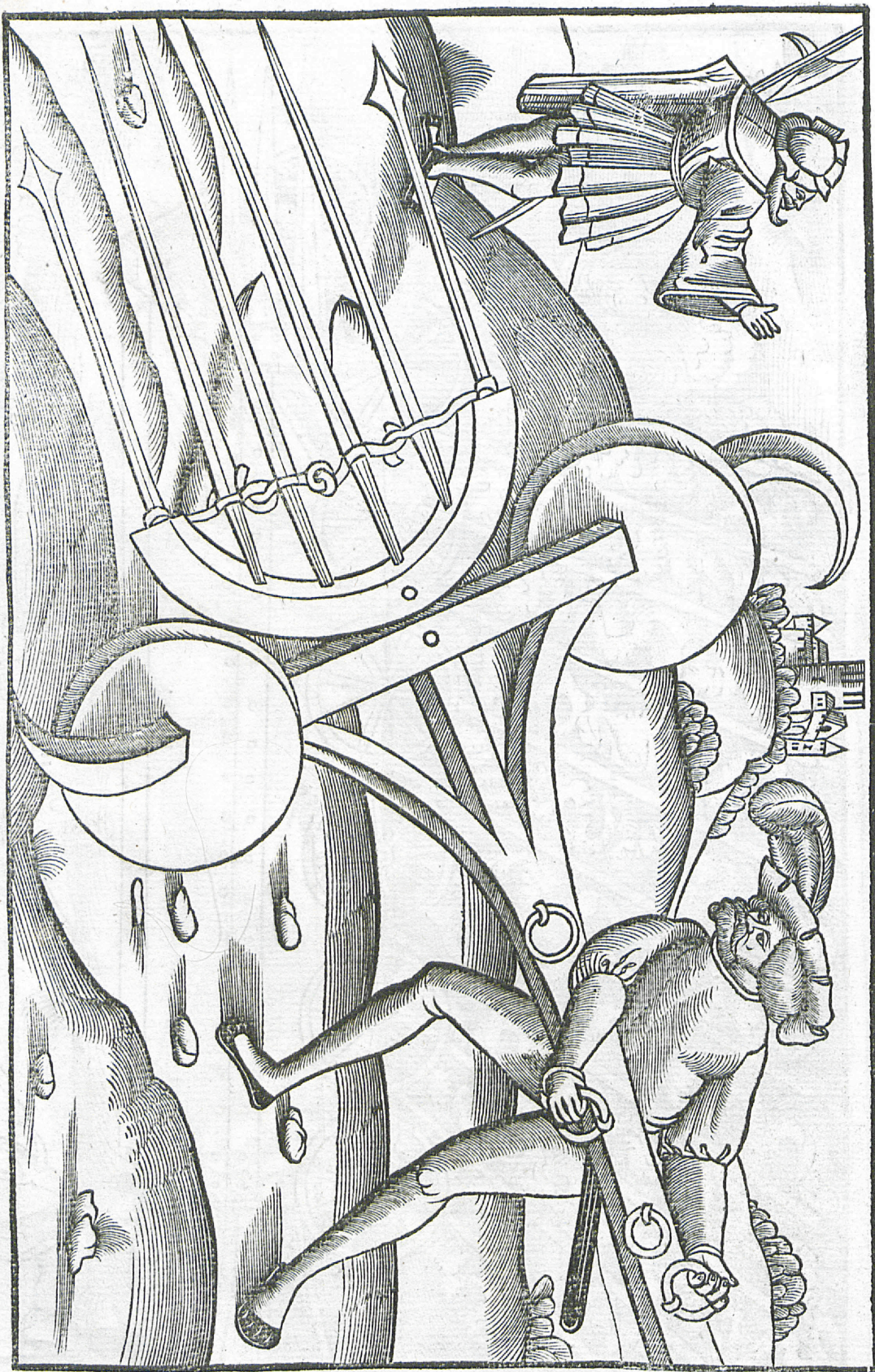

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri secundi prologus.

Ntestina maiorum artis armaturæ, præcipuè clementiam vestram peritissimèque retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis est, rerum semper effectus. Verum tranquillitas tua, Imperator inuicte, altiori consilio, quàm mens poterat terrena concipere, ex libris antiqua desiderat, cum ipsam antiquitatem factis recentibus antecedit. Cum igitur hæc literis breuiter comprehendere, maiestati vestræ non tam discenda quàm recognoscenda præciperer, certauit sapius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, de vlu ac disciplina insinuare bellorum? nisi forte iussisses fieri quod ipse gessisses. Et rursum tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegii videbatur atque periculi. Miro itaque modo in parendo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si negassem. Ad quam temeritatem, præcedens me indulgentiæ vestræ perennitas animauit. Nam libellum de delectu atque exercitatione tyronum, dudum tãquam famulus obtuli: nec tamè culpatus abscessi. Nec formido iussus aggredi opus, quod spontaneum cessit impune.

IN QVOT GENERA DIVIDATUR res militaris. Cap. I.

Res igitur militaris (sicut Latinorum egregius autor, carminis sui testatur exordio) armis constat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Classes. Equitum talè dicuntur, ab eo quod ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegât acies: quæ nunc vexillationes vocantur à velo, quia velis, hoc est, flammulis vtuntur. Est aliud genus equitum, qui legionarii vocantur, propterea quod cõnexi sunt legionibus: ad quorum exemplum, ocreati equites sunt instituti. Classium item duo genera sunt. Vnũ liburnarum, aliud lusoriarum. Equitibus capi, classibus maria & flumina, pedibus colles, vrbes, plana, & abrupta, seruântur. Ex quo intelligitur magis reip. necessarios pedites: qui possunt ubique prodesse. Et maior numerus pedum, sumptu & expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa atque opere exercitii, nomen accepit, vt ei nunquã liceret obliuisci, quod vocabatur. Verũ ipsi pedites, in duas diuisi sunt partes, hoc est, in auxilia & legiones. Auxilia à fociis, vel fœderatis gentibus mittebantur. Romana autem virtus, præcipuè in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab eligendo appellata est: quod vocabulum eorum

eorum desiderat fidem atque diligentiam, quibus milites probatur. In auxiliis minor, in legionibus longè amplior consuevit numerus militum ascribi.

Quid inter legiones & auxilia intersit. Cap. II.

Phalanges
Cateruæ.

Legio.

Auxiliares.

Deniq; Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, ut in vna Phalange armatorum octo milia censerentur. Galli atque Celtiberi, plurēsque barbaricæ nationes, cateruis utebantur in prælio, in quibus erant sena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum amplius, militare consueverunt. Quid autem inter legiones & auxilia interesse videatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prælium, ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes: nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est usus armorum. Neceffe est autem tardius ad victoriam peruenire, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum profit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt equaliter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solennibus diuersisque exercitiis propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebatur, ut in his præliandi magis adminiculum esset, quam principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, principes hastarios, triarios, antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios, cum proprios & sibi impositos equites legionarios, iisdem matriculis teneat: cum vno animo parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta nulloque extrinsecus indigens adiumento, quamtamlibet hostium multitudinem superare consueuerat. Documentum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium vicit, quantum vel ipsa voluit, vel rerum natura permisit.

Quæ causa exhauriri, fecerit legiones. Cap. III.

nam cum

maiora
Cato rei
militaris
scriptor.

Legionum nomen in exercitu permanet hodie, sed per negligentiam superiorum temporum, robur infractum est: cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernalibus, completis stipendiis, per testimoniales ex more dimissis, non sunt alii substituti. Præterea necesse est, morbo aliquantos debilitari atque dimitti: aliquantos militiam deserere, vel diuersis casibus interire: ut nisi annis singulis, imo singulis pene mensibus in recedendum locum iuniorum turbasuccedat, quamuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa, cur attenuata sint legiones. Magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, sera munera, seuerior disciplina. Quod vitæ plerique, in auxiliis sepe festinant militię sacramenta percipere, ubi & minor sudor & maturiora sunt præmia. Cato ille maior, cum & armis inuictus esset, & consul exercitum sepe duxisset, plus se reip. credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in literas. Nam vnius gratis sunt res, quæ fortiter fiunt, quæ verò pro vtilitate reip. scribuntur eterna sunt

sunt. Idem fecerunt alii complures, sed præcipue Frótinus scribēs diuo Traiano ob eiusmodi comparatur industriam. Horum instituta, horum præcepta, in quantum valeo strictim fideliterque signabo. Nam cum easdem expensas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non solum præsentibus, sed etiam futuris sæculis proficiet: si prouisione maiestatis tuæ, imperator Auguste, & fortissima dispositio reparetur armorum, emendetur dissimulatio præcedentium.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt. Cap. III.

In omnibus autoribus inuenitur, singulos consules, aduersus hostes copiosissimos, non amplius quam binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, ut cuius bello duæ legiones crederetur posse sufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ secundum normam militaris iuris exponam. Quæ descriptio si obscurior aut impolitior videbitur, non mihi, sed difficultati ipsius rei conuenit imputari. Attento itaque animo sæpius relegenda sunt, ut memoria intelligentiaque valeant comprehendere. Neceffe est enim inuictam esse rempublicam, cuius imperator militari arte percepta, quantos voluerit faciat exercitus bellicosos.

Quemadmodum legio constituatur. Cap. V.

Diligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusque præstantibus, additis etiam exercitiis quotidianis, quatuor vel eo amplius mensium, iussu auspiciis inuictissimi principis legio formatur. Nam prædictis in cute punctis milites scripti & matriculis inserti iurare solent. Et ideo militiæ sacramenta dicuntur. Iurāt autem per deum christum & spiritum sanctum, & per maiestatem imperatoris, quæ secundum deum generi humano diligenda est & colenda. Nam imperatori, cum Augusti nomen accepit, tanquam præsentis & corporali deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim vel priuatus, vel militans seruit, cum fideliter eum diligit, qui deo regnat autore. Iurant autem milites omnia se strenue facturos, quæ præceperit imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana rep.

Quot cohortes insint vna legione, item quot milites in vna cohorte. Cap. VI.

Sciendum est autem in vna legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere & institutione literarum viros electissimos quarit. Hæc enim suscipit aquilam, quod præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines imperatorum, hoc est diuina & præsentia signa veneratur. Habet pedites mille centum quinque. Equites loricatedos centum triginta duos: & appellatur cohors miliaria. Hæc caput est totius legionis, ab hac, cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites. 555. Eques loricatedos. 66. & appellatur cohors quingetaria. Tertia cohors similiter habet pedites. 555. Eques. 66. sed in hac cohorte tertia, validiores probari moris est, quia in media acie consistit.

consistit. Cohors quarta habet pedites quingentos quinquaginta quinque. Equites 66. Cohors quinta habet totidem. Sed & ipsa strenuos desiderat milites: quia si cut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. Equites 66. In ipsa quoque enucleati ascribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam & Imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555. Equites 66. Cohors octava habet pedites 555. Equites 66. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Cohors nona habet pedites 555. Equites 66. Cohors decima habet pedites 555. Equites 66. & ipsa bonos accipere consuevit bellatores: quia in secunda acie sinistrum possidet cornu. His decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites sex milia centum, equites septingentos viginti sex. Minor itaque numerus armatorum in una legione esse non debet. Maior autem interdum esse consuevit, si non tantum unam cohortem, sed etiam alias miliarias fuerit iussa suscipere.

Legio plena.

Nomina & gradus principiorum legionum. Cap. VII.

Antiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum, & (ut proprio utar vocabulo) principiorum nomina & dignitates secundum præfentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus provenit ex labore. Tribunus autem vocatur à tribu, tribuendoque iure: quia præest militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicuntur qui in prælio præfunt, & primos ordines ducunt. Augustales appellantur, qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flaviales item tanquam secundi augustales, à diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquiliferi qui aquilam portant. Imaginarij, vel imaginiferi qui imperatorum imagines portant. Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus agitudine præpeditis, hi tanquam adoptati eorum, atque vicarii solent universa curare. Signiferi qui signa portant: quos nunc draconarios vocant. Tesseraarii, qui tesseram per contubernia militum nunciant. Tessera autem dicitur præceptum ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellum movetur exercitus. Campigeni, hoc est, antesignani, ideo sic nominati, quia eorum opera atque virtute exercitus genus crescit in campo. Metatores qui præcedentes, locum eligunt castris. Beneficiarii, ab eo appellati, quod promouentur beneficio tribunorum. Librarii, ab eo quod in libros referant rationes ad milites pertinentes Tubicines, Cornicines, & Buccinatores qui tuba vel æreo cornu, vel buccina committere prælium solent. Armaturæ duplares, quæ binas consequuntur annonas. Simples, quæ singulas. Mensores, qui in castris ad podium dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, vel hospitia in civitatibus præstant. Torquati duplares, Torquati simples, quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdum duplas consequebatur annonas: duplares duas, simples unam. Erant & secundum annonam candidati duplares, candidati simples. Hi sunt milites principales, qui privilegiis muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia munia facere coguntur.

Principia.

Tribunus.

Ordinarii
Augustales
Flaviales
Aquiliferi.
Imaginarii
Optiones.
Signiferi.
Tesseraarii.
Tessera quæ
Campigeni.
Metatores.
Beneficiarii
Librarii.
Tubicines.
Cornicines.
Buccinatores.
Armaturæ.
Mensores.
Torquati.

Candidati.

Munifices.

Nomina

Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant Cap. VIII.

Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis, promouetur Centurio primipili: qui non solum aquilæ præerat, verum etiam quatuor centurias, hoc est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita consequabatur & commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est, ducentos homines ducebat in acie secunda, quæ nunc ducentarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriæ & semis, hoc est, centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem propè omnia, quæ in legione ordinata sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam & semis, id est, centum quinquaginta milites gubernabat. Triarius prior, centum homines regebat: sic decem centuriæ cohortis primo, à quinque ordinariis regebantur: qui bus magnæ utilitates & magnus honor est à veteribus constitutus: ut ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione cōtenderent ad tanta præmia pervenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus præpositi: qui nunc caput cohortis vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, quarta, quinta, usque ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

Centurio
primipili.
Primus hastatus.
Ducenarius.

Princeps
primæ cohortis.
Hastatus
secundus.
Triarius
prior.

Centuriones.
Centenarii.
Decani.
Caput cohortis.

De officio præfecti legionis. Cap. IX.

Sed legati Imperatoris ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia universa obtemperabant in ordinatione pacis vel necessitate bellorum, in quorum locum nunc illustres viros constat magistros militum substitutos à quibus non tantum binæ legiones, sed etiam plures numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato, tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni vel centuriones, ceterique milites, eius præcepta servabant. Vigiliarum siue protectionis tessera petebatur ab eodem. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis deputabatur à tribuno ad poenam. Arma omnium militum, item equi, vestes, annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplina ius & severitas & exercitatio, non solum peditum sed etiam equitum legionariorum, præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius, legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem affirmabat industriam: sciens ad præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfectus
legionis.

De officio præfecti castrorum. Cap. X.

Erat etiam castrorum præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis: ad quem castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat. Tabernacula vel castra militum, cum impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Præterea egri contubernales & medici à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, sagittarii, necnon etiam feramenta

ferratur

18

menta quibus materies fecatur vel caditur quibusq; aperiuntur fossæ circa fitum valli & aque ductus. Item ligna vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cætera que genera tormentorum, ne deessent aliquando procurabat. Is post longam probatamque militiâ peritissimus omnium legebatur: vt rectè doceret alios quod ipse cum laude fecisset.

De officio præfecti fabrorum Cap. XI.

Habet præterea legio fabros lignarios, instructores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæteraq; quibus vel expugnâtur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propria preparatos. Qui arma, qui vehicula cæteraq; genera tormentorum vel noua facerent, vel quasata repararent. Habebant etiam fabricas scutarias, loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides omniâque armorum genera formabantur. Hac enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris: vsq; eo, vt etiam cunicularios haberet, qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvisi emergerent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

De officio tribuni militum Cap. XII.

dimicatione

Decē cohortes habere legionē diximus: sed prima erat miliaria, in qua cæsu genere, literis, forma, virtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, put principi placuisset, à tribunis vel à præpositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, vt non solum tribuni vel præpositi contubernales sibi creditos, sub oculis suis iuberent quotidie meditari, sed etiâ ipsi armorum arte perfecti, ceteros ad imitationem proprio cohortaretur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam: cū miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgēs, exercitii vsu & disciplina eruditus incedit.

De centuriis atque vexillis peditum. Cap. XIII.

Aquila.
Dracones.

Vexilla.

Centenarij
transuersis

Primum signum totius legionis est Aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes à draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesq; turbari atq; confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centuriis singula vexilla, constituerunt: ita vt ex qua cohorte vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuentes vel legētes milites, in quatuorvis tumultu, à contubernaliis suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii vocantur, nimium bellicosos loricatos, trāsumptis cassidum cristis, vt facilius noscerentur, singulas iusserunt gubernare centurias: quatenus nullus error existeret, cū centeni milites sequerentur, non solum vexillum suum sed etiâ centurionem qui signum habebat in galea. Rursus ipse centurię in contubernia diuise sunt: vt decem militibus sub vno papilione degentibus vnus quasi

quasi præesset decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quod coniunctis manibus pariter dimicabat.

Decanus.
Manipulus

De turmis equitum legionariorum. Cap. XIII.

Quemadmodum inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites 32. Huic qui præest, Decurio nominatur. Ceterum enim pedites ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur: similiter 32. equites ab vno decurione, sub vno vexillo reguntur. Præterea sicut centurio eligendus est magnis viribus, procera statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur & fortiter, qui dimicari gladio, qui scutum rotare doctissime nouerit, qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad faciendâ quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus. Contubernales suos ad disciplinam retineat, & ad armorum exercitium cogat, vt bene vestiti & calciati sint, vt arma omnium defricentur ac splendeant. Similiter eligendus est decurio qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore: vt loricator & armis circumdatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, conto sciēter vti, sagittas doctissime mittere, turmas suas, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit: eosdem cogere loricas suas vel cataphractas, contos suos & cassides frequenter tergere & curare. Plurimū enim terroris hostibus armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac rubigine arma fœdantur? Nō solum autem equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore cōuenit edomari. Itaq; ad decurionem & sanitatis & exercitationis tam hominum quàm equorum pertinet cura.

Turma
Decurio.

Turmales.

Quemadmodum legionum acies instruuntur. Cap. XV.

Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna imminet, declaretur vnus legionis exemplo: quod si vsus exegerit, transferri possit ad plures legiones. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors secunda cōiungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistram suscipit cornu: sed ante signa, & citra signa. Nec non in prima acie dimicantes, principes vocantur, hoc est, ordinarii, cæteri q; principales. Hac erit grauis armatura, qui habebant cassides, cataphractas, ocreas, scuta, gladios maiores, quos spathas vocant, & alios minores, quos semispathas nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque & semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius ictum præcipuè exercebantur milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites, & loricatos equites sepe trāsuerberat. Aliud minus, ferro triangulo vnciarum quinque, hastili trium pedum & semis, quod tunc vericulum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum. Secunda hastatorum, armis talibus docetur instructa. Post hos erant pherentarii & leuis armatura quos nunc auxiliares & armaturas dicimus. Scutati qui plumbatis vel

Principes.

Spathæ.
Semispathæ.Pilum.
Spiculum.Verriculum.
Pherentarij.
Scutati.

E gladiis

Funditores
Tragularij.

gladiis & missilibus accincti, sicut nunc omnes propè milites videntur, armati erant. Item sagittarii cū cassidibus, cataphractis, & gladiis, sagittis, & arcubus. Erant Funditores, qui ad fundas vel fustibalos lapides iaciebant. Erant tragularij, qui ad manubalistas vel arcubalistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur: in qua consistentes milites, hastati vocabantur. Sed in secunda acie, dextro cornu, cohors sexta ponebatur: cui iungebatur septima. Octava cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secunda acie, sinistrum semper obtinebat cornu.

Quemadmodum triarii vel centuriones armentur. Cap. XVI.

Triarij.

Post omnes autem acies, Triarii cum scutis, cataphractis & galeis ocreati cū gladiis, semispathis, plumbatis & binis missilibus locabatur, qui genu posito subsidebant, ut, si prima acies vinceretur, ab his quasi de integro reparata pugna posset reparare victoriam. Omnes autem signarii vel signiferi, quāvis, pedites, loricas minores accipiebāt: & galeas ad terrorem hostium, vrsinis pellibus tectans. Centuriones verò habebant cataphractas, scuta, & galeas ferreas: sed transuersis & argentatis cristis, ut facilius agnoscerentur à suis.

Commissa pugna grauem armaturam stare pro muro. Cap. XVII.

Illud autem sciendum est, & modis omnibus retinendum: commisso bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarii quoque residebant. Pherentarii autem armaturæ & scutatores, sagittarii, funditores, hoc est, levis armatura aduersarios prouocabant ante aciem procedentes: si hostes fugare poterant, sequebatur: si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquā murus (ut ita dicam) ferreus stabat: & non solū missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemque perturbaret & ad dispersos recurrentes hostes, in compositos opprimerent: sed levis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus, fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione atque cautela sine periculo legio vincebat, aut supata seruabatur incolumis: quia ius legionis est facile nec fugere nec sequi.

quod

Nomina militum & gradus in scutis eorum aduersis scribenda.

Cap. XVIII.

Digmata.

instructam

Sed ne milites aliquando in tumultu prælii à suis contubernalibus aberrarēt, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant: quæ ipsi nomināt digmata, sicut etiam nunc moris est fieri. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusque militis, literis erat nomē ascriptum, addito ex qua esset cohorte, qua ve cetera. Ex his ergo apparet legionem bene institutā, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum vbique portaret, nec metueret, repentinum hostium superuentum, quæ etiam in mediis campis subito fossa se valloque muniret, quæ omne genus militum contineret & armorū. Si quis igitur pugna publica superare Barbaros cupit, ut diuinitatis nutu, dispositione Imperatoris inuicti

inuicti reparentur, ex tyronibus legiones votis omnibus petat. Intra breue autem temporis spacium, iuniores diligenter electi & exercitati, quotidie, non solū mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerūt, facile coarquabunt. Nec moueatur, Cæsar, tua maiestas, quod olim consuetudo est mutata, quæ triguit: sed huius prouisionis ac felicitatis est perennitas tua, ut pro salute reip. & noua excogitet, & antiqua restituat. Omne opus difficile videtur antequam tentes, ceterum si exercitati & prudentes viri delectui præponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari & diligenter institui. Quiduis enim efficit solertia, si com petentes non denegentur expensæ.

notuit

Præter corporis robur, notarum & computandi artem in tyronibus eligendam.

Cap. XIX

Sed quoniam in legionibus plures scholæ sunt, quæ literatos milites querunt ab his qui tyrones probant in omnibus quidem staturæ magnitudinem, corporis robur, alacritatē animi, conuenit explorari. Sed in quibusdam notarum peritia, calculandi computandique usus exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerorum, siue pecuniæ quotidie ascribitur actis maiore propè diligentia, quā res annonaria, vel ciuilis, politicis libris annotatur. Quotidianas etiam in pace vigilias. Item excubium siue angarias, de omnibus centuriis & contuberniis, quæ vicissim milites faciunt, ut ne quis contra iusticiam prægrauetur, aut alicui præstetur immunitas. Nomina eorum qui vires suas fecerunt, breuibus inferuntur. Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, nisi causis iustissimis approbatis. Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata iisdem negocia mandabantur. Siquidem incongruum videbatur, imperatoris militem, qui veste & annona publica pascebatur, utilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicum vel tribunorum, nec non etiā principum deputabantur milites, qui vocabantur accensi, hoc est, postea additi quā fuisset legio cōpleta, quos nunc Supernumerarios vocant. Fascicula tamen, id est, lignū, fœnū, aquā, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quod hæc omnia munia faciant.

Scholæ militares.

Accensi.

Supernumerarij.

Donatiui partem dimidiam debent apud signa sequestrare milites seruandam.

Cap. XX.

Illud verò ab antiquis diuinitus institutum est, ut ex donatiuo quod milites consequuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanum rerum camparationē, à contubernalibus possit absumi. Plerique enim homines & præcipue pauperes tantū erogant, quantum habere potuerint. Sepositio autem ista pecuniæ, primum ipsis contubernalibus docetur accommoda. (Nam cum publica sustententur annona, ex omni

E ii

bus do-

20 bus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium) Miles deinde qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deferendo nihil cogitat, magis diligit signa. Pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenii, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus suam videt positam esse substantiam. Denique decem folles, hoc est, decem sacci, per cohortes singulas exponebantur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam saccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturæ scilicet causa, ut si quis ex contubernali defecisset, de illo vndecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa. Hæc ratio apud signiferos (ut nunc dicunt) in cophino seruabatur. Et ideo signiferi non solum fideles, sed etiam literati homines eligebantur, qui & seruarent deposita, & scirent singulis reddere rationem.

Depositarij
signiferi.

In legione ita fieri promotiones, ut per omnes cohortes transeant qui promouentur.

Cap.

XXI.

Non tantum humano consilio, sed etiam diuinitatis instinctu, legiones arbitror à Romanis constitutas. In quibus decem cohortes ita sunt ordinatæ, ut omnium vnum corpus, vna videatur esse coniunctio. Nam quasi in orbem quandam per diuersas cohortes & diuersas scholas milites promouetur, ita ut ex prima cohorte ad gradum quempiam promotus vadat ad decimam cohortem: & rursus ab ea, crescentibus stipendiis, cum maiore gradu per alias recurat ad primam. Ideo primipili centurio, postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequitur. Sicut primicerius in officio præfectorum prætorio ad honestum quatuorsumque militiæ peruenit gradum, ita legionarii equites cohortes suas contubernii affectione venerantur, cum naturaliter equites à peditibus soleant discrepare. Per hanc ergo contextionem, in legionibus, & omnium cohortium equitum peditumque seruabatur vna concordia.

Primipili
centurio.

Primicerius

Quid inter tubicines & cornicines & classicum interfit. Cap. XXII.

Cornicines.
& buccina-
tores.

Classicum.

Habet præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicines ad bellum vocant milites, & rursus receptui canentes reuocant. Cornicines & buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictus & eius reditu. Hi quotiens canunt, non milites, sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, & soli milites ad signa eorum obtemperant. Quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. Classicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt. Hoc insigne videtur imperii, quia classicum canitur imperatore præsentem, vel cum in militem capitaliter animaduertitur: quia hoc ex imperatoris legibus fieri necesse est. Si vero ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad decursionem capi exeunt milites, tubicine vocante operantur, & rursus tubicine admonente cessant. Cum autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis & processionibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtemperent

obtemperet milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifesta sit, semper in ocio debere fieri, quod necessario faciendum videtur in prælio.

De exercitatione militum.

Cap. XXIII.

Legionis ordinatione digesta, ad exercitium reuertamur: unde (sicut iam dictum est) exercitus nomen accepit. Iuniores quidem & noui milites, mane & post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi sine intermissione semel in die exercebantur in armis. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed continua exercitationis meditatio: post quam volueris stipendia, in exercitatus miles semper est tyro cum armatura quam festis diebus exhibetur in exercitio. Idcirco non tantum armaturam qui sub campi doctore sunt, sed omnes aequaliter contubernales quotidiana meditatione discebant, & corporis velocitatem. Nam & velocitas usu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem seque protegendum, præsertim si gladiis cominus dimicetur. Illud vero maius est, ut seruare ordines discant, & vexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitentur, nec inter doctos aliquis error existat, quamuis in multitudine sit tanta confusio. Ad palum quoque vel sudes iuniores exerceri per commodum est, cum latera vel pedes aut caput petere punctim, casumque condiscant. Saltus quoque & ictus facere pariter assuescat, insurgere tripudians in clypeum, rursusque subidere, nunc gestiando prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, ut & ars dirigendi, & dextra virtus possit accrescere. Sagittarii vero vel funditores scopas, hoc est, fruticum vel straminum fascies, pro signo ponebant, ita ut sexcentis pedibus remouerentur à signo, ut sagittis vel certe lapidibus ex fustibalo destinatis, signum sapius tangeret. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant. Semper assuescendum est etiam, ut semel tantum fuda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Sed & manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare: qui usus paratior creditur, quia non desyderat fundam. Missilia quoque vel plumbatas iugiter perpetuoque exercitio dirigere cogebantur usque adeo, ut tempore hyemis de tegulis vel scandulis, quæ si deessent certe de cannis, vlua vel culmo & porticus tegerentur ad equites, & quædam velut basilicæ ad pedites: in quibus tempestate vel ventis aere turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Cateris autem etiam hybernis diebus, si nives pluuiæque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudine, animi militum debilitaretur & corpora, syluam cadere, portare onera, transilire fossas, natæ in mari siue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime conuenit, ut quotidiani laboris usus in pace, difficilis non videatur in bello. Siue ergo legio fuerit, siue auxilia exerceantur assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna usum amplius prodesse quam vires. Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat à milite.

Ad palum
exerceri.

Scopæ.

E iii Exempla

Exempla adhortationum, & exercitii militaris,
de aliis artibus tracta.

Cap. XXIII.

Athleta, venator, auriga, propter exiguā mercedē, vel certē plebis fauorem, cotidiana meditatione artes suas aut seruare, aut augere consuecunt. Militem (cuius est manibus seruāda respub.) studiosius oportet scientiam dimicandi, vsumque rei bellicae iugibus exercitiis custodire: cui contingit non tantum gloriosa victoria, sed etiam amplior praeda: quemque ad opes ac dignitates ordo militiae & Imperatoris iudicium consuevit euehere. Artifices scanici ab exercitiis pro laude vulgi non recedunt. Miles sacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel nouellus vel iam vetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria & libertate communi: praesertim cum antiqua sit prudensque sententia, Omnes artes in meditatione consistere.

Enumeratio ferramentorum vel machinarum legionis. Cap. XXV.

Legio autem non tantum militum numero, sed etiam genere ferramentorum vincere consuevit. Primum omnium instruitur iaculis, quae nulla lorica, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carroballistas habere consuevit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est, vndecim homines, deputantur. Nam haec quanto maiores fuerint, tanto longius ac fortius tela iaculantur. Non solum autem castra defendunt, verum etiam in campo post aciem grauis armaturae ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obistere. In vna autem legione quinquaginta quinque carroballistae esse solent: Item decem onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis bobus duobus portantur armatis: ut si forte hostes ad oppugnandum venerint vallum, sagittis & saxis possint castra defendi. Scaphas quoque de singulis trabibus excavaatas, cum longissimis funibus, interdum etiam ferreis catenis, secum legio portat: quatenus cōtextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis, supertextis iniectisque tabulatis, flumina quae sine pontibus vadari nequeunt, tam a pedibus quam ab equitatu sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant, & falces ferreas confixas longissimis contis. Item ad fossarum opera facienda bidentes, ligones, palas, rastro, alueos, cophinos quibus portetur terra. Habet quoque dolobras, secures, ascias, ferras, quibus materia ac pali dolantur atque secantur. Habet praeterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hostium ciuitates, testudines, musculos, arietes, vineas (ut appellant) turres etiam ambulatorias faciant.

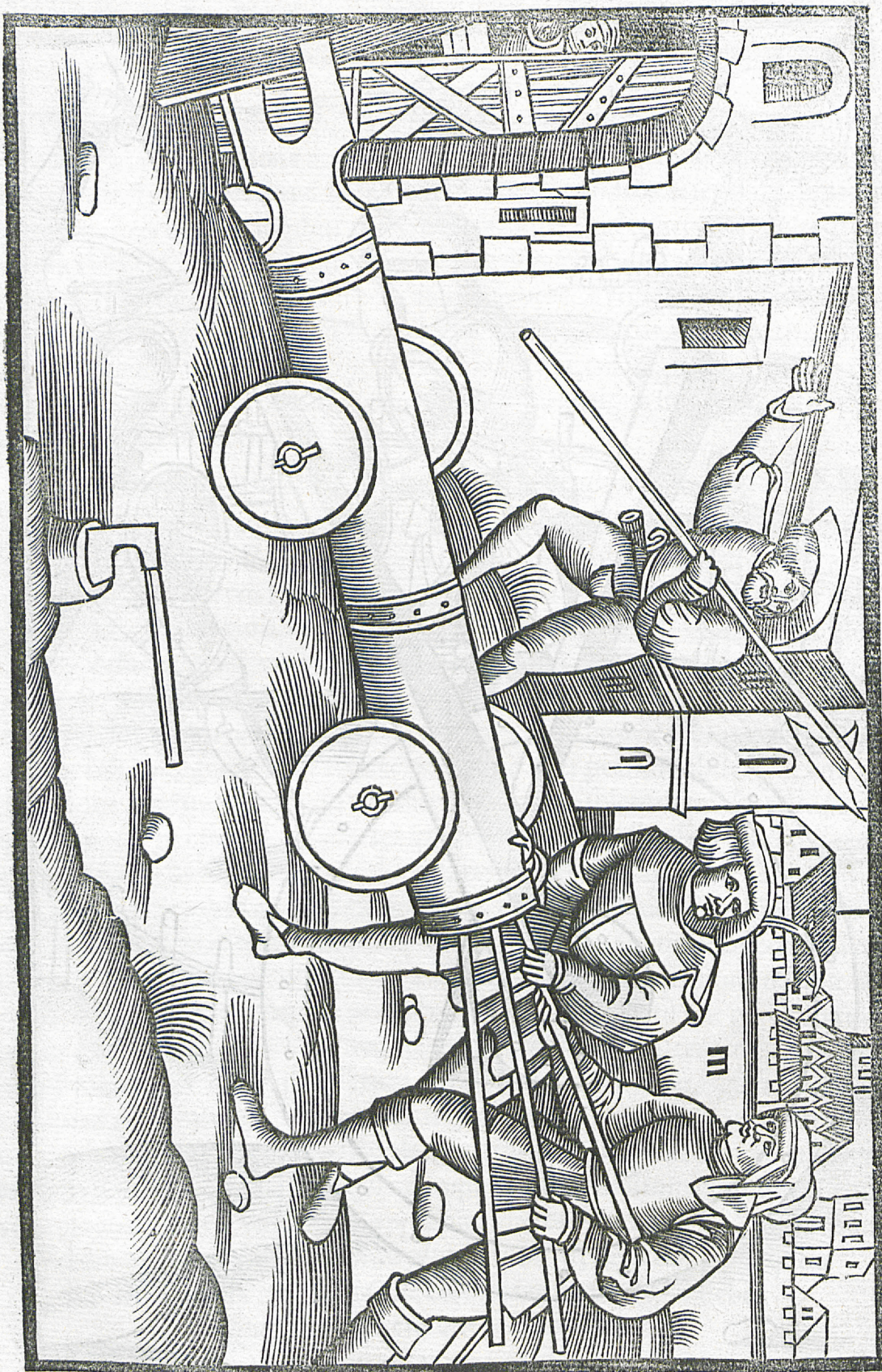
Verum ne singula enumerando plura dicantur, vniuersa quae in quoque belli genere necessaria esse creduntur, secum legio debet ubique portare, ut in quouis loco fixerit ca-

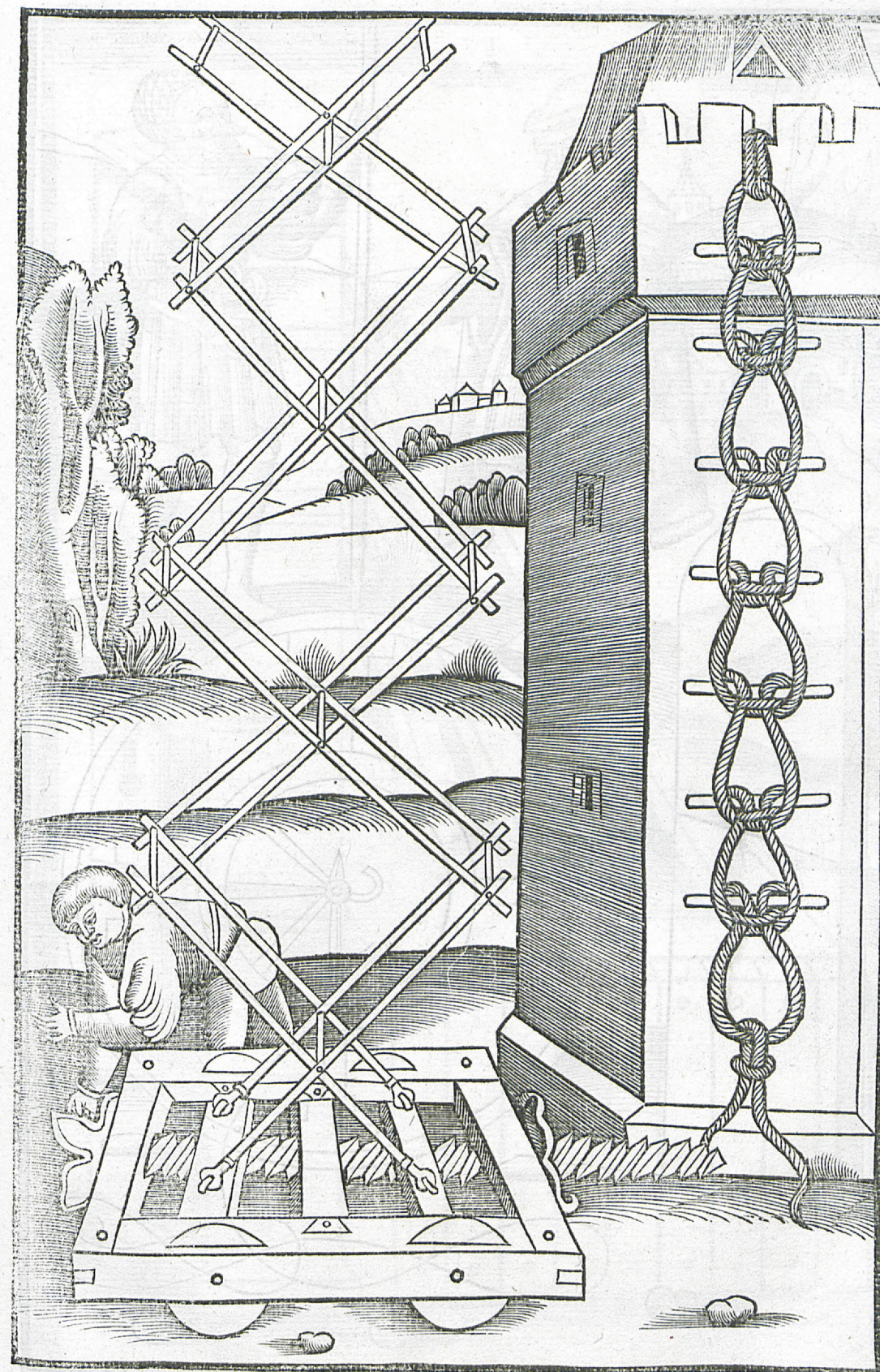
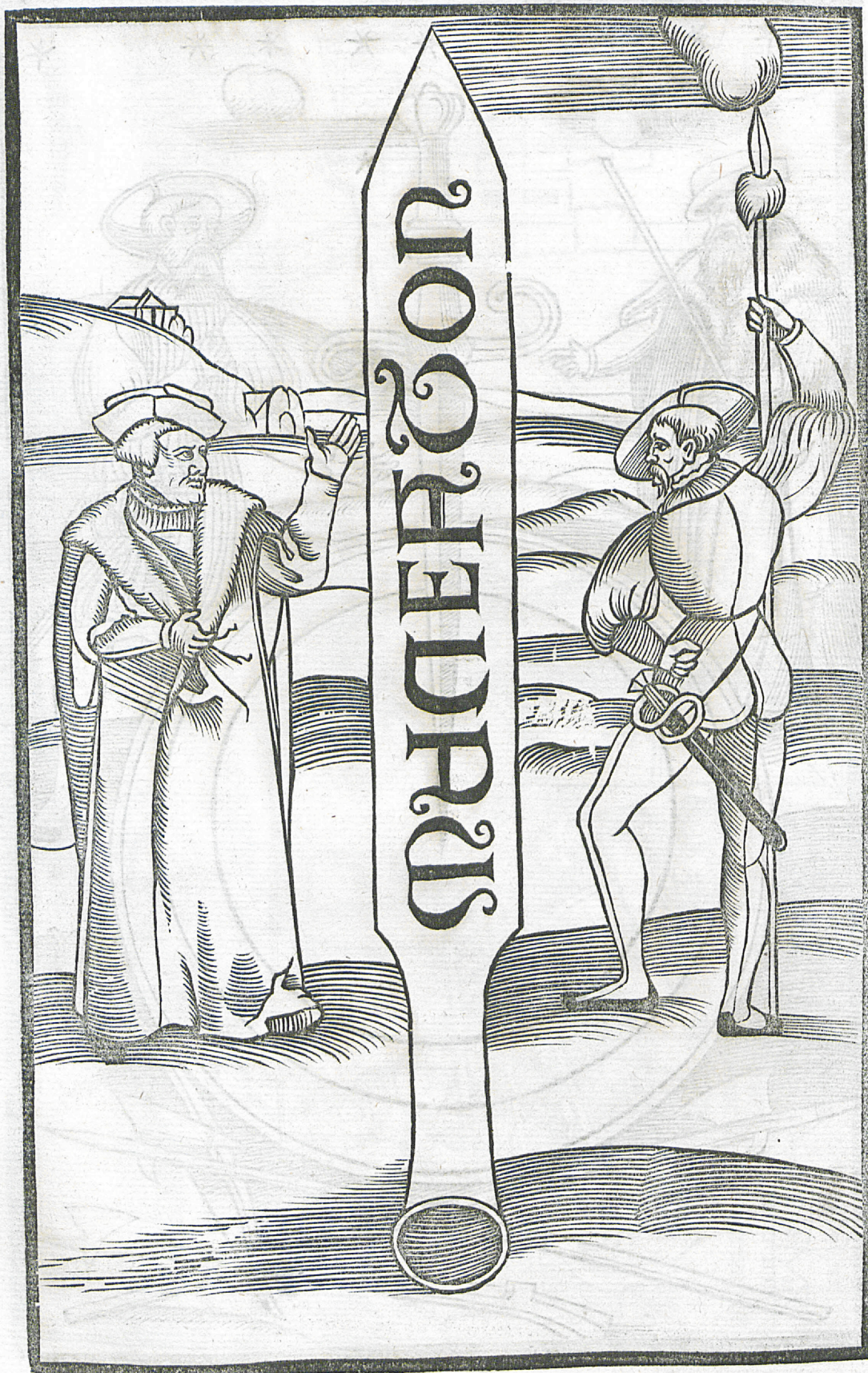
stra, armatam faciat ciui-

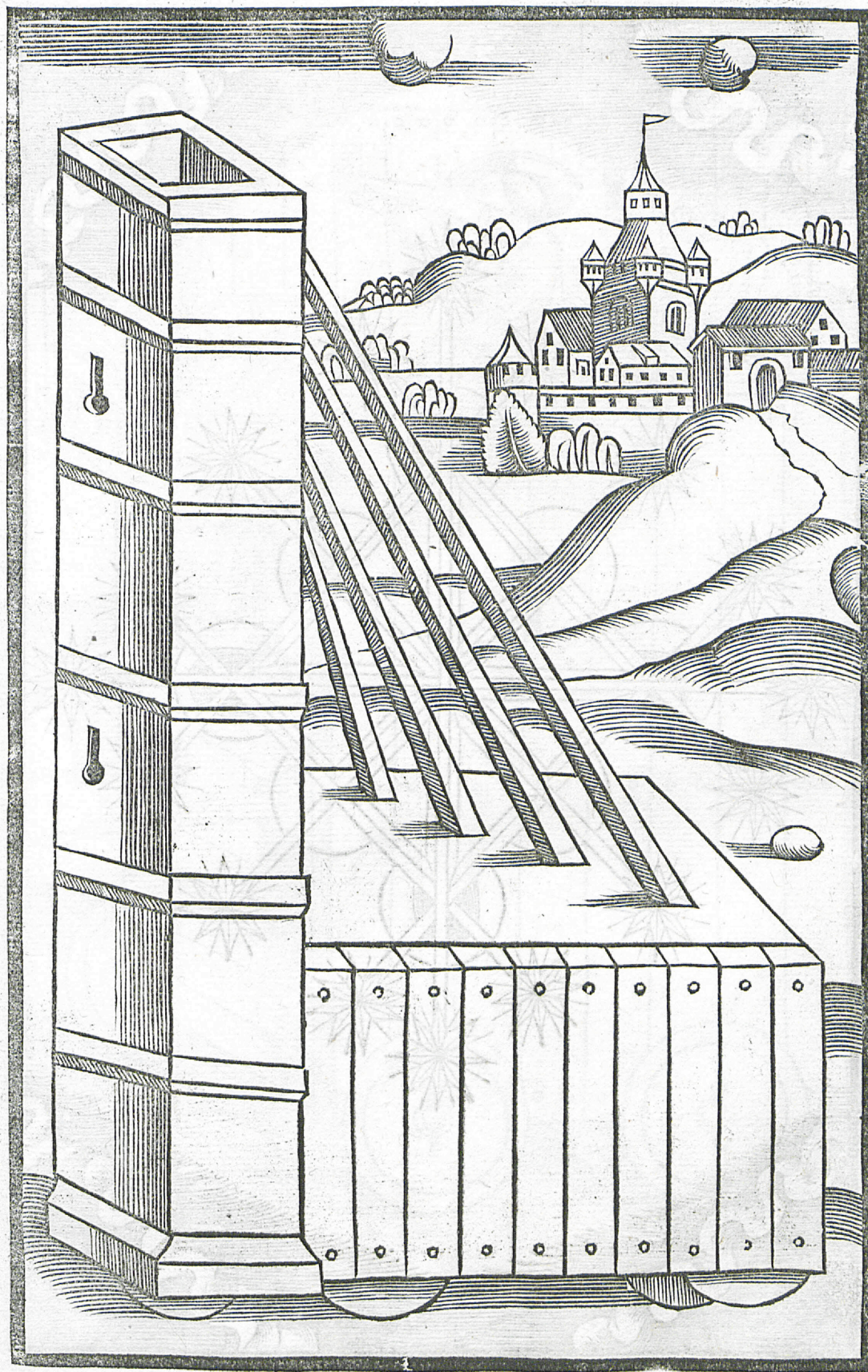
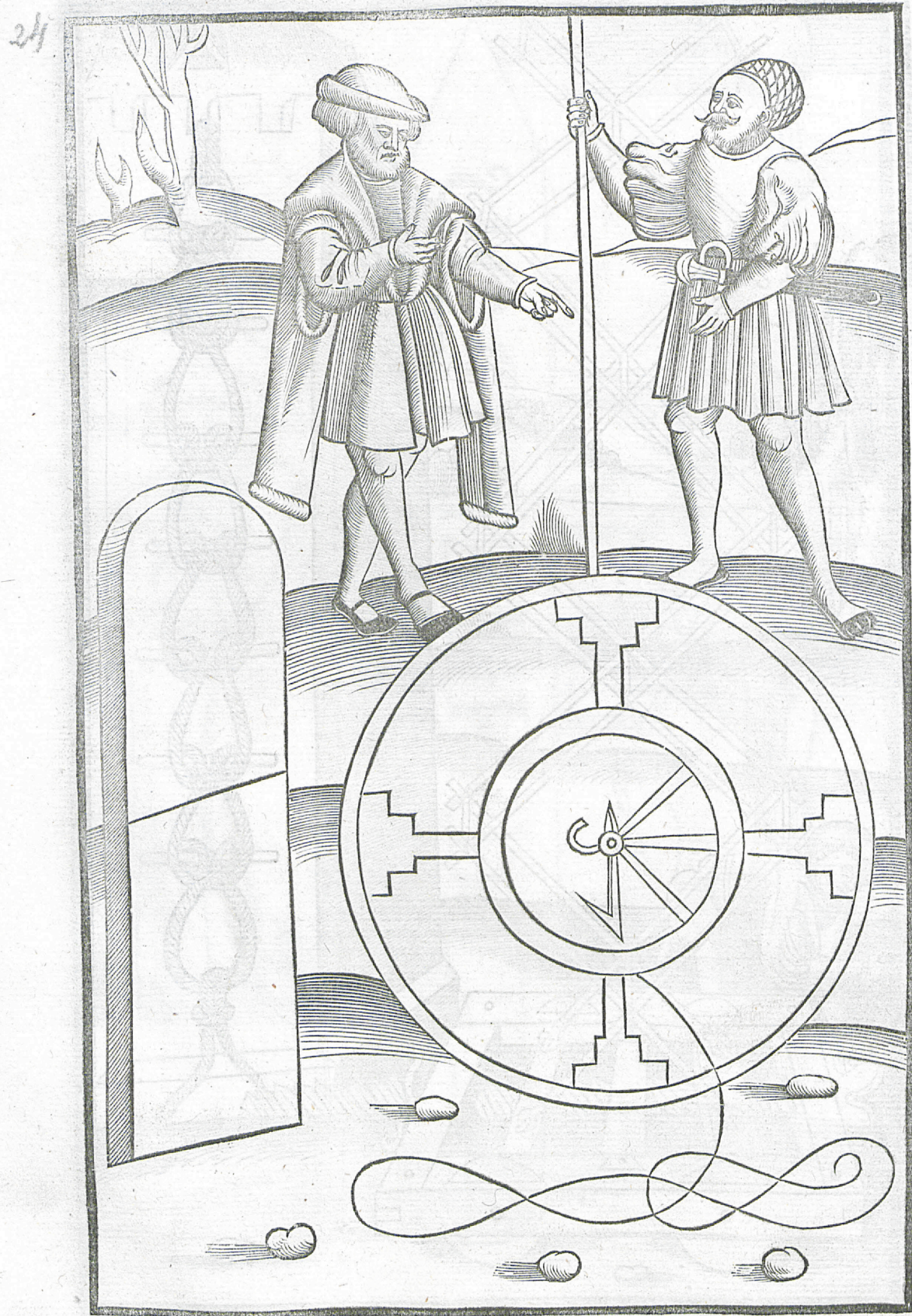
tatem.

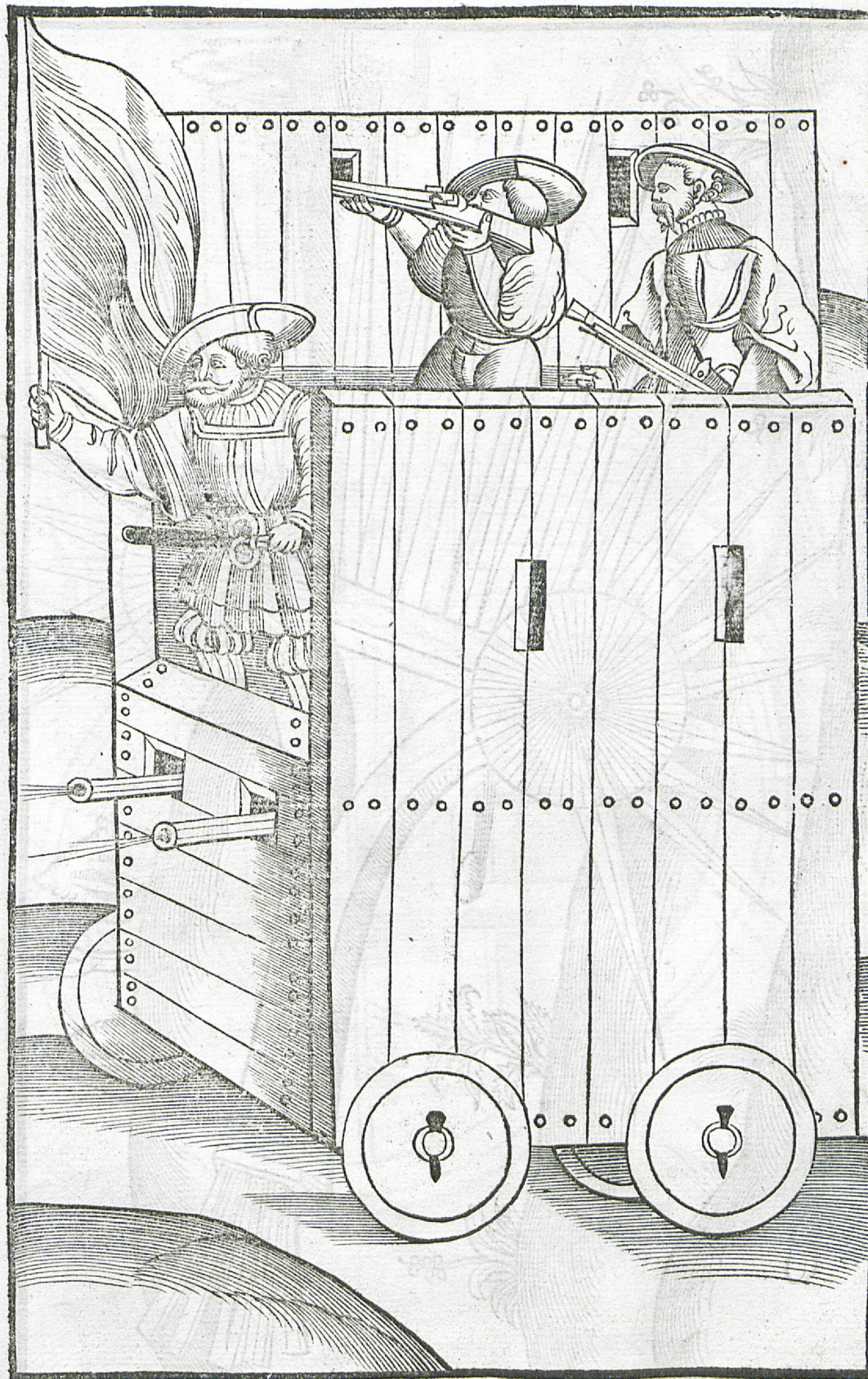
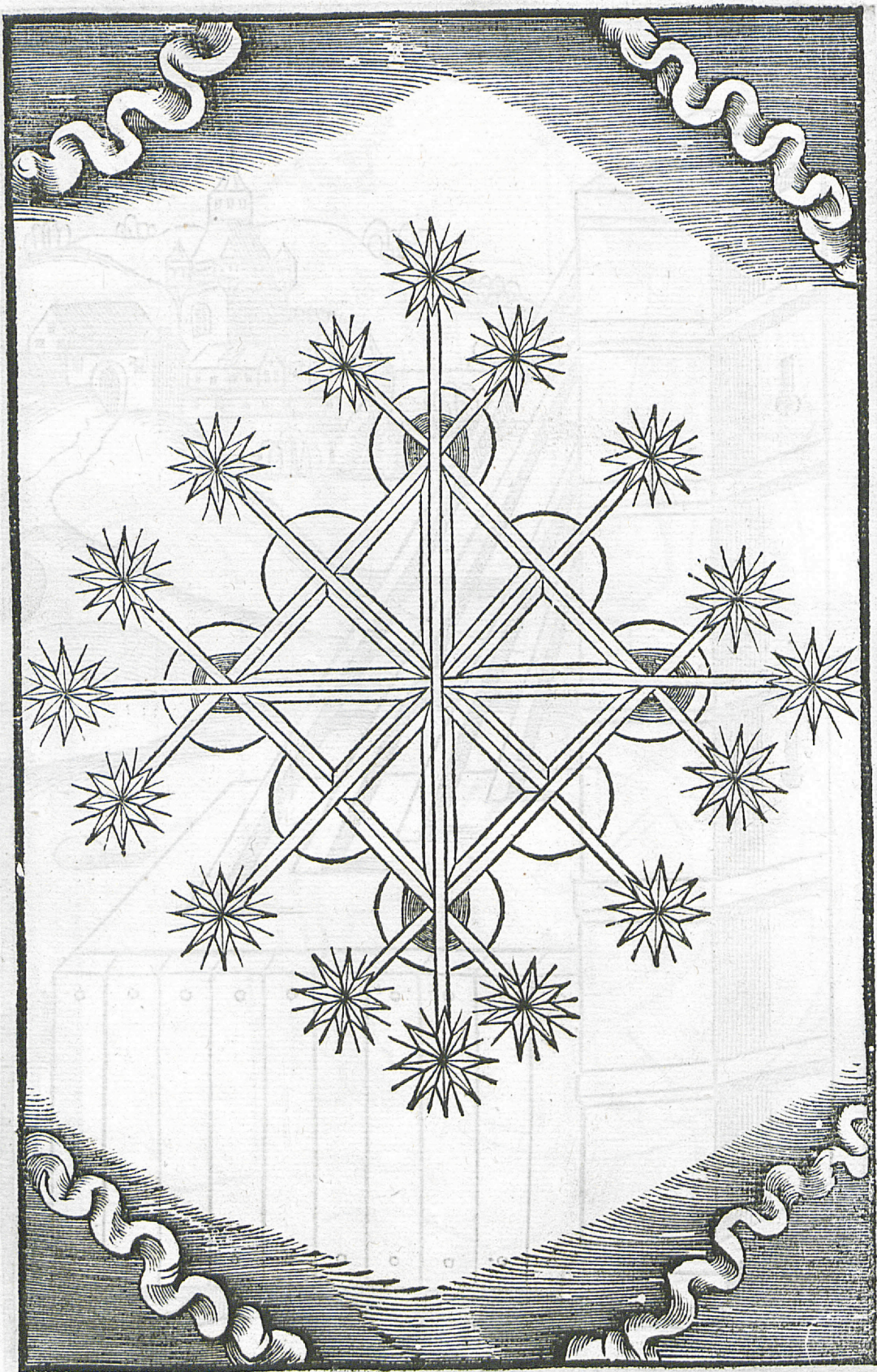
Harpagones.
Lupi.

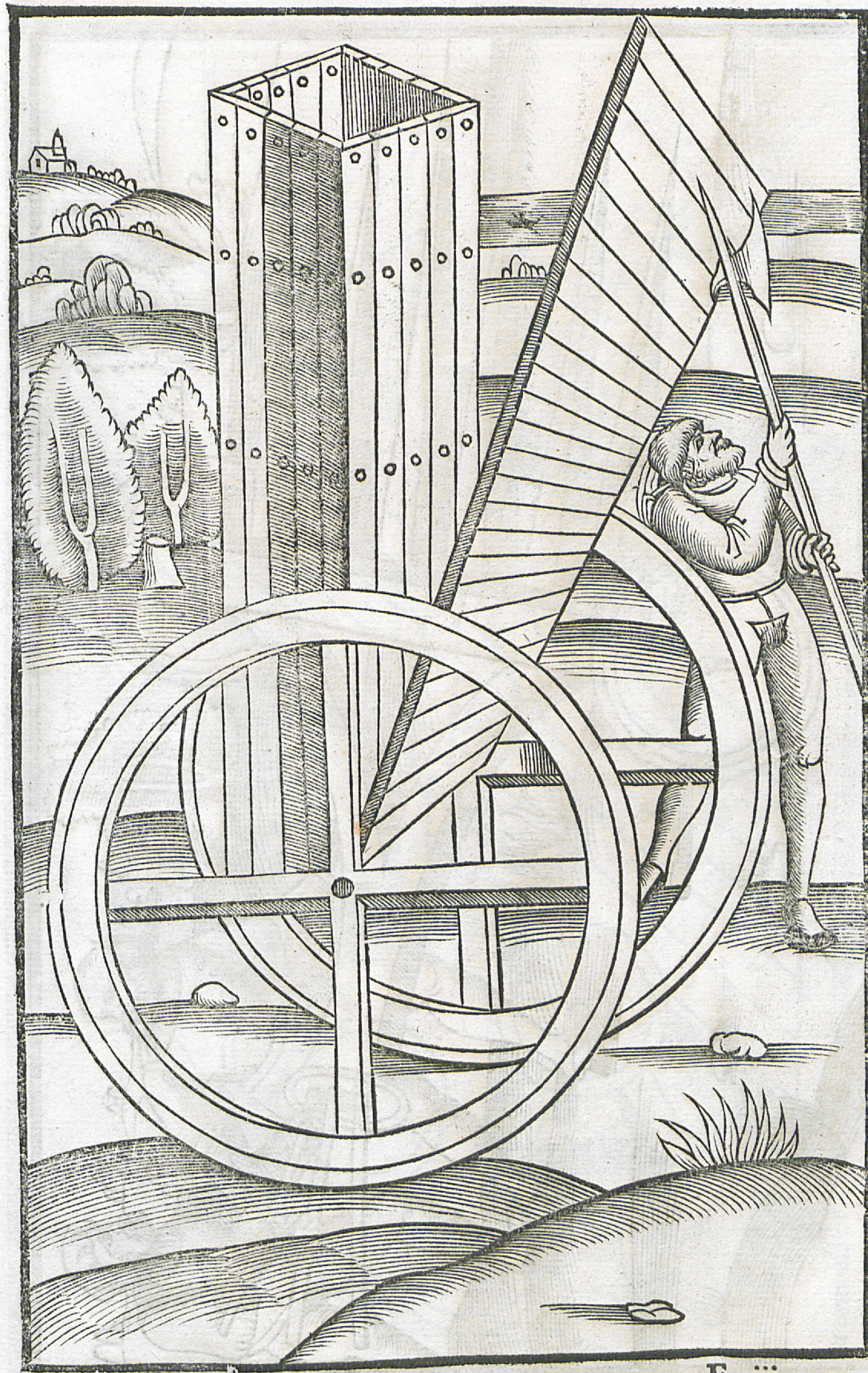
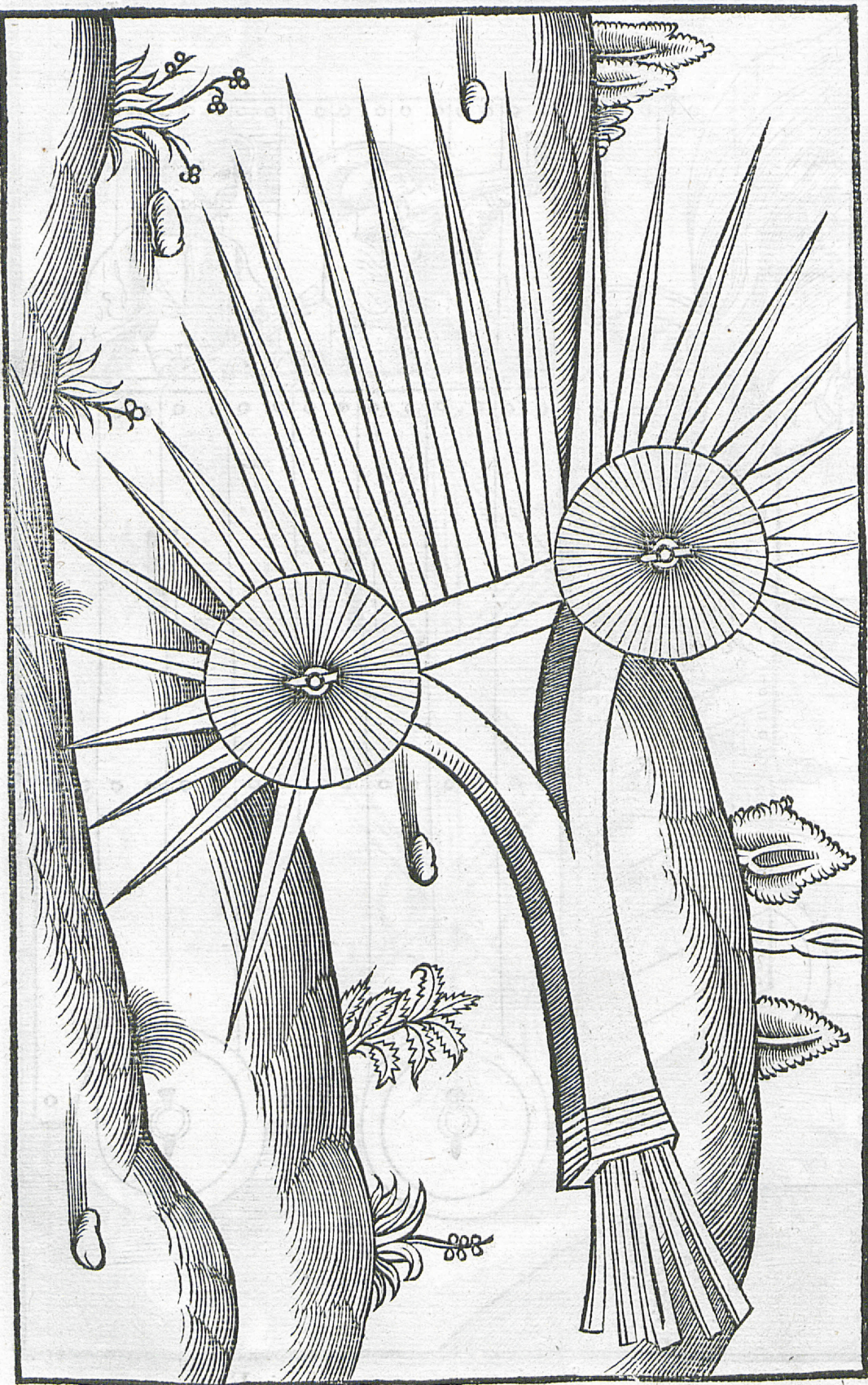

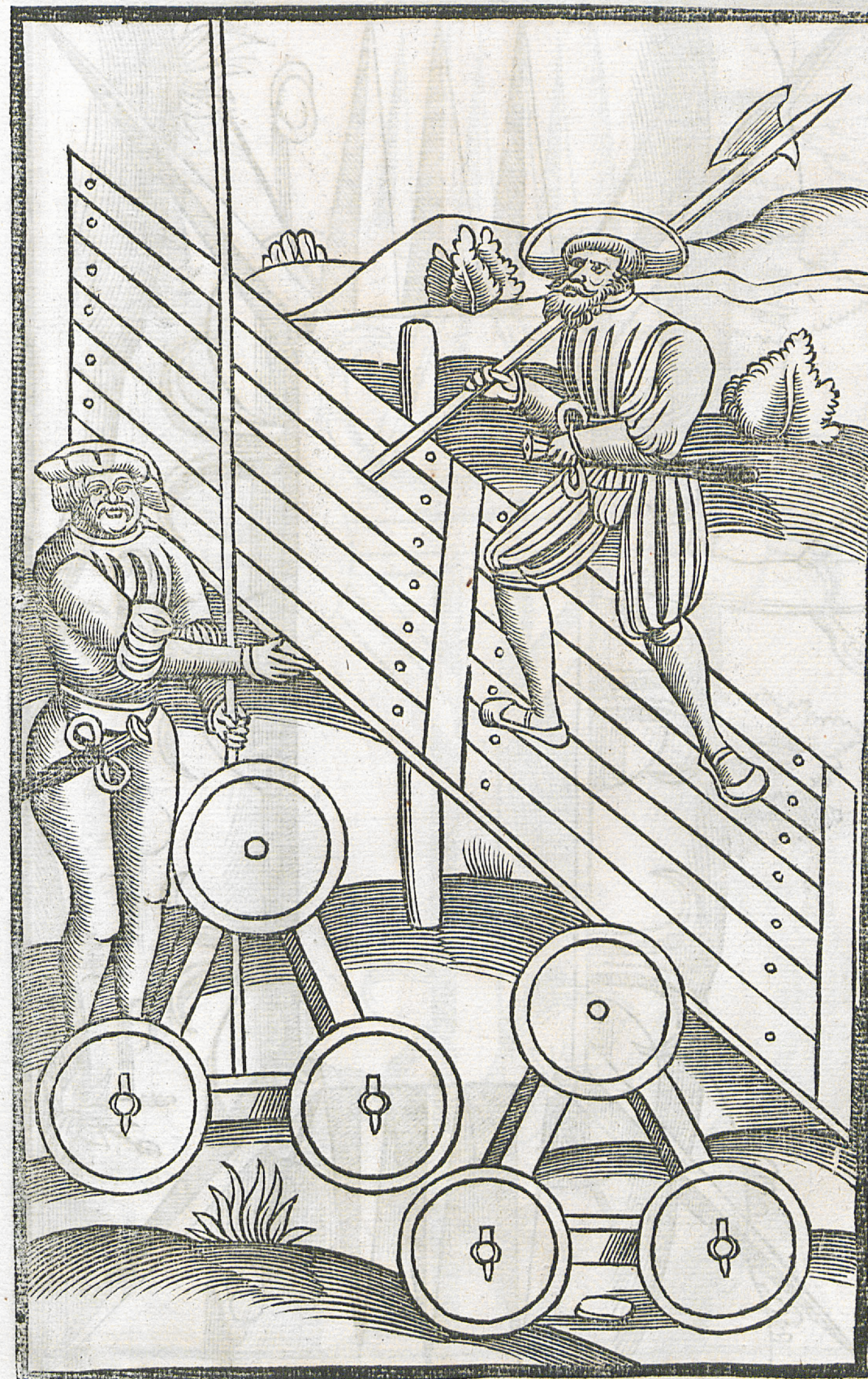
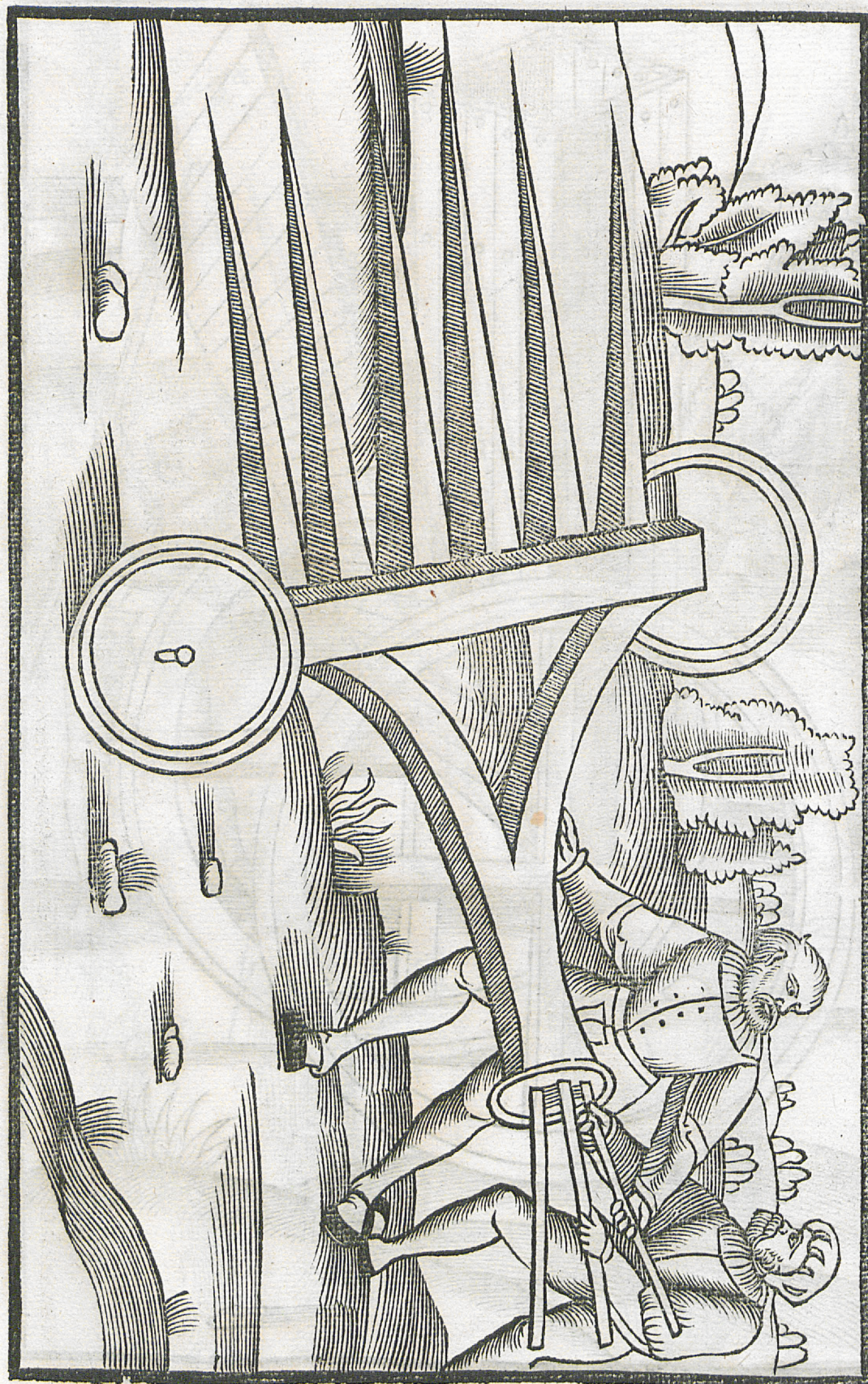

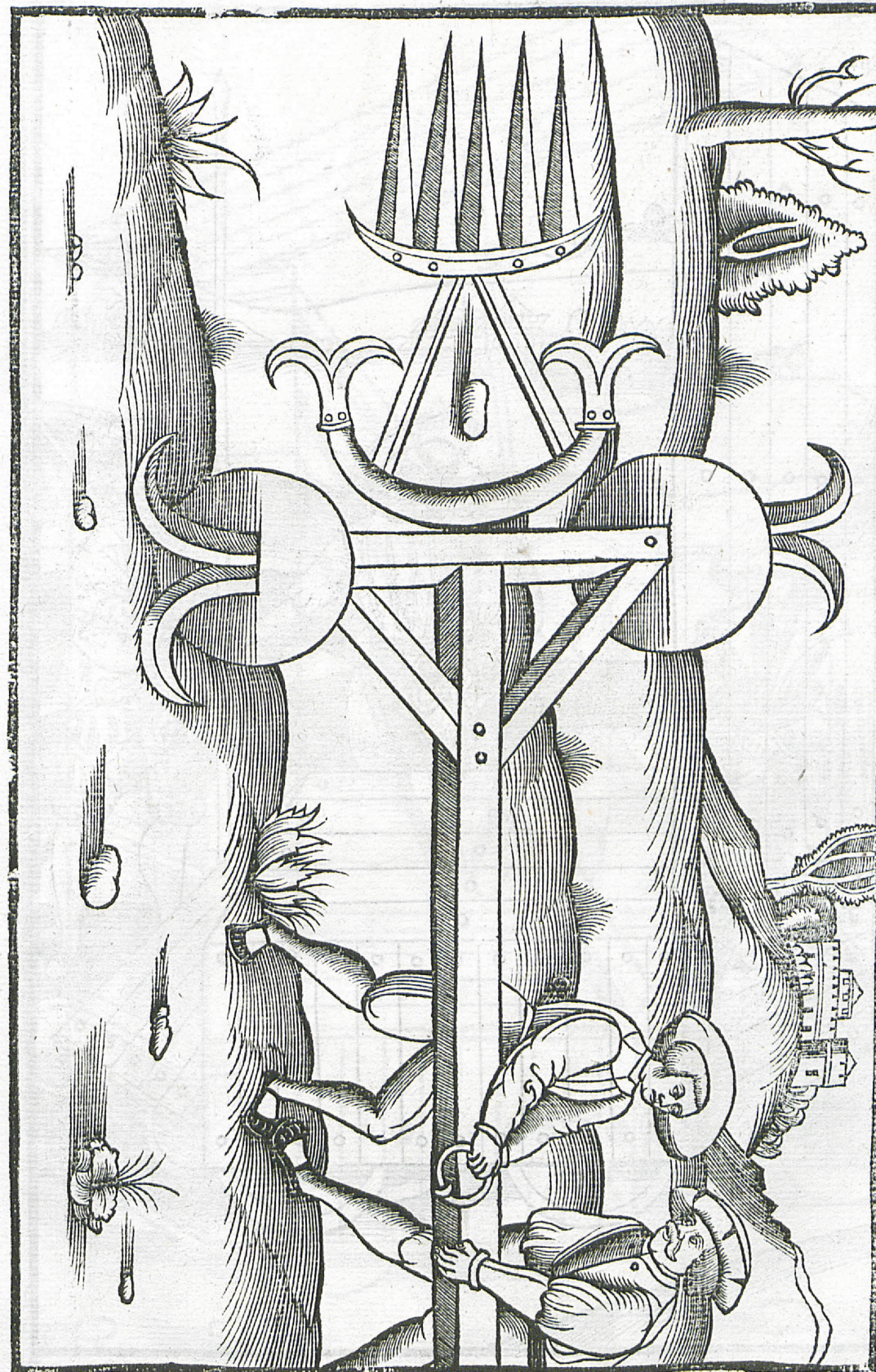
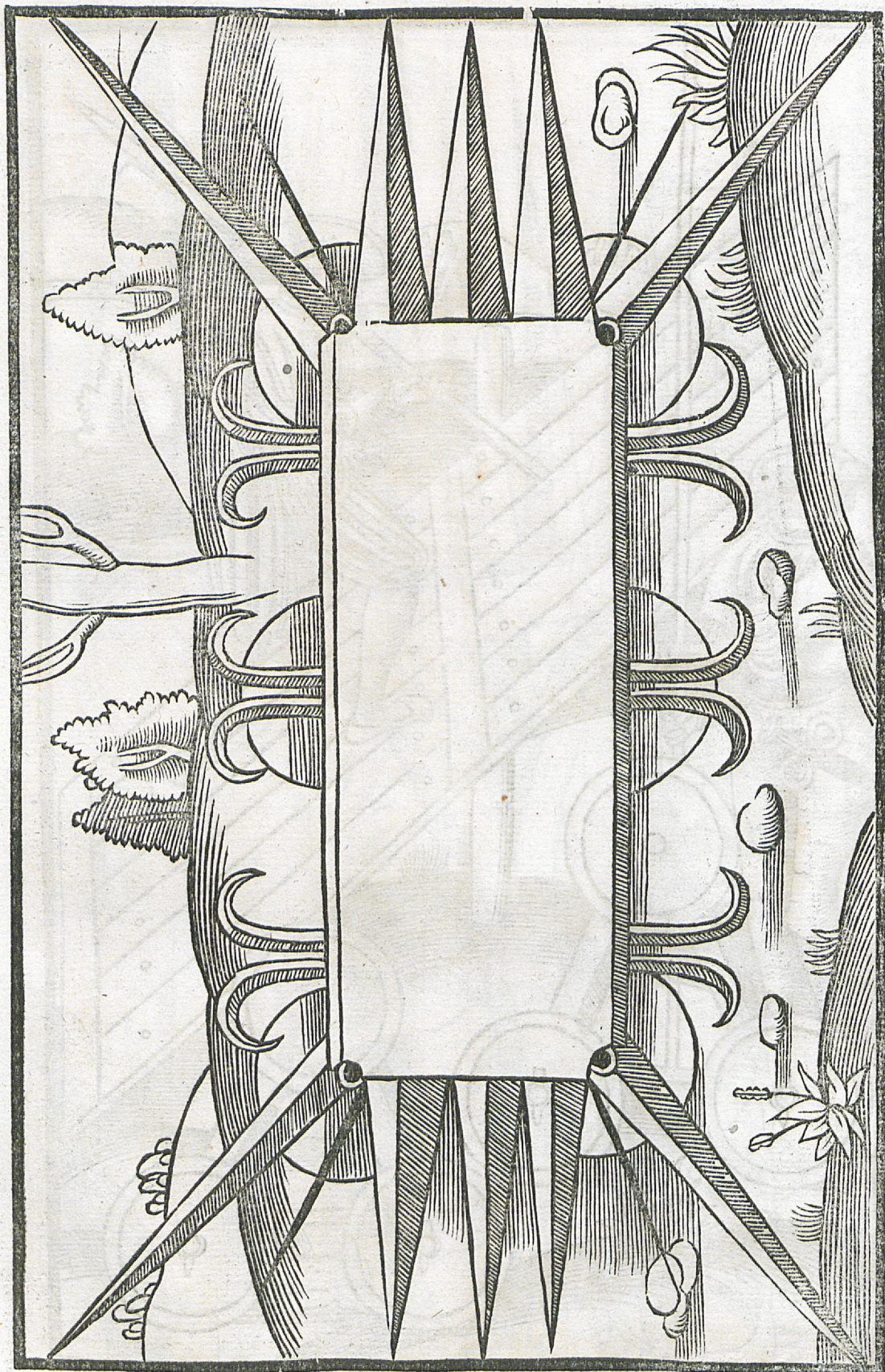

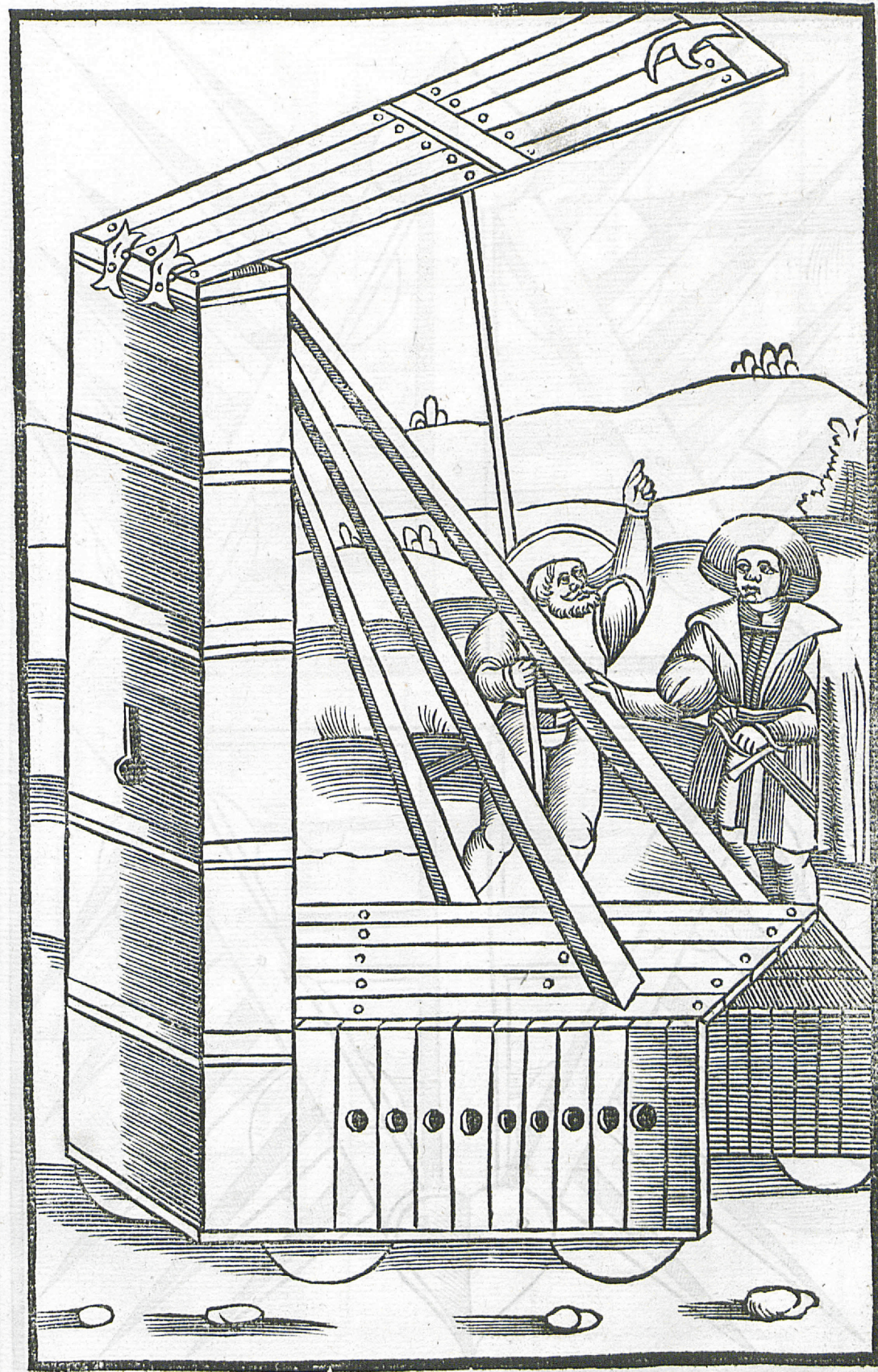

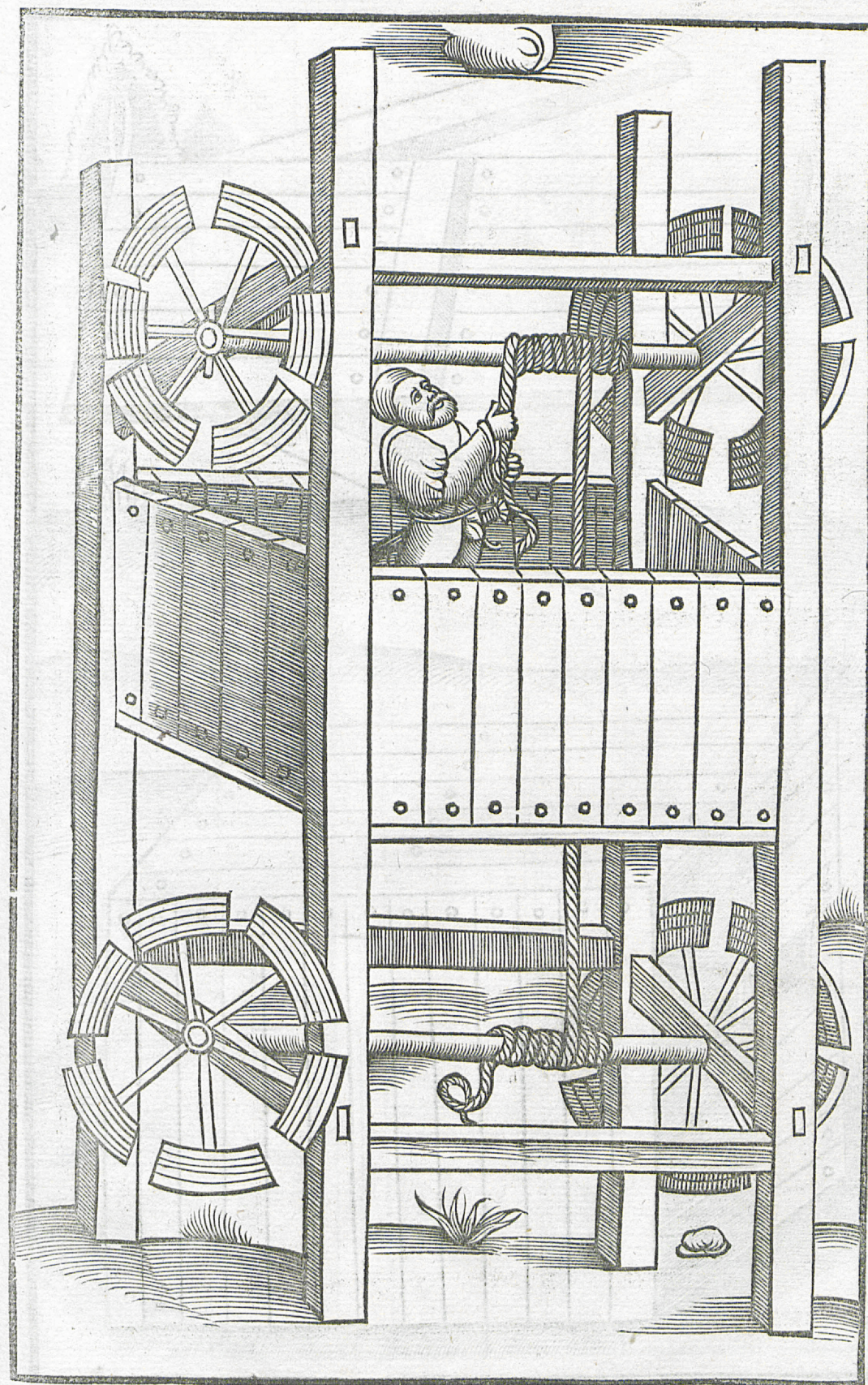
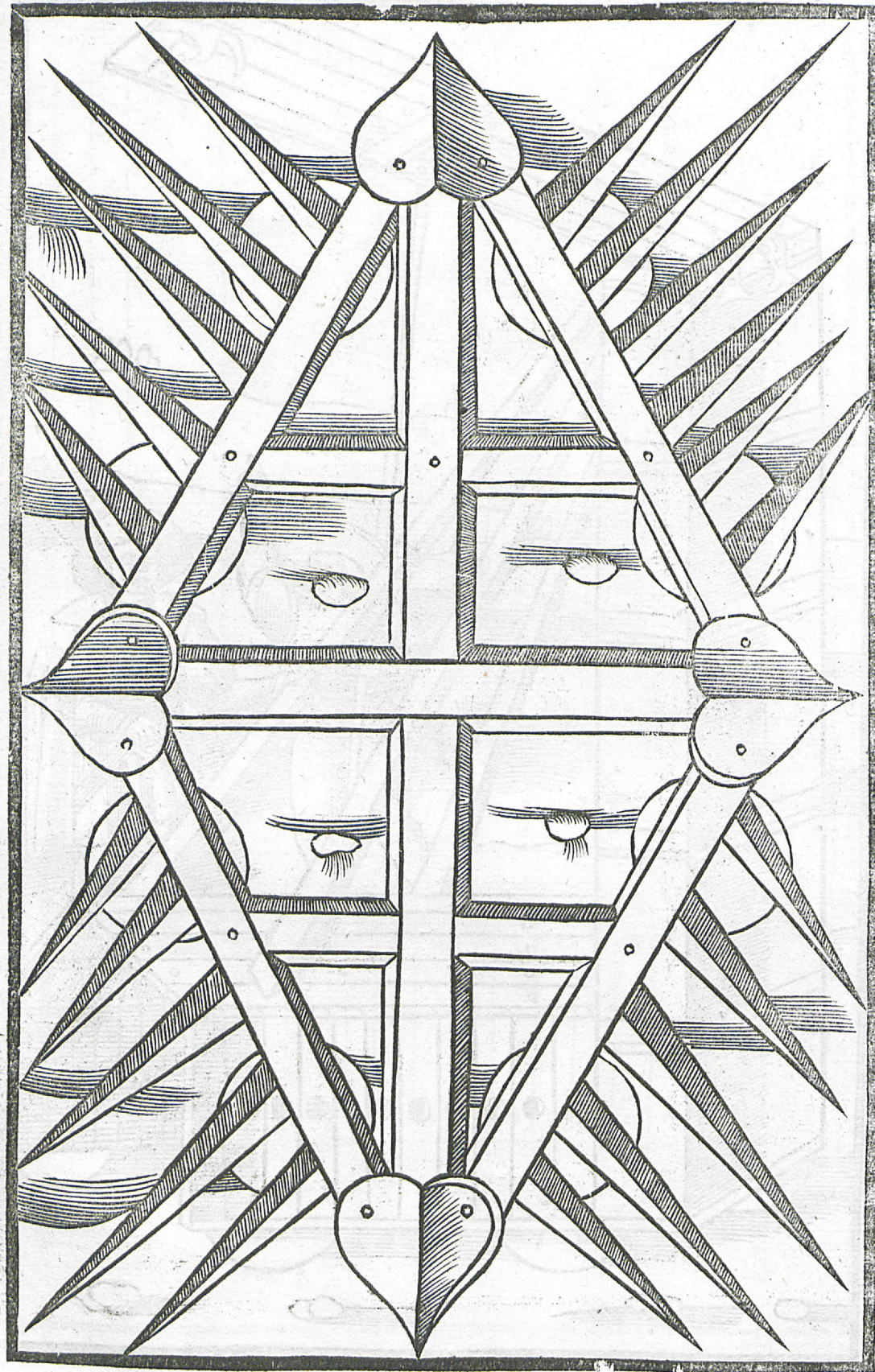

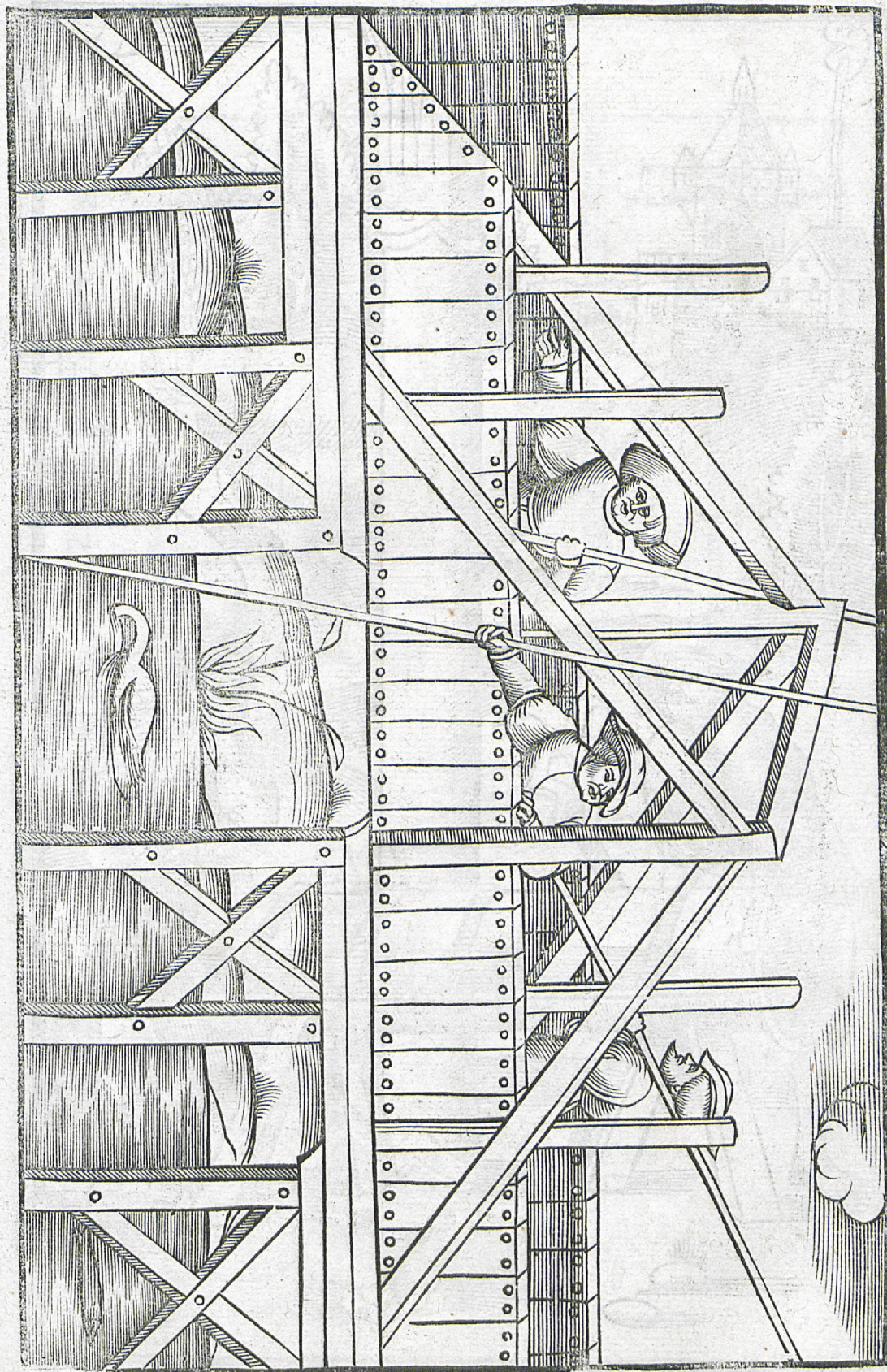
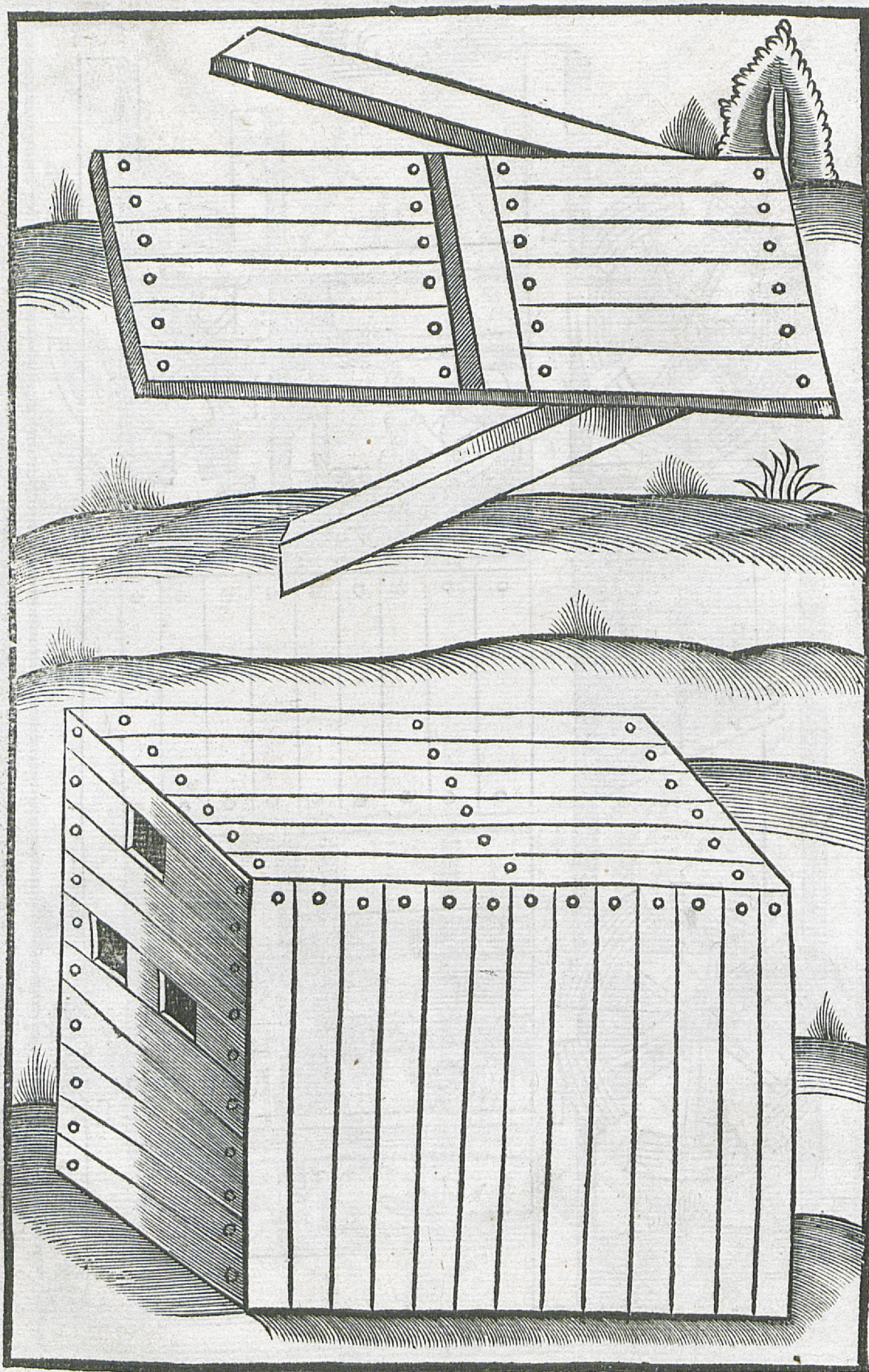

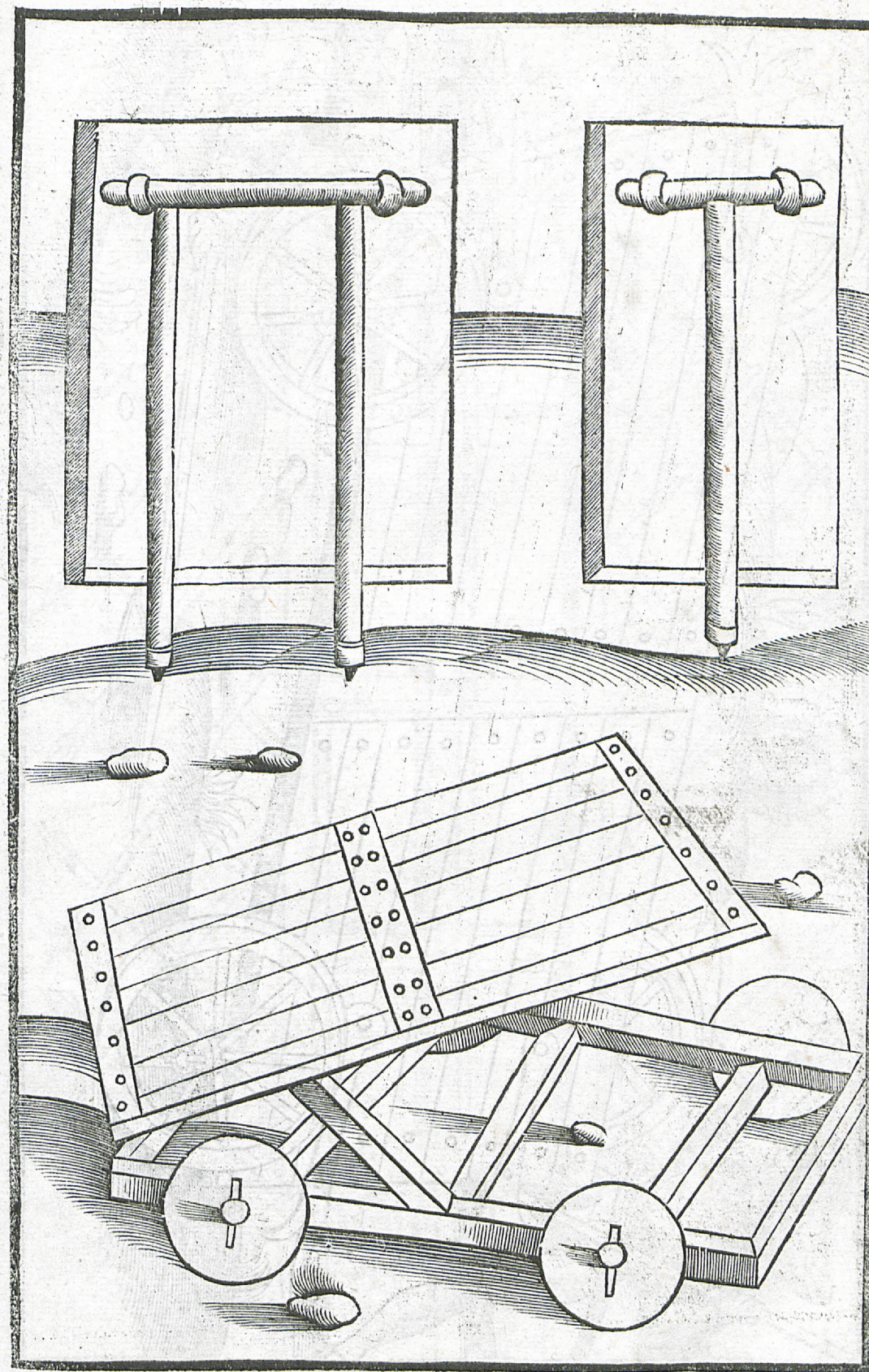

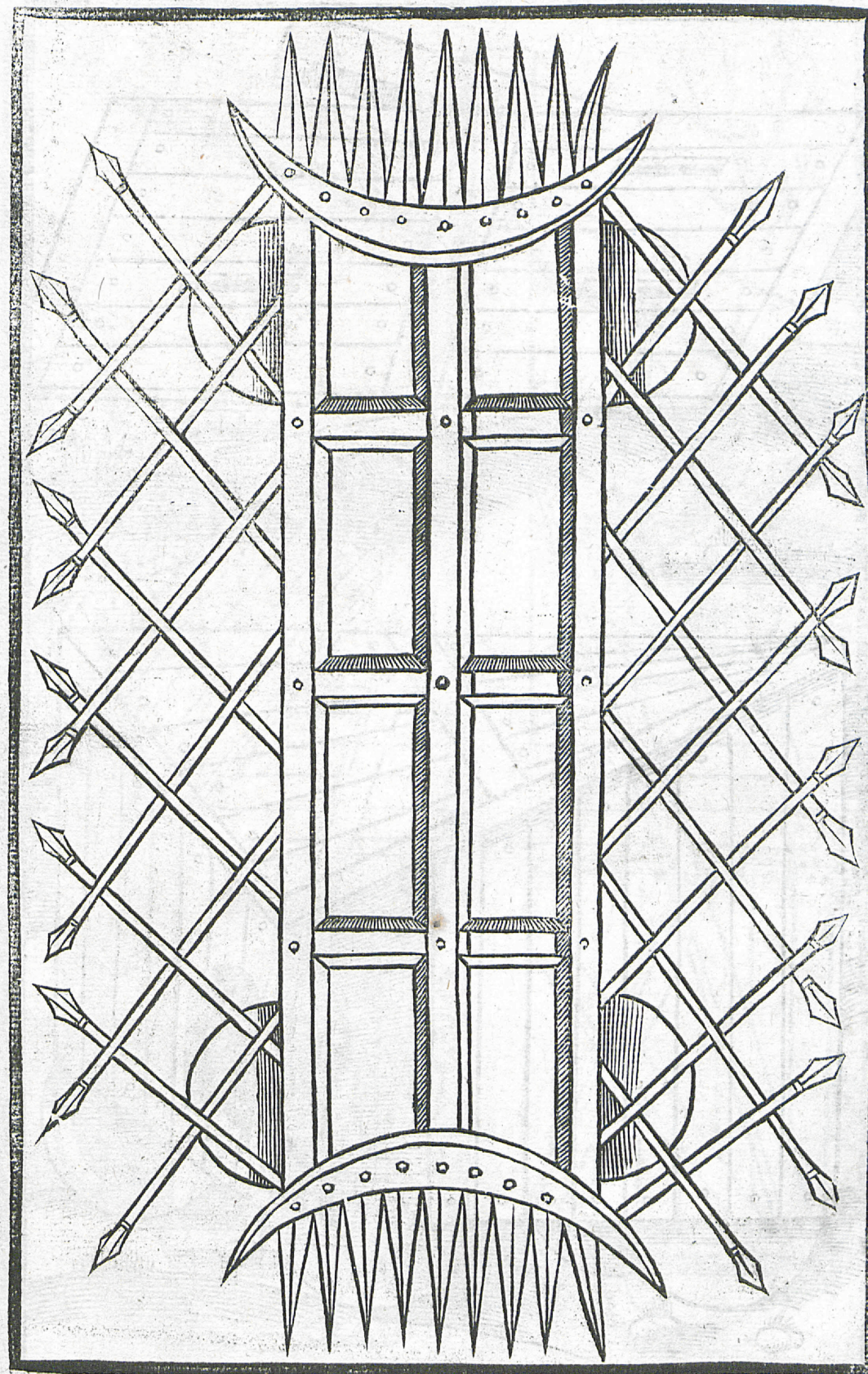
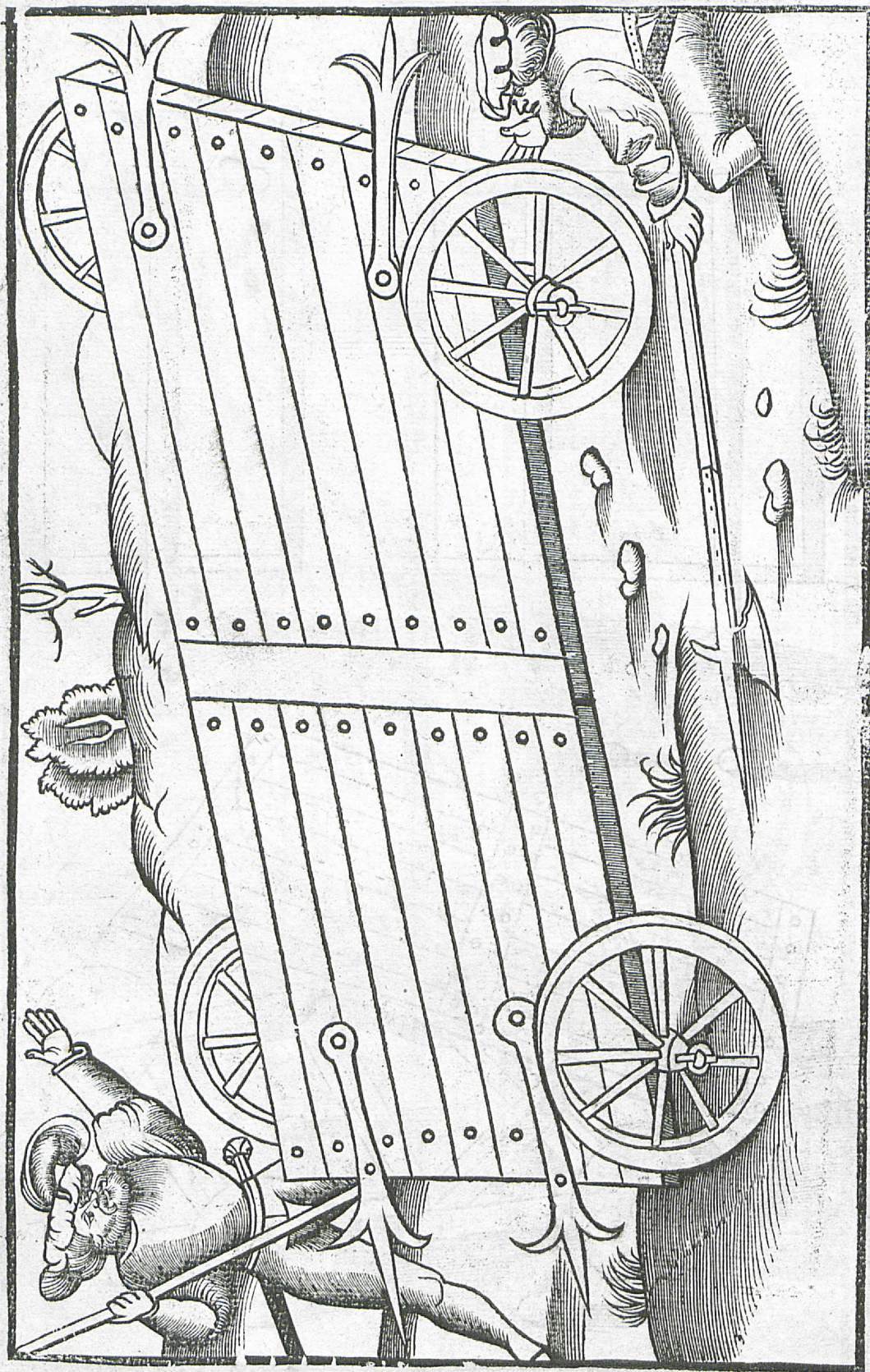

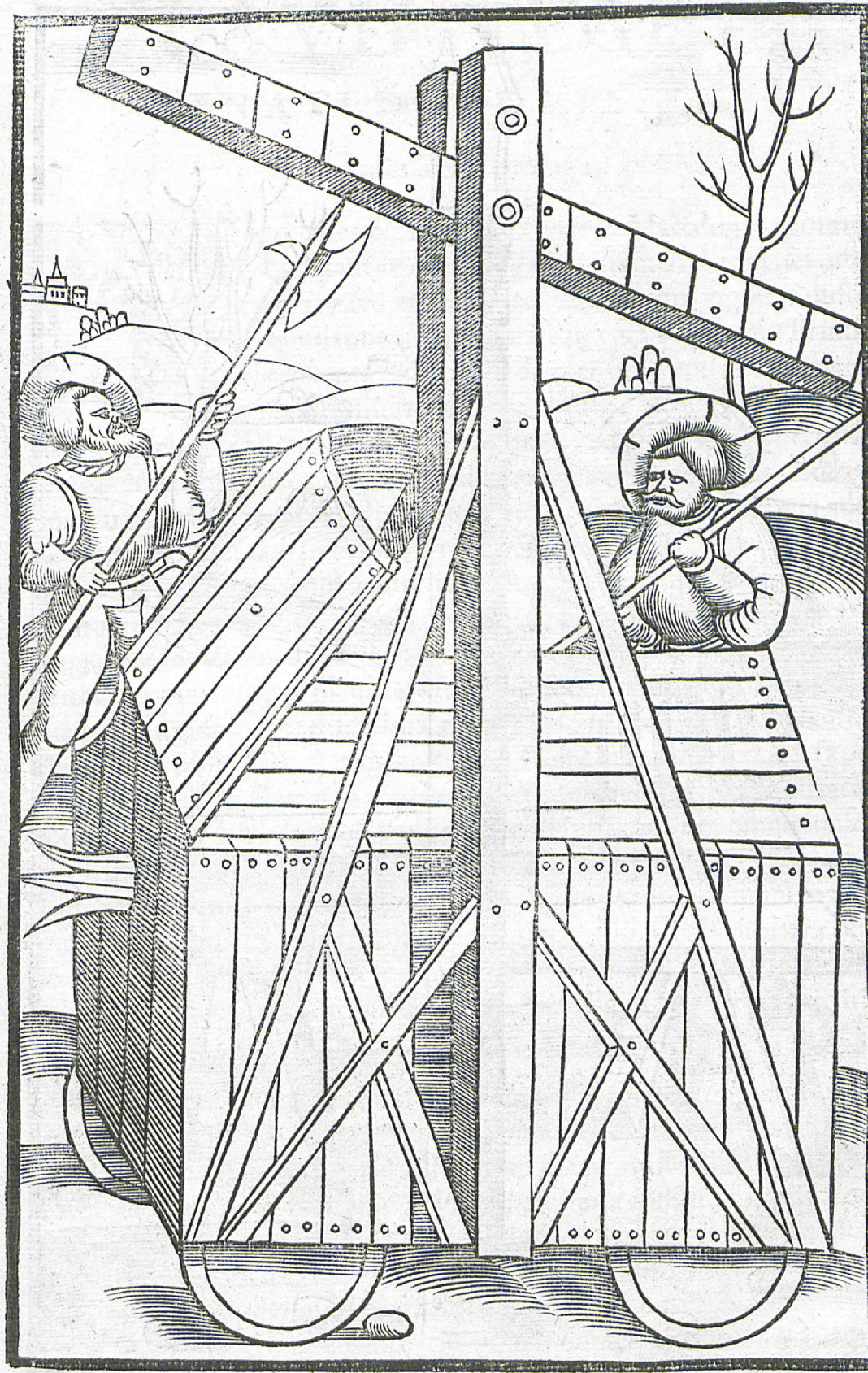
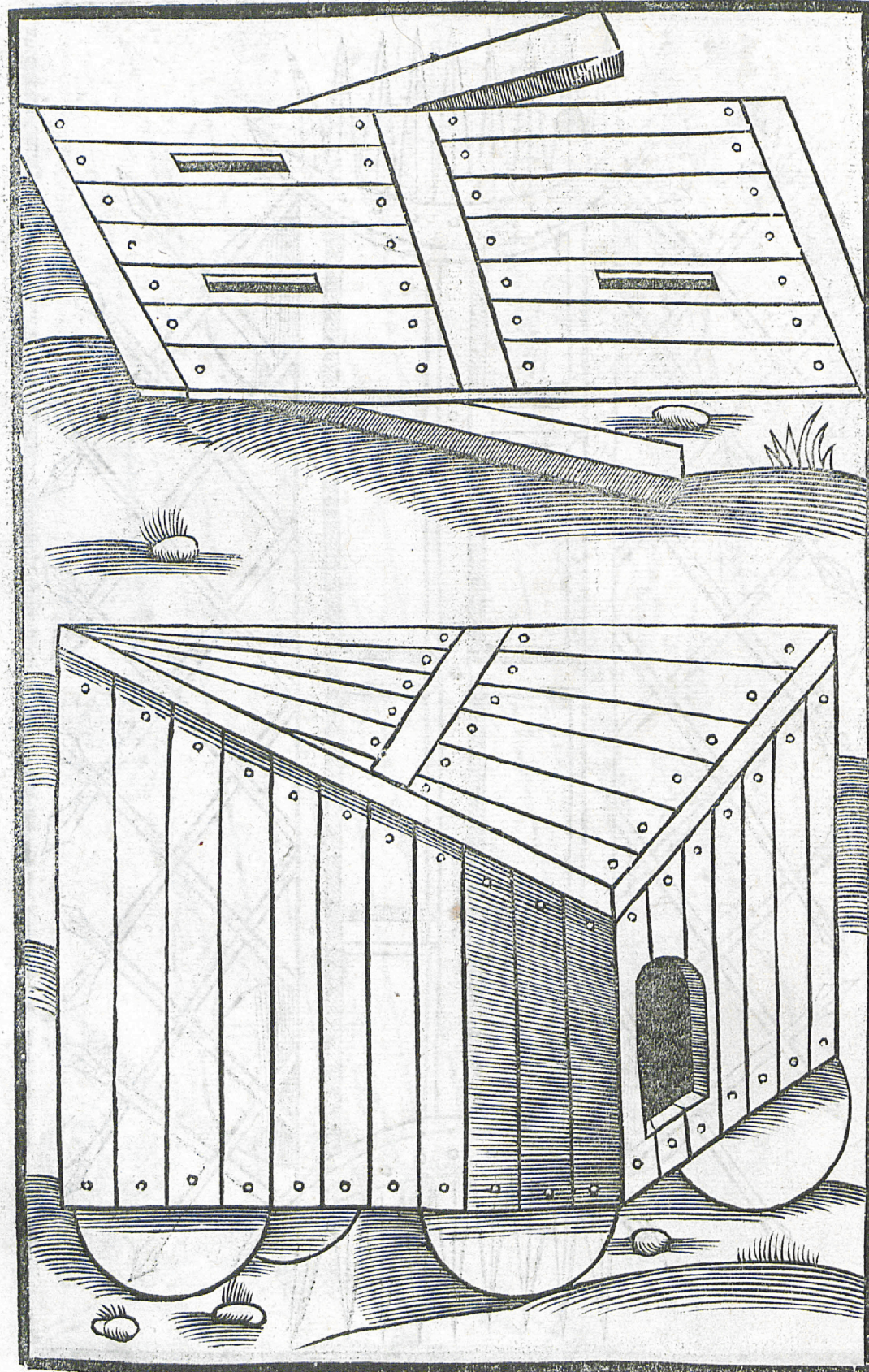

32

G iii

Finis Secundi libri.

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri Tertii prologus.

Thenienses & Lacedamonios ac Macedonas rerum potitos, prisci testantur annales. Verum apud Athenienses, non solum rei bellica, sed etiam diuersarum artium viguit industria, Lacedamoniiis autem praecipua fuit cura bellorum. Primi nanque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem praliorum scripsisse firmantr vsque eo vt rem militarem, quae virtute sola, vel certe felicitate creditur contineri, ad disciplinam peritiaque studia reuocarent: ac magistros armorum (quos τακτικούς appellauerunt) iuventutem suam vsu varietatemque pugnandi praeciperent edocere. O viros summa admiratione laudandos, qui eam praecipue arte edificare voluerunt, sine qua aliae artes esse non possunt. Horum sequentes instituta Romani, Martii operis praeccepta, & vsu retinuerunt, & literis prodiderunt. Quae per diuersos autores librosque dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreviare iussisti, ne vel fastidium nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. Quantum autem in praeliis Lacedamoniorum disciplina profuerit (vt omittam ceteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Attilium Regulum, Romanumque exercitum, saepe victorem cum Carthaginensibus, non virtute, sed artis solo fere auxilio, prostratis exercitibus, cepit ac domuit, vnoque congressu triumphans, bellum omne confecit. Nec minus Hannibal petiturus Italiam Lacedamonium doctorem quaesivit armorum: cuius monitis tot consules, tantasque legiones, inferior numero ac viribus, interemit. Ergo qui desiderat pacem preparat bellum. Qui victoriam cupit, militem imbuat diligenter. Qui secundos optat euentus, dimicet arte non casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intelligit superiorem fore, si pugnet.

Lacedamoniorum cura bellum.

Xanthippus rei militaris peritus.

Hannibal rei militaris studiosus.

Qui modus debeat esse exercitus.

Cap. I.

Rimus liber tyronum delectum exercitumque deprompsit, sequens legionis institutionem disciplinamque edocuit militarem. Hic autem tertius classicum sonat. Ideo enim illa praemissa sunt, vt haec, in quibus peritia certaminum & victoriae summa consistit, disciplinae ordine custodito, intelligerentur celerius, & amplius adiuuarent. Exercitus dicitur tam legionum, quam etiam auxiliorum: nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta. Huius modus a magistris quaeritur armorum. Nam cum Xerxis & Darii & Mithridatis ceterorumque regum, qui innumerabiles armauerant populos exempla leguntur, euidenter apparet nimium copiosos exercitus, magis propria multitudo, quam hostium virtute depressos. Nam pluribus casibus subiacer amplior multitudo

Exercitus.

Exercitus, multitudo.

multitudo. In itineribus pro mole sua semper est tardior. In longiore autem agmine, etiam à paucis superuentum affolet pati. In locis autè asperis vel fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras saepe decipitur. Præterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumentariae difficultas, quæ in omni est expeditione vitanda, citò maiores fatigat exercitus. Nam quantolibet studio præparetur annona, tanto maturius deficit, quanto pluribus erogatur. Ipsa quoque aqua nimia multitudini aliquando vix sufficit. Quod si casu acies verterit tergum, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, ut semel territos, postea formidare conflictum. Veteres autè, qui remedia difficultatù experimentis didicerant, non tam numerosos, quàm eruditos armis habere exercitus voluerunt. Itaque in leuioribus bellis vnam legionem, mixtis auxiliis, hoc est, decem milia peditum & duo milia equitum, crediderunt posse sufficere, quam manum prætores velut minores duces, ad expeditionem saepe ducebant. Quod si magnæ hostium copiarum dicerentur, consularis potestas cum xx milibus peditum, & quatuor equitum, tanquàm comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo de gentibus fortissimis rebellasset, tunc nimia necessitate cogente, duo duces & duo mittebantur exercitus, cum eiusmodi præcepto, ut prouiderent ne quid respublicæ detrimenti capiat, consules ambo. Denique cum in diuersis regionibus contra diuersos hostes à Pop. Rom. annis pene omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiarum, quod utilius iudicabant non tam grandes exercitus habere, quàm armis instructos. Illa tamen ratione seruata, ne vnquam amplior multitudo sociorum auxiliarium esset in castris, quàm ciuium Romanorum.

Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus. Cap. II.

NVnc (quod vel maximè prouidendum est) quemadmodum sanitas custodiatur exercitus admonebo, hoc est, locis, aquis, temperie, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis & sine opacitate arborum campis, aut collibus, ne sine tentoriis æstate milites commorentur: ne tardius egressi, & calore solis, & fatigue itineris contrahant morbum, sed potius in æstate ante lucem ad loca, cœpto itinere destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis vestium suppetat copia. Nec sanitati enim, nec expediti oni idoneus miles est, qui algere cōpellitur. Nec perniciosus nec palustribus aquis vtatur exercitus. Nam mala aqua potus, veneno similis, pestilentiam bibentibus generat. Iam verò ut hoc casu agri contubernalis oportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur Principum Tribunorumque & ipsius Comitum, qui maiorem sustinet potestatem, iugis quaeretur diligentia. Male enim cum his agitur, quibus necessitas & belli incubit & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quam medicos. Itaque pedites sine intermissione imbris vel niuib. sub tecto, reliquis diebus exerceri in campo voluerunt. Similiter equites non solum in planis, sed etiam in abruptis, & fossarum hiatu difficillimis semitis seque & equos suos assidue exercere iusserunt, ut nihil iis in necessitate prælii accidere posset incognitum.

Ex quo

Ex quo intelligitur, quanto studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cum ei & laboris consuetudo in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autumnali æstiuoque tempore diutius in iisdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum & odore ipsius fœditatis vitæ atis haustibus & aëre corrupto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

Quanta cura prouidenda sint atque seruanda pabula & frumenta Cap. III.

ORdo postulat, ut de comætu pabuli frumenti que dicatur. Sapius enim penuria, quàm pugna consumit exercitum, & ferro seuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, at pabulatio & annona in necessitate remedium non habent, nisi antè condantur. In omni expeditione vnum & maximè cōsiliū est, ut tibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Antè igitur quàm inchoetur bellum, de copiis expensisque solers debet esse tractatus, ut pabula, frumentum, ceteraque annonaria species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendam ac munitissimis locis, amplior semper modus quàm sufficit aggregetur. Quod si tributa deficiunt, prærogato auro comparanda sunt omnia. Neque enim diuitiarum secura possessio est, nisi armorum defensione seruetur. Frequenter autè necessitas geminatur, & obfidio saepe fit longior quàm putatur: cum aduersarii etiam ipsi esuriētes circūferere non desinant, quos fame sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacūque fruge vinoque hostis inferens bellum ad victum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armatorum firmata præsidis, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates, vrgendi que prouinciales, ut ante irruptionem seque & sua mœnibus condant. Reparatio enim murorum tormentorumque omnium, antè curanda est. Nam si semel hostes praueniunt occupatos, metu vniuersa turbantur. Et quæ ex aliis urbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis seruatorum custodia, & erogatio moderata, consuevit sufficere pro copia, maximè si ab initio procurentur. Ceterum sera parsimonia est, tum seruare cum deficit. In arduis expeditionibus, per capita magis militum quàm per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, ita ut post necessitatem eisdem à rep. redderentur. Hyeme lignorum & pabuli, æstate aquarum vitanda est difficultas. Frumenti verò, vini & aceti, nec non etiam salis omni tempore necessitas declinanda: ita ut vrbes atque castella ab iis militibus, qui minus proprii inueniuntur in acie, armis, sagittis, fustib. fundis etiam & saxis, onagris, balistisque defendantur. Præcipueque cauendum videtur ne aduersariorum dolo atque priuatis decipiantur prouincialium incauta simplicitas. Frequenti enim cōuentionum pacisque simulatio credulis quæ arma nocuerunt. Quæ ratione famem collecti patiuntur hostes, dispersi verò crebris suppetibus facile vincuntur.

Quemadmodum oporteat prouidere ne milites seditionem faciant. Cap. IIII.

Interdum mouet tumultum, ex diuersis locis collectus exercitus: & cum pugnare non lit, irasci se simulat, ut non ducatur ad bellum: quod si præcipue faciunt qui in

H sedibus ocio

Pauca contumacia
morsu nimis
exercitum

Exercitus
romani.

Verum.

Annonaria
species.

tempore

paludosis.

bus ociosè delicateq; vixerunt. Nā asperitate insoliti laboris offensi, quē in expeditione necesse est sustinere, praterea metuētes praliū, qui armorū exercitia declināt, ad eiusmodi precipitantur audaciā. Cui vulnere multiplex medicina cōsuevit opponi, vt dū adhuc separati sunt in sedibus suis, tribunorū vel vicariorum, nec non etiam principum ad omnem disciplinā arctissima seueritate teneantur, nihilq; aliud, nisi deuotionē moderationēq; custodiāt, nullis cōmeatibus vacent. Ad nomen, ad signa obseruare nō desinant. Cāpi cursiōnē (vt ipsi appellant) inspectiōnēq; armorū assiduē faciant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu. Ad armaturā gestum, ad vestes iactādos: p similitudine gladiorū, punctim casmēq; feriendo, multo die vsq; ad sudorē sunt frequentissimē detinēdi. Cursu etiam & saltu ad t̄transmittēdas fossas nihilominus imbuēdi, si mare vel fluuius vicinus est sedibus. Aestiuo tēpore ad natādum cogēdi sunt omnes. Praterea syluam cadere, iter per dumosa & abrupta facere, materiem dolare, aperire fossam, occupare aliquē locum & ne à cōtubernalibus detrudantur, in scutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati atq; eruditi in sedibus milites Rhomani, siue legionarii, siue auxiliares, siue equites fuerint, cū ad expeditionē ex diuersis conuenerint locis, emulatione virtutis, praliū magis necesse habeāt optare p̄ociū. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte vel viribus gerit. Dux autē esse debet attētus, vt in omnibus legionibus siue auxiliis, vel vexillationibus, à tribunis, vicariis, principibusq; si qui turbulenti vel seditiosi fuerint milites, non pro inuidia suggerentium, sed pro rerū veritate cognoscat, eosq; prudētiori consilio segregatos à castris, ad agendū aliqd quod ipsis propē videatur optabile: aut ad castella vrbesq; deputent muniendas atq; seruandas, tanta subtilitate, vt cū abiiciuntur, videantur electi. Nunq̄ enim ad contumaciā parit consensu multitudo prorumpit, sed incitantur à paucis qui vitiōrū scelerūq; impunitate sperāt peccare cum plurimis. Quod si fieri medicinā necessitas extrema p̄uaserit, rectis est more maiorū in autores criminū vindicari ad omnes metus, ad paucos p̄na perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorū exercitus ad modestiā labor & vsus instituit, quā illi quorū milites ad obediētiam, suppliciorum formido cōpellit.

Signorum militarium quot sint genera.

Cap. V.

Mltra quidem sunt ediscenda atq; obseruanda pugnantibus: si quid emulla sit negligentia venia, vbi de salute certatur. Sed inter reliquā nihil magis ad victoriā proficit, quā monitis obtēperare signorū. Nam cū voce sola inter praliorum tumultus regi multitudo nō possit, & cū pro necessitate rerū plura ex tempore iubenda atq; facienda sint, antiquus omnium gētium vsus inuenit, quomodo quod solus dux vtile iudicasset, per signa totus agnosceret & sequeretur exercitus. Tria itaq; genera constat esse signorum, vocalia, semiuocalia, muta. Quorum vocalia & semiuocalia percipiuntur auribus. Muta verò referūtur ad oculos. Vocalia dicuntur quā voce humana pronūciantur, sicut in vigiliis vel in pralio p̄ signo dicitur: vt puta, victoria, palma, virtus, deus nobiscum, triūphus Imperatoris, & alia quācūque voluerint dare iis qui in exercitu habent

habent maximam potestatem. Sciendum tamē est, ista vocabula quotidie debere variari, ne ex vsu hostes signum agnoscant, & exploratores inter nostros versentur impunē. Semiuocalia sunt, quā per tubam, aut cornua, aut buccinā dantur. Tuba quā directā est, appellatur Buccina, quā in semetipsam aëreo circulo flectitur. Cornu quod ex vris agrestibus, argento nexum, temperatum arte, & spiritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam indubitatis per hęc sonis agnoscit exercitus, vtrum stare aut progredi, an certē regredi oporteat: vtrum longē psequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt aquila, dracones, vexilla, flammula rufa, pinna. Quocūq; enim hac ferri iusserit ductor, eō necesse est signum suum comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quē dux belli in equis, aut indumentis, & etiam in ipsis armis, vt dignoscatur hostis, precipit custodiri. Praterea manu aliquid, vel flagello more barbarico, vel certē mota qua vtitur veste significat. Quā omnia in sedibus, itineribus, in omni exercitatione castris, vniuersi milites & sequi & intelligere consuescāt. Cōtinuus enim vsus necessarius videtur in pace eius rei, quā in prelii confusione seruanda sit. Item mutū & commune signum est, quotiens proficiscente turba excitatus puluis ad similitudinem nubium surgit, hostiumq; prodit aduentum: similiter si diuisi sint copia, per noctem flamme, per diem fumus significat sociis quod aliter nuuciari non potest. Aliquando in castellorum aut vrbiū turribus appendunt trabes: quibus aliquando erectis, aliquādo depositis indicāt quā gerūtur.

Quanta sit seruāda cautela, cū vicinis hostibus mouetur exercitus. Cap. VI.

Qui rem militare studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quā in ipsa acie pericula solere contingere. Nam in conflictu armati sunt omnes milites & hostem cominus vident, & ad oppugnandum animo veniunt parati. In itinere autem minus armatus minūsq; attentus est miles, & superuentus impetu vel fraude repentē turbatur. Ideo omni cura, omniq; diligentia provide re dux debet, ne proficiscens patiatur incursum, vel si non facile at sine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionū, in quibus bellū geritur, plenissimē debet habere perscripta: ita vt locorum interualla, non solum passuum numero, sed etiam viarum qualitates perdiscat: compendia, diuerticula, mōtes, flumina, ad fidem descripta consideret: vsq; eo, vt solertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus necessitas geritur, non tantū adnotata, sed etiā picta habuisse firmentur, vt non solum consilio mentis, verū aspectu oculorum viam profecturis eligerent. Ad hęc à prudentioribus & honoratis locorumq; gnaris, separatim debet vniuersa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Praterea sub periculo eligendarum viarum, duces idoneos, scientesq; percipere, eosq; custodiā mancipare, addita p̄na contestatione vel pramii. Erunt enim vtilis, cū intelligent nec fugiendi sibi copiam superesse, & fidei pramium, perfidia parata supplicia. Prouidendum quoq; vt sapientes exercitūq; querantur, ne duorū aut triū error discrimen pariat vniuersis. Interdū autē imperita rusticitas plura p̄mittit, & credit se scire quā nescit. Sed cauteq; caput est, vt ad quā loca vel quibus itineribus sit p̄fecturus exercitus ignoretur. Tutissimū

H ii

nanq;

Tessera
mutanda
Signa semi
uocalia.
Tuba.
Buccina.
Cornu.

Signa muta

Itineraria.

namque in expeditionibus creditur facienda nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Securi iter agitur, quod agendum hostes minime suspicantur. Verum, quia exploratores altrinsecus missi, protectionem suspicionibus vel oculis deprehendunt, & interdum transfuga proditoresque non desunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur. Dux cum agmine exercitus profecturus, fidelissimos, argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca, per quae iter faciendum est, in progressu & a tergo, dextra, leuaque perlustrent, ne aliquas aduersarii moliantur insidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quam diebus. Nam quodammodo ipse sui proditor inuenitur, cuius speculator fuerit ab aduersariis deprehensus. Primi ergo equites iter arripiant, inde pedites, impedimenta, sagittarii, calones, vehiculaque in medio collocentur, ita ut expedita pars peditum & equitum subsequatur. Nam ambulantes, interdum quidem a fronte, sed frequentius a tergo superuentus infertur. A lateribus quoque pari armatorum manu impedimenta claudenda sunt. Nam insidiatores in alio loco impulsant, transuerso frequenter incurfu. Illud quoque praecipue obseruandum est, ut ea pars ad quam hostis venturus creditur, oppositis electissimis equitibus & leui armatura, nec non etiam peditibus sagittariis muniatur. Quod si vndique circumfunduntur inimici, vndique praeparata debent esse subsidia. Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites ut parati sint animo, ut arma in manibus habeant. Nam in necessitate subita quae conterrent, prouisa non solent esse formidini. Antiqui diligentissime praecavebant, ne a calonibus interdum vulneratis, interdum timentibus & sagittariis clamore pauefactis, pugnantes milites turbarentur: ne dispersi longius aut conglobati, amplius quam expedit impedirent suos, hostibusque prodesse. Et ideo ad exemplum militum, etiam impedimenta sub quibusdam signis ordinanda duxerunt. Denique ex ipsis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos usu legabant, quos non amplius quam ducentis sagittariis puerisque praeficerent. Hisque vexilla dabant, ut scirent ad quae signa deberent impedimenta colligere. Sed pugnatore ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne constipati laedantur in praelio, ambulante exercitu: ut locorum varietas aduenerit, ita defensionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis solent impugnare quam pedites. At vero in locis syluestribus vel montosis, siue palustribus pedestres magis formidanda sunt copia. Illud quoque vitandum, ne per negligentiam aliis festinantibus, aliis tardius incedentibus, interrumpatur acies, aut forte tenuetur. Continuo enim hostes inter prolata peruadunt. Praeponendi ergo sunt exercitatus campi doctores, vicarii, vel tribuni, qui alacriores tardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Nam qui multum praecesserint, superuentu facto, non tam redire quam fugere cupiunt. Qui vero extremi sunt, deserti a suis, vi hostium ac propria desperatione superantur. Sciendum est etiam, quod aduersarii in his locis quae sibi oportuna intelligunt, subseffas occultius collocant, vel aperto Marte impetum faciunt.

Sed ne

Sed ne secreta noceant, ducis praestat industria, quae omnia prius conuenit explorare. Deprehensa quoque subseffa, si circumueniatur vtiliter, plus periculi sustinet quam parabat inferre. Aperta autem vis si praeparatur in montibus, altiora loca praemissis sunt praesidiis occupanda, ut cum hostis aduenerit reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cum tam a fronte quam supra caput suum cernat armatos. Quod si angusta sint viae, sed tamen tuta, melius est praecedere cum securibus ac dolabris milites, & cum labore vias aperire, quam in optimo itinere periculum sustinere. Praeterea noscere debemus hostium consuetudinem: utrum nocte, an incipiente die, an hora reficiendi lassissimis superuenire consueuerint: & id vitare quod illos facturos ex more putamus. Iam vero utrum peditibus an equitibus, utrum funditoribus, utrum cotatis, an sagittariis amplius valeant, utrum numero hominum an armorum munitione praecellant, nos scire conuenit: & ordinare quod nobis utile, illis docetur aduersum. Tractare quoque, per diem an per noctem iter expediat inchoare: quae & quanta locorum interualla sint, ad quae cupimus praeparare: ne aestate aquae penuria obsit euntibus, ne hyeme difficiles aut inuia occurrant paludes, maioresque torretes: & impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat. Ut nostra commoditas est, ista sapienter vitare, ita si aduersariorum impetia vel dissimulatio occasionem nobis dederit, non oportet dimitti, sed explorare sollicitè proditores, ac transfugas inuitare, ut quid hostis moliantur, in praesenti vel in futurum possimus agnoscere: paratisque equitibus ac leui armatura ambulantes eosdem, vel pabula victumque quarentes, improviso terrore decipere.

Quemadmodum flumina, quae maiora sunt, transeantur. Cap. VII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligentibus frequenter emergit. Nam si qua aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & interdum ipsos ignauos solet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duae acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus separatae, ut per medium pedites & impedimenta transeant. Nam acies superior aquarum impetum frangit: inferior, qui rapti submersique fuerint, colligit atque transponit. At cum altior fluctus nec peditem nec equitem patiat, si per plana decurrat, ductis multifariam spargitur fossis, diuisisque facile transitur. Nauigio vero amnes, hastilibus fixis, ac superpositis tabulamentis peruii fiunt: vel certe tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additisque trabibus transitum praebent. Expediti vero equites fascis de cannis aridis vel vluu facere consueuerunt, super quos loricas & arma, ne inundetur imponunt: ipsi equique natando transeunt, & colligatisque secum fascis pertrahunt sarcinis. Sed commodius repertum est, ut monoxylas, hoc est, paulo latiores scaphas, ex singulis trabibus excavatas, per genere ligni & subtilitate leuissimas, carpentis secum portet exercitus, tabulis pariter & clauis ferreis praeparatis. Ita absque mora constructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) vinctus, lapidei arcus soliditatem praestat in tempore. Sed instant aduersarii ad transitus fluminum, insidiasque vel superuentus facere consueuerunt. Ob quam necessitatem in utraque ripa collocantur armata praesidia ne alueo interueniente, diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est fudes ex utraque

H iii parte

parte prefigere ac sine detrimento, si qua vis illata fuerit, sustinere. Quod si pons non tantum ad transitum, sed etiam recursum & comneatum necessarius fuerit, tunc in utroque capite, percussis latioribus fossis, aggregat constructo, defensores milites debet accipere, a quibus tam diu teneatur, quamdiu necessitas locorum postulabit.

Quemadmodum castra debeant ordinari. Cap. VIII.

Consequens videtur, itineris obseruatione descripta, ad castrorum (in quibus manendum est) venire rationem. Non enim belli tempore ad statua vel ad masinoem murata ciuitas semper occurrit: & incautum est plenum discriminis, exercitum passim sine aliqua munitione considerare: cum militibus ad capiendum cibum occupatis, aut munera facienda displicis, facile neceatur insidie. Postremo noctis obsecritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio, occasionem superuentibus praestat. In metadis castris non sufficit bonum locum eligere, nisi talis sit, ut alter eo non possit melior inueniri: ne utilior praetermissus a nobis, & ab aduersariis occupatus, apporet incommodum. Cauendum quoque ne per aestatem aut aqua morbo sa in proximo, aut salubris aqua sit longius. Hyeme, ne pabulatio desit aut lignorum copia, ne subitis tempestatibus capus, in quo manendum est, soleat inudari: ne sit in abruptis ac deuissis, & circumseditibus aduersariis difficilis praestet egressus: ne ex superioribus locis, missa ab hostibus, in eum tela pueniat. Quibus ut oportet caute studioseque prouisis, pro necessitate loci vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues. Nec utilitati prauiudicat forma. Tamen pulchri ora creduntur, quibus ultra latitudinis spatium tertia pars additur longitudini. Ita autem ab agri mensuris podismum mensura colligi oportet, ut ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & ultra quam conuenit latiora diffundunt. Tribus autem modis diffiniunt castra muniri posse. Primum in vnius noctis transitum, & itineris occupationem leuiorem cum sublatis cespites circulantur, & aggerem faciunt, supra quem valli, hoc est, fudes vel tribuli lignei per ordinem digeruntur. Cespes autem circunciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram: sit altus semissem, latus pedem, longus pedem semis. Quod si terra solutior fuerit, ut ad similitudinem lateris cespes non possit abscindi, tunc opere tumultuario fossa producit, lata pedes quinque, alta tres: cuius intrinsecus agger exerceat, ut sine metu securus quiescat exercitus. Statua autem castra aestate vel hyeme, hoste vicino, maiore labore ac cura firmantur. Nam singulae centuriae, diuidentibus campi doctoribus & principibus, accipiunt pedaturas, & scutis vel sarcinis suis in orbem circa propria signa depositis, cincti gladio, fossam aperiunt, latam aut nouem, aut vndecim aut tredecim pedibus: vel, si maior aduersariorum vis metuitur, pedibus decem & septem (impar enim numerum obseruari moris est) tum sepibus ductis vel interpositis stipitibus ramisque arborum, ne facile terra dilabatur, agger erigitur. Super quem ad similitudinem muri, pinnae, & propugnacula componuntur. Opus vero centuriones decem pedis metiuntur, ne quis minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circueunt, nec ante discedunt qui strenui sunt, quam fuerint omnia perfecta. Ne tamen aliquis superuentus laboratibus

ibus fiat, omnes equites & pars peditum, quae non operatur, dignitatis privilegio ante fossam in praecinctu armata consistit, ut ingruentes repellat inimicos. Prima igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Duci praetorium, eiusque comitibus praeparatur. Tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales ad munia deputatos, aqua, lignum, & pabula ministratur. Tunc pro gradu legionibus & auxiliis, equitibus, & peditibus, loca in quibus papilionem tendant, deputantur in castris: ac de singulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites, qui excubium noctibus faciunt, eliguntur. Et quia impossibile videbatur in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuisa vigiliae, ut non amplius quam tribus horis nocturnis necesse sit vigilare. A tubicinis omnes vigiliae committuntur. Et finitis horis a cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni & probatissimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renuncient, si qua emerferit culpa, quos circuitores appellant. Nunc militia factus est gradus, & circuitores appellantur. Sciendum tamen est equites extra vallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem castris positos, alii mane, alii post meridiem propter fatigationem hominum equorumque angarias faciunt. Inter praecipua conuenit ducem prouidere siue in castris, siue in ciuitate consistat, ut animalium pascua, subuectio frumenti, ceterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, secura ab hostium reddatur incursum. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, quae nostrorum ambulat comneatus, praesidia disponantur, siue illae ciuitates sint, siue castella munita. Quod si non reperitur antiqua munitio, opportunis locis circumdata maioribus fossis tumultuaria castella firmantur. Nam a castris diminuto vocabulo sunt nuncupata castella. Intra quae in angariis aliquanti pedites, equitesque degentes, tutum iter comneatibus praestant. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus a & fronte & a tergo nouit aduersarios commorari.

Quae & quanta consideranda sint, ut intelligatur utrum superuentibus & insidiis, an publico debeat Marte configi. Cap. IX.

Quisquis hos artis bellicae commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quamprimum legem praellii, depugnandi cupit audire praecipua: sed confictus publicus duarum vel trium horarum certamine diffinitur: postquam partis eius, quae superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia ante cogitanda sunt, ante tentanda, ante facienda, quam ad ultimum veniatur abruptum. Boni enim duces, non aperto Marte praelium in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, ut integris suis, quantum possint hostes interimant certe vel terreant: in qua parte quae necessaria admodum sunt, ab antiquis repta perscribam. Praecipua ars & utilitas ducis est, ut adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus viris, de suis & hostium copiis, sapius tractet: omni (quam plurimum notet) adulatione summotam, utrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, utrum ipsius, an aduersariorum homines magis armati sint & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in necessitate

Praetorium

Vigiliae

Vigiliae

Circuitores

Angariae

Castellum a castris

Angariae

Statua castra

Cespes semis pedem

Confictus publicus
vltimū horarum
certamine
Bonis ducis offitium
Praecipua ars

40 necessitatibus fortiores. Querendū est etiam, vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Sciendumq; in pedibus maximē consistere robur exercitus: & inter ipsos equites, qui contatis, qui sagittariis antecedant. Qui plures loricas induerit, quis vtiliores equos adduxerit. Postremo ipsa loca in quibus pugnandū est, vtrum inimicis an nobis videantur accommoda. Nam si equitatu gaudemus, campos optare debemus: si pedite, loca eligere angusta, fossis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montosa, cui magis victus abundet quā desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sapius sine ferro. Maximē autem tractandum est, vtrum protrahi necessitatem expediat, an celerius dimicari: interdum enim sperat aduersarius expeditionem citō posse finiri: & si dilatus fuerit in longum, aut penuria exercitus maceratur, aut desiderio suarū reuocatur ad ppria: aut nihil magnū faciens, per desperationem abire compellitur. Tunc fracti labore & tadio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius vel eius comites optimatq; sint: vtrum temerarii, an cauti, an audaces, an timidi, scientes artem bellicam, an ex vsu temere pugnautes: quā gentes cum his fortes, quā ignaua pugnauerint: nostra auxilia cuius fidei qualiūq; sint, viriū, quos illius animos copig, quos habeat noster exercitus, quē pars sibi magis victoriā repromittat. Eiusmodi enim cogitationibus virtus augetur, aut frangitur. Desperantibus autem crecit audacia ad hortatione ducis, & si nihil ipse timere videatur, crecit animus, si ex insidiis vel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersa res coeperint euenire, si vel infirmiores aut minū armatos ex inimicis potuerit supare. Cauendum autem est ne dubitantem aut formidantem exercitum ad pugnam publicam aliquando producas. Interest vtrum tyrones an veteres milites habeas, vtrum ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi sunt, qui pugnare lōgo tempore desierunt. Sed cū legiones, auxilia, vel equites ex diuersis aduenerint locis, dux optimus & separatim singulos numeros per tribunos electos, quorum scitur industria, ad omnia genera exercere debet armorum: & post in vnū collectos, quasi depugnatos confictu publico exercebit. Ipse sapius tentabit quicquid artis possit habere, quid virium, quemadmodū sibi ipsi consentiant, vtrum ad tubarum monita, ad signorum indicia, ad praecepta vel nutum suum diligēter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur atq; doceantur quam diu possint esse perfecti. Si verō in campi cursione, in sagittando, in iaculando, in ordināda acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temere occasione captata, ad publicam deducēdi sunt pugnam, sed antē minoribus praeliis imbuendi. Dux itaque vigilans, sobrius, prudens, tanquā de civili causa inter partes iudicaturus adhibito consilio, de suis, & aduersarii copiis iudicet. Et si multis rebus superior inuenitur, opportunum sibi differat inire conflictum. Si verō aduersarium intelligit potioem, certamem publicum vitet. Nam pauciores numero & inferiores viribus, superuentus & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt laepe victoriā.

Quid

Quid oporteat fieri, si quis desuetum à pugna habeat exercitum vel tyronem.

Cap. X.

Omnes artes omniaq; opera quotidiano vsu & iugi exercitatione proficiūt. Quod si in paruis verum est, quanto magis decet in maximis custodiri. Quis autem dubitat artem bellicam rebus omnibus esse potioem, per quam libertas retinetur, & dignitas prouinciā propagatur, & conseruatur imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedaemonii, postea coluere Romani. Hanc solam hodie quoq; Barbari putant esse seruandam. Cetera autem in hac arte consistere omnia, aut per hanc assequi se posse confidūt. Hanc dimicaturis est necessaria, per quam vitam retineant, & victoriā consequantur. Dux ergo cui tanta potestatis insignia tribuūtur, cuius fidei atq; virtuti possessorum fortuna, tutela vrbium, salus militum, reip. creditur gloria, non tantū pro vniuerso exercitu, sed etiā pro singulis contubernalibus debet esse sollicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipsius culpa & publica videtur iniuria. Ergo si tyronem, vel diu armis desuetum ducit exercitum, singularum legionum siue auxiliorum, nec non etiā vexillationum vires, animos, consuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiam (si potest fieri) nominatim quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, quantū possit in bello, auctoritatemq; maximā seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere, in diuersis locis ex diuersis occasionibus omnium experimenta praeceptat. His (vt oportet) ita curatis, cū dispersi ad praedandum securi oberant hostes, tunc probatos equites vel pedites cum tyronibus, aut inferioribus mittat, vt ex occasiane, fuis inimicis, & illis peritiā, & reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorum, ad praecipitia montium, ad sylvarum angustias, ad paludum aut viarum difficultates, superuentus nullo sciente disponat: atq; iter suum ita temperet, vt aut cibum capientes, aut dormientes, aut vacātes certē, securos, inermes, disalcianos, districtis equis, nihil suspicantes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligant. Nam qui ante lōgum tempus, aut omnino nunquam videre homines vulnerari vel occidi, cū primū aspexerint perhorrescunt: & pauore confusi, de fuga magis quā de cōfictu incipiunt cogitare. Praterea, si excurrant aduersarii, longo itinere fatigatos aggrediatur, & vltimus aut certē insperatus superueniat. Eos etiam qui lōgē à suis aut pabuli aut praedae gratia commorantur, subito occupet cum delectis. Illa enim antē tentanda sunt, quā si malē cesserint, minus noceant: si bene, plurimū profint. Inter hostes discordiarum ferere causas sapientis est ducis. Nulla enim, quamuis sit minima natio, citō potest ab aduersariis deleri, nisi propriis simultatibus se ipsa consumpserit. Nam sic civile odium ad inimicorum perniciem praecipit, ad vtilitatem suā defensionis incautum. Vnum illud in hoc opere praedicandū est, vt nemo desperet fieri posse quā facta sunt. Dicat aliquis, Multi sunt anni, quibus nullus fossa, aggere, vallo, mansurū circūdat exercitū. Respondetur, si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hosti nocere potuisset. Persa imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt: & quia

quia arenosa sunt propè omnia, saccos, quos inanes portauerant, ex puluerulenta (quæ ibi effoditur) terra complent, eorumque cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari carris suis in orbem connexis ad similitudinem castrorum, securas à superuenientibus exigunt nos. Veremur ne discere nequeamus, quæ à nobis alii didicerunt? Hæc ex usu librisque discenda, quæ antea seruabantur, sed omissa diu nemo quæsiuit: quia vigentibus pacis officiis, procul aberat bellorum necessitas. Sed ne impossibile videatur armorum disciplinam, cuius usus intercidit, reparari posse, doceamur exemplis. Apud veteres res militaris in obliuionem sapius venit, sed à libris repetita est, postea ducū auctoritate firmata. Scipio Africanus sub aliis imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter victos accepit: hos disciplinæ regula custodita, omni opere fossisque faciendis ita diligenter exercuit, ut diceret fodientes luto inquinari debere, qui sanguine hostium maderere voluissent. Tum ipse denique Numantinos sic, capta ciuitate, concremavit ut nullus euaserit. Metellus in Africa Albino imperante subiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus institutis, & disciplina maiorum, ut postea eos, à quibus sub iugum missi fuerant, superarent. Cymbri quoque Cepionis & Manili & Syllani legiones inter Gallias deleuerunt: quarum reliquias cum C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, ut innumerabile multitudinem non solum Cymbrorum, sed etiam Teutonum & Vmborum publico Marte deleteret. Facilius autem est ad virtutem instruere novos milites quam reuocare perterritos.

Quæ ipso die procuranda sint vel agantur, quo publica committitur pugna.

Cap. XI.

Præmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinæ militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis victoriæ plenitudo consistit. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse solliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritiæ usus, pugnandi doctrina consiliumque, dominatur. Veteribus saculis mos fuit, parco cibo curatos milites ad certamen educere, ut citiores sumpta redderet esca, & longiore conflictu non fatigaretur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris siue ex ciuitate producas ad prælium ne dum per angusta portarum particulatim procedat exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, ut antequam omnes milites egrediantur portas, & aciem prius construant, quam hostis adueniat. Quod si intra ciuitatem manentibus imparatis aduenerint, aut differatur egressus aut certe dissimuletur: ut quum aduersarii insultare cœperint his quos non putant exituros, cum ad prædam vel redeundum conuerterint animum, cum ordines soluerint, tunc illis stupentibus lectissimi quoque prorumpant, & confestim aggrediatur ignaros. Obseruatur autem ne longo spacio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum virium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet qui ad aciem anhelus aduertat? Hoc & veteres declinarunt & superiori nostra ætate, cum Romani duces per impitiā non caussent (ne quid amplius dicam) exercitus perdidit.

Impar

Impar enim conditio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi.

Cap. XII.

Ipse die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam formido vel fiducia ex vultu, verbis, iucessu, motibus cernitur. Nec confidas satis, si tyro prælium cupit: inexpertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuerint dimicare. Monitis tamen & oratione ducis exercitui virtus accrescit & animus: præcipue si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua sperent se facile ad victoriam peruenituros. Tunc inimicorum ignauia, vel error ostendendus est: vel si antea à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam quibus militum mentes odio aduersariorum, in iram, & indignationem moueantur. Animis pene omnium hominum hoc naturaliter euenit, ut trepident cum ad conflictum venerint. Si ne dubio autem formidolosiores sunt, quorum mentes ipse confundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, unde & videre hostem & agnoscere consuecant. Interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. Inimicorum mores, aduersariorum arma & equos recognoscant. Nam quæ ex usu sunt, non timentur.

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.

Cap. XIII.

Bonum ducem conuenit nosse magnam partem victoriæ, ipsum locum in quo dimicandum est possidere. Elabora ergo, ut conferturus manum, primum auxilium capias ex loco, qui tanto utilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit, & cum loco & cum hoste certam. Sed illa distantia est, quod si de peditibus tuis victoriam speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, montosa debes eligere. Si vero de equitibus tuis contra aduersariorum pedites victoriam quæris, sequi debes paulo quidem editiora loca, sed plana atque patentia, neque syluis, neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari ut in conflictu reddatur inuicta,

Cap. XIII.

Ordinaturus aciem tria debet antequam prospicere, solem, puluerem, & ventum. Nam sol ante faciem eripit visum: ventus contrarius tua inflectit ac depellit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinantur, etiam imperiti vitare solent: sed duci prouido cauendum est in futurum, ne post paululum accedente die noceat solis mutata conuersio, nec ventus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo constituantur ordines, ut hæc post occipitium nostrum sint, & (si potest fieri) aduersariorum impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructus: frons quæ aduersum hostes

hostes spectat. Hæc in publica pugna, si sapienter disponitur, plurimum iuuat: si imperitè, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instru-
tionis lex est, ut in primo exercitati & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabant. In secundo ordine circūdati cataphractis sagittarii, & op-
timum milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in lon-
gum: ut nec acies interluceat, & spaciū sit arma tractandi. Inter ordinē autē & ordinē à tergo in latum sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnātes spa-
cium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuq; tela mit-
tuntur. In his duobus ordinibus & ætate maturi, & usu confidentes, & muniti grauioribus etiam armis collocantur. Hi enim adinuicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent: sed venientes aduersarios ex-
cipere, & stando pugnandoq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos an-
tea ferentarios nominabant. Quartus item ordo construitur de scutatis expedi-
tissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui acriter verutis vel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendū ergo est, stantibus duobus primis ordinibus, tertium & quartum ordinem ad p-
uocandū cū missilibus & sagittis primo loco semp exire. Quod si hostes in fu-
gā vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequuntur. Si verò ab hostibus pulsi fue-
rint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autē & secunda acies cum ad spathas & pila (ut dicitur) ventum fu-
erit, totum sustinet bellum. In quarta acie ponebantur interdum carrobalistæ, manubalistarii, fundibulatores, funditores. Fundibulatores sunt qui lapides fu-
stibalis iaciunt. Fustibalus fustis est longus pedibus 4 cui per medium ligatur funda de corio: & utraq; manu impulsus, propè instar onagri dirigit saxa. Fun-
ditores sunt qui fundis ex lino vel setis factis (has enim dicunt esse meliores) cō-
torto circa caput brachio dirigunt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis, siue missilibus in hoc ordine dimicabant, quos accensos, tanquā iu-
niores & postea additos nominabant. Sextus ordo post omnes à fortissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui Triarios appellabant. Hi, ut requieti & integri acius inuaderent hostes, post vl-
timas acies sedere consueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum viribus reparationis spes tota pendeat.

Ratio podismi quantum spaciū in acie inter singulos homines in lon-
gum, vel in latū inter singulos ordines debeat custodiri. Cap. XV.

EXplanato autem qualiter debeat instrui acies, nunc podisimum mensuram-
que ipsius ordinationis exponā. In mille passibus capi, vna acies mille sex-
centos sexaginta sex suscipit pedites: propterea quia singuli pugnatores ternos occupāt pedes. Quod si sex acies in mille passibus capi volueris ordinare, nouē milia nōgenti nonaginta sex pedites sunt necessarii. Si autē in ternos ordines hūc numerum

numerum volueris tendere, duo milia passuum cōprehendes. Sed melius est plu-
res acies facere, quā milites spargere. Senos autem pedes à tergo inter singulas acies in latum diximus patere debere, & ipsi bellatores stantes singulos obtinēt pedes. Ideoq; si sex acies ordinaueris, quadraginta & duos pedes in latum, & mil-
le passus in longum, 10000 hominum tenebit exercitus. Si autem in ternos ordi-
nare volueris, pedes in latum, & duo milia passuum in longum, 10000 tenebit exercitus. Ad hanc rationem siue 20000, siue 30000 peditum fuerint iuxta men-
suram podismi, sine aliqua dubitatione difficultatis poterunt ordinari, nec dux fallitur cum sciat qui locus quantos possit capere armatos. Deniq; si angustior locus sit, vel multitudo sufficiat, iam inde nouem vel amplius acies ordinari conuenit. Magis enim expedit ut conferti pugnent, quā longius sepe-
rati à suis. Nam si nimium fuerit acies attenuata, cito ab aduersariis facta impressione perrumpitur, & nullum postea poterit esse remedium. Qui autē numeri in dex-
tro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates eorum seruat ex more, vel certe pro qualitate hostium commutatur.

De equitibus ordinandis.

Cap. XVI.

CONstructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita ut loricati om-
nes, & contati iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non ha-
bēt longius euagentur. A fortioribus namq; equitibus, peditū protegēda sunt la-
tera: & à velocioribus atque expeditis, hostium cornua perfundenda sunt atque turbanda. Scire dux debet contra quos grumos, hoc est, globos hostium, quos equites oporteat ponere. Nā nescio qua occulta ratione, immo pene diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus sape vin-
cuntur. Quod si equites impares fuerint, more veterum velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati iisdē miscendi sunt, quos expeditos ve-
lites nominabāt. Quo facto quāuis fortissimi hostium venerint equites, tamē aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium duces veteres inuenerūt, ut assuefacerent iuuenes currētes egregiè, & inter binos eqtes, singulos ex his pedites collocarēt, cum leuioribus scutis, gladiis, atq; missilibus.

De subsidiis quæ post aciem collocantur.

Cap. XVII.

SEd optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, ut lectissimos de pe-
ditibus, equitibus, cum vicariis, comitibus, tribunisq; vacantibus, habeat dux post aciem praparatos: alios circa cornua, alios circa medium, ut sicubi hostis vehementer insistit, ne rumpatur acies prouolent subito, & suppleat loca: addi-
taq; virtute, inimicorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt, quos imitati sunt Carthaginenses, Romani postea vbique seruauerunt. Hac di-
spositione nulla melior inuenitur. Nam directā acies hoc solū agere debet si potest, ut hostem repellat, aut fundat. Si cuneus agendus sit, aut forfex, superfluo-
s habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias: si ducenda sit Serra, itē ex abundātib; ducetur: nam si de loco suo ordinatum militem trans-
ferre cœperis, vniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuā, aut partem

partem aliquam vrgere cœperit, nisi superfluos habeas quos contra globos possis opponere, siue equites, siue pedites de acie tuleris, dum aliam vis defendere, aliam periculosius denudabis. Quod si bellatorum tibi copia nō abundat, melius est aciem habere breuiorē, dummodo in subsidiis colles plurimos. Nam plures circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Circa cornua autem de contatis loricatisq; equitibus ad hoc seruatis, & leui armatura peditū, alas hostium circumuenire te conuenit.

In quo loco primus dux stare debeat, in quo secundus, in quo tertius.

Cap. XVIII.

DVx qui præcipuam sustinet potestatem inter equites & pedites in parte dextra stare cōsuevit. Hic enim locus est in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus est liberq; procurfus. Ideo autē in utrosq; consistit, vt & consilio regere, & autoritate tam equites quā pedites ad pugna possit hortari. Hic de equitibus supernumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduersariorū sinistrum cornu, quod contra ipsum stat, circuire & à tergo semper vrgere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditū, qui eam sustentet & firmet. Hic fortissimos pedites, & bene armatos de superfluis secum habere debet, de quibus aut ipse cuneum faciat & hostiū aciem rumpat: aut si aduersarii cuneum fecerint, ipse forficē faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus, tertius dux esse debet, satis bellicosus & prouidus, quia sinistra pars difficilior est & velut manca in acie consistit. Hic bonos eqtes supernumerarios & velocissimos pedites secū habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extēdat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem (quem quidam barritum vocant) prius nō debet attolli, quā acies utraq; se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, quā hostis, quia ex arbitrio tuo potest facere quod tibi vtile iudicas, cum nullus obsistat: deinde & tuis auges cōfidentiam, & aduersariis fiduciam minuis, quia fortiores videntur qui prouocare non dubitant. Inimici autem incipiunt formidare, qui vident cōtra se acies ordinari. Huic additur maximum commodum, quia tu instructus paratusq; ordinatē & trepidum aduersarium præoccupas. Pars enim victoriæ est inimicum turbare antequam dimices.

inordinatū

Quibus remediis virtuti vel dolis hostium resistatur in acie. Cap. XIX.

EXceptis superuentibus vel incurfionibus repentinis ex occasione, quam nūquā dux exercitus amittit, iam in itineribus, fatigatis, in fluminū trāsgressione diuisis in paludibus occupatis, in iugis montiū laboratibus, in cāpis sparsis, atq; securis in mansione dormientibus, oportunū prælium semper infertur: cum aliis negotiis occupatus hostis, prius interimatur quā præparare se possit. Quod si cauti sunt aduersarii, & insidiarū nulla sit copia, tūc aduersū præfertes, scientes, vidētesq; æqua cōditione pugnatur. Inde ars belli, nō minus in hoc aperto conflictu, quā in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum vel

maximē,

maximē, ne ab ala, cornuq; sinistro (quod sæpius euenit) aut certē dextro (quod tamē rarō contingit) circumueniantur tui à multitudine hostium, à vagantibus globis, quos grumos vocant. Quod si acciderit, vnum remedium est, vt alam cornuq; replices & rotundes: quatenus conuersi tui, sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item aduersum cuneum hostium, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior pcedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia à pluribus in vnum locū tela mittuntur. Quam rem milites nomināt caput porcinum. Contra quem ordinatio ponitur: quam forficem vocāt. Nam ē lectissimis militibus confertis in V literam ordo componitur: & illum cuneum excipit, atq; ex utraq; parte concludit, quo facto aciem non potest erumpere. Item serra dicitur, quæ à strenuis directā, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui à sua acie separatus, vago supuentu incurfat inimicos, contra quem alter populosior vel fortior immittitur globus. Obseruandum quoq; est, ne sub tempore, quo iam committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia trāferre. Statim enim nascitur tumultus atq; confusio & imparatis conturbatisq; facilius hostis incumbit.

Cuneus.

Caput porcinum.

Forfex.

Serra. Globus.

Quot generibus pugna publica committatur, & quomodo etiam qui inferior est numero & viribus, valeat victoriā obtinere. Cap. XX.

Depugnationum septem sunt genera, quum infesta ex utraq; parte signa cōfligūt. Vna depugnatio est fronte longa, quadrato exercitu, sicut etiā nunc ppe semper solet prælium fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia cum in prolixo spacio tēditur acies, non æqualis semper campus occurrit, & hiāt aliquādo in medio sinus aut curuatura fit, & ita in eo loco acies frequēter irrūpitur. Præterea si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextrā aut sinistrā alā circumuenit, in quo periculū magnū est, nisi supernumerarios habeas qui sustineāt, hostēq; repellāt. Hoc genere solus debet cōfligere, qui & plures & fortes habuerit bellatores, vt ex utroq; cornu hostē circūueniat, & quasi in sinū sui concludat exercitus. Secūda depugnatio est publica, quæ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiam si multitudine hostiū & virtute turberis, tamē poteris reportare victoriā. Huius talis est modus. Cum instructa acies ad congressū veniūt, tunc tu sinistrā alā tuā à dextta aduersarii tui longius sepabis, ne vel missilia ad eā vel sagittæ pueniāt. Dextrā autē alā tuā sinistræ alæ illius iunges, & ibi primū inchoa prælīū: ita vt cum peditibus optimis, & pbatissimis equitibus sinistrā partē illius, ad quam te iunxeris, aggrediaris atq; circūeas, & detrudendo atq; supcurrendo ad hostiū terga puenias. Quod si semel aduersarios exinde pellere cœperis, accedētib; tuis indubitata victoriā cōsequeris, & pars exercitus tui, quam ab hoste submoueris, secunda durabit. Ad similitudinem autem A literæ vel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicandi genere constituitur. Quod si te prior aduersarius fecerit, quos post aciem supernumerarios diximus debere poni, tam equites quā pedites ad sinistrum tuum colliges cornu, & sic aduersario resistes

I ii magnis

magnis viribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio est similis secundæ: sed in hoc deterior, quod à sinistro cornu tuo cum illius incipis dextro cōfligere. Nam quæ si mancus impetus est eorum, & aptè cum difficultate aggrediuntur hostes, qui in sinistro dimicant cornu. Quod aptius explanabo. Si quando alam tuā sinistram longè habueris meliorem, tunc & fortissimos equites peditesq; coniūge, & in cōgressu ipsam primam applica ad alam hostium dexteram, & quantum potes aduersarii dextram partē pellere & circuire festina. Tu autem aliā exercitus partē in qua deteriores bellatores habere te nosti, à sinistra illius longè sepa, ne vel gladiis inuadatur, vel ad eam tela pueniant. In hoc genere cauendum est, ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidatur. Hoc autem modo vno casu vtiliter pugnabitur, si aduersarius infirmius dext. rū cornu habuerit, & tu longè fortius sinistrum. Quarta depugnatio talis est, Cū ordinaueris acie, ante quadringētos vel quingentos passus, quā ad hostem puenias, non sperante eo, subito ambas alas tuas incitare te conuenit, vt ex vtroq; cornu improuisos hostes vertas in fugam, & celerius victoriam consequaris. Sed hoc genus certaminis licet citò superet, si exercitatos fortissimosq; produxerit, tamen periculōsum est, quia mediā aciem suā, qui sic dimicat, denudare compellitur, & in duas partes exercitū separare. Et si primo impetu victus non fuerit inimicus, habet postea occasione, qua inuadat & diuisa cornua, & mediā aciem destitutā. Quinta depugnatio est quartæ similis. Sed hoc vnum amplius habet, quia leuem armaturā & sagittarios ante primā aciem ponit, vt illis resistentibus non possit acies irrūpi. Nam sic de dextro cornu suo, illius sinistrum: & de sinistro cornu suo, illius dextrum aggreditur. Quod si fugare poterit, statim vincit: sin minus, mediā acies illius non laborat, quia à leui armatura sagittariisq; defenditur. Sexta depugnatio optima est, & ppè similis secundæ, qua vtūtur qui de numero suorum & de virtute desperant. Et si bene ordinauerint, quāuis cum paucioribus, semper victoriam consequuntur. Nam cū instructa acies ad hostes accedit, dextrā alam tuā sinistrā alæ hostium iūge, & ibi per equites pbatissimos & velocissimos pedites incipe præliari. Reliquam autem partem exercitus tui, longissimè à dextra parte illius remoue, & directum porrige, quasi veru. Nam si partem sinistram illius & à lateribus & à tergo cæperis eadere, sine dubio vertes in fugam. Aduersarius autem nec de dextra parte sua, nec de mediā acie potest suis laboratibus subuenire, quia acies tua extenditur, & tota se porrigit ad similitudinem litteræ, longissimeq; recedit ab hostibus. Quo genere in itineribus sæpe cōfligitur. Septima depugnatio est, quæ loci beneficio adiuuat dimicantē. In hac quoq; & cum paucioribus, & cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere, si montē, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut ciuitatē, aut paludes, aut abrupta in parte vna habeas, ex qua hostis non possit accedere, reliquum exercitum tuū directā acie ordines. Sed in illa ala quæ munitionē non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tuuc securius pro tuo arbitrio cum hoste cōfliges, quia ab vna parte loci natura te munit, ab alia duplex propè ponitur equitatus. Illud tamen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, vt siue de dextero cornu tuo cum illius sinistro pugnare volueris, ibi fortissimos ponas: siue de sinistro

stro cum illius dextro, ibi strenuissimos colloces: siue in medio facere cuneos volueris, per quos hostium acies rumpas, in cuneo exercitatissimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri consuevit. Tantum est vt electi à duce sapientissimo, in his locis in quibus ratio & vtilitas postulat, ordinentur.

Viam abscedendi ab hostibus dandam, vt dele-

antur facilius fugientes.

Cap. XXI.

Plerique rei militaris ignari, pleniorē victoriā credūt, si aduersarios aut locorum angustiis, aut armatorum multitudine circundederint, vt aditum non inueniant abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, & cū spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoq; Scipionis laudata sentētia est, qui dixit, viam hostibus qua fugerent, non esse muniendam. Nam cū abscedendi aditu patefacto, mentes omnium ad præbenda terga cōsenserint, multi more pecorū trucidantur. Nec insequentium vllū periculū est, cū victi (quibus defēdi poterāt) arma cōuerterint in fugam. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto facilius multitudo prosternitur. Neq; enim ibi requirendus est numerus, vbi animus semel territus, non tam tela hostium cupit declinare, quā vultum. Caterum clausi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse. Nā vna salus victis, nullā sperare salutē.

Quemadmodum ab hoste recedatur, si consiliū pugnæ displiceat. Cap. XXII.

Digestis omnibus quæ ratio militaris experimētis & arte seruauit, vnum superest docere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplinæ bellicæ & exemplorum periti, nusquam maius periculum imminere testantur. Qui enim ante cōgressum recedit ex acie, & suis fiduciam minuit & inimicis addit audaciam. Verū quia hoc sapius necesse est euenire, quibus modis tutò possit fieri declarandum est. Primum vt tui nesciāt ideo te recedere, quia declinas inire cōflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, vt ad oportuniorē locū inuitetur hostis, vt facilius superetur: aut certè insequentibus aduersariis secretiores collocentur insidiæ. Nam necesse est ad fugā parati sint, qui ducē suū sentiunt desperare. Illud quoq; vitandū est, ne hostes te recedere sentiāt, & statim irruant. Propterea plerique ante pedites, suos equites posuerunt, vt discurrentes aduersarios videre non finerent, quando pedites abscedebant. Item articulatim incipientes à primis, singulas acies subducebant, retroq; reuocabāt, in gradu suo manentibus reliquis: quos sensim postea cessimq; ad illos iungebant, quos subdixerāt. Primum aliquātū exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebāt: vt hostes die orto, cū intellexissent, non possent comprehendere præcedētes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, à quo subito tutò reuocaretur exercitus: & si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur, quā, si incōsultè insequentibus, ab his qui in subseffa fuerint, vel antè se parauerint, obuietur. Hoc tempus est quo oportunè collocantur insidiæ, quia

I iii aduer-

aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est. Necessario autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Imparatis, cibum capientibus, in itinere lassissimos, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus superuentus affolet fieri. Quod & nobis vitandum est, & hosti in eiusmodi occasionibus perniciem inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse: quia qui in acie publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum proficit, tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui vero superuentus & subseffas insidias passus est, culpam suam non potest excusare: quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Cum receditur, talis fraus fieri consuevit. Recto itinere pauci equites consequuntur, valida manus occulte per alia mittitur loca: ubi ad agmen inimicorum perueniunt equites, tentant leuiter atque discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat praterisse, & sine cura resoluitur in negligentiam. Tunc illa manus, quae secreto itinere destinata fuerat, superueniens opprimit ignorantes. Multi cum ab hoste discedunt, si per sylvas ituri sunt, praemittunt qui abrupta vel angusta occupent loca, ne ibidem ab aduersariis patiantur insidias. Et rursus post se praecisis arboribus vias claudunt, quas compedes vocant, ut aduersariis facultatem adimant persequendi, & pene utriusque parti in itinere ad subseffas communis occasio est. Nam qui praecedit, opportunis vallibus, vel syluosis montibus, quasi post se relinquit insidias, in quas cum inciderit inimicus, recurrit ipse & adiuuat suos. Qui vero sequitur auersis semitis, longe ante destinat expeditos, & praecedendo aduersarium arcet a transitu, ut deceptum a tergo & a fronte concludat. Dormientibus noctu aduersariis, & qui praecesserit potest regredi, & qui sequitur, quantumvis intersit, potest superuenire per fraudem. In trasfretatione fluuiorum, qui praecedit, illam partem tentat opprimere, quae praemissa transierat, dum reliqui alueo separantur. Qui autem festinato itinere sequitur, illos qui non potuerunt transire, conturbat.

De camelis & cataphractis equitibus.

Cap. XXIII.

Camelos aliquantae nationes apud veteres in acie produxerunt, ut Vrciliani in Africa, Macetes hodie quoque producant. Sed hoc genus animalium arenis & tolerandae siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias absque errore dirigere memoratur. Caterum praeter nouitatem, si ab insolitis dimoueatur inefficax bello est. Cataphracti equites propter munimina quae gerunt, a vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum & pondus armorum, capi eos facile est: & laqueis frequenter obnoxii, contra dispersos pedites, quam contra equites in certamine meliores: tamen aut ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, quando cominus (hoc est manu ad manum) pugnatur, acies hostium saepe rupunt.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie possit obfisti. Cap. XXIII.

Quadrigas falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerunt. Quae ut primum magnum in acie intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit agrum, & leui impedimento retinetur: vnoque afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maxime hac

Romano

Romanorum militum arte perierunt, Vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos curretes quadrigae cum incidissent, deletae sunt. Tribulus autem est quatuor palis confixum propugnaculum, quod quoquomodo abieceris, tribus radiis stat & erecto quarto infestus est. Elephantum in praeliis magnitudine corporum, barritus horrore, formae ipsius nouitate, homines equosque conturbat. Hos contra Romanum exercitum prius in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Africa, Rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa resistendi excogitarunt genera armorum. Nam & Centurio in Lucania gladio manu (quam promuscide vocant) vni abscedit, & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii, sarissas, hoc est, longissimos contos in elephantos dirigebant. Nam muniti ferro, nec a sagittariis (quos vehabant) beluae laedebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alii contra elephantos cataphractos milites immiserunt: ita ut in brachiis eorum, & in cassidibus vel humeris, aculei ingentes ponerentur e ferro, ne manu sua elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Praecipue tamen velites antiqui aduersum elephantos ordinarunt. Velites autem erant iuvenes, leui armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optimè dirigebant. Hi equis praecurrentibus ad latiores lateas vel maiora spicula beluas occidebant: sed crescente audacia, postea collecti, plures milites pariter pila, hoc est, missilia, in elephantos congregabant, eosque vulneribus elidebant. Illud tamen additum est, ut funditores cum fustibalis & fundis rotundis lapidibus destinatis, Indos (per quos regebantur elephantum) cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Praterea venientibus beluis, quae irrupissent aciem, spaciū milites dabant. Quae cum in agmen medium peruenissent, circumfusi undique armorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illesae. Carobalistas aliquanto maiores (haec enim longius & vehementius spicula dirigunt) suppositas curriculis, cum binis equis aut mulis post aciem ordinari conuenit: & cum sub iactu telis accesserint, bestiae sagittis balistariorum transfiguntur. Latius tamen & firmitus contra eas praefigitur ferrum, cum in magnis corporibus maiora sint vulnera. Aduersum elephantos plura exempla & machinamenta retulimus, ut si quando necessitas postulauerit, sciatur quae sint tam immanibus beluis opponenda.

Quid fieri debeat, si vel pars pel totus exercitus fugerit. Cap. XXV.

Sciendum verò est, si pars exercitus vicerit & pars fugerit, minimè desperandum, cum in eiusmodi necessitate, ducis constantia tota sibi possit vindicare victoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro superioribus sunt habiti qui minimè desperarunt. Nam in simili conditione fortior creditur, quem aduersa non frangit. Prior ergo de caesis hostibus spolia capiat, & quod ipsi dicunt colligat campum, prior clamore ac buccinis exultare videatur. Hac fiducia perterrebit inimicos, ita suis fiduciam geminabit, quasi victor ex omni parte descenderit. Quod si aliquo casu omnis acie fundatur exercitus perniciosa clade, tamen reparationis multis fortuna non defuit, & medicina quaerenda est. Dux ergo prudens sub ea cautela publico debet Marte colligere, ut si quid per varietate bellorum, vel conditionis

Tribulus.

Pyrrhus
elephantos
primus in
italiam
duxit,
Promusis.

Sarisse.

Velites.

in hos

Carobalistas.

Colligere
campum.

onis

exhibita

humanæ secus acciderit, absque graui detrimento liberet victos. Nam si vicini fuerint colles, si post terga munitio, si cæteris abscedentibus fortissimi quique resisterint, se suosque seruabunt. Frequenter iam fusa acies, dispersos ac passim sequentes, reparatis viribus interemit. Nam nunquam exultantibus maius solet esse discrimen, quam cum ex subita ferocia subito in formidinem commutantur. Sed quicumque conuentus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigendi adhortationibus congruis & armorum instauratione refouendi. Tunc noui delectus, noua quaruntur auxilia: & (quod amplius prodest) captatis occasionibus in ipsos victores per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas deerit, cum pro felicitate superbius & incautius mentes efferantur humanæ. Si quis hunc casum vltimum putat, cogitet euentus omnium præliorum, inter initia contra illos magis fuisse, quibus victoria debebatur.

Regulæ bellorum generales.

Cap. XXVI.

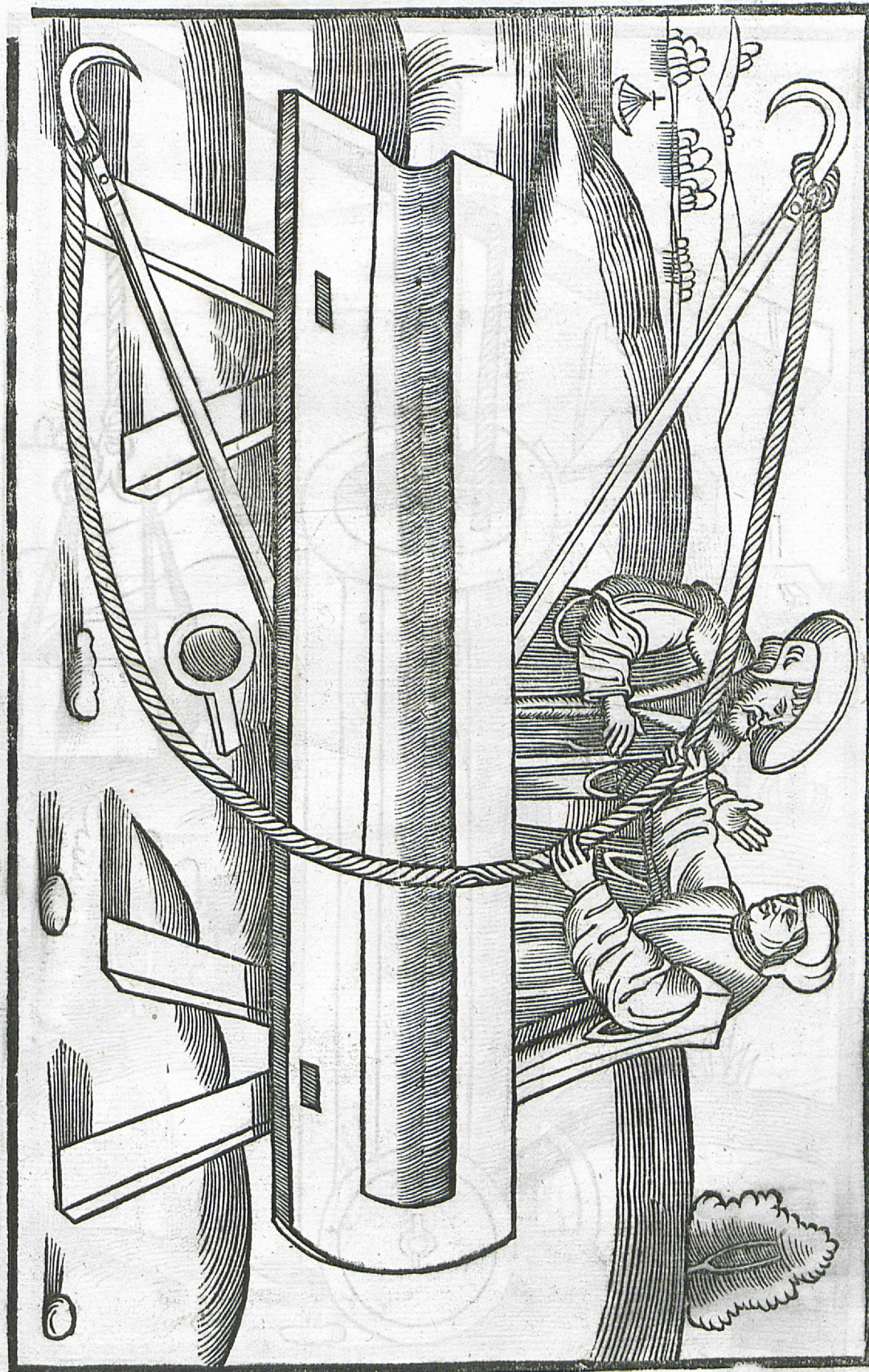
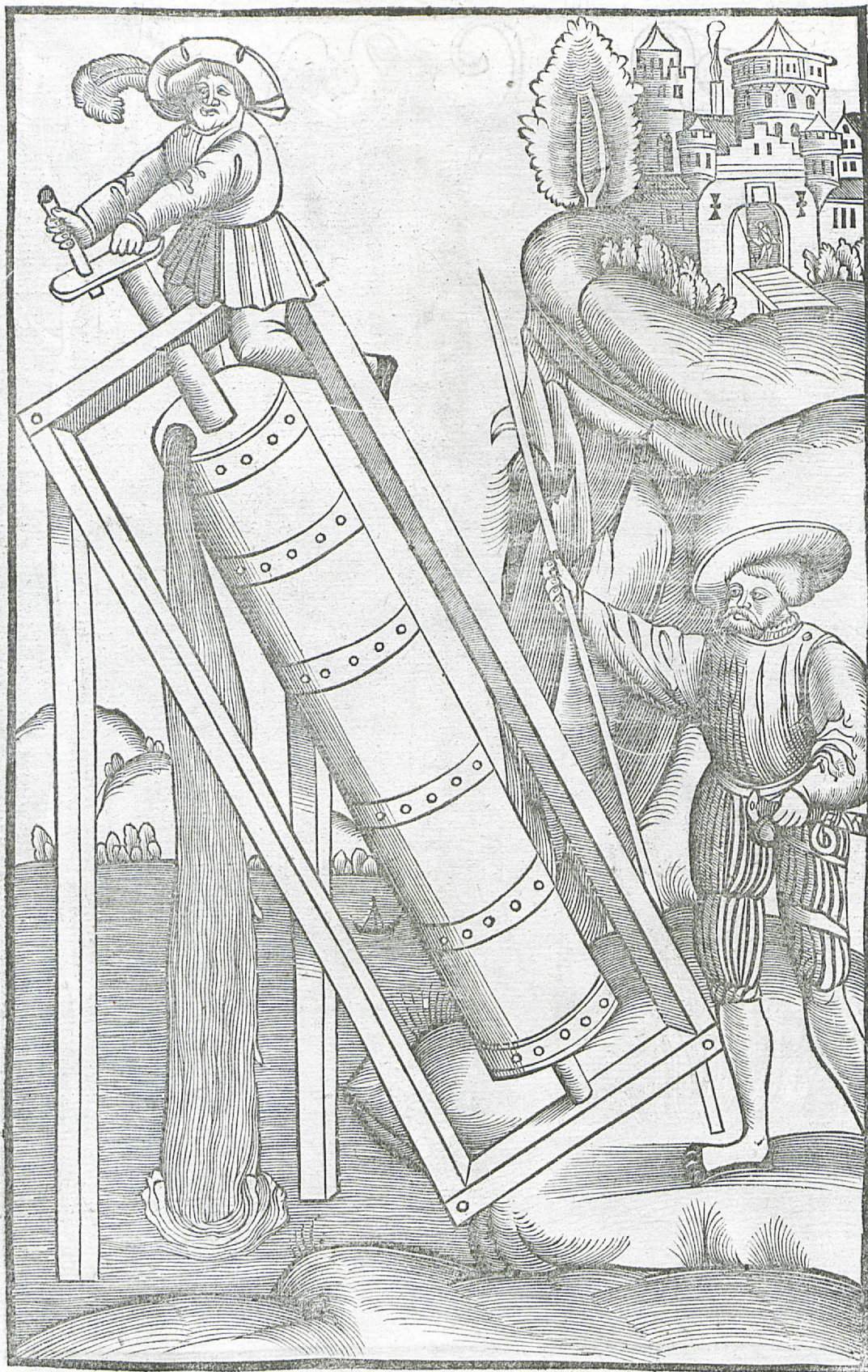
In omnibus præliis expeditionis cōditio talis est, ut quicquid tibi prodest, aduersario noceat: quod illum adiuuat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere, aut dissimulare debemus, sed id solum agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim incipis esse, si imiteris quod fecit ille pro se: & rursus quicquid pro tua parte tentaueris, contra illum erit, si voluerit imitari. In bello, qui plus in angustiis vigilauerit, plusque in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit. Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non ceperis. Aut inopia, aut superuenientibus, aut terrore melius est hostem domare, quam prælio: in quo amplius solet fortuna potestatis habere quam virtus.

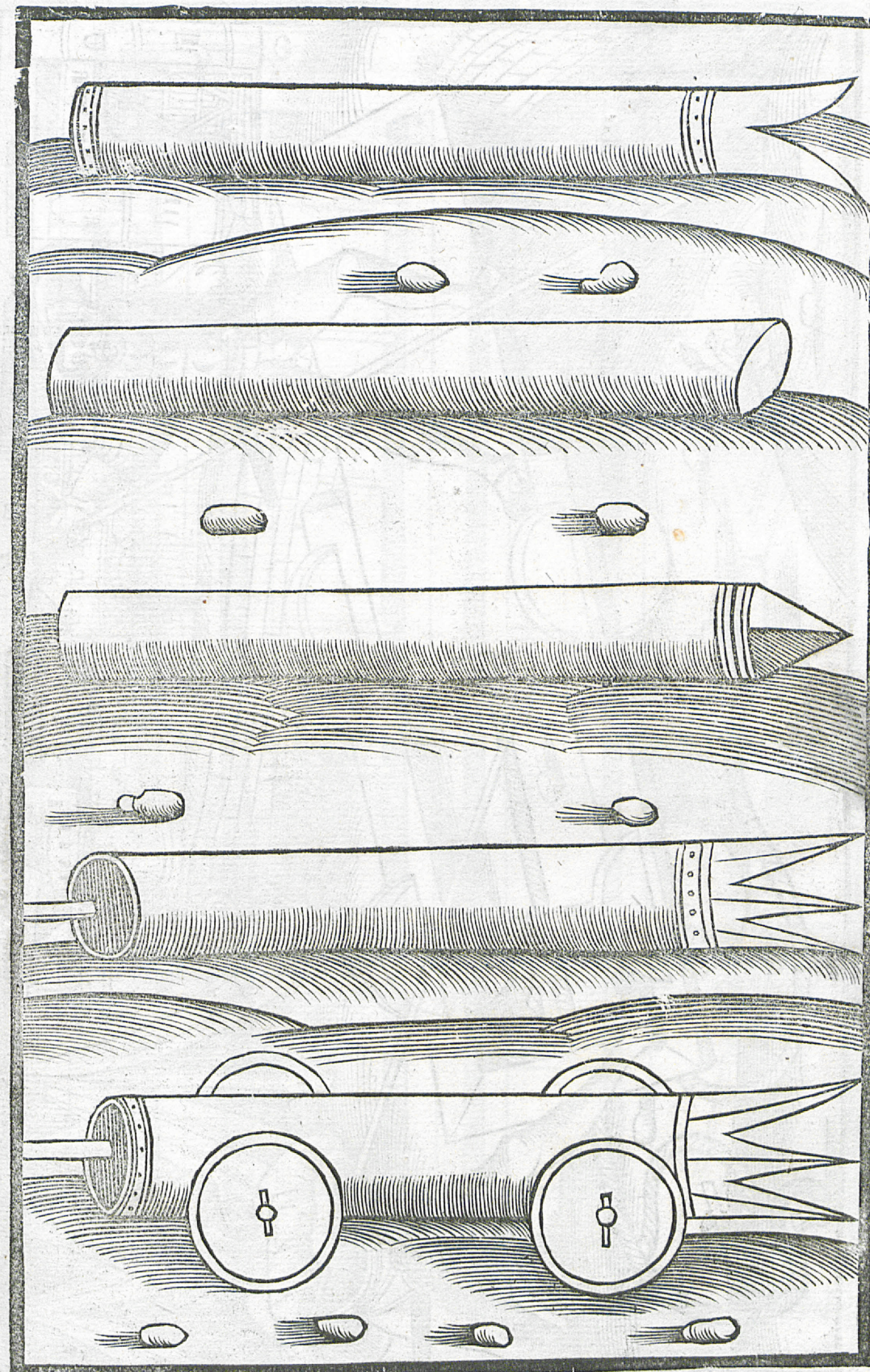
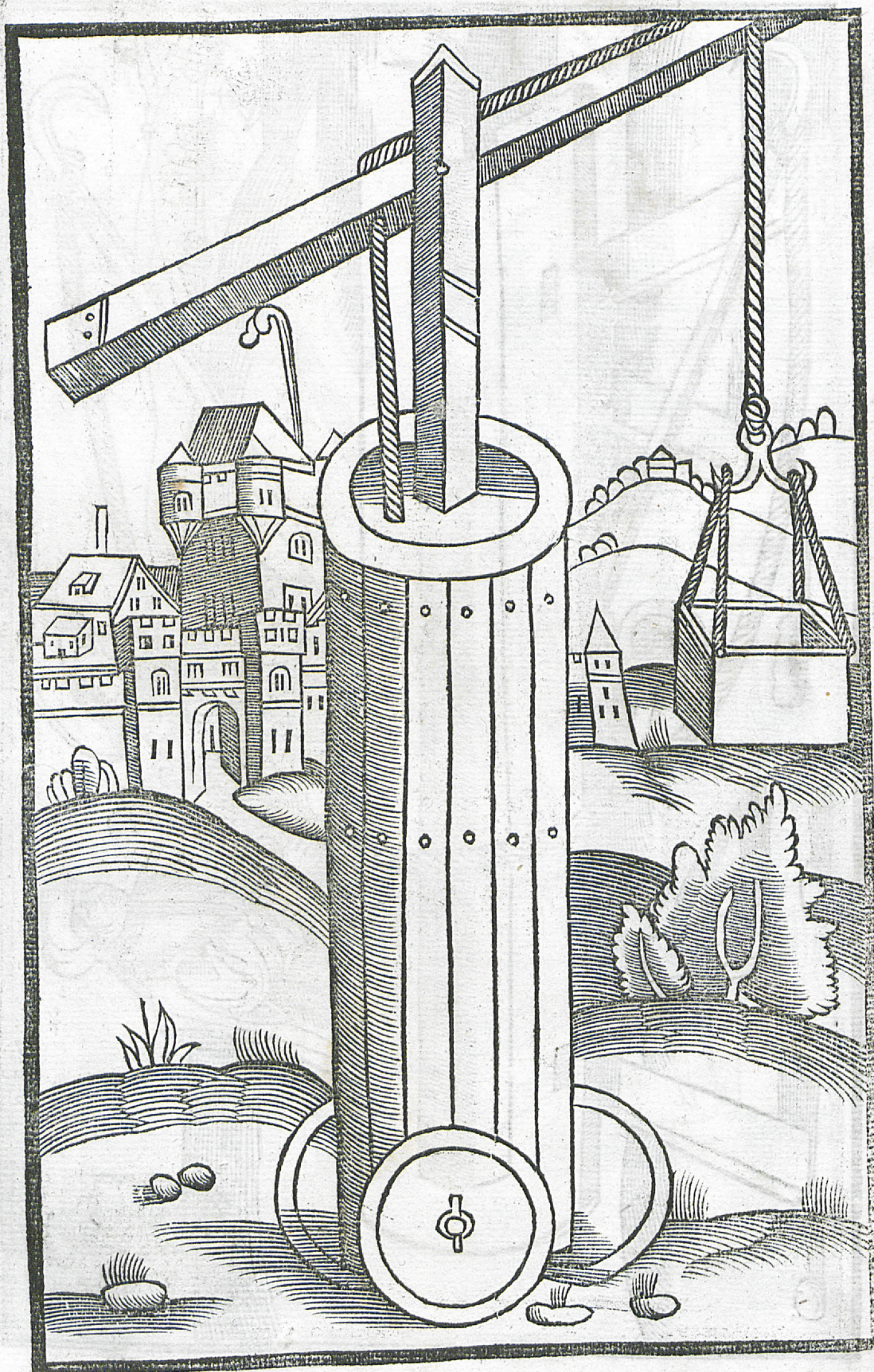
- ¶ Nulla cōsilia meliora sunt, quam illa que ignorauerit aduersarius antequam facias.
- ¶ Occasio in prælio amplius solet iuuare quam virtus.
- ¶ In sollicitandis suscipiendisque hostibus, si cum fide veniant, magna fiducia est: quia aduersarium amplius transfuga frangunt quam perempti.
- ¶ Melius est post aciem plura seruare præsidia, quam latius militem spargere.
- ¶ Difficile vincitur, qui vere potest de suis & de aduersarii copiis iudicare.
- ¶ Amplius valet virtus, quam multitudo.
- ¶ Paucos viros fortes natura præcreat, bona institutione plures reddit industria.
- ¶ Exercitus labore proficit, ocio consenescit.
- ¶ Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum videris sperare victoriam.
- ¶ Subita conterrent hostes, vltata vilescunt.
- ¶ Qui dispersis suis incōsulte insequitur, quam ipse acceperat, aduersario vult dare victoriam.
- ¶ Qui frumentum necessariumque cōmeatum non præparat vincitur sine ferro.
- ¶ Qui multitudine & virtute præcedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.
- ¶ Qui imparē se iudicat, dextro cornu suo sinistro cornu pellat inimici, qui est secundus

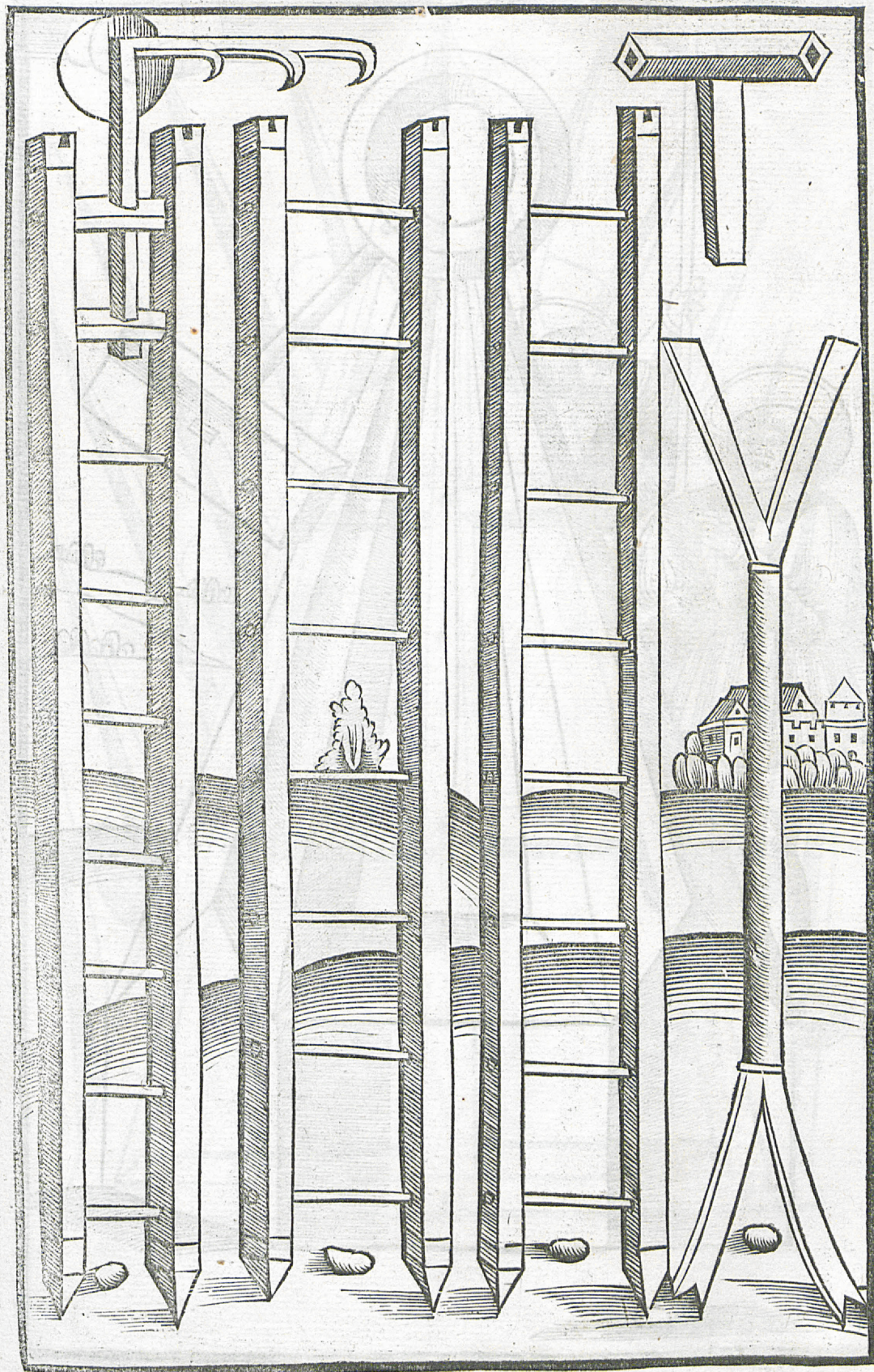
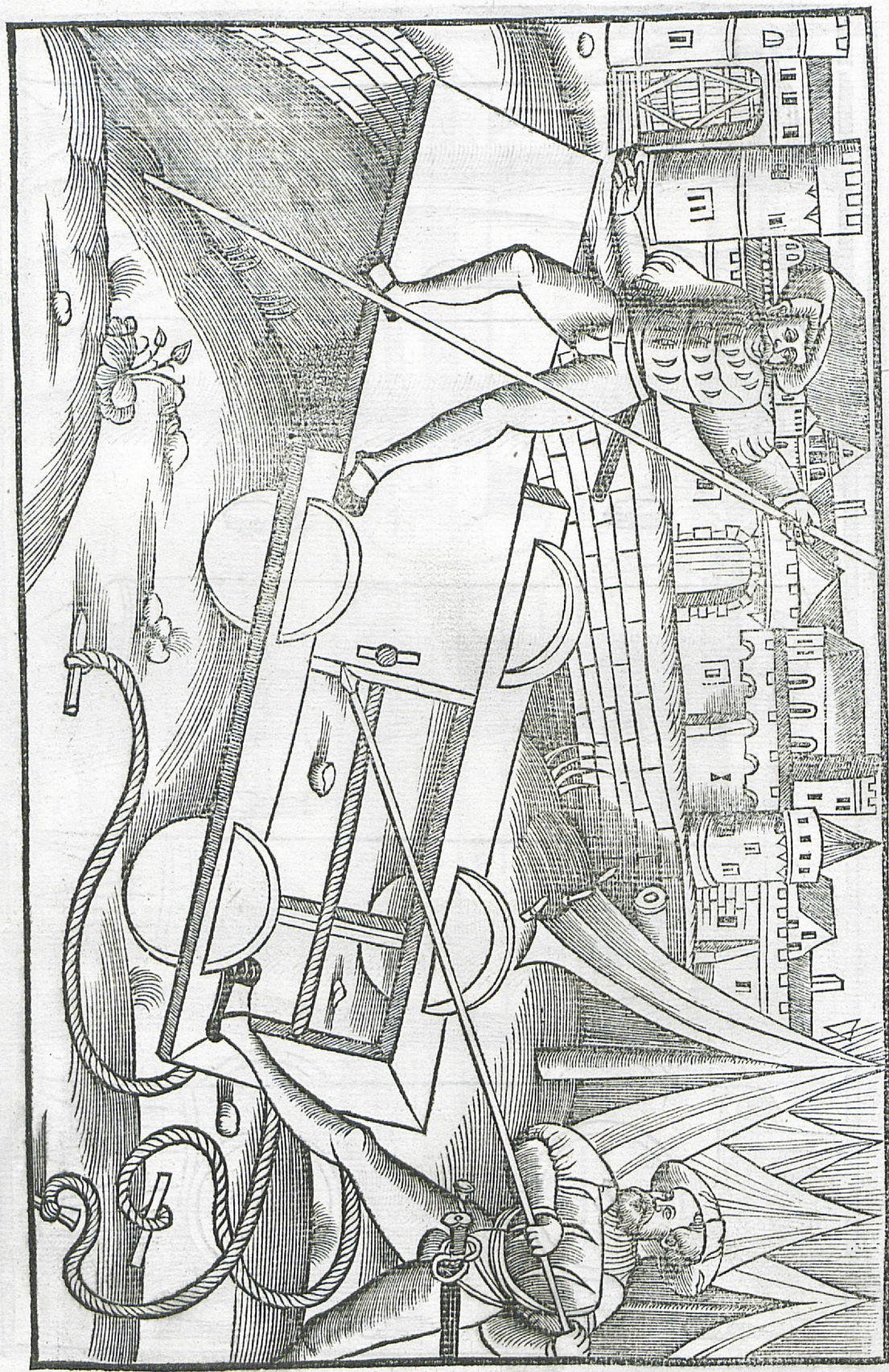
cundus modus.

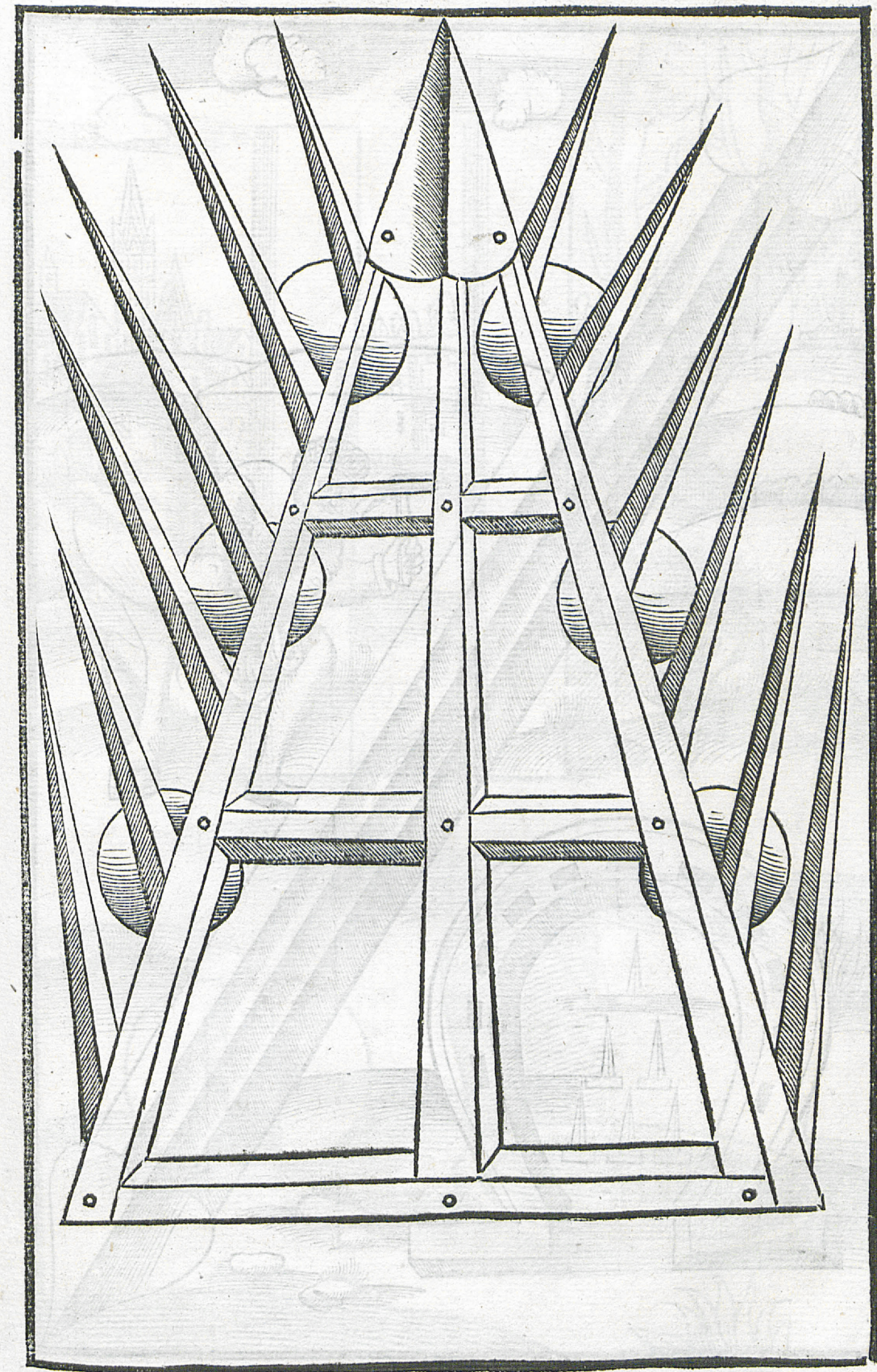
- ¶ Qui sinistram alam fortissimam habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.
 - ¶ Qui habet exercitatissimos milites, in utroque cornu pariter prælium debet incipere, qui est quartus modus.
 - ¶ Qui leuem armaturam optimè regit, utranque alam hostis inuadat, ferentariis ante mediam aciem constitutis, qui est quintus modus.
 - ¶ Qui nec numero militum, nec virtute confidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinem veru, qui sextus est modus.
 - ¶ Qui pauciores infirmioresque habere se nouit, septimo modo ex vno latere aut montē, aut ciuitatē, aut mare, aut fluuiū, aut aliquod debet habere subsidium.
 - ¶ Qui confidit equitatu, altiora loca quærat equitibus, & rem magis per equites gerat.
 - ¶ Qui confidit pedestribus copiis, altiora loca peditibus quærat: & rem magis per pedites gerat.
 - ¶ Cum explorator hostium latenter oberret in castris, omnes ad tētoria sua per diem redire iubeantur, & statim deprehenditur explorator.
 - ¶ Cum consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit.
 - ¶ Quid fieri debeat, tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum.
 - ¶ Milites pœna & timor in sedidus corrigunt, in expeditione spes & premia faciunt meliores.
 - ¶ Boni duces publico certamine nunquam nisi ex occasione aut nimia necessitate confligunt.
 - ¶ Magna dispositio est, hostem fame magis vrgere quam ferro.
 - ¶ De equitatu sunt multa præcepta, sed cum hac pars militiæ, vsu exercitii, armorum genere, & equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cum præsens doctrina sufficiat.
 - ¶ Quo genere depugnaturus sis nesciant hostes, ne aliquibus remediis resistere moliantur.
- D**igesta sunt Imperator inuicte, quæ nobilissimi autores, diuersis probata temporibus, per experimentorum fidem, memoriæ tradiderunt, ut ad sagittandi peritiam, quam in serenitate tua Persa miratur: ad equitandi scientiam vel decorem, quæ Hunnorum, Alanorumque natio velit imitari, si possit: ad currendi velocitatem, quam Saracenus Indusque non æquat: ad armaturæ exercitationem, cuius campi doctores vel pro parte exempla intellexisse se gaudent, regula præliandi, immo vincendi artificium ingeratur, quatenus virtute pariter ac dispositione mirabili, reip. tuæ & imperatoris officium exhibeas & militis.

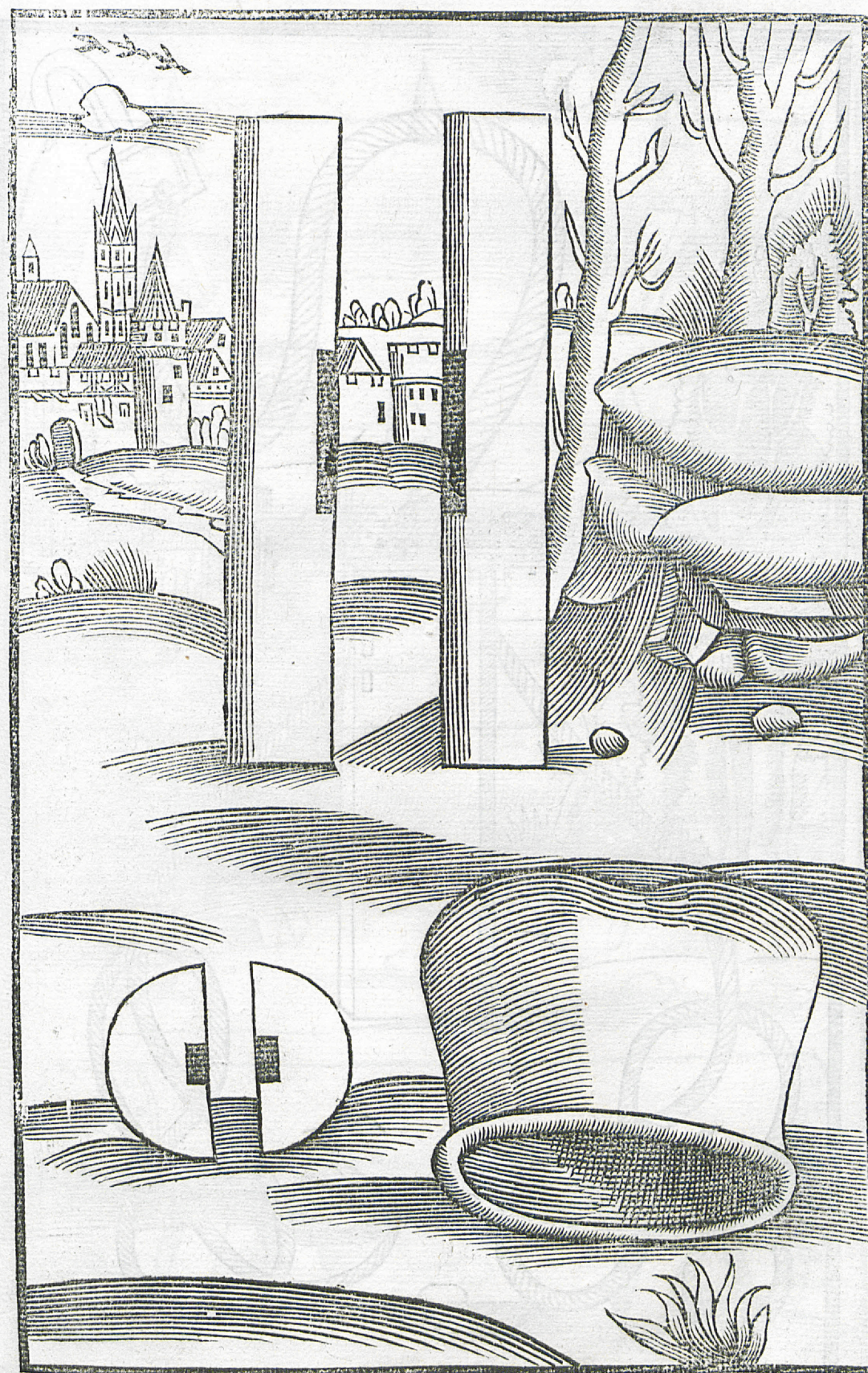

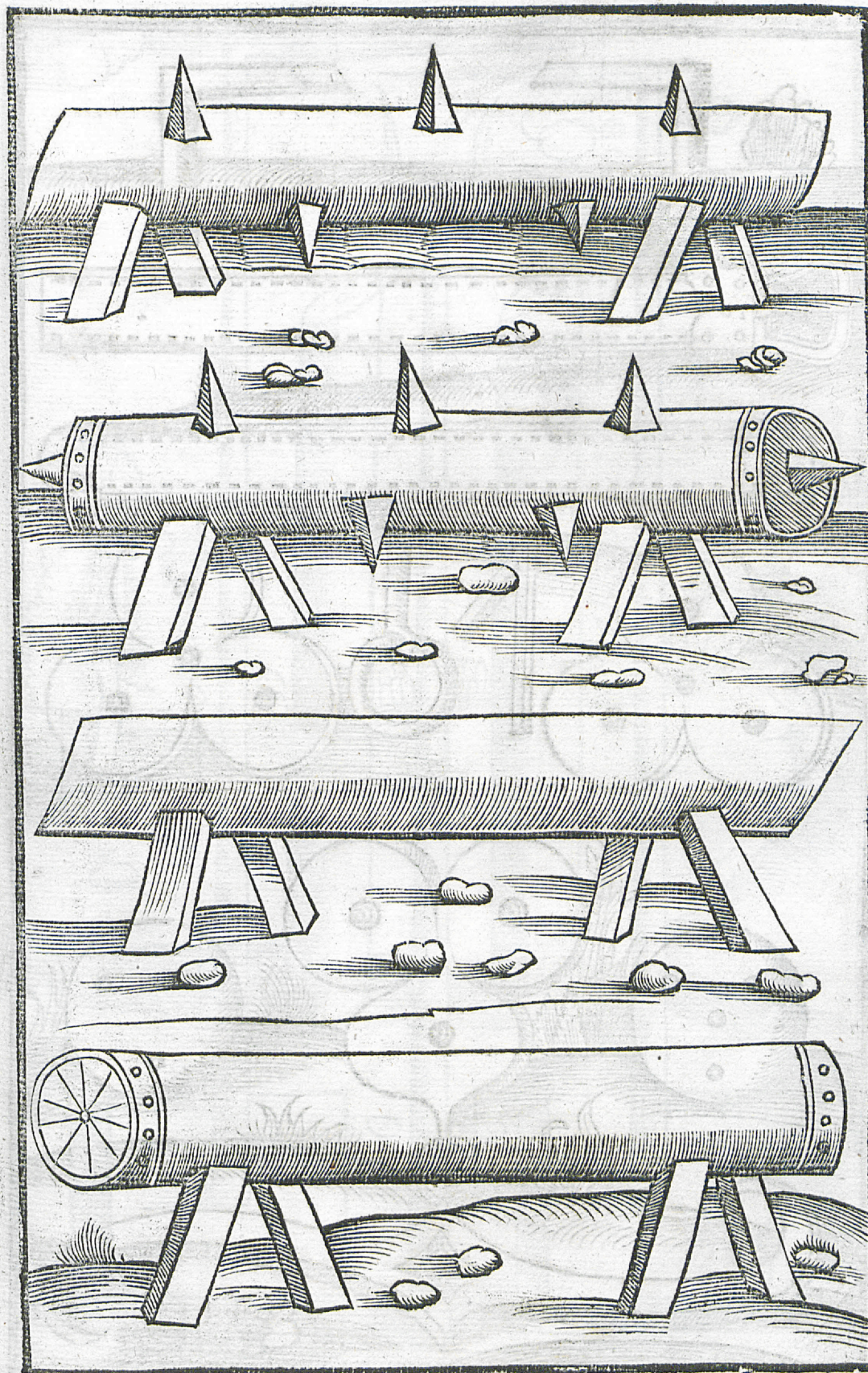
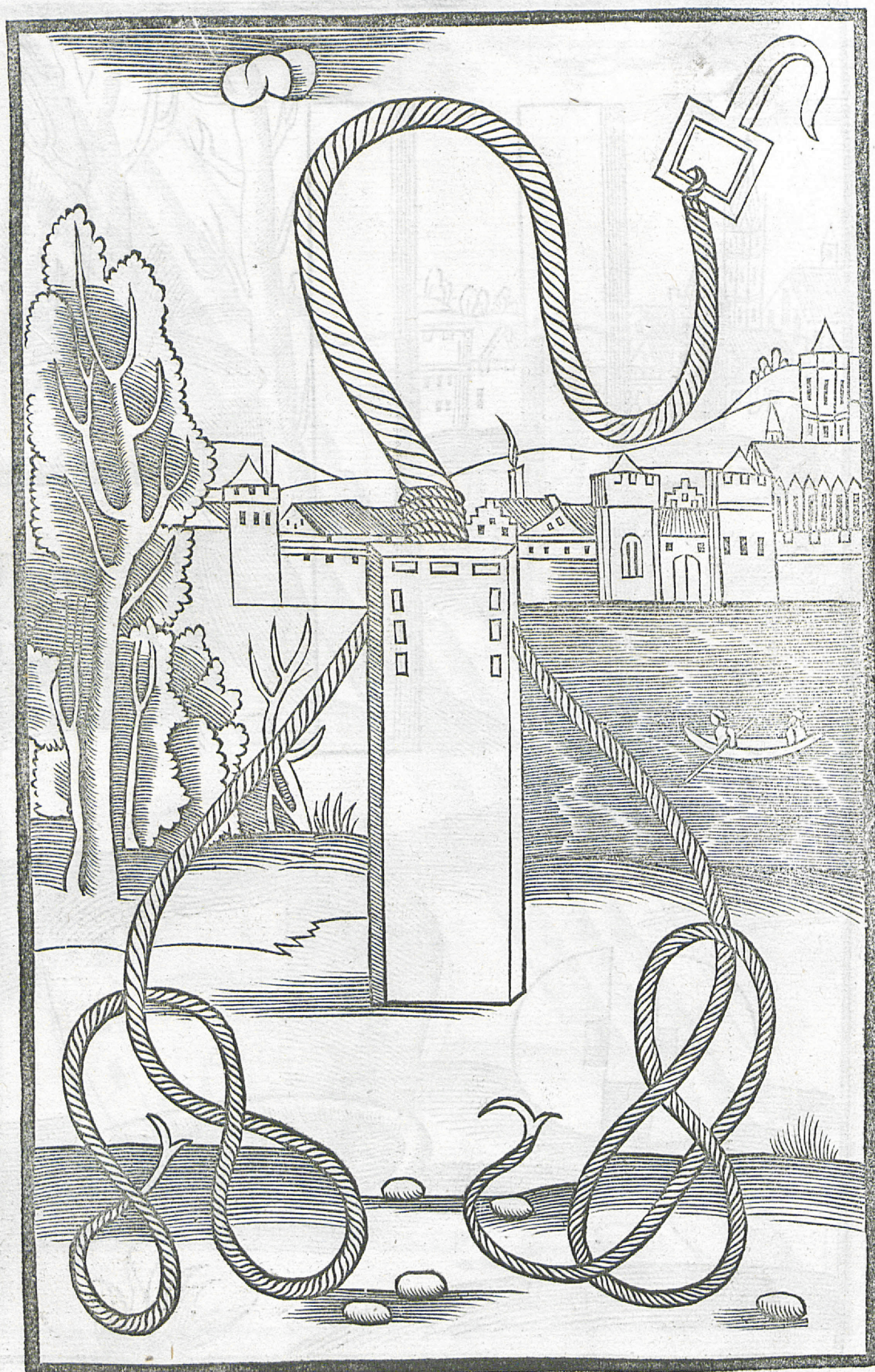

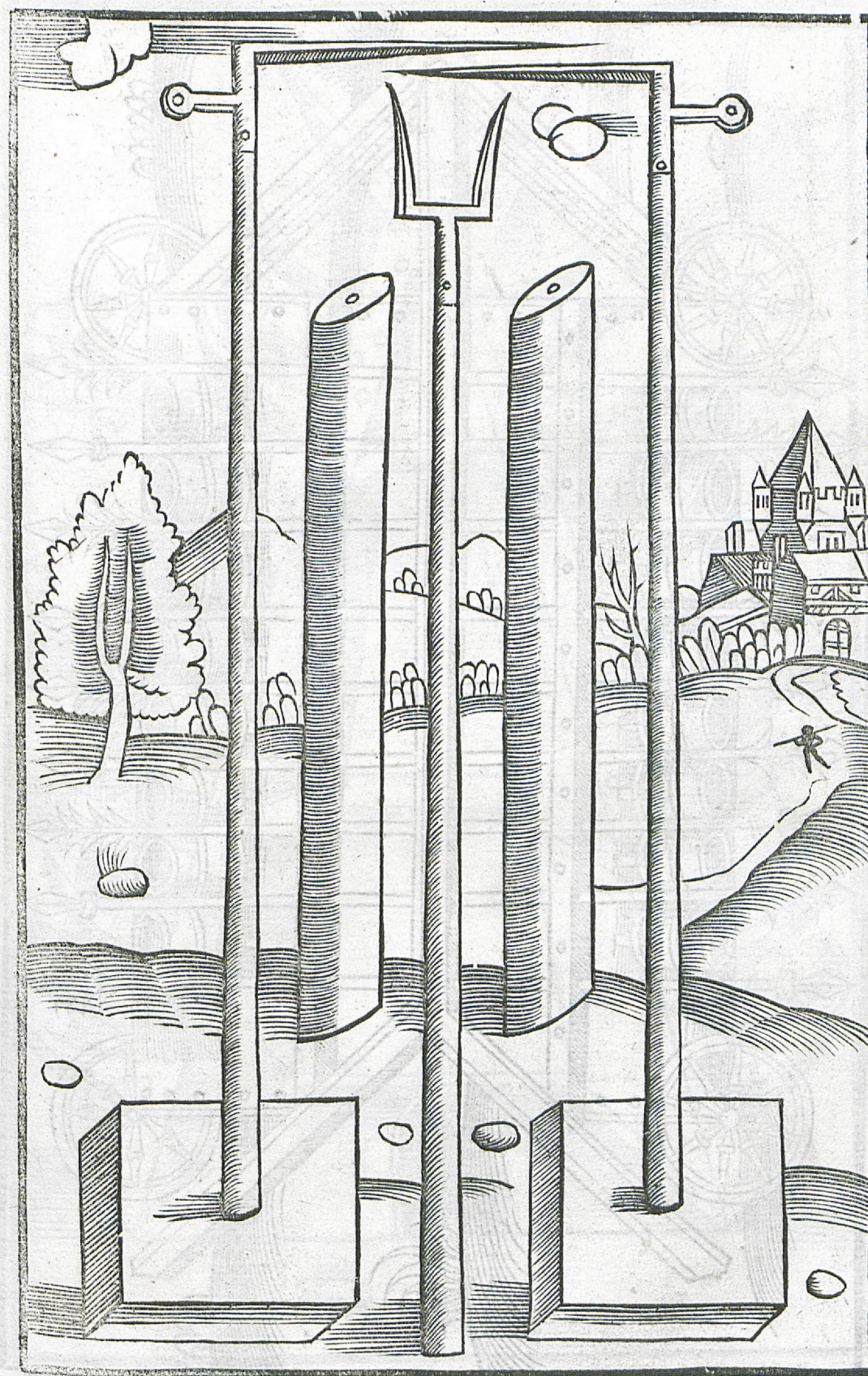
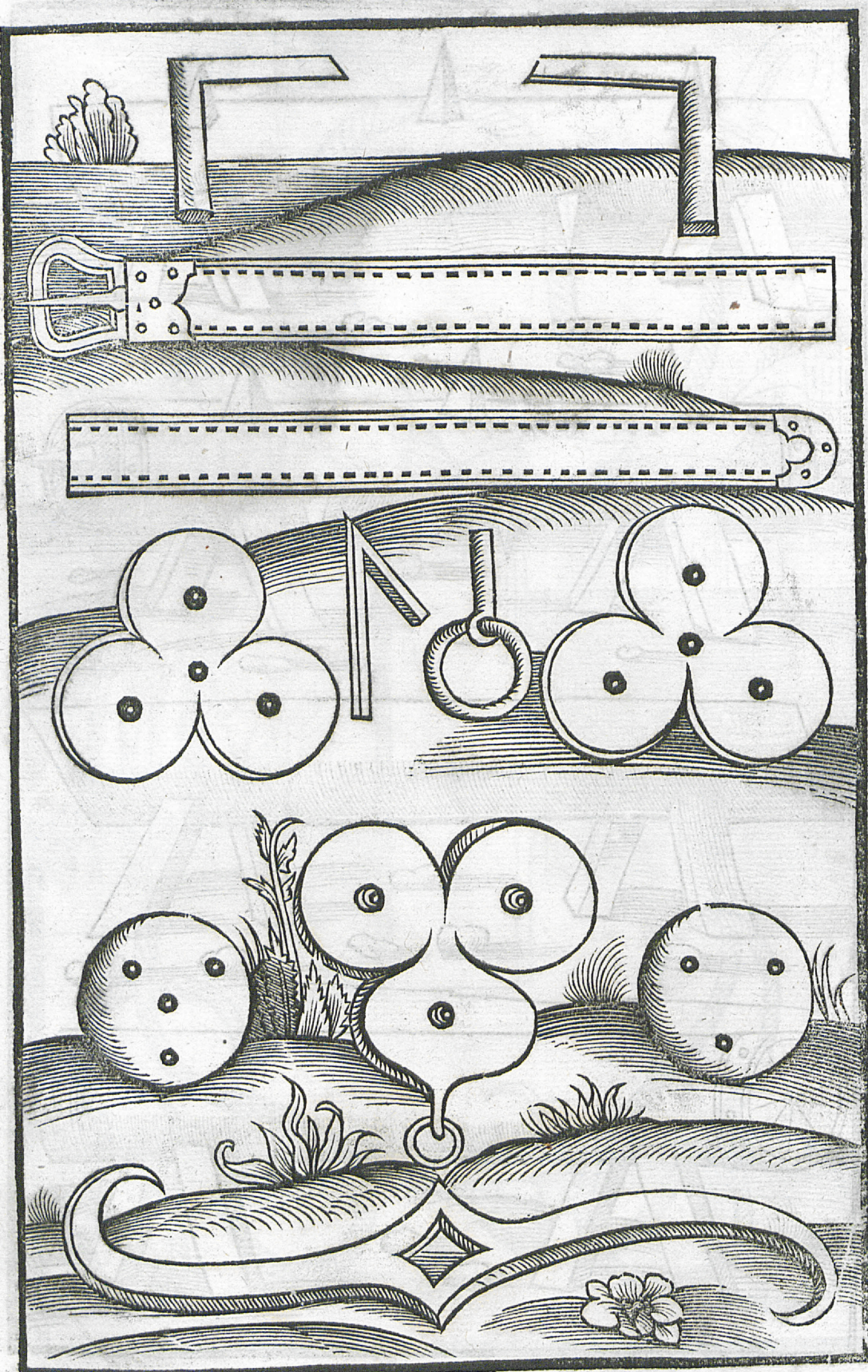

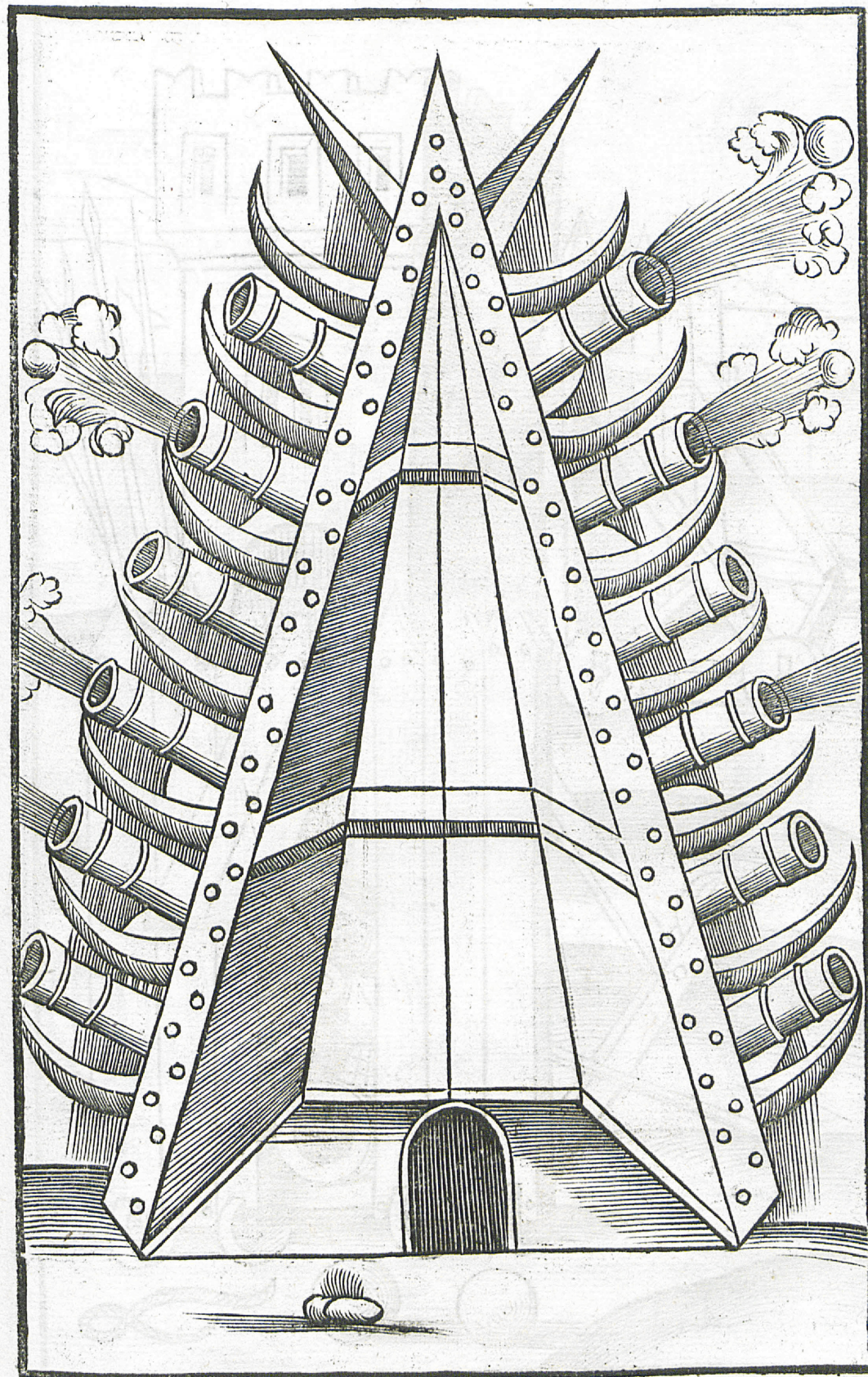
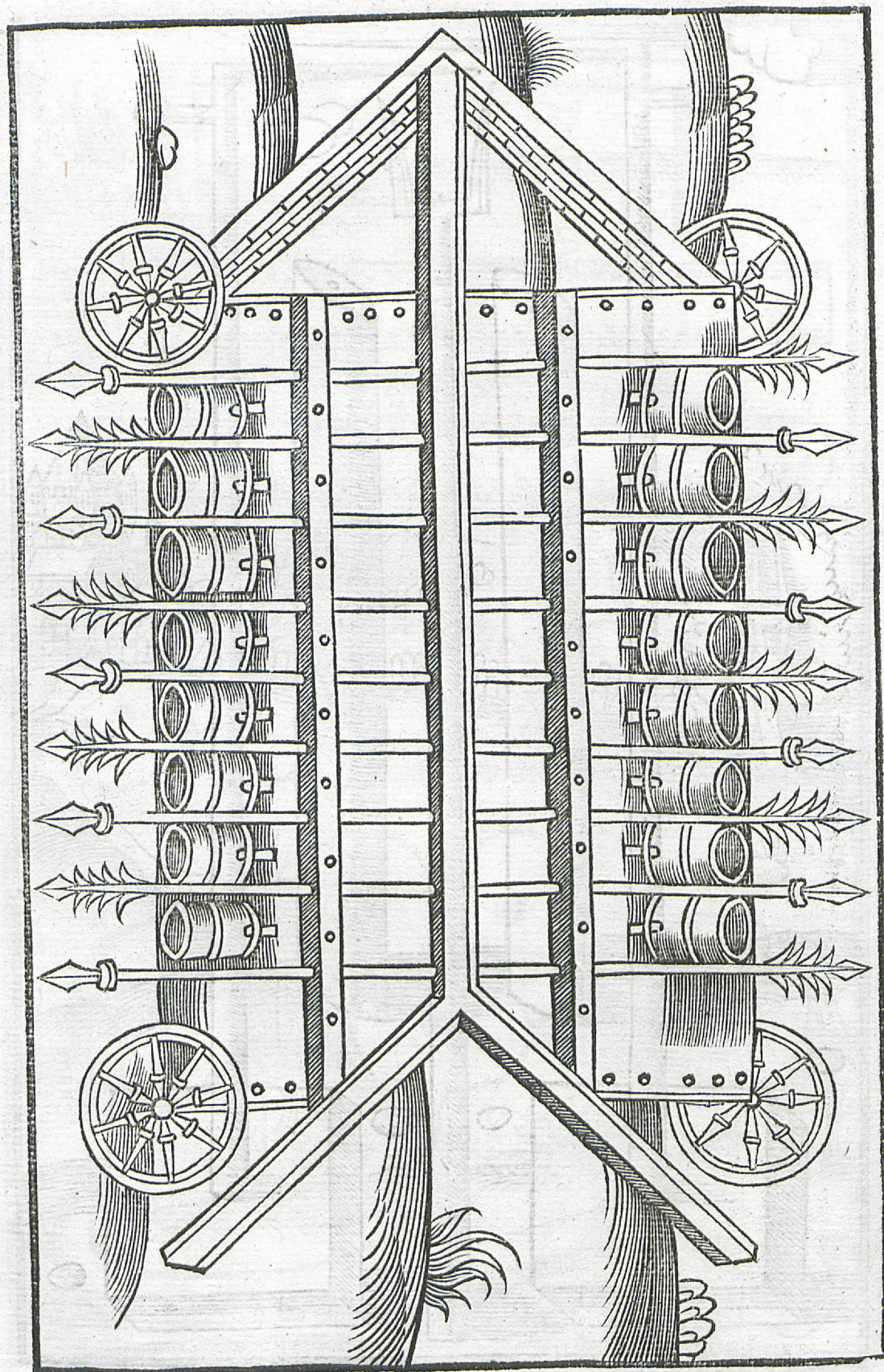

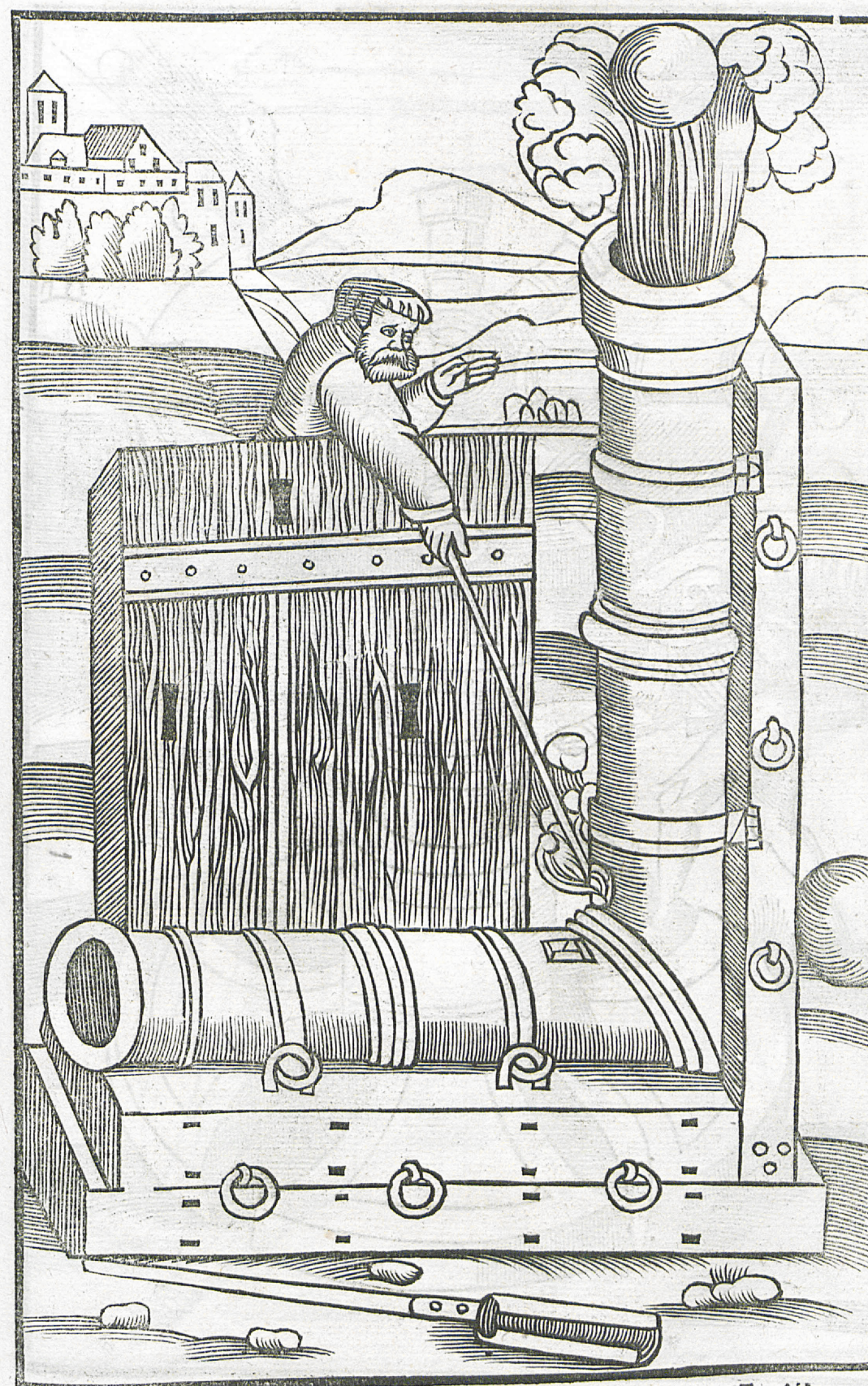
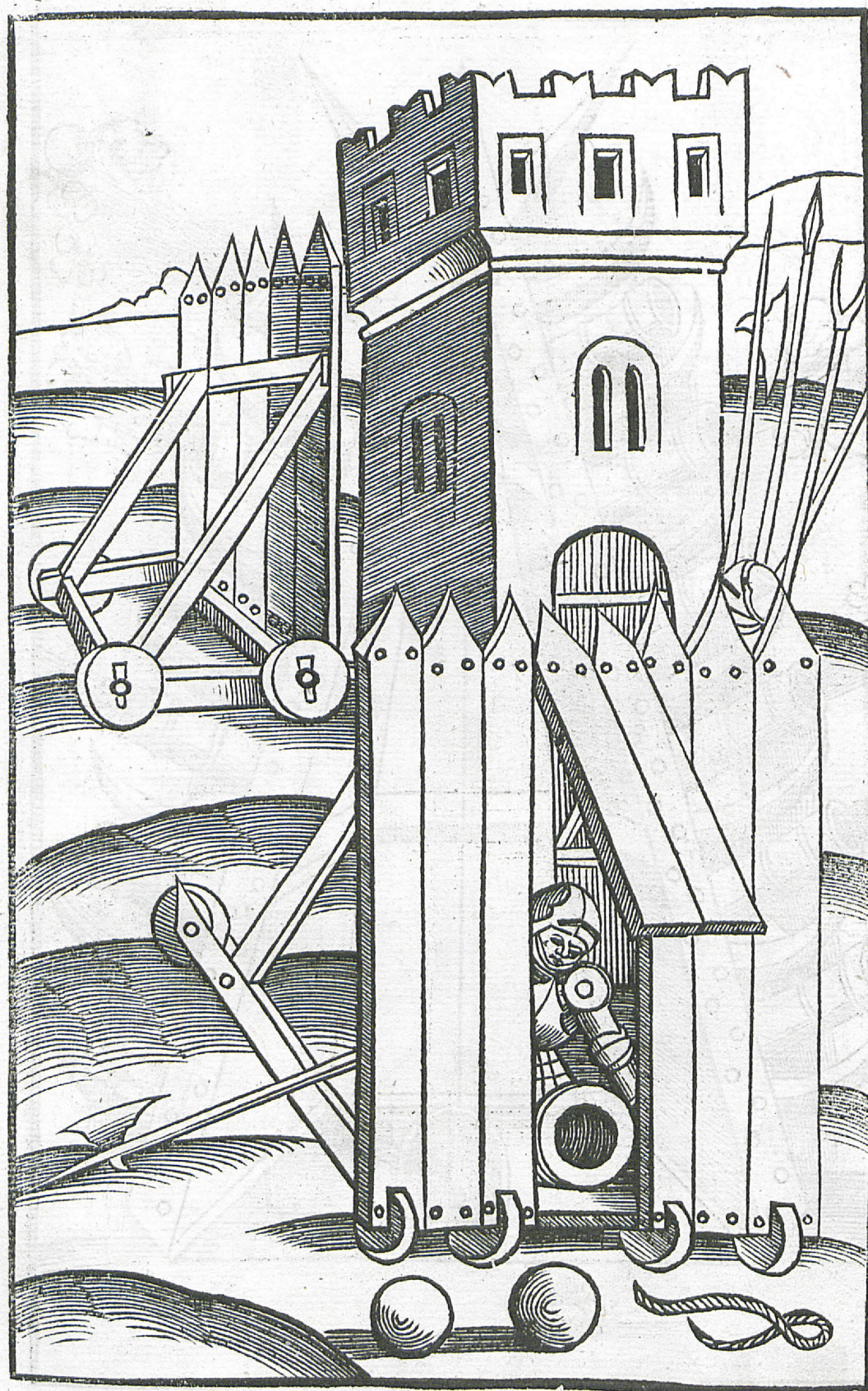

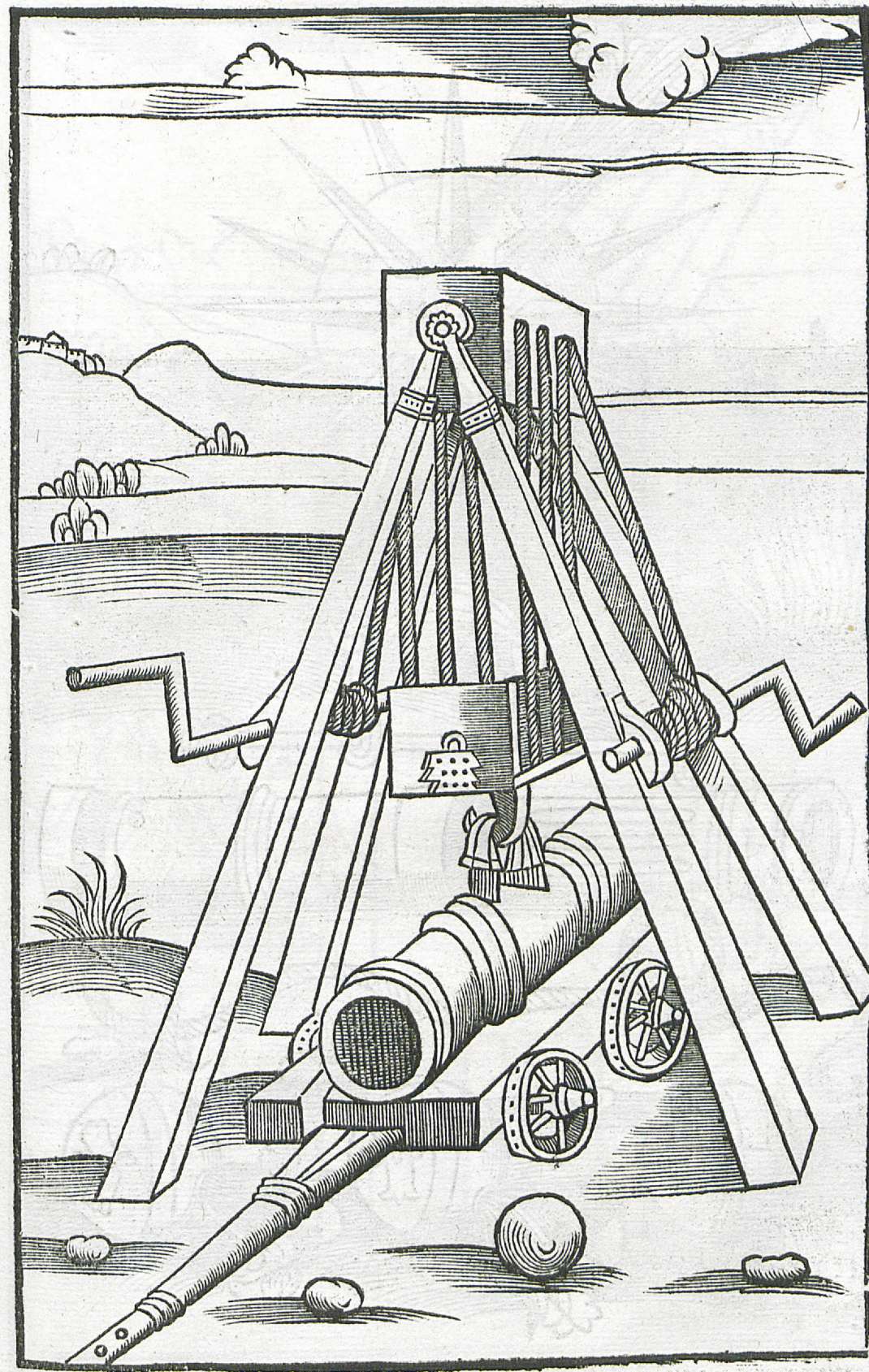
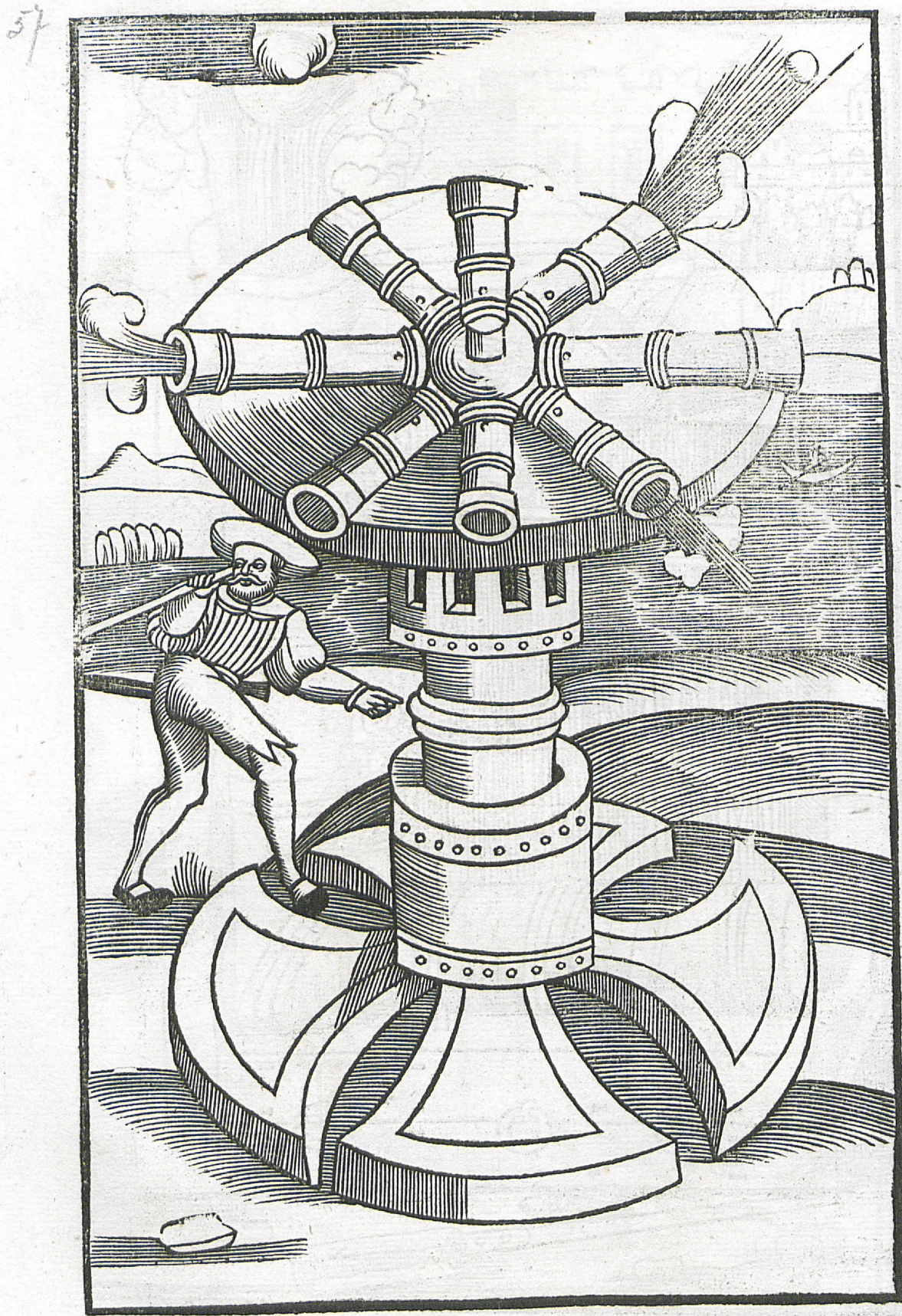

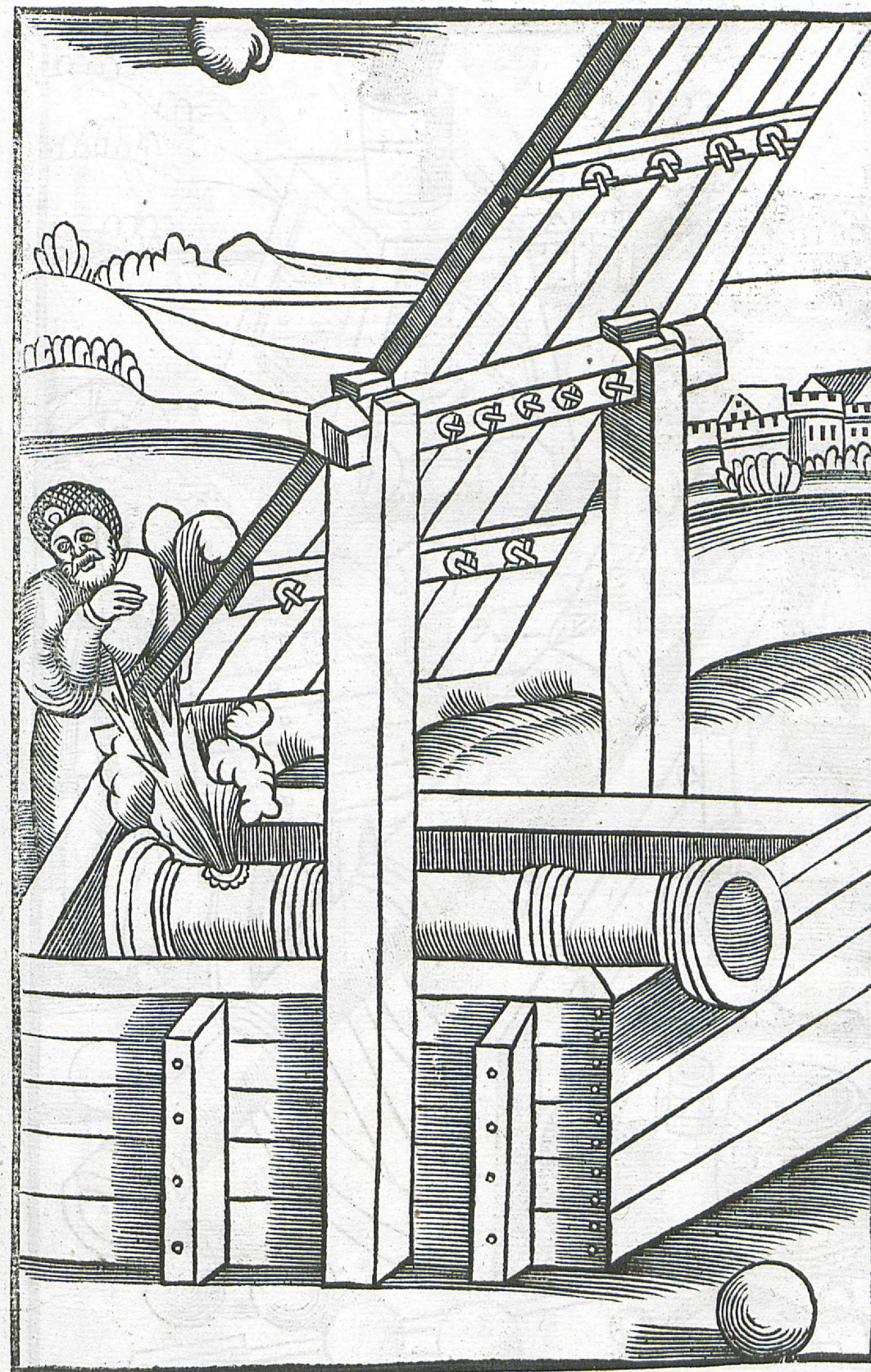
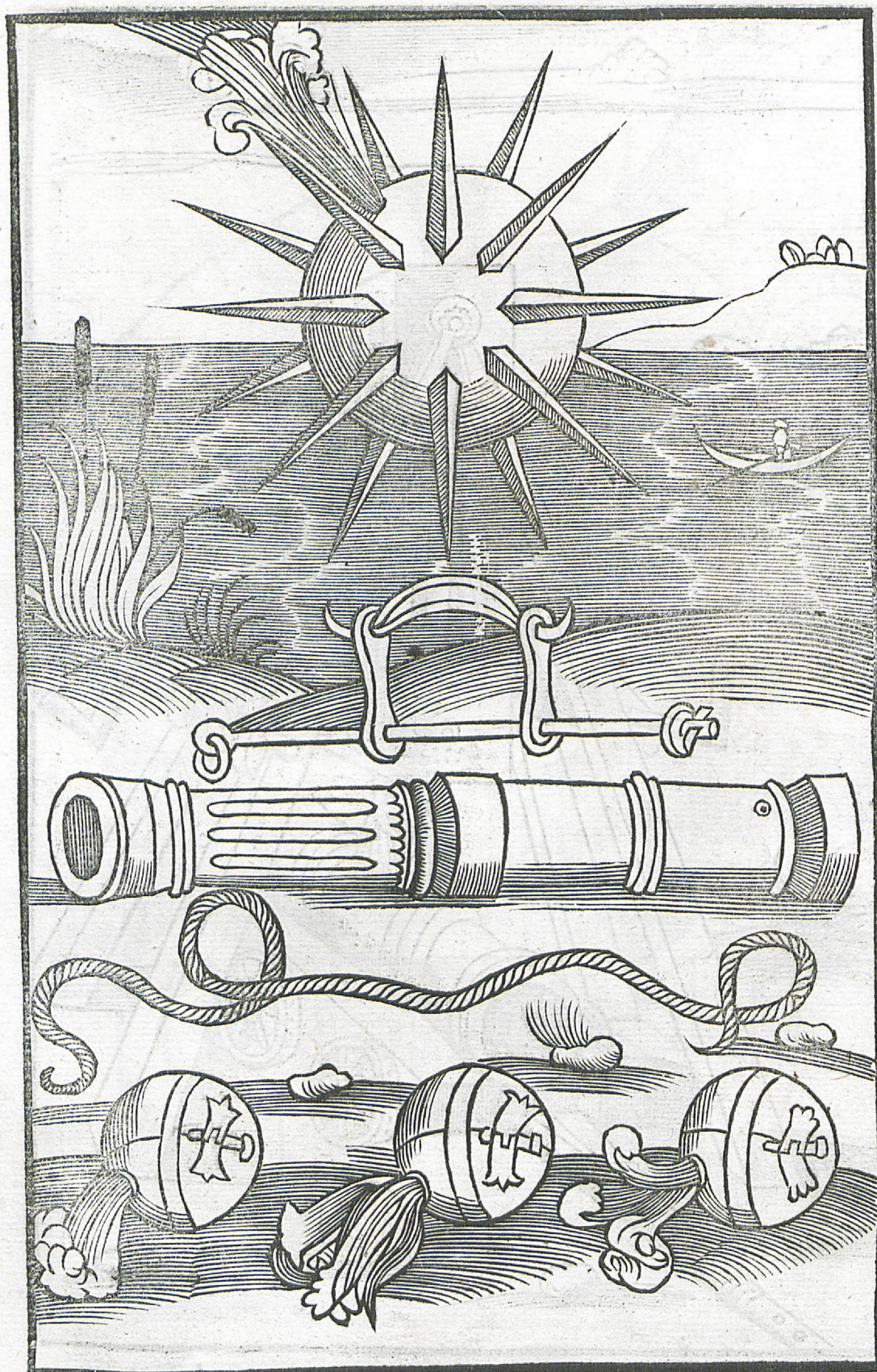

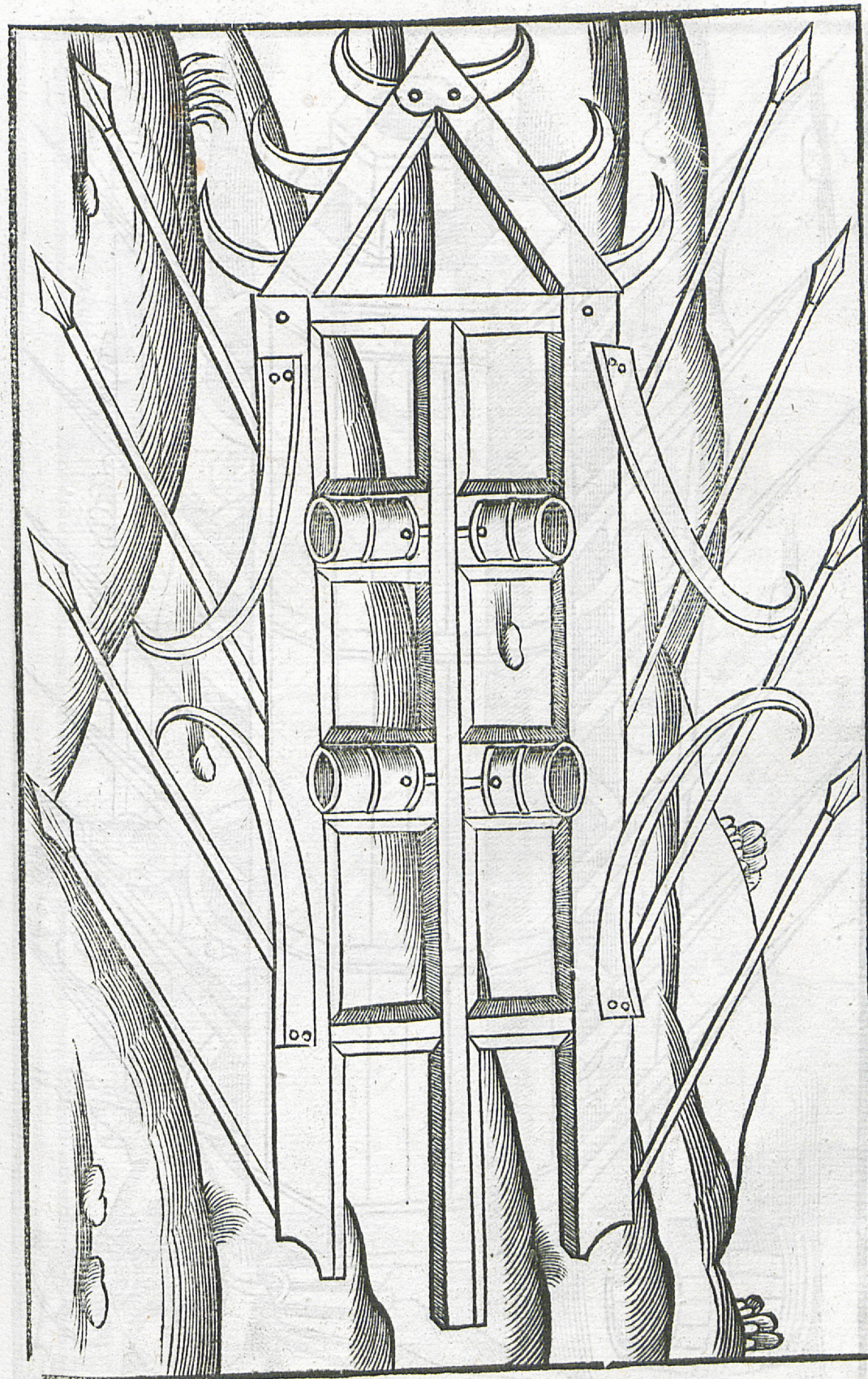
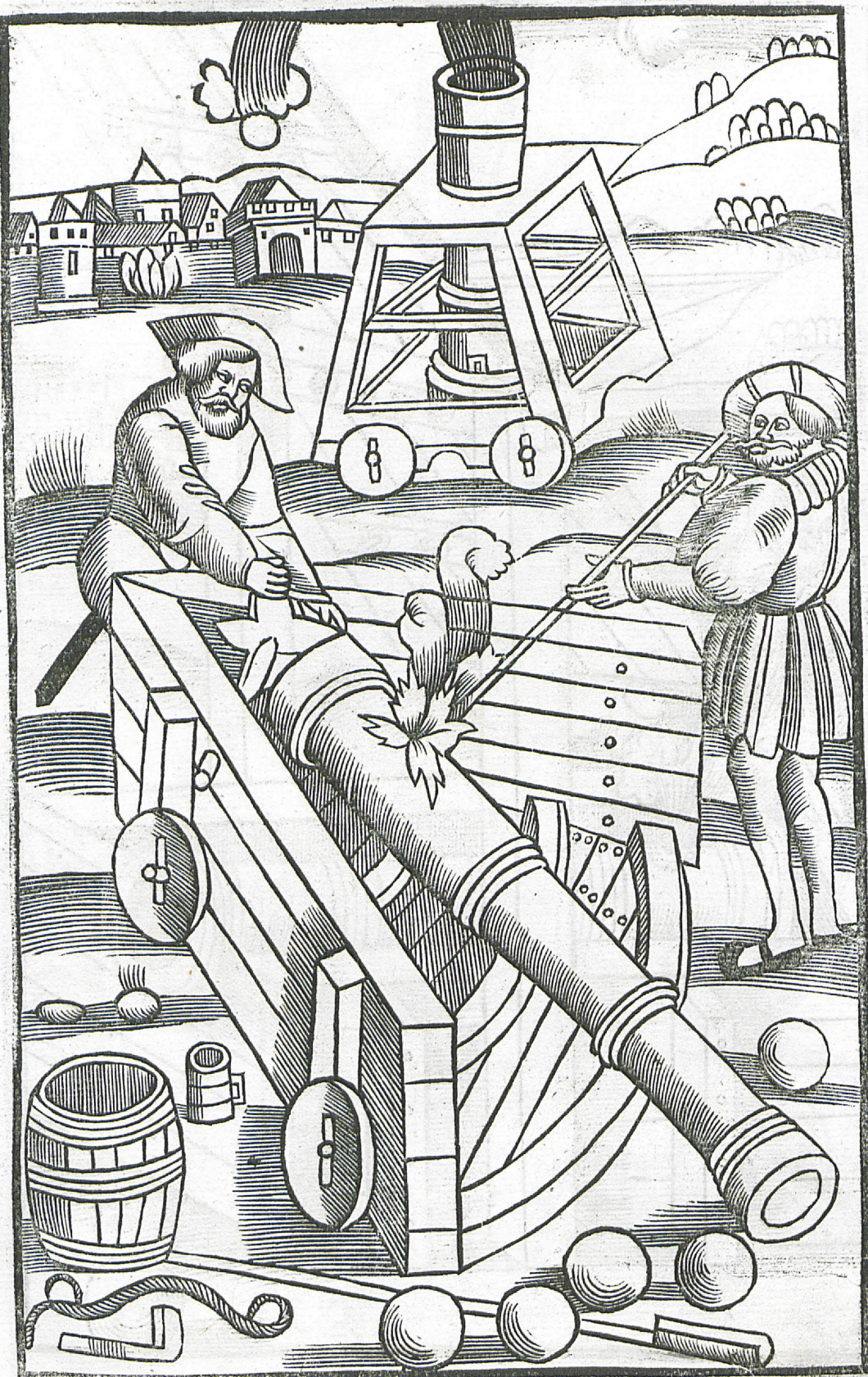

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI
Libri Quarti Prologus.Res
publica

Agrum incultamque hominum initio sæculi vitam, à cõmunione mutorum animalium vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit. In his nomen reipub. peperit communis utilitas. Ideo potentissimæ nationes ac principes consecrati nullam maiorem gloriam putauerunt, quàm aut fundare nouas ciuitates, vel ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre. In quo opere clementia serenitatis tue obtinet palmam. Ab aliis enim vel pauca vel singula à pietate tua innumerabiles vrbes ita iugi labore perfectæ sunt, vt non tam humana manu condita, quàm diuino nutu videantur paratæ. Cunctos itaq; imperatores fœlicitate, moderatione, castimonia, exemplis, indulgentia, studiorum amore præcellis. Regni animique tui bona cernimus. Hęc enim anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura desyderat. Quibus rebus tantum vniuerso orbi præstitum gratulamur bonum, quantum vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus vestræ clementiæ, quātum profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quæ salutem ciuium Capitolinæ arcis defensione seruauit, vt gloriosius postea totius orbis possideret imperiū. Ad complementū ergo operis maiestatis vestræ præceptione suscepti rationes quibus vel nostrę ciuitates defendendę sunt, vel hostium subruendę, ex diuersis autoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cum omnibus profutura credantur.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtroque
debere muniri.

Cap. I.

Vrbes atq; castella aut natura muniuntur, aut manu, aut vtroq; quod firmitus ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, aut circūfuso mari siue paludibus vel fluminibus. Manu, fossis, ac muris. In illo naturali beneficio tutissimū eligitur consiliū, in plano quæritur fundatis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen & opere redderentur inuictæ.

Non directos, sed angulosos muros faciendos.

Cap. II.

Amplitudinem muri directum veteres ducere voluerūt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus iactis fundamentis clausere vrbes, crebriorisque turres in ipsis angulis ediderūt. Propterea, quia si quis ad murū tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas voluerit admouere, nō solum à fronte, sed etiam à lateribus & propè à tergo veluti in sinū circumclusus opprimitur.

DE RE MILITARI LIB. IIII.

Quemadmodum murus è terra iungatur aggestus, vt nunquàm
possit elidi.

Cap. III.

Murus autē vt nunquàm possit elidi hac ratione perficitur. Interuallo vicenū pedū interposito, duo intrinsecus parietes fabricatur. Deinde terra quę de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibūsq; dēfatur: ita vt à muro primus paries parum inferior, secundus longè minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinē graduum quasi cliuo molliūsq; ad propugnacula possit ascendi. Quia nec murus vllis potest arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes densata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obsistit.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.

Cap. IIII.

Cauetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur. Propter quod sunt coriis & ferro tegendæ. Sed amplius pdest quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum. In cuius ingressu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pender, vt si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiore parte effusa aqua, subiectū extinguat incendium.

De fossis faciendis.

Cap. V.

Fossæ autē ante vrbes altissimæ latissimæq; faciendæ sunt, vt nec facile possint coaquari repletiq; ab obsidentibus, & cum aquis cœperint inundari, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine & inundatione prohibetur.

Ne sagittis hostium homines lædantur in muro.

Cap. VI.

Formidatur ne multitudo sagittariorum, de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisq; scalis, occupet murum. Aduersum quod cataphractas atq; scuta in ciuitatibus debent habere quàm plurima. Deinde propugnacula duplicia, saga ciliciæque tendantur, impetūq; excipiant sagittarū. Nec enim facile transeunt spicula quod cedit ac fluctuat. Inuentū quoque remediū est, vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerūt, lapidibusq; complerent: ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si per scalas ascēdissent hostes, & partem aliquam ipsius contigissent, supra caput suum tvergerent saxa.

uerterētur.

Quibus modis providendum sit ne famem patiantur obsessi.

Cap. VII.

Multa defensionum oppugnationūq; sunt genera, quæ locis competentibus inferemus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnā cum aduersarius opportunis locis prædiis ordinatis, cōtinuis insultibus impugnat obsessos. Alterā cum vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat à fame, quando omnes prohibuerit cōmeatus. Hoc enim cōsilio, ipse ociosus ac tutus fatigat inimicū. Ad quos casus, possessores, quāuis leui suspitione pulsati

M ii omnem

Falx.
Aries.

unco præfigitur ferro, quod Falx vocatur, ab eo quod incurua est, ut de muro extrahat lapides, Aut certe ipsius caput vestitur ferro, et appellatur Aries. Vel quod habet durissimam frontem, quæ subruat muros: vel quod more arietum retrocedit, ut cum impetu vehementius feriat. Testudo autem à similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit, quia sicut illa modò reducit, modò profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, ut fortius cadat.

Testudo.

De vineis, pluteis, & aggere.

Cap. XV.

catlos

Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricòque usu causas vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus 8, lata pedibus 7, longa pedibus 6. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusque cõtextitur. Latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Ex trinsicus autem, ne immisso concremetur incendio crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Istæ, cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundameta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contextuntur è vimine & ciliciis vel coriis proteguntur, ternisque rotulis, quarum una in medio, due in capitibus apponuntur, in quacunque partem volueris admoventur more carpenti: quos obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, sagittis siue fundis vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, ut scalis ascendendi facilius præstetur occasio. Agger autem ex terra lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

Plutei.
castidis

De Musculis.

Cap. XVI.

Musculi.

Musculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores si lutum offuerit aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solum complent, sed etiam solidant, ut turres ambulatoriæ sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis Musculi. Nam quæadmodum illi, cum minores sint, tamen balenis auxiliū adminiculumque iugiter exhibent: ita istæ machinæ breuioribus, deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

De turribus ambulatoriis.

Cap. XVII.

Turres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisque compacta: et ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissime ex crudis coriis vel centonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos vel quinquagenos late sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit, ut non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam alta mouetur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris admota, Plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros. Circa verò mediam partem accipit

pit

per pontem, factum de duabus trabibus, septuaginta de vimine, quem citò prolatum inter turrim murumque constituunt, & per eum ingredienti de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati & sagittarii collocantur, qui defensores urbis contis, missilibus, saxisque ex alto prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilii superest, cum hi qui de murorum altitudine sperabant, repente supra se aspiciant altiorum hostium murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi.

Cap. XVIII.

Hic tam manifesto discrimini occurritur multis modis. Primum si confidentia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum & vi hostibus pulsus machinamentum illud ingens direptis coriis ignis exurit. Quod si oppidani exire non audeant, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant, ut perruptis coriis vel centonibus, intrinsecus flamma cõdatur. Malleoli velut sagittæ sunt, & ubi adhæserint (quia ardentes sunt) vniuersa conflagrant. Phalarica autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, inter tubum & hastile sulphure, resina, bitumine, stuppisque conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant: quæ balistæ impetu destinata, prærupto munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus cum hostes dormiunt in laternis portant lucernas, & incensis machinis rursus leuantur in murum.

Malleoli.
Phalaricae.

Quemadmodum altitudo muris addatur.

Cap. XIX.

Præterea partem muri, ad quam machina conatur accedere, cæmento atque lapidibus vel luto siue lateribus, postremo tabulatis extruendo faciunt altiorum, ne defensores mœnium desuper urbi ventura possit opprimere. Cõstat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere cõsueverunt. Primum talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde secretò aliam de tabulatis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trocleisque de medio turricula illa producit, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) statim capiunt ciuitatem.

Quo pacto fodiatur terra, ut machina nocere non possit.

Cap. XX.

Interdum longissimas ferratasque trabes opponunt machinæ venienti, eamque Rhodiorum à muri vicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur, mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus: & cum rotis suis moles fuisset impulsæ, atque ad locum qui subtus cauatus fuerat venisset, tanto pondere solo cedente subsedit, ut nec iungi muris, aut moueri ulterius potuerit. Ita ciuitas liberata est, derelictaque machina.

De sca-

De scalis, sambuca, exostrea, & tollenone

Cap. XXI.

Admotis turribus funditores lapidibus, sagittarii iaculis, manubalistarii vel arcubalistarii sagittis, iaculatores plumbatis ac missilibus, è muris submovent hostes. Hoc facto, scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur, frequenter periculum sustinent, exemplo Capanei, à quo primùm hæc scalarum oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta vi occisus est à Thebanis, ut extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca, exostrea, & tollenone obsidentes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem citharæ. Nam quemadmodum in cithara chordæ sunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontem de superiore parte trochleis laxant, ut ascendat ad murum, statimque de turri exeunt bellatores, & per eam transientes mœnia urbis inuadunt. Exostrea dicitur pons quæ superius exposuimus, qui de turri in murum repente pertenditur. Tolleno dicitur quoties una trabs in terram præaltè defigitur, cui in summo vertice alia transversa trabs longior dimensa medietate connectitur, eo libramento, ut si unum caput deprefferis, aliud erigatur. In uno ergo capite cratibus siue tabulatis contextitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes uno attracto depressoque, alio capite eleuati imponuntur in murum.

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.

Cap. XXII.

Adversum hæc obsessos defendere consueuerunt balista, onagri, scorpiones, arcubalista, fustibalis, sagittarii, fundæ. Balista funibus, nervis, chordisque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit tanto spicula longius emittit: quæ etsi iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius antè collegerint, dirigatur, penetrat quodcumque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro nervorum crassitudine & magnitudine, saxorum pondera iaculatur. Nam quâto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species vehemens inuenitur. Scorpiones dicebantur quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quod paruis subtilibusque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quæ præsens usus agnoscit: saxis tamè grauioribus per onagrum destinatis, non solum equi eliduntur & homines, sed etiâ hostium machinamenta franguntur.

Adversum arietes profunt culcitre, laquei, lupi, & columnæ grauiiores.

Cap. XXIII.

Adversum arietes etiam vel falces sunt plura remedia. Aliquantum centones & culcitras fustibus calcant, & illis opponunt locis quæ cadit aries, ut impetus machine materia molliore fractus non destruat murum. Alii laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forcis dentatum funibus alligant ferrum, quod lupum vocant, apprehensumque arietem aut euertunt, aut ita suspendunt,

dunt ut impetum non habeat ferendi. Interdum bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaciuntur è muris, arietesque confringunt. Quod si tanta vis fuerit, ut murus arietibus perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat, salutis una spes superest, ut destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostesque inter binos parietes (si penetrare tentauerint) perimantur.

De Cuniculis per quos murus defoditur.

Cap. XXIII.

Aliud genus oppugnationis est subterraneum atque secretum, quod Cuniculum vocant: à leporibus qui casulas sub terras fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas bestiarum rimatur industria, magno labore terra defoditur, cauatoque specu in exitum ciuitatis inferna queritur via: quæ fraus duplicibus operatur insidiis. Aut enim penetrant urbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculum, reueratque portis suorum agmen ducunt, hostesque in ipsis domibus perimunt ignorantes: aut certè cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, appositis siccioribus lignis, ruinamque muri tumultuario opere suspendunt. Sarmæta insuper iungunt, aliaque fomenta flammaram. Tunc preparatis bellatoribus subter ignis immittitur, combustisque columnis ligneis atque tabulatis, muro subito corridente, irruptioni additus reueratur.

Quid facere debeant oppidani, si hostis irruperit ciuitatem. Cap. XXV.

Innumerabilibus declaratur exemplis, sæpe casus ad internicionem hostes, qui inuaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres obtinuerint, vel altiora loca occupauerint. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis ætas ac sexus irrupentes obruit saxis, aliisque generibus telorum: quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, ut resistere desinant, fugienti potestate concessa. Necessitas enim quedam virtutis est, desperatio in hoc casu. Unum oppidanis auxilium est, siue per diem, siue per noctem hostis intrauerit, ut muros turreisque teneant, ac loca superiora conscendant, hostesque per vicos & plateas undique obruant dimicantes.

Quæ sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum.

Cap. XXVI.

Frequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed ubi post metum, murorum vigiliis derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculum veniunt, murosque conscendunt. Propter quod maior est adhibenda custodia cum hostis abscesserit, & in ipsis muris ac turribus tuguriola locanda, in quibus vigiles hybernis mensibus ab hyemibus vel frigore, altius defendantur à sole. Illud quoque usus inuenit, ut acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriat, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratumque testentur. Anseres quoque non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinam arcem Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamore anserum excitatus Manlius restitisset.

65 firiſſet. Mira diligentia ſiue fortuna viros, qui vniuerſum orbem erant miſſuri ſub iugum, auis vna ſeruauit.

Quomodo oppidanis inferantur inſidia. Cap. XXVII.

Non ſolū in obſidionibus, ſed in vniuerſo genere bellorum, ſuper omnia ducitur, hoſtiū conſuetudinē explorare diligenter ac noſſe. Oportunitas enim inſidiarum aliter nō poteſt inueniri, niſi ſcias quibus horis aduerſarius à laboris intentione diſcedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad veſperū, ſape nocte, aliquando eo tempore quo ſumitur cibus, cū vtriuſq; partis milites ad requiē aut curāda corpora diſpergūtur. Quod in ciuitate cū cōperit fieri, obſidētes aſtu ſe à prālio ſubtrahunt, vt aduerſariorum negligētia licentiā tribuant. Quæ ipſa impunitate cū creuerit, repēte admotis machinis, vel appoſitis ſcalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris ſaxa ceteraque tormenta ponuntur in prōptu, vt cognitis inſidiis occurrentes, ad manus habeant quod ſupra capita hoſtium euoluant atque iaculentur.

Quid faciant obſidentes ne ab oppidanis patiantur inſidias. Cap. XXVIII.

Cū negligentia interuenerit paribus inſidiis ſubiacent obſidentes. Nam ſiue cibq; ſiue ſōno fuerint occupati, ſiue ocio aut aliqua neceſſitate diſperſi, tūc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimūt, arietes, machinas, ipſosq; aggeres ignibus concremant, omniaq; in perniciem ſuam fabricata opera ſubuertunt. Propter hoc obſidētes vltra iactum teli foſſam faciunt, eamq; non ſolū vallis & ſudibus, ſed etiam turriculis inſtruunt, vt erūpentibus ex ciuitate poſſint obſiſtere, quod opus Loriculam vocāt, et ſape cum obſidio deſcribitur, inuenitur in hitoriis Loricula urbem eſſe circumdatam.

Loricula

Quo genere tormentorum defendantur ciuitates. Cap. XXIX.

Sed ex alto deſtinata miſſilia, ſiue plumbata, vel lancea, veruta, vel ſpicula in ſubiectos vehementius cadunt. Sagitta quoq; arcubus miſſa, & ſaxa manibus, fundis, ſiue fuſtibalibus directā, quāto de excelliori loco exeūt, tāto lōgius penetrant. Baliste verō & onagri, ſi à peritis diligentiffimē temperentur, vniuerſa præcidunt, à quibus nec virtus vlla, nec munimina poſſunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percuſſerint, aut diſſoluere, aut irrumpere conſueuerunt.

Quemadmodum meſura colligatur ad ſcalas vel machinas faciendas.

Cap. XXX.

Ad capiendos muros ſcala vel machinæ plurimū valent, ſi ea magnitudine compactę fuerint, vt altitudinem exuperent ciuitatis. Meſura autem colligitur duplici modo: aut enim linum tenue & expeditum, vno capite neſtūtur in ſagitta, quę cū ad muri ſtigia directā peruenerit, ex meſura lini, murorū altitudo deprehēditur: aut certe cū ſol obliquus vmbra turriū murorūque iaculatur in terrā, tunc ignorātibus aduerſariis, vmbra illius ſpaciū meſuratur.

ratur, Itemq; decempeda figitur, & vmbra illius ſimiliter meſuratur, Quo collecto numero, nemo dubitat ex vmbra decempede inueniri altitudinem ciuitatis, cum ſciatur quāta altitudo, quātum vmbra mittat in longum. Quæ ad oppugnandas vel defendendas vrbes autores bellicarum artium prodiderunt, vel quę recentior neceſſitatū vſus inuenit, pro publica (vt arbitror) vtilitate digeſſi, illud iterum iterumque commonens, vt ſolertiſſimē caueatur, ne quando aut potus inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte ſuccurritur: ideoq; intra muros tanto plura condenda ſunt, quanto ſcitur clauſuræ tempus in obſidentium poteſtate conſiſtere.

Præcepta belli naualis. Cap. XXXI.

Præcepto maietaſtis tuæ, imperator inuiſte, terreſtris prælii rationibus abſolutis, naualis belli reſidua (vt opinor) eſt portio: de cuius artibus ideo pauciora dicenda ſunt: quia iamdudum pacato mari, cū barbaris nationibus agitur terreſtre certamen. Romanus autē populus pro decore & vtilitate magnitudinis ſuæ, non propter neceſſitatē tumultus alicuius claſſem parabat ex tempore: ſed ne quando neceſſitatem ſuſtineret, ſemper habuit preparatam. Nemo enim bello laceſſere, aut facere audet iniuriam ei regno vel populo, quem expeditum & promptum ad reſiſtendum vindicandūq; cognoscit. Apud Miſenum ergo & Rauennam ſingulæ legiones Romani nominis cum claſſibus ſtabant, ne longius à tutela vrbs abſcederent: & cum ratio poſtulaſſet, ſine mora, ſine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Miſenatum claſſis, Galliam, Hiſpanias, Mauritaniam, Aphricam, Aegyptum, Sardiniam, atque Siciliam in proximo habebat. Claſſis autem Rauennatum, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directā nauigatione conſueuerat: quia in rebus bellicis celeritas amplius ſolet prodeſſe quā virtus.

Nomina iudicum qui præerant claſſi. Cap. XXXII.

Liburnis autem, quę in Campania ſtabant, præfectus claſſis Miſenatiū præerat. Eas verō quæ Ionio in mari locatæ fuerant, præfectus claſſis Rauennatum retinebat, ſub quibus erant deni tribuni per cohortes ſingulas conſtituti. Singulę autem Liburnę ſingulos nauarchos, id eſt, quaſi nauicularios habebant, qui exceptis ceteris nautarum officiis, gubernatoribus atque remigibus & militibus exercendis, quotidianam curam & iugem exhibebant induſtriam.

Nauarchi.

Nauicularij

Vnde appellantur Liburnæ. Cap. XXXIII.

Diuerſę autem prouincię quibuſdā temporibus mari plurimū potuerunt, & ideo diuerſa eis genera nauium fuerunt. Sed Auguſto dimicante Actiaco prælio cū Liburnorum auxiliis præcipuē victus fuiſſet Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naues ceteris aptiores. Ergo ſimilitudine & nomine uſurpato, ad earundem inſtar claſſem Romani principes texuerunt. Liburnia nanq; Dalmatię pars eſt Iadertine ſubiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicę fabricantur, & appellantur Liburnę.

Liburnæ

Qua diligentia fabricentur Liburnæ. Cap. XXXIII.

Sed cum in domibus struendis harenæ vel lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quanto maius periculum est nauē vitiosam esse quàm domum. Ex cypresso ergo & pinu domestica, siue syluestri larice, & abiete præcipuè liburna cõtexitur, vtilius areis clauis quàm ferreis cõfigenda. Quæ licet grauior aliquāto videatur expensa, tamè, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit, ærei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant.

Qua obseruatione sit cædenda materies. Cap. XXXV.

Obseruandum præcipuè, vt à quintadecima luna vsq; ad vigesimam tertiam arbores præcidantur, ex quibus Liburnæ contexendæ sunt. His enim tantum octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie: reliquis autem diebus præcisa, etiam eodem anno interna vermium labe exesa in puluerem vertitur: quod ars ipsa & omnium architectorum quotidianus vsus edocuit, & cõtimplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro eternitate his tantum diebus placuit celebrari.

Religio æternitate

Quo mense sint cædendæ trabes. Cap. XXXVI.

Cæduntur autem trabes vtiliter post solstitium æstiuum, id est, per menses, Iulium, Augustum, & per autumnale æquinoctium vsque ad calendas Ianuarias. His nanque mensibus arescente humore sicciora & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuo vt deiecta fuerint trabes secentur, vel statim vt secta fuerint mittantur in nauē: Siquidè & adhuc solidæ arbores & iam diuisa per tabulas duplices ad maiorem siccitatem mereantur inducias. Nam quæ virides compinguntur, cum natiuū humorē exudauerint, contrahuntur & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

mercatur.

De modo Liburnarum. Cap. XXXVII.

Quod ad magnitudinem pertinet, minimæ liburnæ remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mēsuræ ternos vel quaternos, interdum quinos sortiuntur remigum gradus. Nec hoc cuiquā enorme videtur, cum in Actiaco pralio longè maiora referantur cõcurrisse nauigia, vt senorum etiam vel vltra ordinum fuerint. Scaphæ tamen maioribus liburnis exploratoriæ sociantur, quæ vicenos prope remiges in singulis partibus habeant, quas Britanni pyctas vocant. Per has & superuentus fieri & commeatus aduersariorum nauium aliquādo intercipi assolet, & speculandi studio aduentus earum vel consilium deprehendi. Ne tamè exploratoriæ naues candore prodantur, colore veneto (qui marinis est fluctibus similis) vela tinguntur et funes: cetera etiam qua vngere solēt naues, inficitur. Nautæ quoq; vel milites Venetâ vestem induunt, vt nō solum per noctē, sed etiam per diem facilius lateant exploratēs.

Color Venetus

Nomina

Nomina ventorum & numerus.

Cap. XXXVIII.

Quicūq; exercitū armatis classibus vehit, turbinū signa debet antè præno scere. Procellis namq; & fluctibus liburnæ grauius quàm vi hostium sape perierūt. In qua parte, naturalis philosophiæ tota est adhibenda solertia, qua ventorum & tempestatum cœlesti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, sicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita negligētes extinguit incuria. Igitur ventorum numerum atq; vocabula ars nauigadi primum debet inspicere. Veteres autem iuxta positionem cardinū tantum quatuor ventos principales à singulis cœli partibus flare credebant, sed experimēto posterior etas duodecim cõprehendit. Horum vocabula ad submouendam dubitationē non solum Græca, sed etiā Latina protulimus, ita vt ventis principalibus declaratis, eos qui ipsiis dextra leuāq; iuncti sunt indicemus. A verno itaq; solstitio, id est, ab oriē tali cardine, sumimus exordiū, ex quo vetus oritur ἀπὸ Ἀνιότητος, id est, subsolanus. Huic à dextra adiūgitur κακία. A sinistra ἐξ ὧς siue vulturū Meridianū autē cardinē possidet ἡ νότος, id est, auster. Huic à dextra iūgitur λευκόνότος, id est, albus notus. A sinistra λιβονότος id est corus. Occidentalem verò cardinem tenet ζέφυρος. Huic à dextra iungitur ἡ ἄφρος siue Aphricus. A sinistra, ἡ αὐρὴ siue Fauonius. Septentrionalē verò cardinē sortitus est Απαρκίας siue septērio, cui adharet à dextra ἡ κακία siue Circius. A sinistra βορρᾶς, id est, aquilo. Hi sape singuli interdū duo, magnis autem tempestatibus etiam tres pariter flare consueuerunt. Horum impetu maria, quæ sua sponte tràquilla sunt & quieta, vndis æstuantibus sauiūt. Horum flatu pro natura temporum vel locorū ex procellis serenitas redditur, & rursus in procellas serena mutatur. Nā secundo spiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare vel regredi, aut discrimen sustinere compellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligēter inspexit.

Circius siue corus
caecias

Quibus mensibus tutius nauigetur Cap. XXXIX.

Sequitur mensium dierumq; tractatus. Neq; enim integro anno vis atq; acerbitas maris patitur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubii, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturæ. Phœnix decursu, id est, post ortū Pleadū à die sexto Kalendas Iunii vsq; ad arcturi ortū, id est, in diem 18 Kalendas octobris secuta nauigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorū acerbitas mitigatur. Post hoc tempus vsq; in tertium Idus nouembris incerta nauigatio est, & discrimini propior: propterea quia post septembris Idus oritur arcturus vehementissimū sidus. Octauo Kalendas octobris æquinoctiales euenit acerba tempestas. Circa nonas verò octobris Hædi pluuiiales, quinto Idus eiusdē Taurus. A nouembri autem mēse crebris tempestatibus nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occasus. Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vsq; in diē sextum Iduum Martii maria clauduntur. Nam lux minima, noxq; proluxa, nubium densitas, aëris obscuritas, ventorum, hymbrium, vel niuium geminata sequitia nō solum classes à pelago, sed etiam cōmeantes à terrestri itinere deturbat. Post natalem verò (vt ita dicam) nauigationis qui solenni certamine publicoq;

Natalis nauigationis

N spectaculo

9 spectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum siderum ipsiusque temporis ratione usque in Idus Maias periculose maria tentantur: non quod negotiatorum cesset industria, sed quia maior adhibenda est cautela, quando exercitus nauigat cum liburnis, quam cum priuatorum mercium festinat audacia.

Quemadmodum tempestatum obseruentur signa. Cap. XL.

Proche-
masis.
Epiche-
masis
Metache-
masis
Interme-
dios

PRæterea aliquorum ortus occasusque siderum tempestates vehementissimas commouent, in quibus licet certi dies auctorum attestazione signetur, tamē quia diuersis casibus aliquādo mutantur, confitendum est quod cœlestes causas humana conditio ad plenum scire prohibetur. Nautica igitur obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statum, aut ante, vel postea tempestates fieri compertum est. Vnde præcedentes προχειμασι, nascentes pie solēni προχειμασι, subsequentes μεταχειμασι, græco vocabulo nūcupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim aut ineptum videtur, aut longum, cum auctores plurimi, non solum mensium, sed etiam dierum rationem diligenter exprefferint, transitusque siderum, quos planetas vocant, quum præscripto cursu diei arbitrio creatoris suscipiunt signa vel deferunt, frequenter assolent serena turbare. Inter luniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quā maximē metuendos, non solum peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intelligit.

De prognosticis quibus noscitur serenitas
& turbatio aeris. CAP. XLI.

MVltis quoque signis & de tranquillo procellæ, & de tempestatibus serena produntur, quæ velut in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, ceruleus indicat pluuias. Ex utroque commixtus, nimbos & furetes procellas. Letus orbis ac lucidus serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu: præcipuē si quarto ortu neque obtusis cornibus rutilat, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens vel diem cōdens, interest vtrum æqualibus gaudeat radiis, an obiecta nube varietur, vtrum solido splendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, nēve pallidus vel pluuiā sit impēdente maculosus. Aer verō & mare ipsū nubium magnitudo vel species sollicitos instruit nautas. Aliquanta ab auiibus, aliquanta significantur à piscibus, quæ Vergilius in Georgicis diuino penē cōprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores sese scire profitentur, sed eatenus quatenus eos imperitiæ vsus instruit, non altior doctrina firmavit.

De astuariis, hoc est, de rheumate. Cap. XLII.

Rheuma

ELEMENTUM pelagi tertia pars est mundi, quod præter ventorum flatum suo quoque spiramine motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus æstu quodā (quod rheuma vocant) vltro citroque pcurrit, & more torrentium fluminū nunc exundat in terras, nūc refluit in altitudinē suā. Hæc reciprocatū meatus ambiguitas, cursum nauium secūda adiuuat, retardat aduersa: quæ dimicatu magna sunt cautione vitanda. Neque enim auxilio remorū rheu-

matīs

matīs impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis minuentisque statu, certis horis ista variatur, ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet agnoscere.

De locorum notitia siue remigibus. Cap. XLIII.

NAutarum gubernatorumque solertia est, loca in quibus nauigatur, portusque cognoscere, ut infesta prominentibus vel latentibus scopulis vadosa ac sicca vitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur. Propterea quia naualis pugna tranquillo committitur mari, liburnarumque moles non vetorū flatibus, sed remorū pulsu aduersarios percutit rostris, eorumque rursum impetus vitat. In quo opere lacerti remigū, & ars clauū regētis magistri victoriā præstat.

De telis tormentisque naualibus. Cap. XLIII.

MVlta quidē armorum genera prælium terrestre desyderat, sed nauale certamen non solum plures armorum species, verum etiam machinas, et tormenta flagitat, tanquā in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, ubi & aquis homines perimuntur & flammis? Præcipua ergo esse debet tegminū cura, ut cathapacti vel loricati, galeati etiam & ocreis remigum muniti sint milites. De onere namque armorum nemo potest cōqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora propter ictus lapidū, & aptiora sumantur, propter falces, et harpagones aliisque naualia genera telorum. Sagittis, missilibus, fundis, fustibalis, plumbatis, onagris, balistis, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur & saxa: & (quod est grauius) qui de virtute presumunt, ad motis liburnis iniectis pontibus in aduersariorum trāseunt naues, ibique gladiis manu ad manū (ut dicitur) cominus dimicant. In maioribus etiā liburnis propugnacula turresque constituunt, ut tanquā de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent & perimant inimicos. Oleo incendiario, stipula, sulphure, & bitumine obuolutæ & ardentes sagittæ per balistas in hostiarum nauium alueos infiguntur, inuicemque cera et pice & resina tabulas tot fomētis ignium repete succendunt. Alii ferro interimuntur & saxo, alii ardere coguntur in fluctibus: inter tāta tamē mortium genera, qui acerrimus casus est, absumēda piscibus insepulta sunt corpora.

Quemadmodum nauali bello collocentur insidiæ. Cap. XLV.

ADINSTAR autem terrestris prælii superuentus fiunt ignorantibus nautis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidiæ. Idque agitur ut imperati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sunt hostium nautæ, si venio urgentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, si statio quam tenent exitum non habet, si dimicandi optata venit occasio, fortunæ beneficiis iungendæ sunt manus, & ex opportunitate prælium conferendum. Quod si cautela hostium, euitatis insidiis, publico Marte configat, tunc liburnarum instruendæ sunt acies, non directæ ut in capō, sed incuruæ ad similitudinem

N ii litudinem

litudinem lunæ, ita ut productis cornibus acies media sinuetur: ut si aduersarii prorumpere tentauerint, ipsa ordinatione circūdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & liburnarum collocetur & militum.

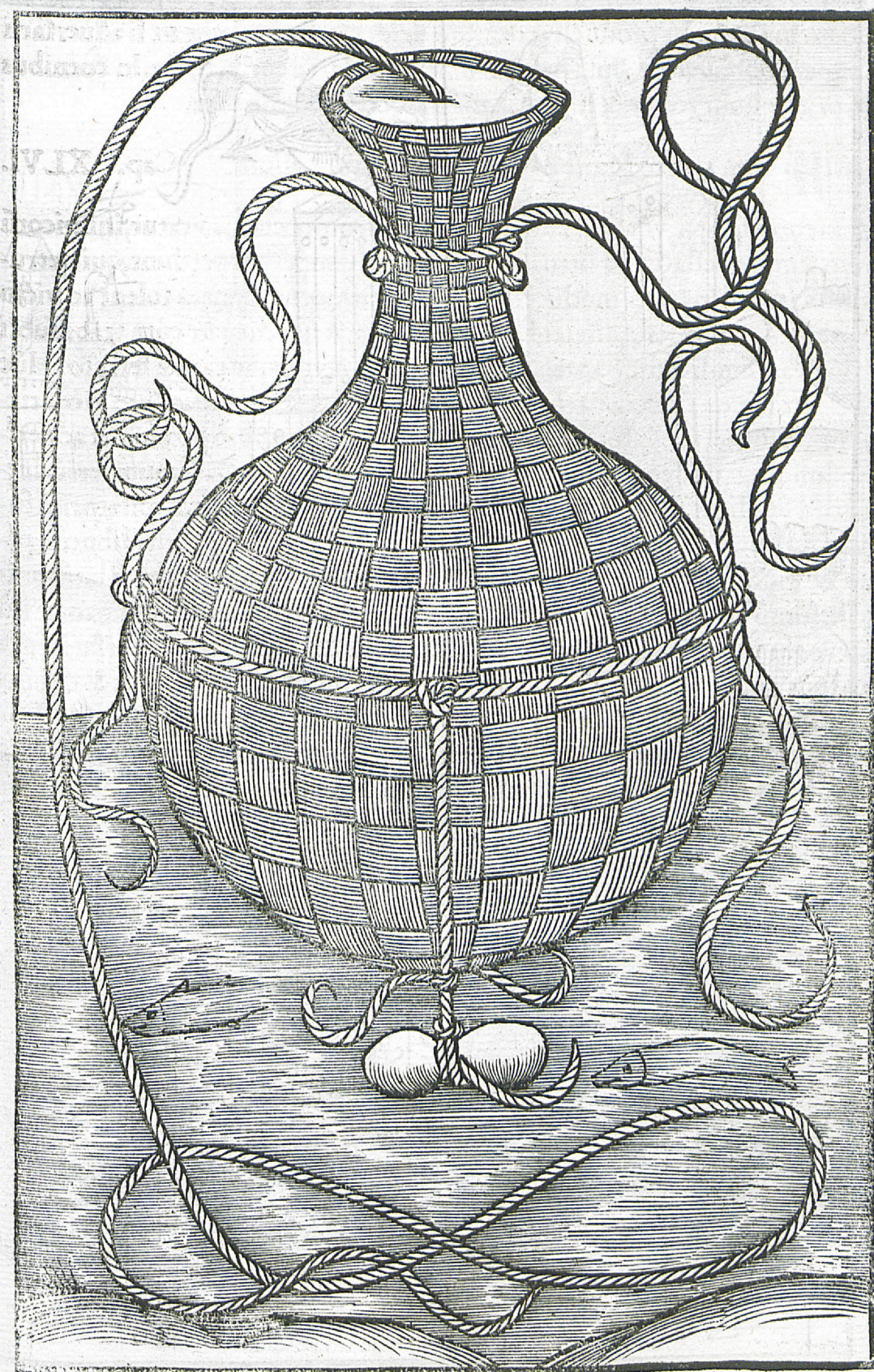
Quid fiat cum aperto Marte nauale committitur bellum. Cap. XLVI.

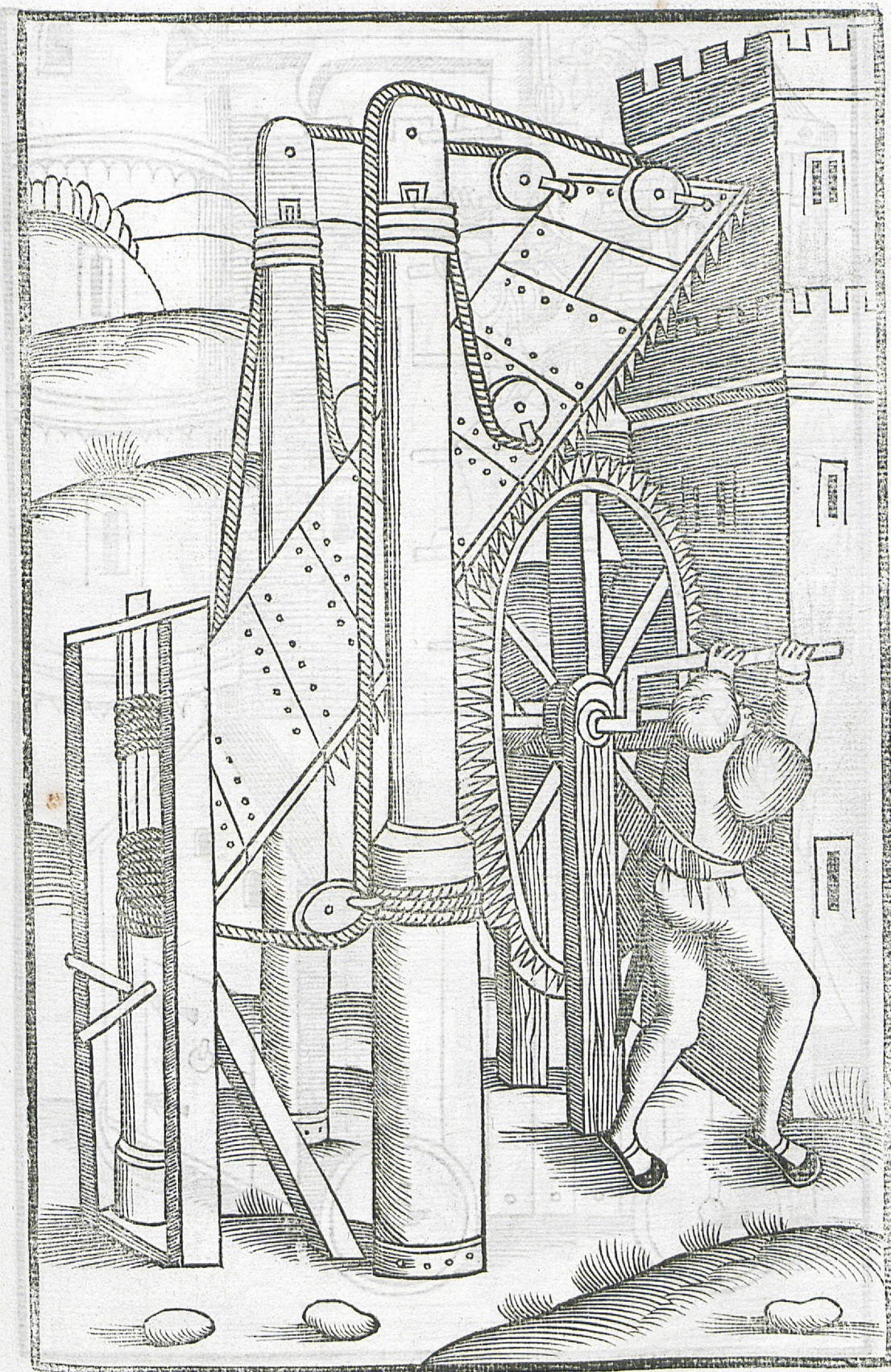
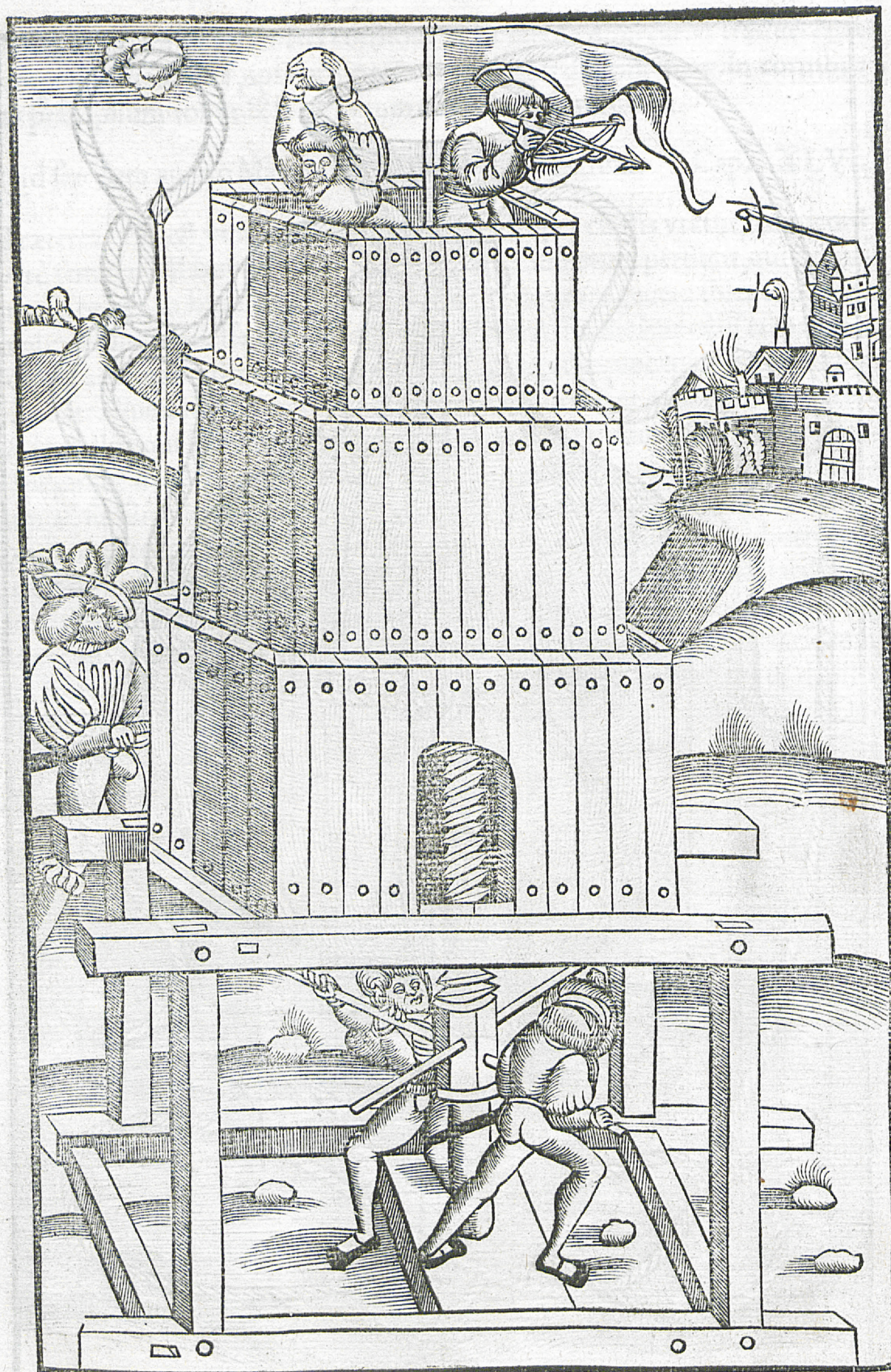
Praterea utile est, ut alto et libero mari tua semper classis utatur, inimicorum verò semper pellatur ad littus: quia pugnandi impetum perdunt, qui detruuntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera solent ad victoriam plurimum prodesse, asseres, falces, bipennes. Asser dicitur cum trabs subtilis ac longa ad similitudinem antenæ pendet in malo, utroque capite ferrato. Huc siue à dextra siue à sinistra parte aduersariorum se iunxerint naues pro vice arictis vi impellunt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac perimit ipsamque nauem sepius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrum curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repente præcidit, collapsisq; velis liburnam pigriorem & inutilem reddit. Bipennis est securis habens ex utraque parte latissimum & acutissimum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ vel milites cum minoribus scaphulis secretò incidunt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquam inermis & debilis navis. Quid enim salutis superest ei qui amiserit clavum? De lusoriis, quæ in Danubio quotidianis utuntur excubiis, recedendum puto, quia artis amplius in his frequentior usus inuenit, quam vetus doctrina monstrauit.

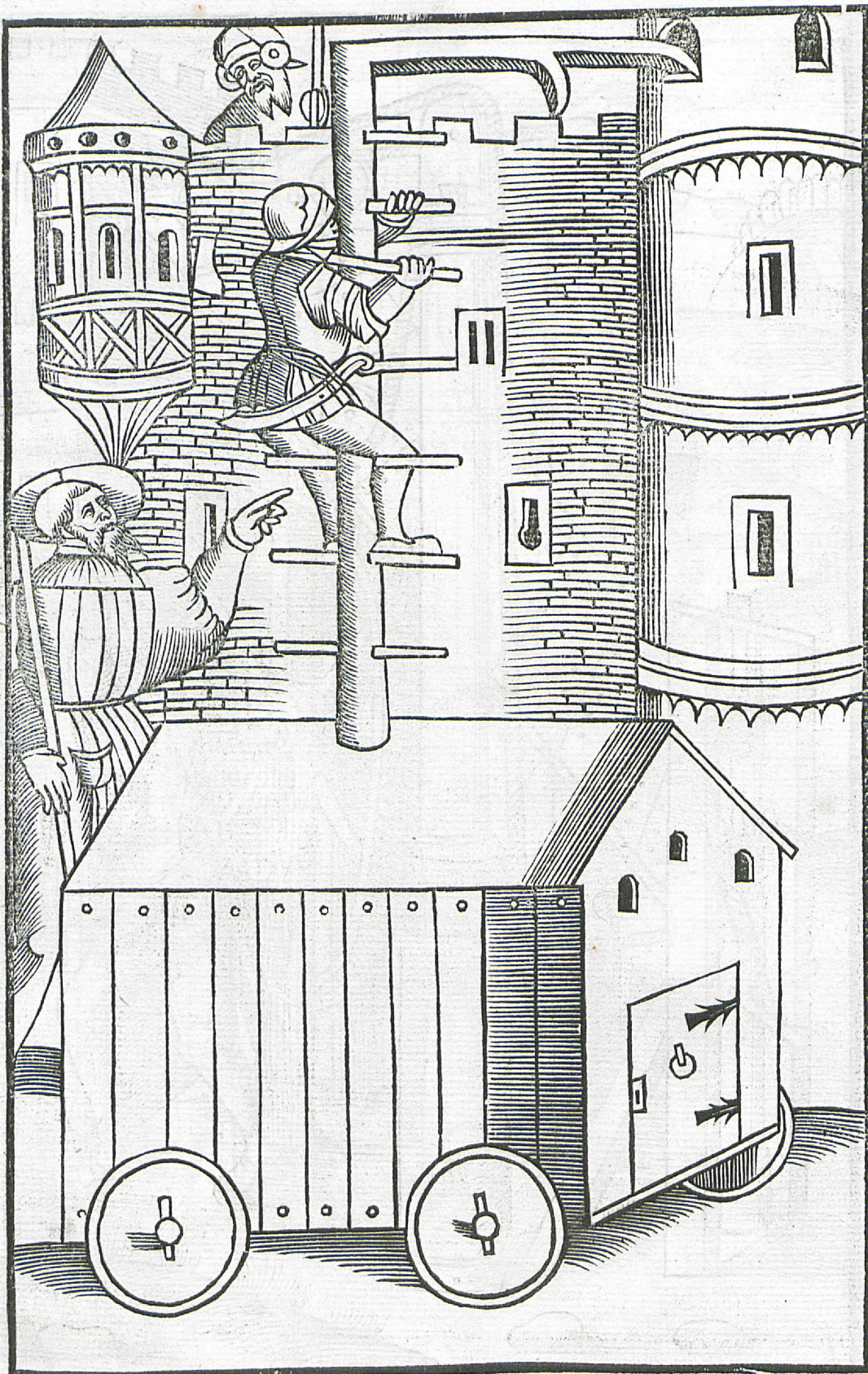
Asser.

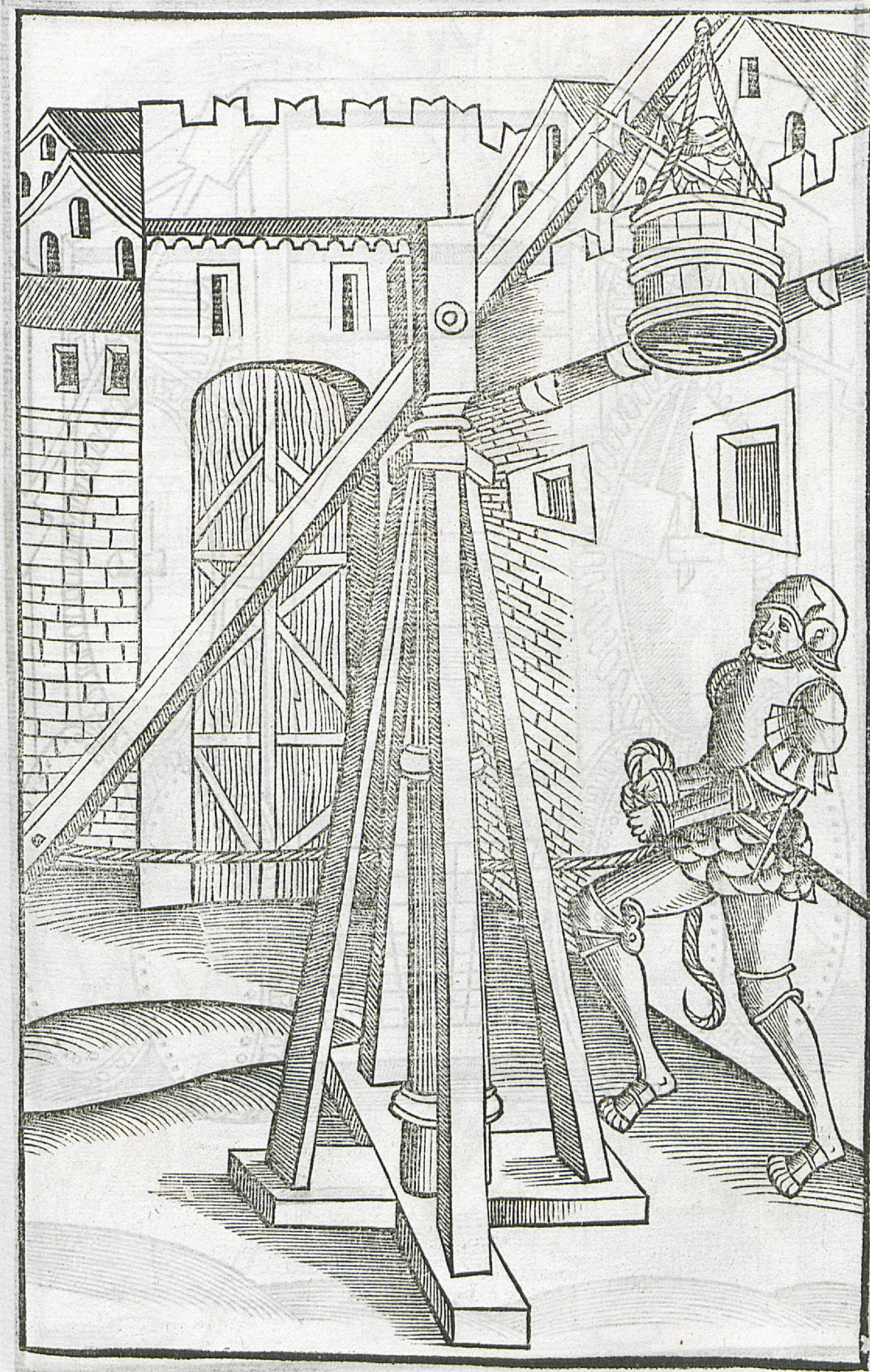
Falx.

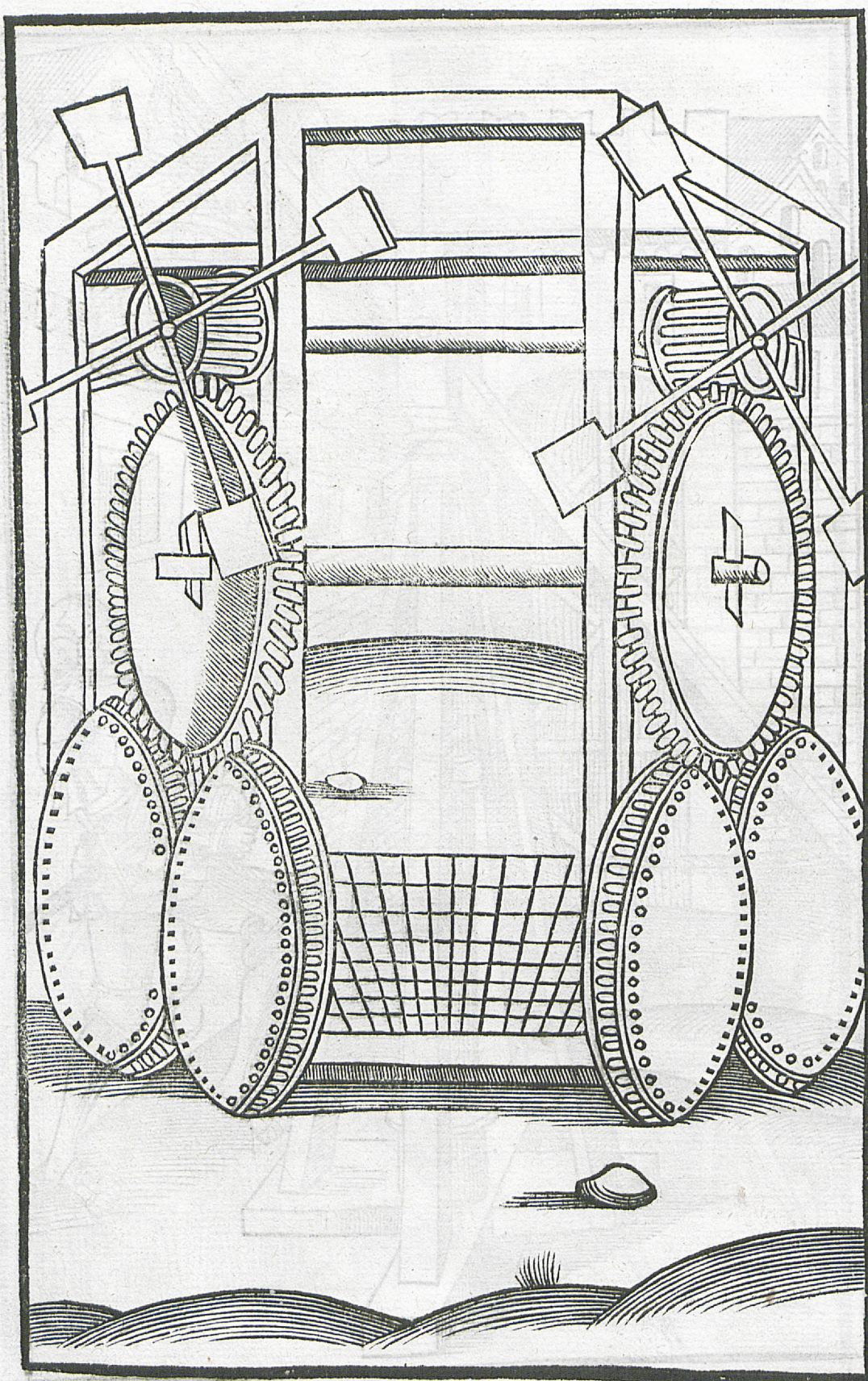
Bipennis.

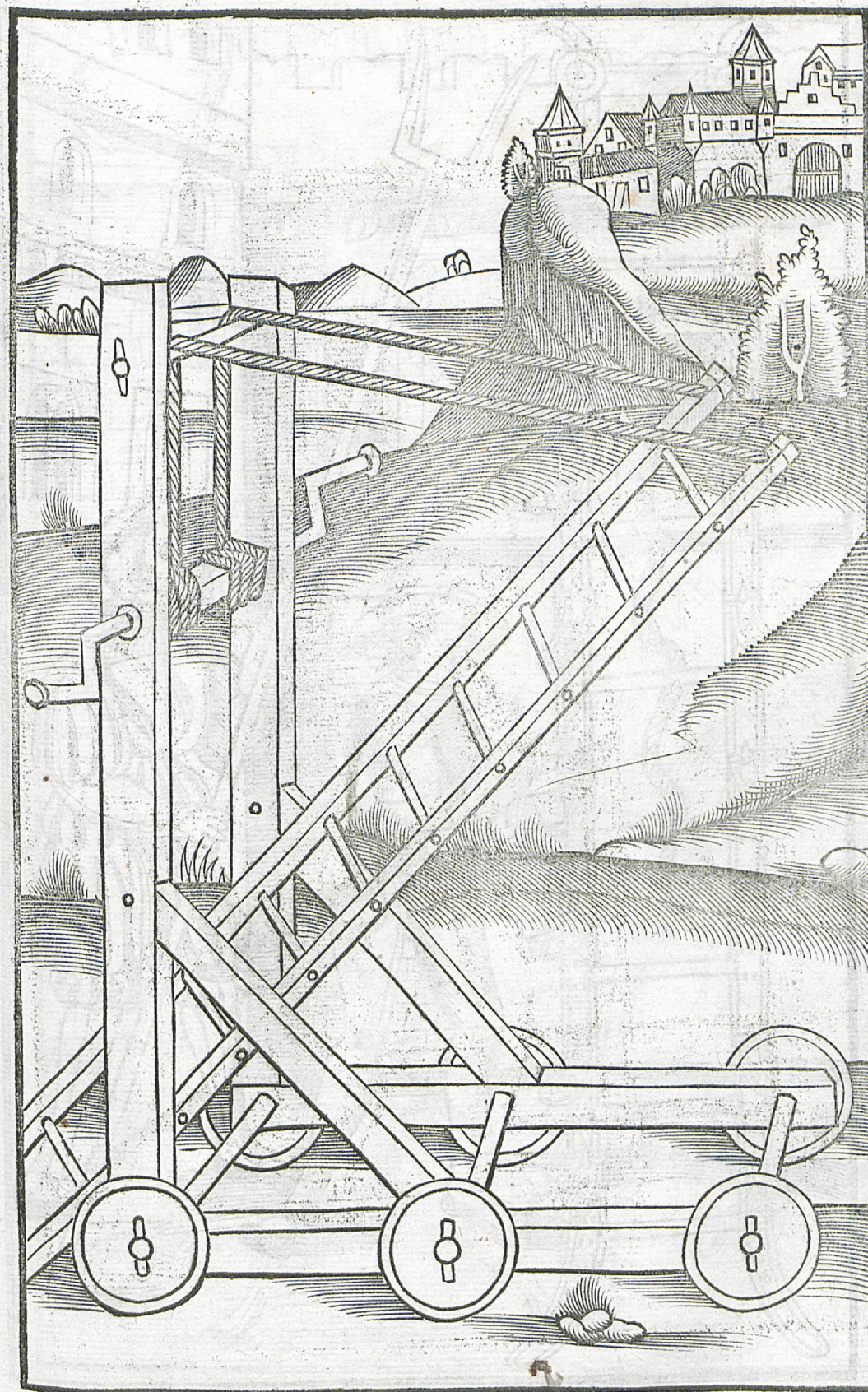

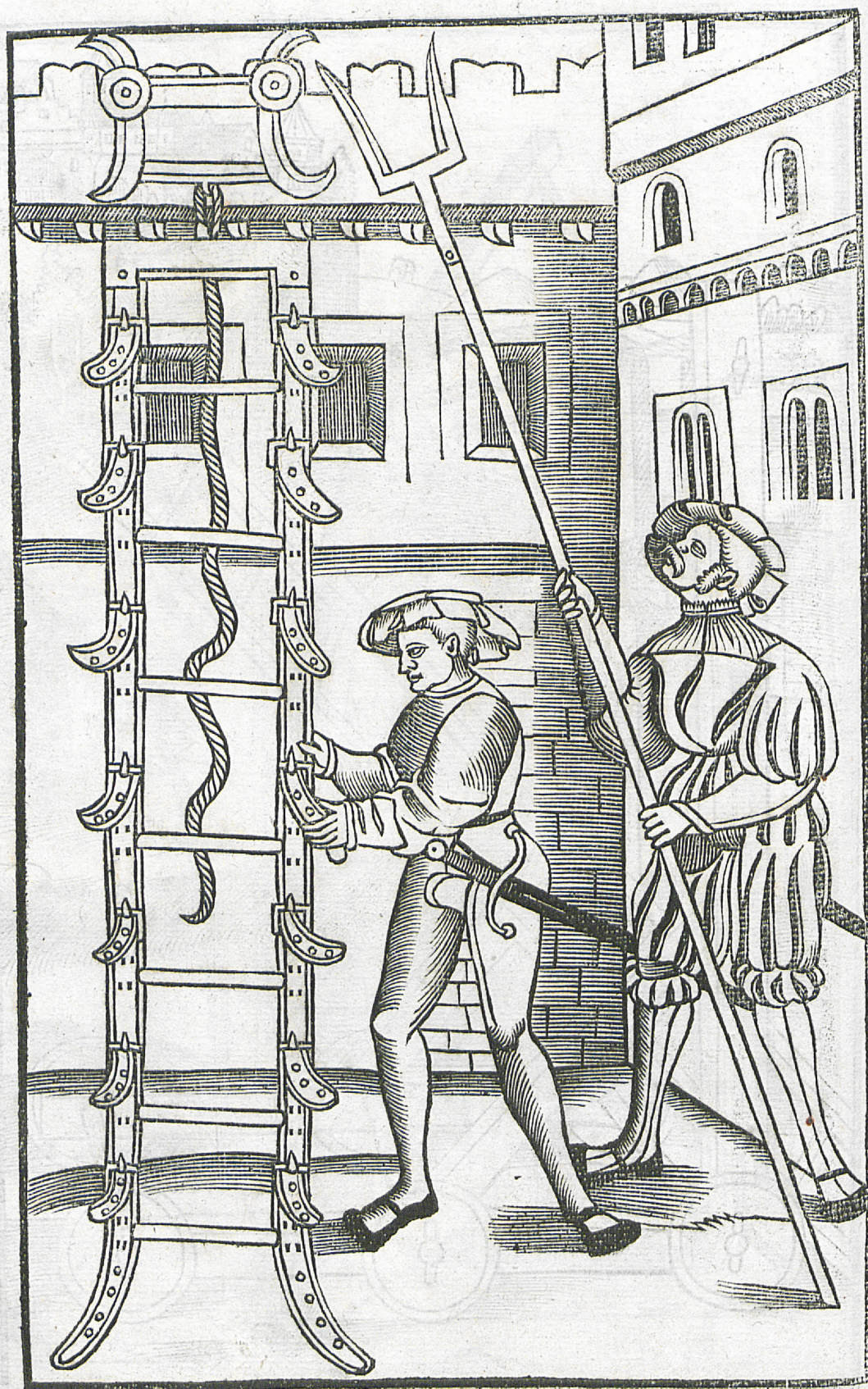

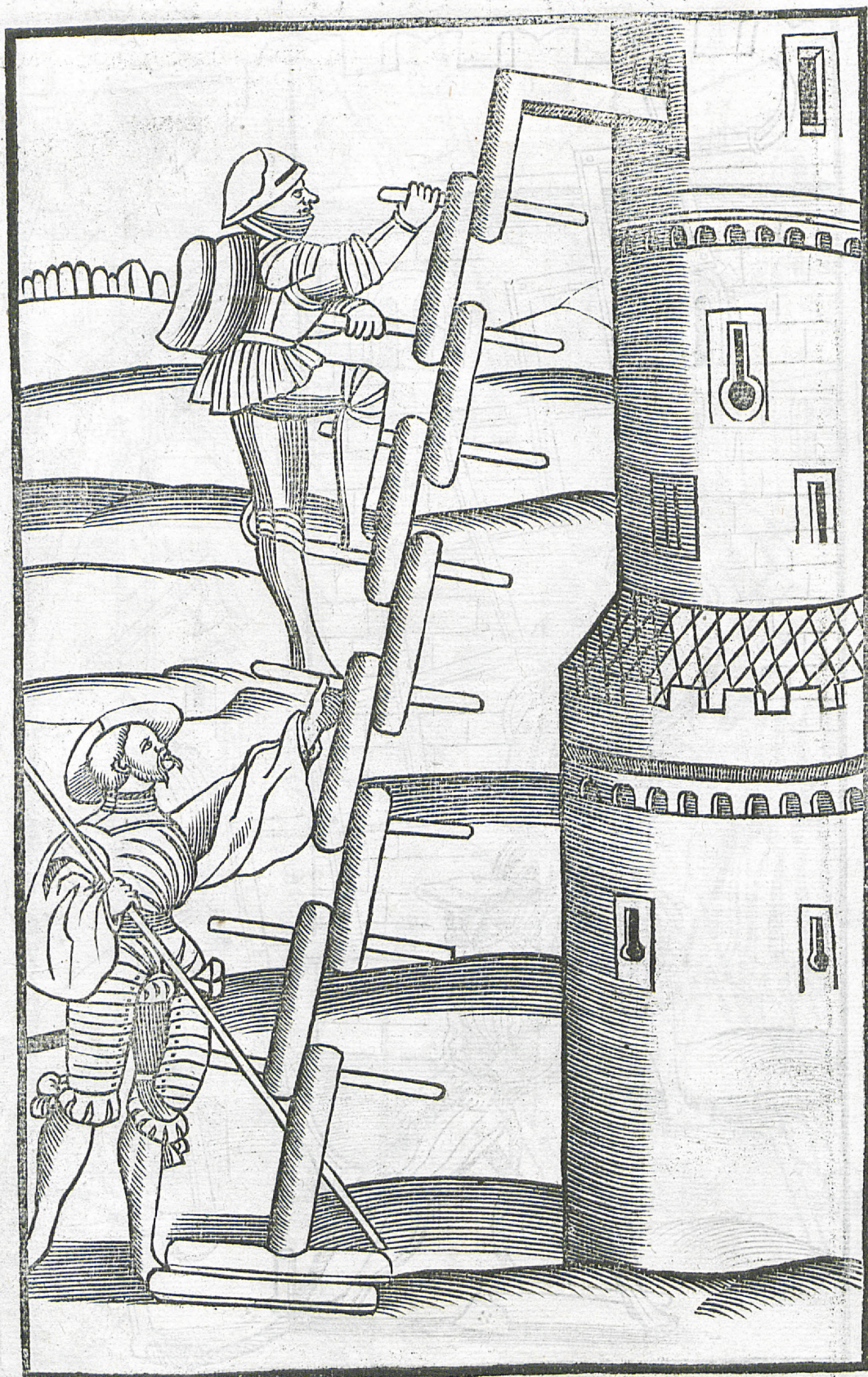

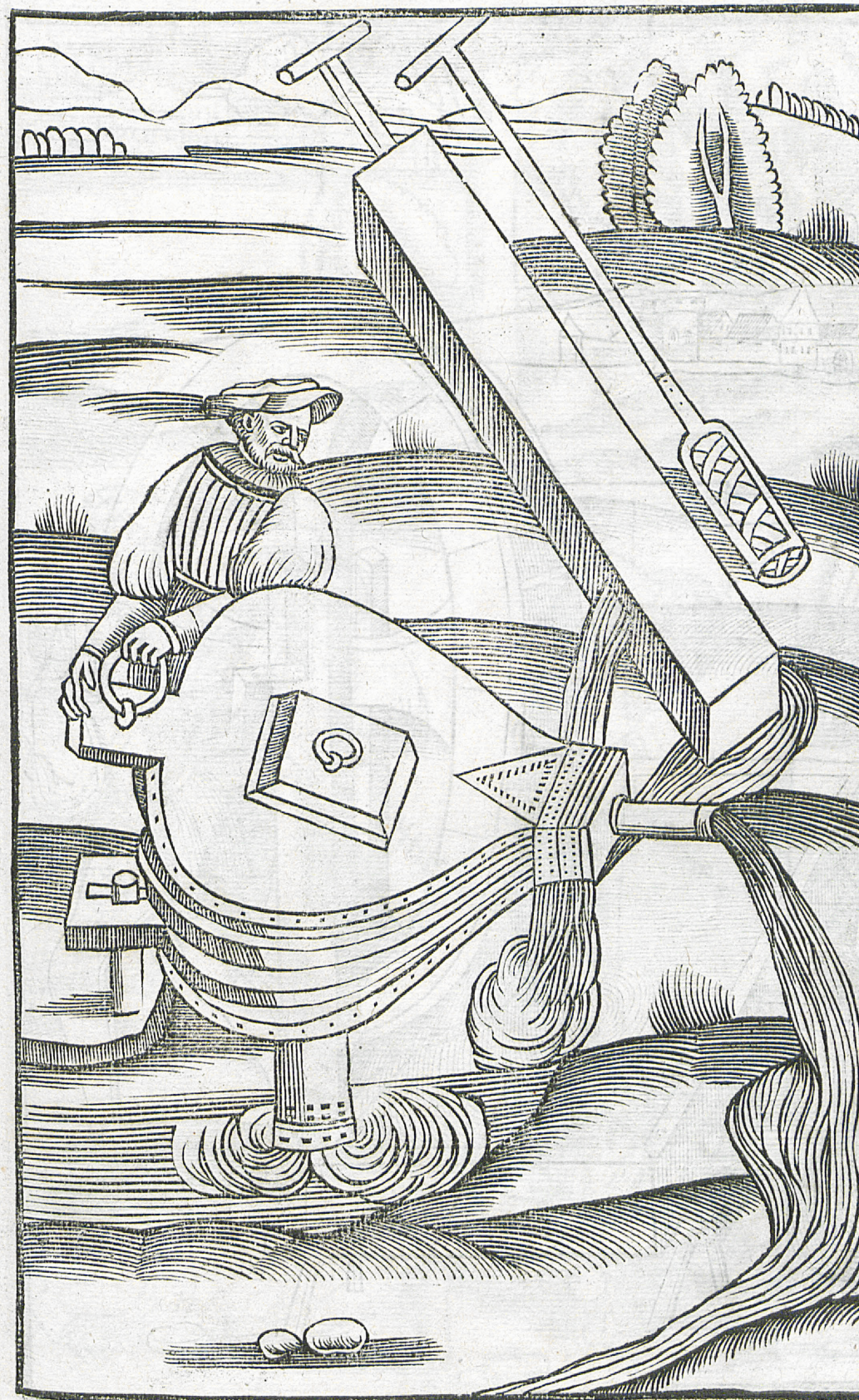
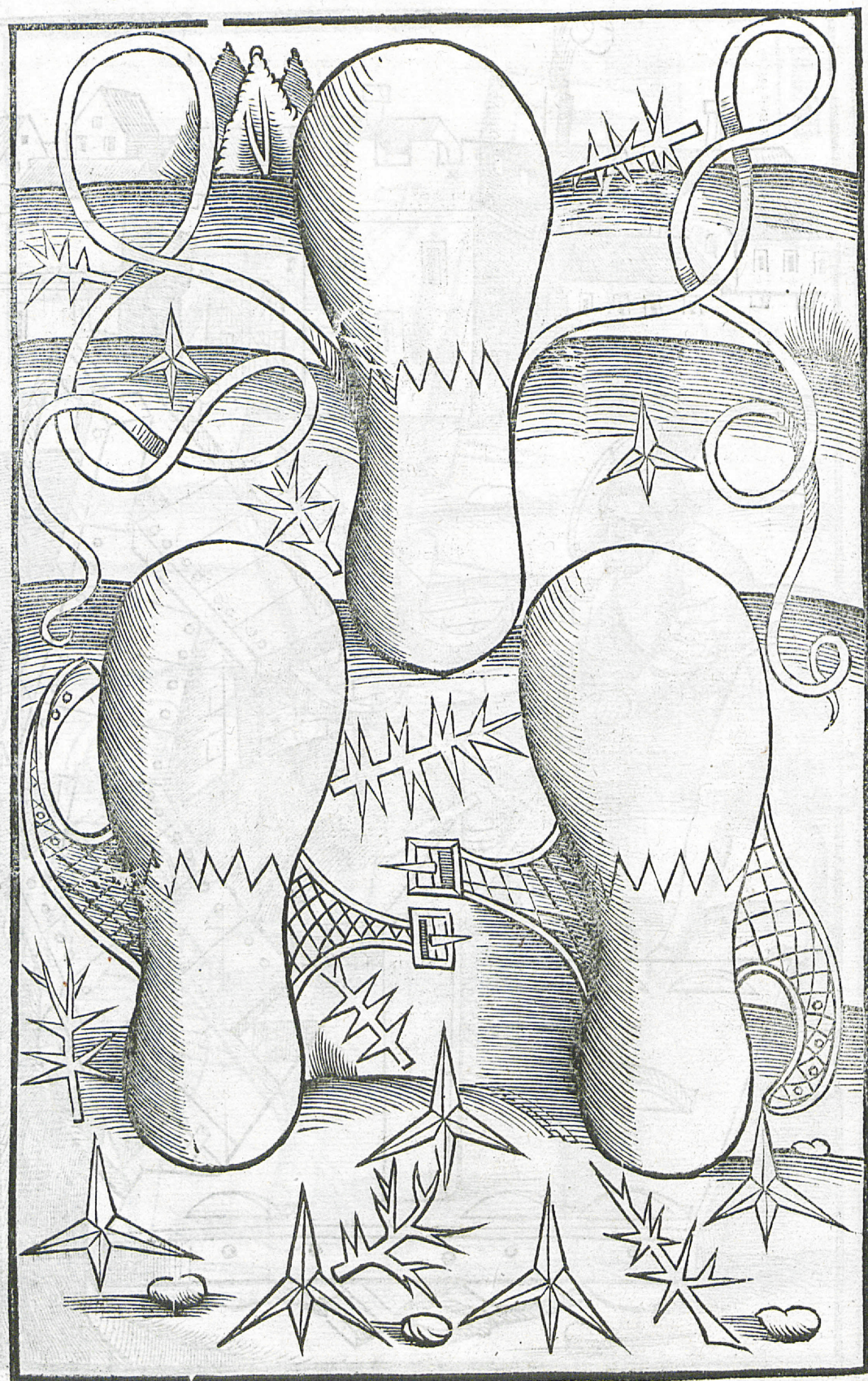
73

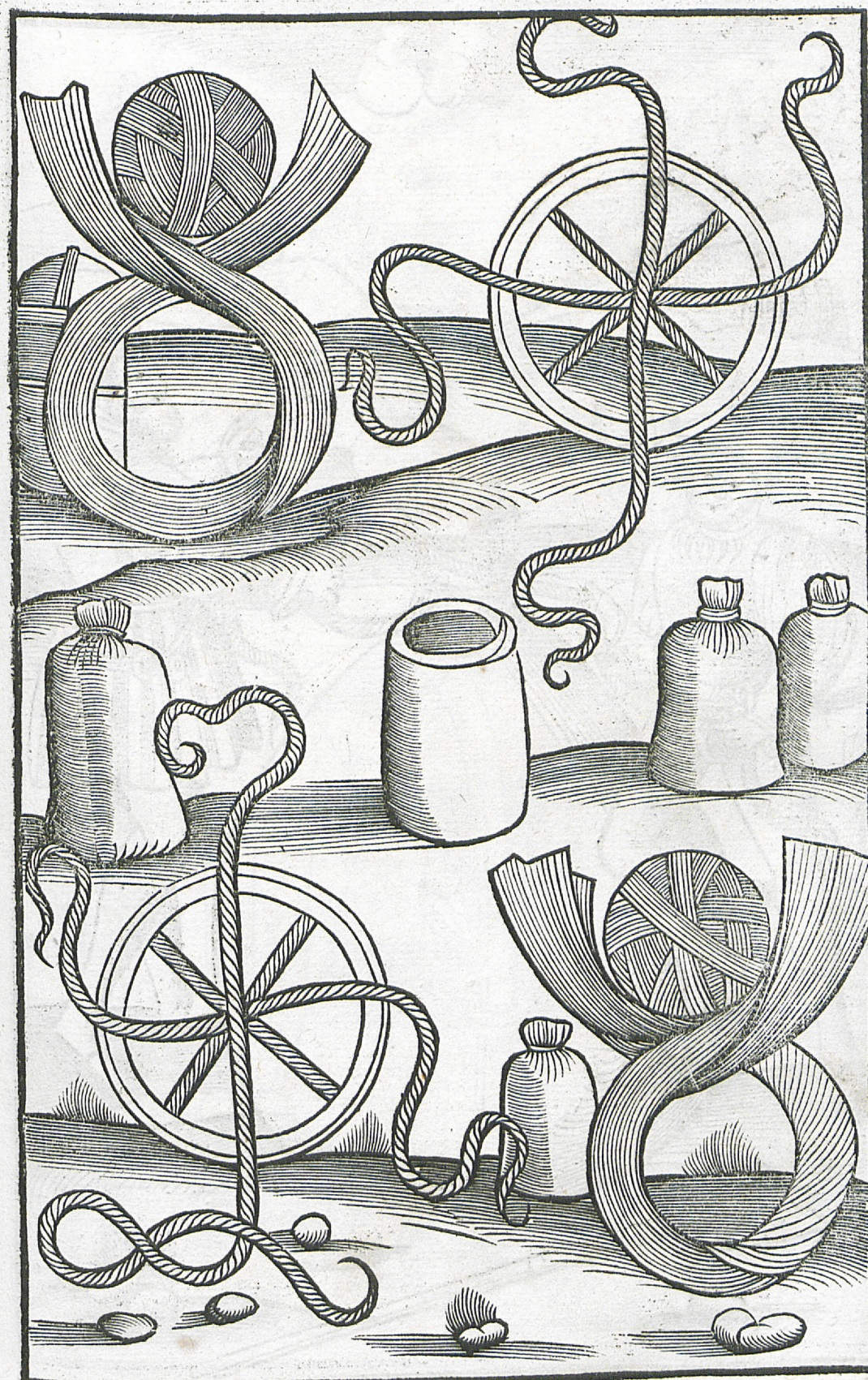
O ii

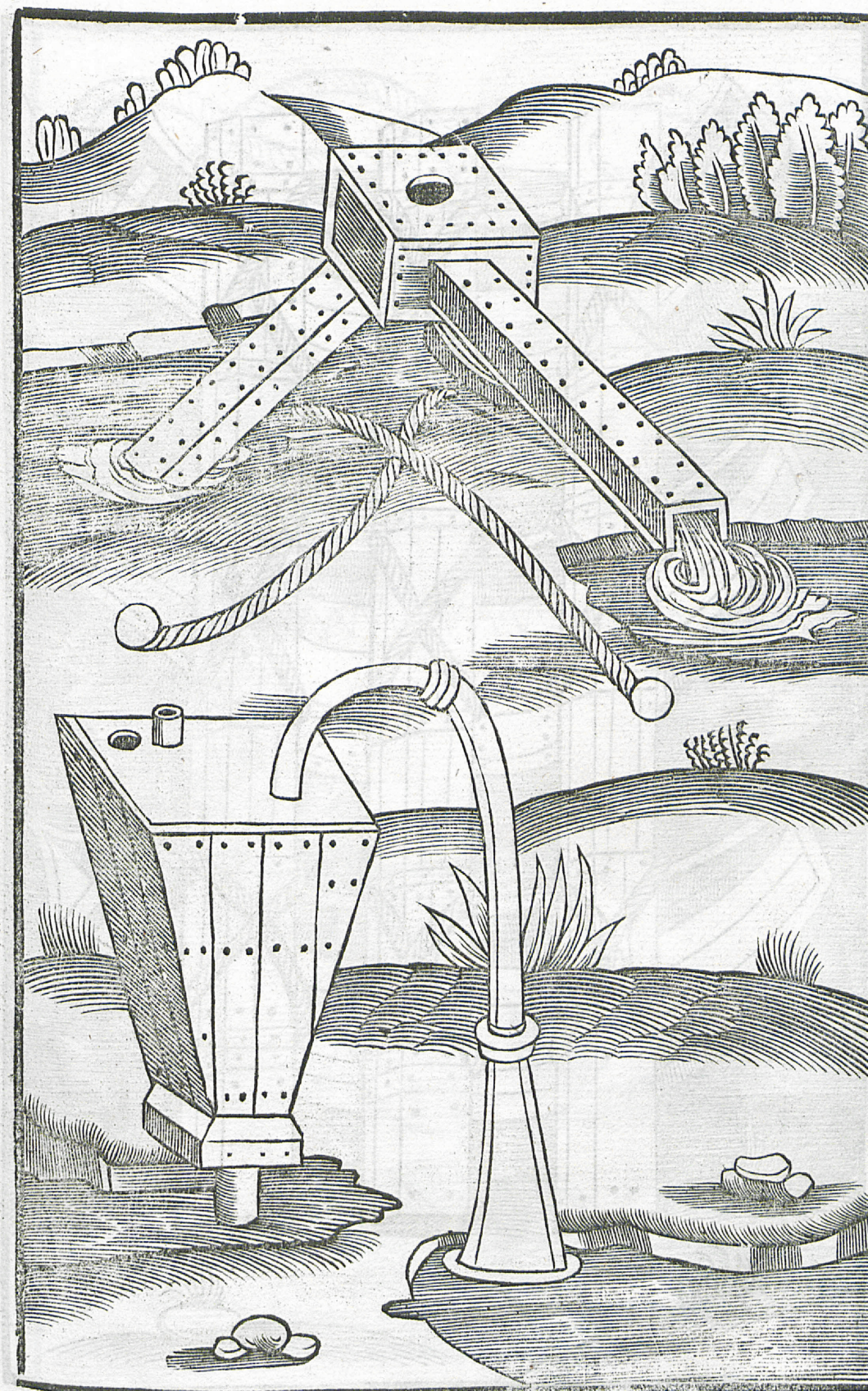

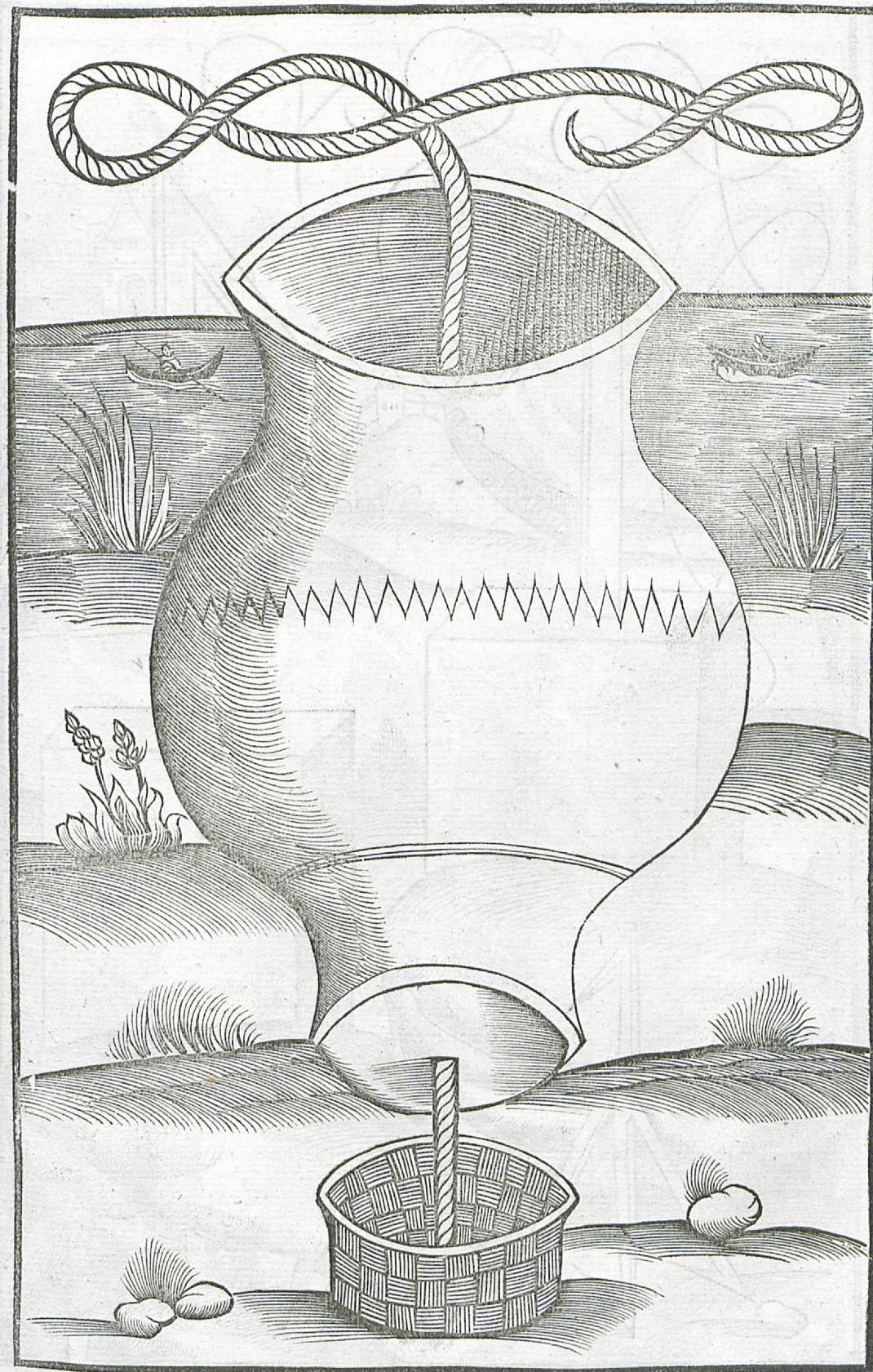
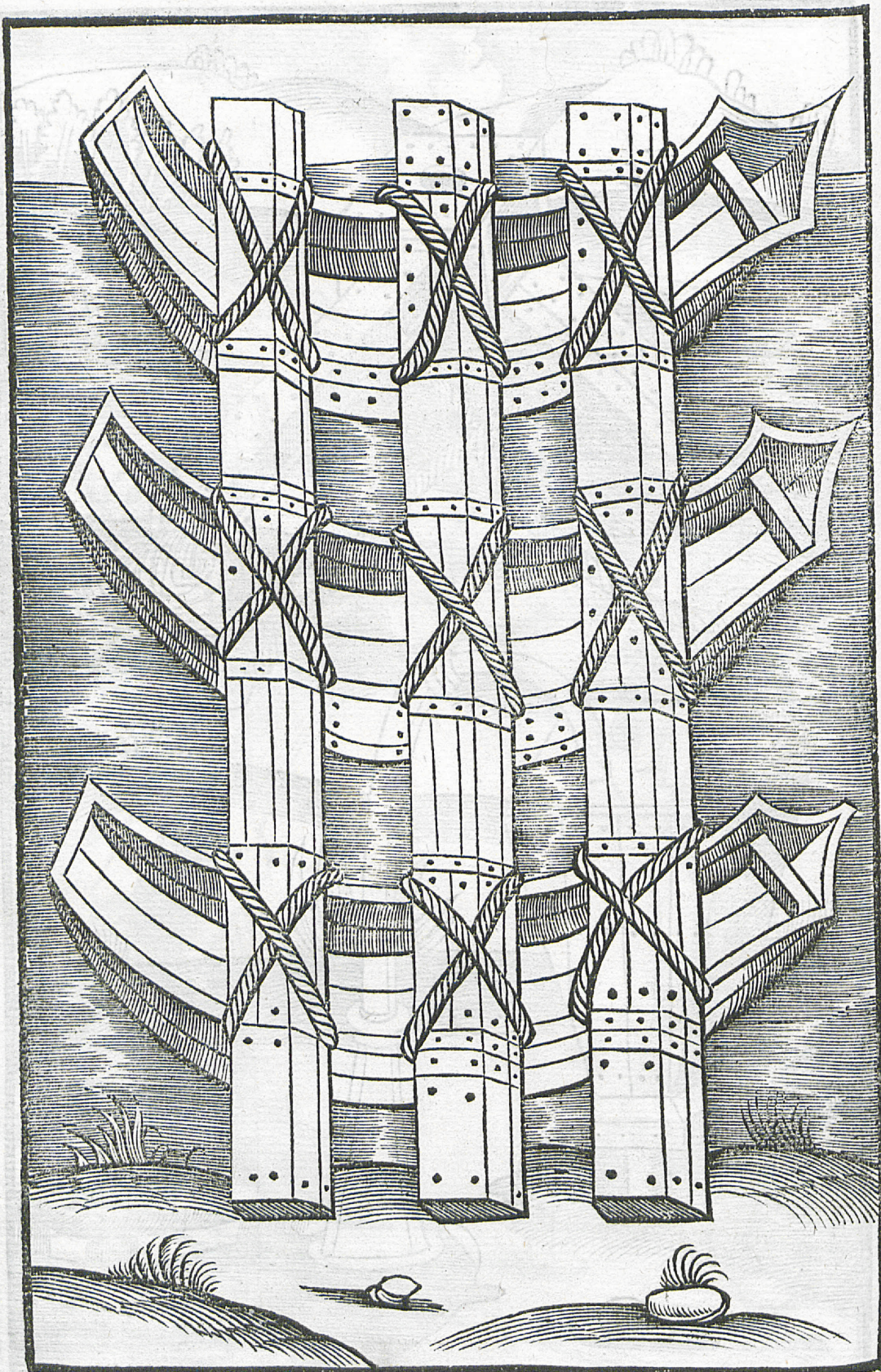

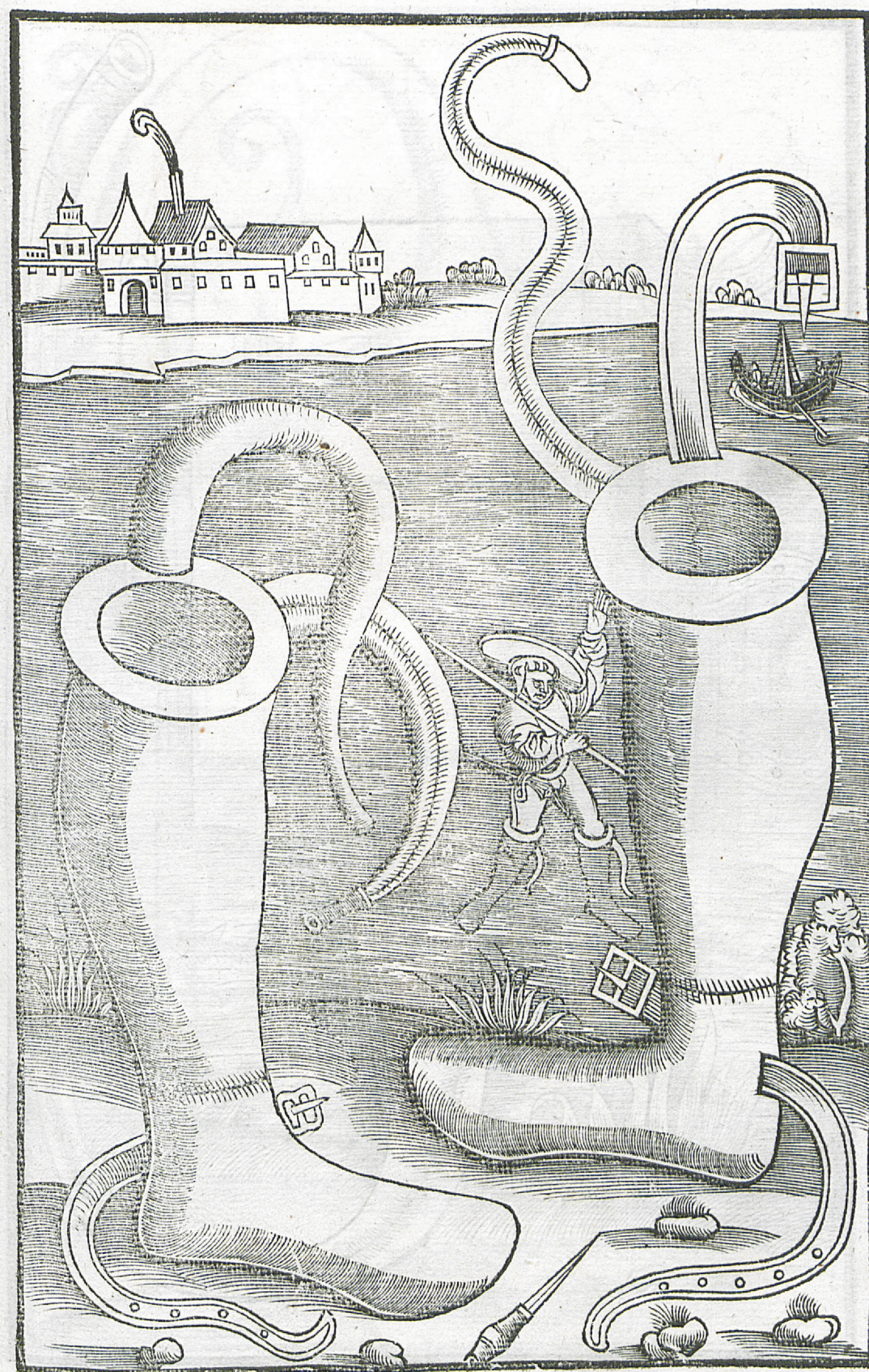
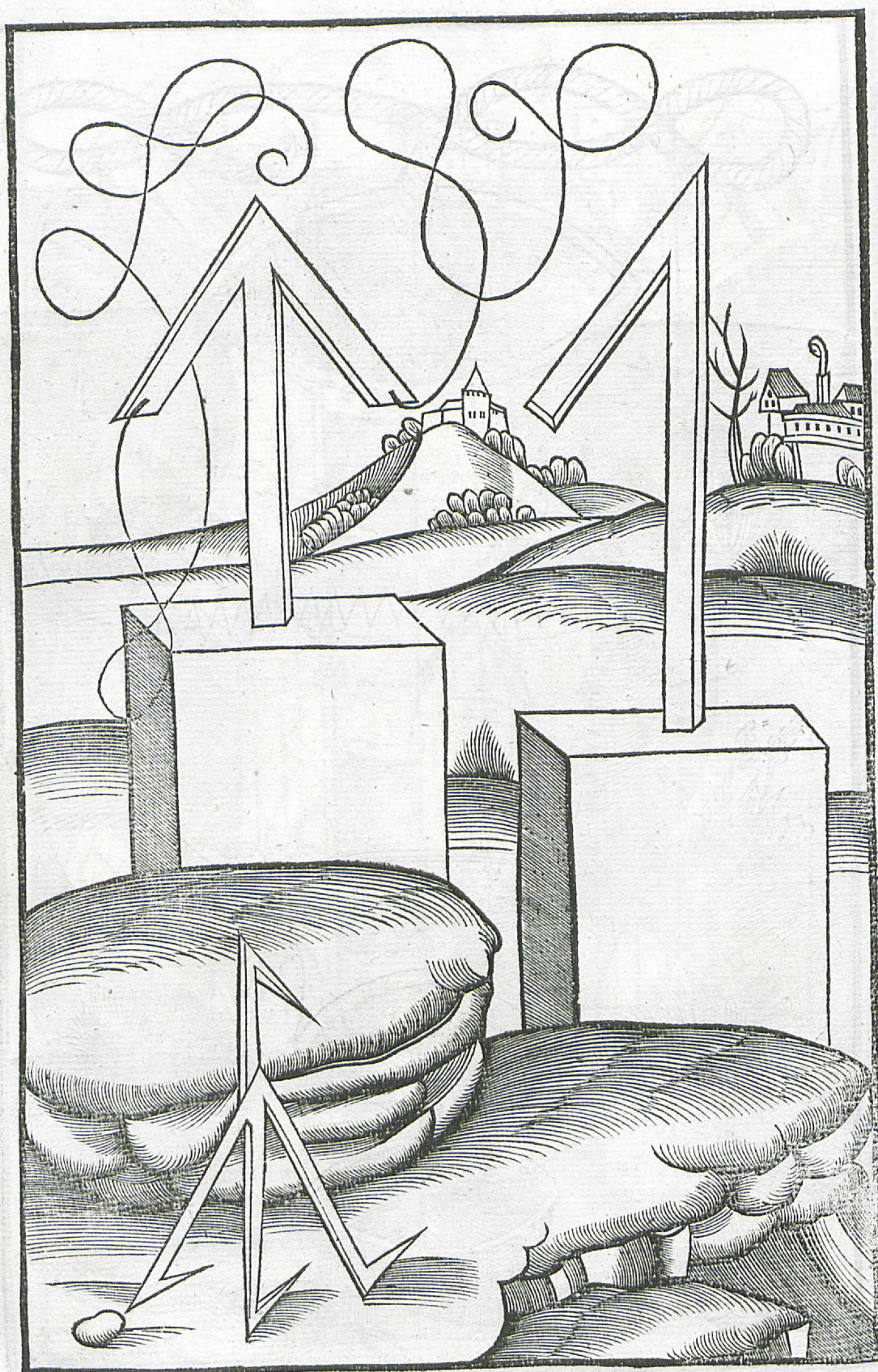

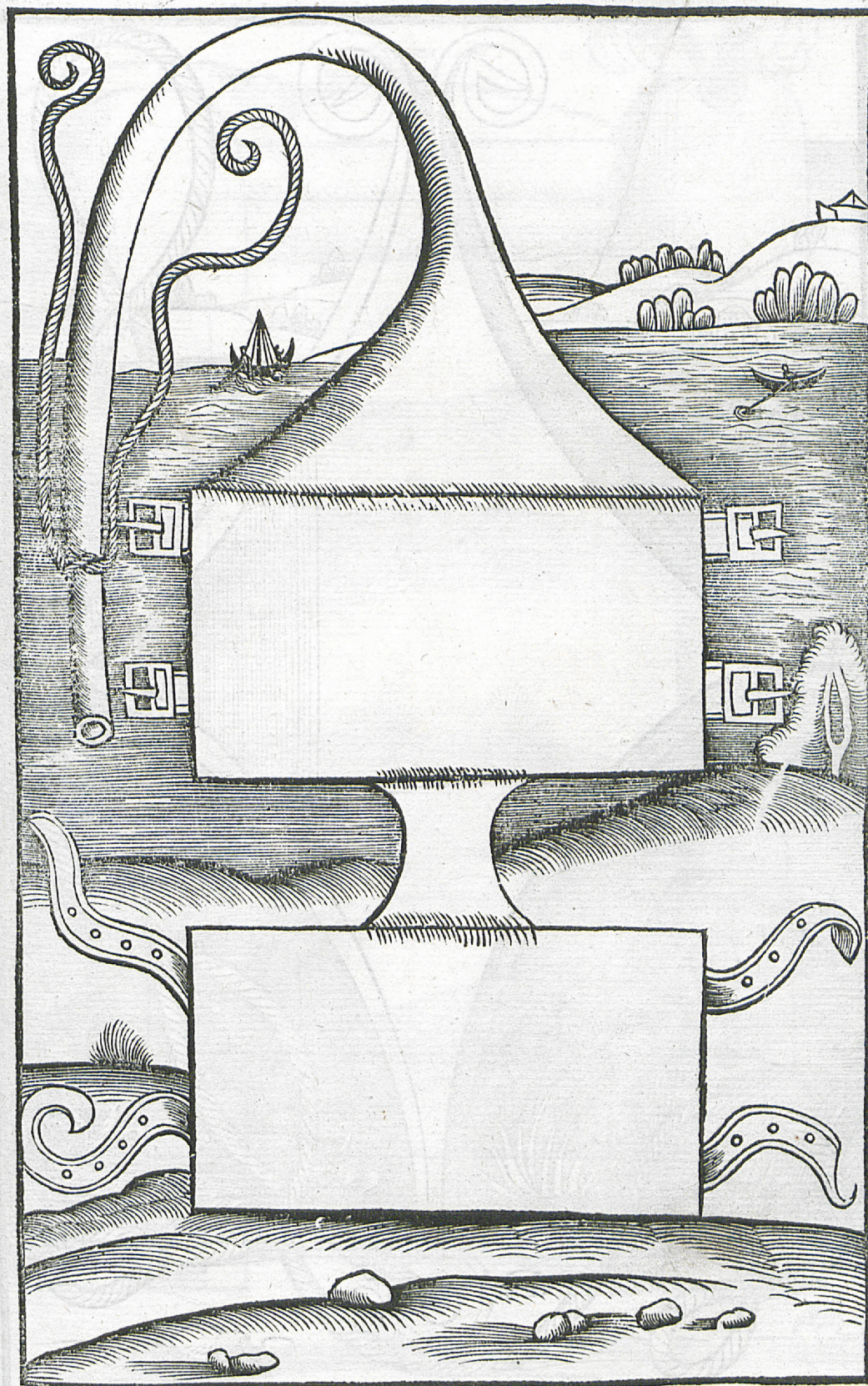
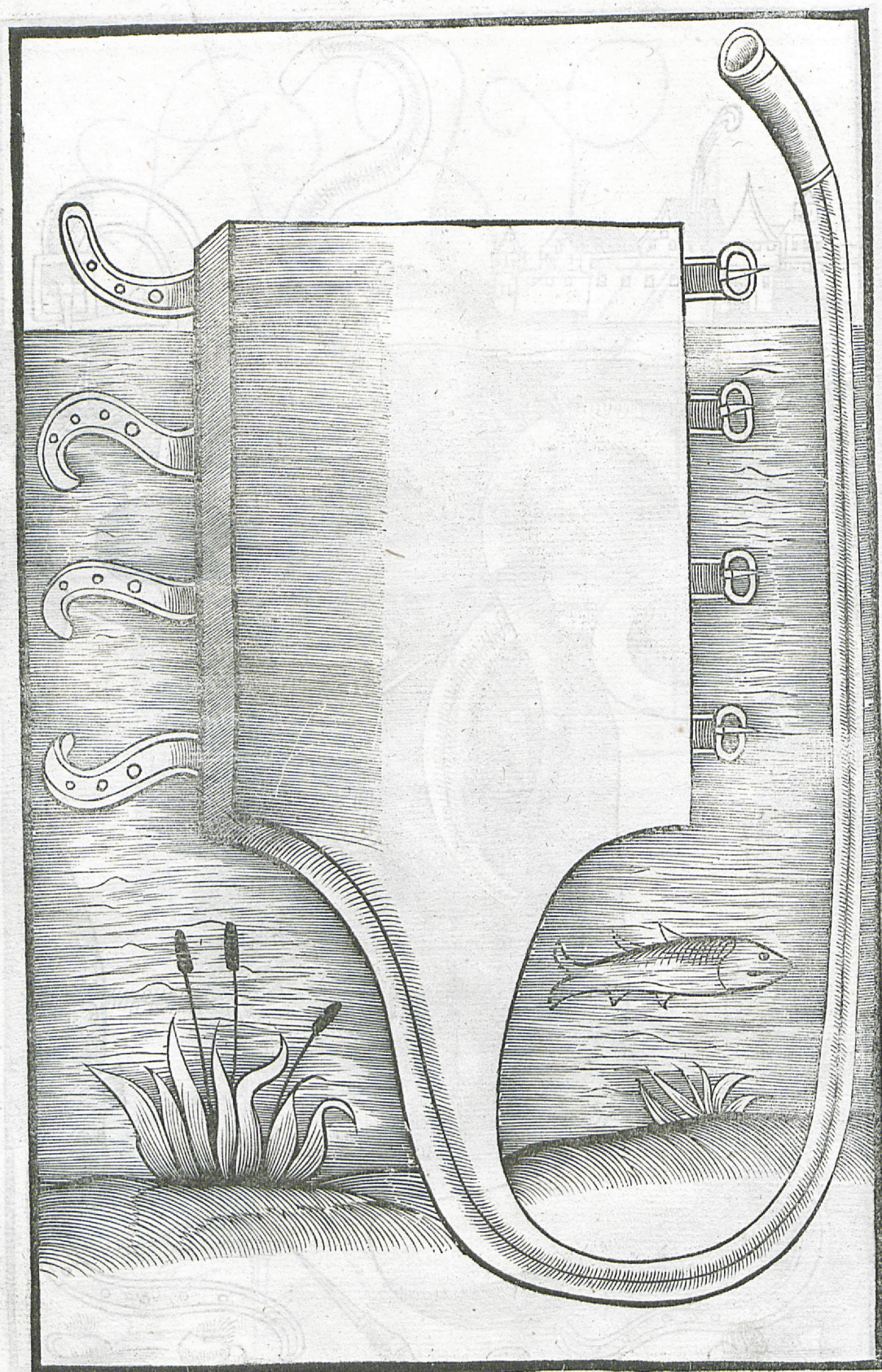
80

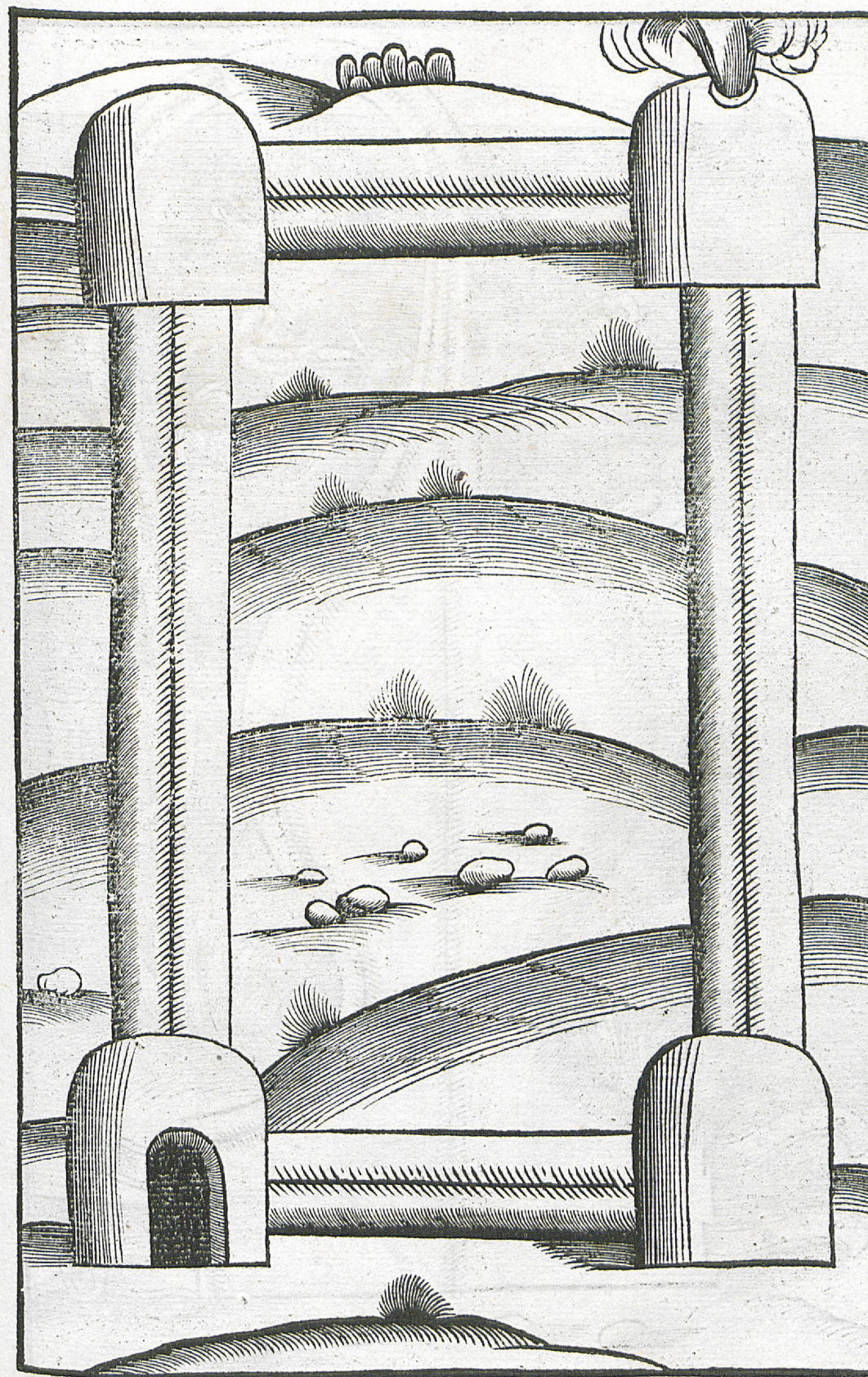
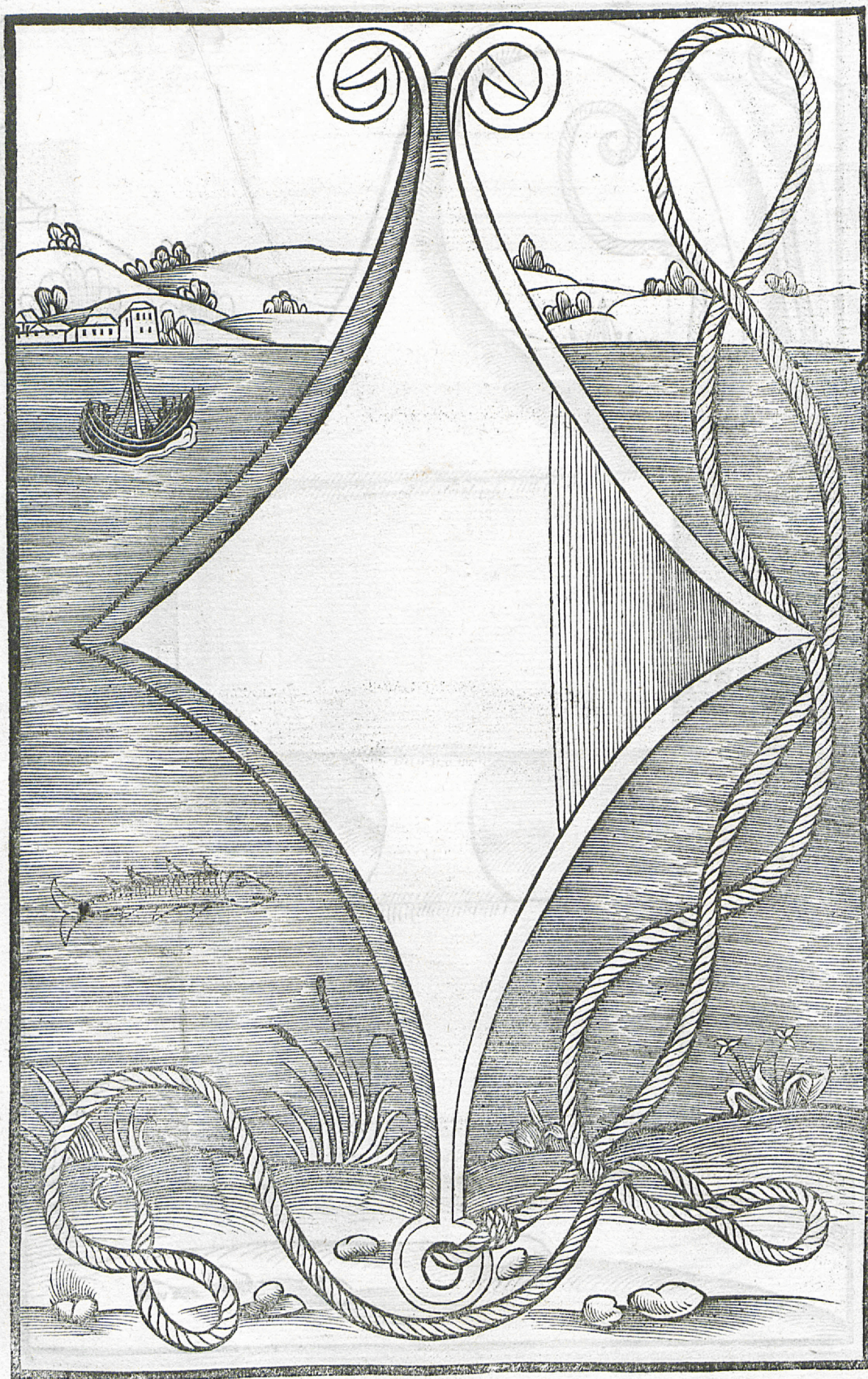

P iii

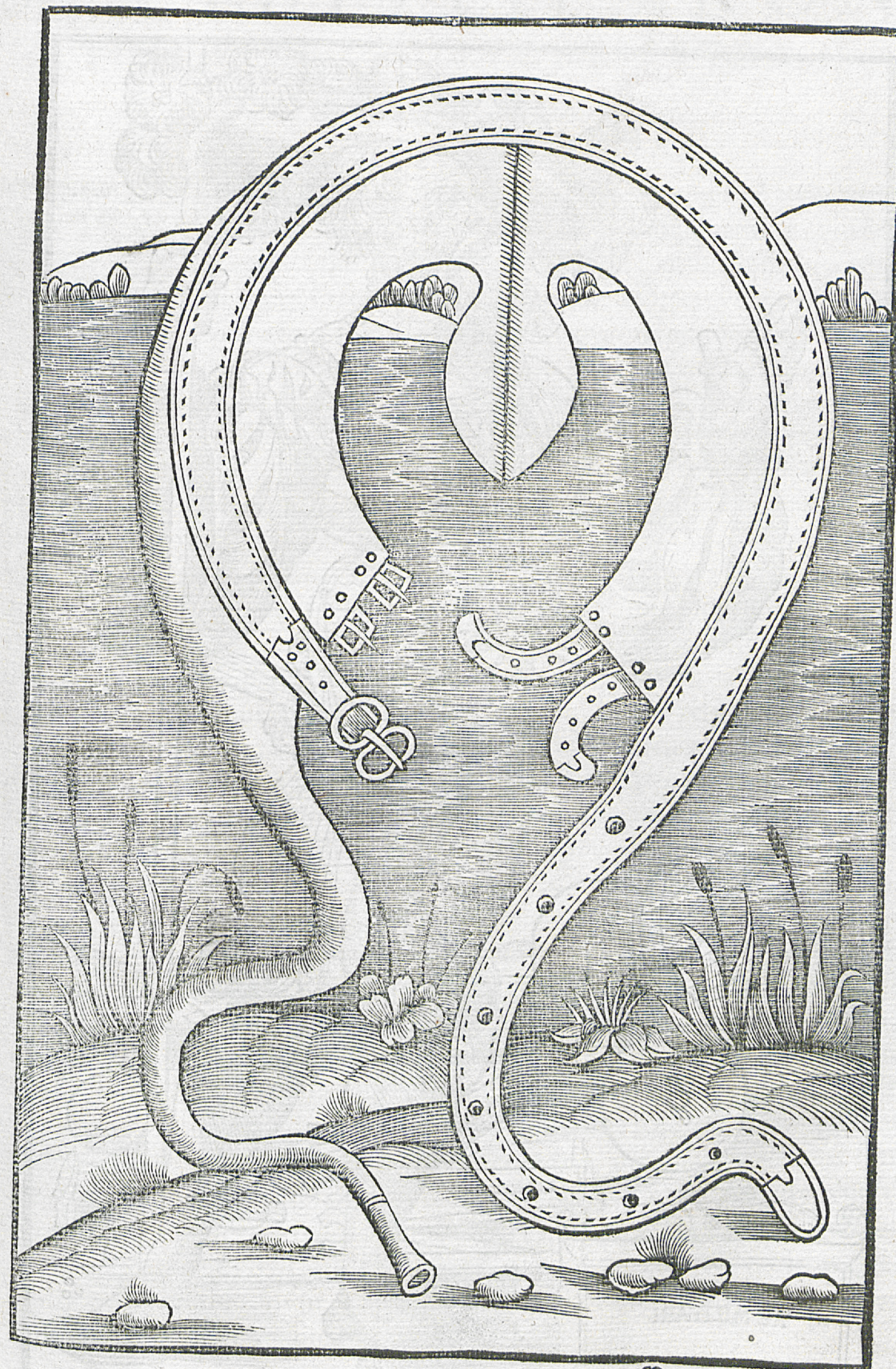
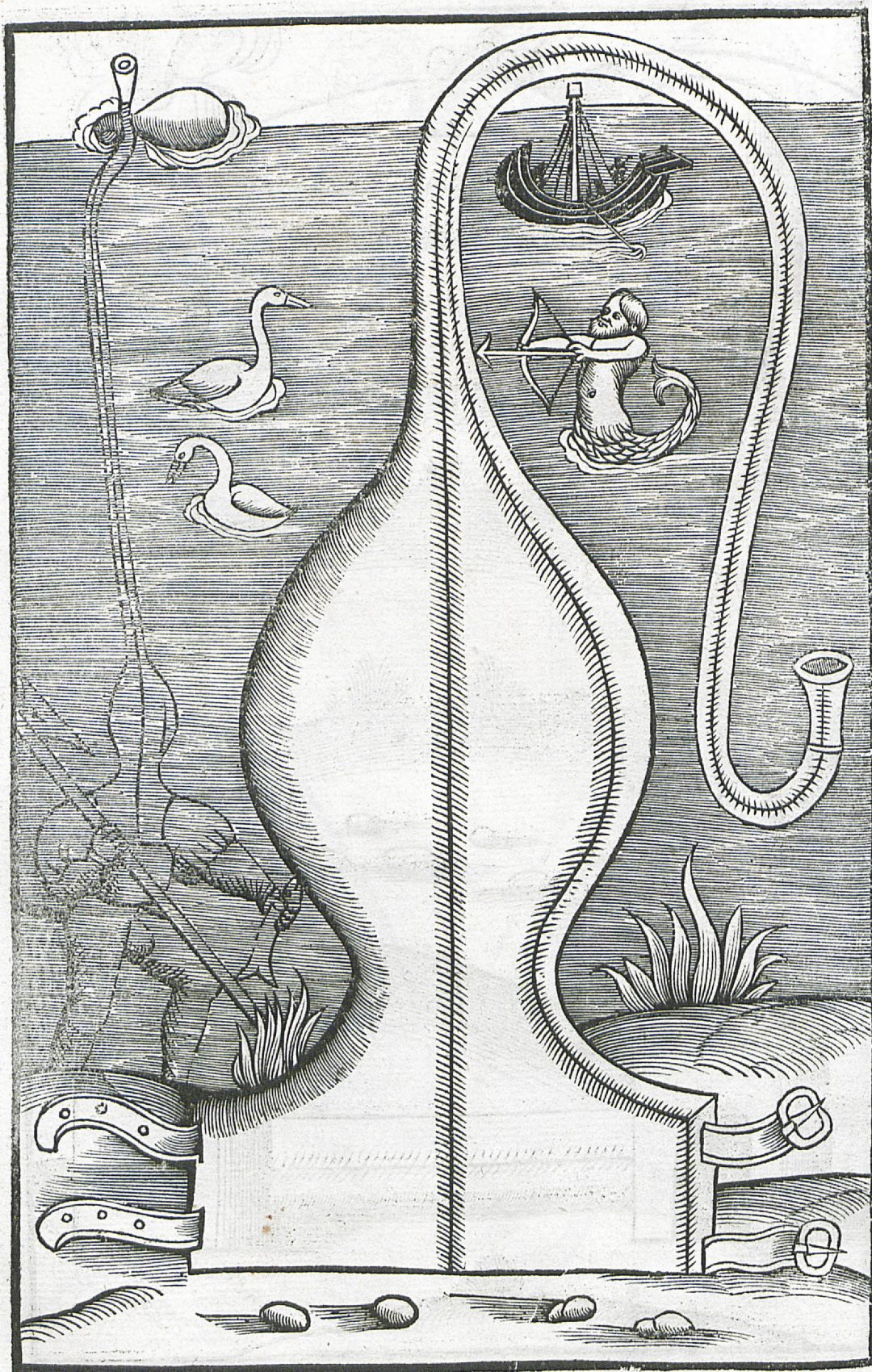

82

84

SEXTI IVLII FRON TINI VIRI CONSVLARIS STRA

tegematicôn Praefatio.

Cum ad astruendam rei militaris scientiam, vnus ex numero studioforum eius accesserim, eiq; destinationi, quantum cura nostra valuit, satisfecisse visus sum, deberi adhuc instituta arbitror operę, vt solertia ducū facta, quę à Gręcis vna στρατηγικῆς appellatione comprehensa sunt, expeditis amplectar commentariis. Ita enim consilii quoque, & prouidentię exemplis succincti duces erūt, vnde illis excogitādi gerēdiq; similia facultas nutriatur. Preterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis suę, qui probatis eam experimentis comparabit. Illud neq; ignoro, neq; inficior, etiam rerum gestarum scriptores indagine operis sui, hanc quoq; partem esse cōplexos: & ab autoribus explorū, quicquid insigne aliquo modo fuit traditū: sed (vt opinor) occupatis velocitate consuli debet: longum est enim singula & sparsa per immensum corpus historiarū prosequi: & hi q; notabilia excerpterūt, ipso velut aceruo rerum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, vt quemadmodum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur: circūspectis enim generibus, pręparavi oportuna exemplorum veluti consilia. Quo magis autem discreta, ad rerum varietatē aptē collocarentur, in tres libros ea diducimus. In primo erunt exempla, quę competant pręlio nondum commissio. *Trium librorum diuisio.* In secundo, quę ad pręlium, & confectam pacationem pertineant. Tertius, inferendę solvendęq; obsidionis habebit στρατηγικῆς, quibus deinceps generibus suas species attribui. Huic labori non iniuste veniam paciscar, ne me pro in-curioso reprehendat, qui pręteritum aliquod à nobis repererit exemplū. Quis enim ad percensenda omnia monumenta, quę vtraq; lingua tradita sunt, sufficiat? vnde multa transire mihi ipse permisi, quod me non sine causa fecisse sciēt qui aliorum libros eadem promittentium legerint. Verū facile erit sub vnaquaq; specie suggerere. Nam cū hoc opus, sicut cętera, vsus potius aliorum, q̃ meę cōmendationis causa aggressus sim, adiuuari me ab his, q; aliqd illi astruent, non argui credam. Si qui erunt quibus volumina hęc cordi sint, meminerint, vt parent gratiam στρατηγικῆς & στρατηγικῶν, per quam possimus similem naturam discernere. Nam tum omnia, quę à duce prouidē, vtiliter, constanter, magnificē sunt στρατηγικῆς habebuntur, si in specie eorum sunt στρατηγικῆς. Eorum propriē vis in arte solertięq; posita proficit, tam vbi cauendus, quā vbi opprimendus hostis sit. Qua in re, cū verborum quoq; illustris extiterit effectus, vt factorum ita dictorum exempla posuimus.

Finis praefationis.

Q ii

SPECIES EORVM QVAE INSTRVENT

ducem in his quæ ante prælium gerenda sunt.

De occultandis consiliis

Cap.

I.

Arcus Porcius Cato, deuictas à se Hispaniæ ciuitates existimabat in tempore rebellaturas, fiducia murorū scripsit itaq; singulis, vt diruerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtemperassent: epistolasq; vniuersis ciuitatibus eodem die reddi iussit: vnaquæq; vrbis sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denunciari notum fuisset.

Hamilcar dux Pænorum, vt in Siciliam inopinatus appelleret classē, non p nunciauit quò proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, vniuersis gubernatoribus dedit signatas, præcepitq; ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu prætoris naui abductus esset.

C. Lalius ad Syphacem profectus legatus, quosdam ex tribunis & centurionibus, per speciem seruitutis ac ministerii exploratores secū duxit, ex quibus, L. Statorium, quia sapius in eisdem castris fuerat, quidā ex hostibus videbantur agnoscere, occultandæ conditionis eius causa, baculo vt seruum castigauit.

Tarquinius Superbus pater principes Gabiorum interficiendos arbitratus quia hoc nemini volebat innotescere commissum, nihil nūcio respondit, qui ad eum à consilio erat missus: tamē virga, eminētia papauerū capita, cum fortē in horto ambularet, decussit. Nūcius sine respōsione reuersus, renūciauit adolescēti Tarquinio, qd agētē patrē vidisset: ille intellexit idē esse eminētibus faciendū.

C. Cæsar qui suspectam habebat Aegyptiorum fidem, per speciem securitatis, inspectione vrbis, atq; operū, ac simul licentioribus conuiuiis deditus, videri voluit captū sese gratia locorū, & ad mores Alexadrinos vitāq; deficere, atq; inter eam dissimulationem præparatis subsidiis, occupauit Aegyptum.

Tyriestem. Ventidius Parthico bello aduersus Pachorum regem, non ignarus Pharnum quēdam, natione Cyrresten, ex his qui socii videbantur, omnia quæ apud ipsos agebantur, nunciare Parthis, perfidiā barbari ad vtilitates suas cōuertit. Nam quæ maximē fieri cupiebat, ea vereri se ne acciderēt: quæ timebat, ea vt euenirent optare se simulabat. Sollicitus itaq; ne Parthi antē transirent Euphraten, quā sibi superuenirent legiones, quas in Capadōcia trans Taurum habebat, studiosē cum proditore egit, vt solenni perfidia Parthis suaderet, per Zeugma traicerent exercitum, quā & breuissimum iter est, & omisso alueo Euphrates decurrit. Namq; si illac venirent, asseuerabat se oportunitate collium vsurum, ad eludendos sagittarios. Omnia autem vereri, si se in patentes cāpos proiecissent. Iuducti hac affirmatione barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dumq; fusiores ripas, & ob hoc operosiores pontes iungunt, instrumentaq; moliuntur, xl amplius dies impenderunt: quo spacio Ventidius ad contrahendā vsus est copias: eisq; triduo antequā Parthus adueniret receptis, acie commissa vicit Parthos, & interfecit.

Mithridates circumuallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens, huius

huius consilii obscuradi causa, latius & vsq; ad applicitas hosti valles, pabulatus, colloquia quoq; cum pluribus, auertendæ suspicionis causa, in posterū constituit. Ignes etiam frequentiores per tota castra fieri iussit. Secūda deinde vigilia præter ipsa castra hostium, agmen eduxit.

Imperator Cæsar Domitianus Aug. Germanicus, cum Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis præsensissent, profectiōem suam censu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, cōtusa immanium ferocia nationum, prouinciis consuluit.

Cl. Nero, cum cuperet Hasdrubalem, copiasq; eius antequā Hannibali fratri iungerentur occidere, iccircoq; festinaret, se Liuius Salinatori college suo, cui bellum mandatum fuerat (parum fidens viribus, quæ sub ipso erant) adiungere, neque tamen discessum suum ab Hannibale, cui oppositus erat, sentiri vellet, X milia fortissimorum militum delegit, præcepitq; legatis quos relinquebat, vt eadem stationes & vigiliæ aequè agerentur, totidem ignes arderent, eadēque facies castrorum seruetur, ne quid Hānibal suspicatus, auderet aduersus paucitatem relictorū. Cum deinde in Vmbria, occultatis itineribus, collegæ se iunxisset, veruit castra ampliari, ne quod signum aduentus sui daret Pæno, detrectaturo pugnā, si consulū iunctas vires intellexisset. Igitur insciū duplicatis aggreffus copiis superauit, & velocius omni nuncio, rediit ad Hannibalē. Itaque duobus callidissimis ducibus Pænorū, eodē cōsilio alterū celauit, alterū oppreffit.

Themistocles Athenarum dux exhortans suos ad suscitandos festinanter muros, quos iussu Lacedæmoniorum deiecerant, legatis Lacedæmonemissis, qui interpellarent, respondit venturum se ad diluendam hanc existimationem, & peruenit Lacedæmonem: ibi simulato morbo aliquantum temporis extraxit, & postquā intellexit suspectam esse tergiuersationem suam, contendit falsum ad eos rumorem & rogauit, vt mitterēt aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clam scripsit, vt eos qui venissent retinerent, donec refectionis operibus, confiterentur Lacedæmoniis, munitas esse Athenas, nec aliter principes eorū redire posse, quā ipse remissus foret quod facile præstiterūt Lacedæmonii, ne vnius interitū multorū morte pēfaret.

L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cum constituisset occultare solitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim se inflectens, tanquā circuitu maiore hostem aggressurus, conuerso agmine, ignarum rei quæ agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset, Tunnicam meam si id eloqui possem (inquit) comburerem.

M. Licinius Crassus, percontanti quo tēpore castra moturus esset, respōdit, Vereri ne tubam non exaudias?

uereri se
ne tuba id
audiat.

De explorandis consiliis hostium.

Cap. II.

Scipio Aphricanus, capta occasione mittendæ ad Syphacem legationis, cum Latio seruorum habitu tribunos & centuriones electissimos ire iussit quibus cura esset perspicere regias vires: hi, vt liberius castrorum positionem

Q iii scrutar.

scrutarentur, equum de industria dimissum, tanquam fugientem perfectati maximam partem munimentorum circueverunt: quæ cum nunciassent, incendio confectum est bellum.

Q. Fabius Maximus bello Hetrusco, cum adhuc incognita foret Romanis du-
cibus sagaciores explorandi via, fratrem Fabium Casonem, peritum linguæ He-
truscæ, iussit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam sylvam, antequam militi nostro
intentatam: quod is adeo prudenter atque industriè fecit, ut transgressus sylvam,
Vmbros Camertes cum animadvertisset non alienos nomini Romano, ad so-
cietatem compulerit.

Carthaginenses cum animadvertissent Alexandri ita magnas opes, ut Aphri-
cæ quoque immineret, unum ex civibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rho-
dinum, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omnique studio in amicitiam eius
peruenire, qua is potitus, consilia eius nota civibus suis faciebat.

Idem Carthaginenses miserunt, qui per speciem legatorum longo tempore
Romæ morarentur, exciperentque consilia nostrorum.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alia via peruenire non poterat,
iussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptumque
unum ex his in castra perferre incolumem: tortus ille, omnia suorum arcana confessus est.

C. Marius cos. bello Cymbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum &
Lygurum fidem, literas eis misit, quarum pars prior præcipiebat, ne interiores
quæ præsignatae erant, ante tempus certum aperirentur, easdem postea ante
præstitutum diem repetiit, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

Est etiam aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio,
per se provident. Sicut Aemilius Paulus cos. bello Hetrusco apud oppidum
Coloniam dimissurus exercitum in planiciem, contempletus procul avium mul-
titudinem, citatiore volatu è sylva consurrexisse, intellexit illic aliquid insidiarum
latere, quod & turbatae aves, & simul plures euolauerant. Præmissis igitur explo-
ratoribus, comperit X milia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum agmini im-
minere: eaque, alio quam expectabatur latere missis legionibus, circumfudit.

Similiter Thyamenus Florestis filius, cum audisset iugum ab hostibus natura
munitum teneri, præmisit sciscitatuos quid rei foret, ac referentibus eis non ef-
se verum quod opinaretur, ingressus iter, ut vidit ex suspecto iugo magnam vim
avium simul euolasse, neque omnino residere, arbitratus est latere illic agmen ho-
stium: itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.

Hasdrubal frater Annibalis, tunc Liuii & Neronis exercitum (quanquam
hoc illi non duplicatis castris dissimularent) intellexit, quod ab itinere strigosi
ores notabat equos, & coloratiora hominum, ut ex via, corpora.

De custodiendo statu belli.

Cap. III.

Alexander Macedo cum haberet vehementem exercitum, semper eum
statum belli elegit ut acie conflingeret.

C. Caesar bello civili cum exercitum veteranum haberet, hostium autem ty-
ronem esse sciret, acie semper decertare studuit.

Fab.

Fab. Maximus adversus Annibalem, successibus praeliorum insolentem, rece-
dere ab ancipiti discrimine, & tueri tantummodo Italiam constituit, Cunctato-
risque nomen, & per hoc summi ducis meruit.

Byzantii adversus Philippum omne praeliandi discrimen vitantes, ommissa etiam
finium tutela, intra munitiones oppidi se receperunt: asscutoque sunt, ut Philip-
pus obsidionalis moræ impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam ductum exer-
citum (cum P. Scipio instaret) per vrbes diuisit: itaque factum est, ut Scipio, ne op-
pugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neque praelio pedestri, neque finium tute-
la, neque obsidioni credebatur, sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & co-
iuges Træzena, & in alias vrbes emittendi, relictoque oppido, statum belli ad
nauale praelium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles adversum
Lacedæmonios.

Scipio manente in Italia Hannibale, transmissio in Africam exercitu, ne-
cessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem: sicque à domesticis
finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses cum Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonii communissent,
& frequentius vexarentur, classem, quæ Peloponnesum infestaret miserunt: con-
secutoque sunt, ut exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur.

Imperator Caesar Comitianus Augustus, cum Germani more suo è saltibus
& obscuris latebris subinde inpugnarent nostros, tutumque ingressum in profun-
da sylvarum haberent, militibus per centum viginti milia passuum actis, non
mutauit tantum statum belli, sed & subdidit ditioni suæ hostes, quorum refu-
gia nudauerat.

De transducendo exercitu per loca hosti infesta Cap. IIII.

Aemilius Paulus Cos. cum in Lucanos iuxta littus angusto itinere exer-
citum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmen eius scorpionibus ag-
gressi essent, captiuos latera euntium pratexuit, quorum respectu hostes inhi-
buere tela.

Agésilæus Lacedæmonius, cum præda onustus ex Phrigia rediret, insequen-
tibusque hostes, & ad locum opportunitatem lacefferent agmen eius, ordinem
captiuorum ab utroque latere exercitus sui applicuit: quibus dum paritur ab ho-
ste, spacium traseundi habuerunt Lacedæmonii. Idem, tenentibus angustias
Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet: ex-
territis Thebanis digressisque ad tutanda mœnia, repetitum iter quod desti-
nauerat emensus est, nullo obsistente.

Nicostratus dux Aetolorum adversus Epirotas, cum ei aditus in fines eorum
angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens omni illa ad prohi-
bendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem
remanentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non expectaba-
tur aditus intrauit.

Autophranda

Autophrades.

88

Autophrades Perſes, cum in Piſidiâ exercitû duceret, & anguſtias quaſdam Piſidæ occuparent, ſimulata vexatione traiciendi, inſtituit reducere: quod cum Piſidæ credidiſſent, ille nocte validiſſimam manum ad eundem locum occupandum præmiſit, ac poſtero die totum traiecit exercitum.

Philippus Macedonum rex Græciam petens, cum Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Aetolorû veniſſent acturi de pace, retētis eis, ipſe magnis itineribus ad anguſtias pertendit, ſecuriſq; cuſtodibus, & legatorû reditus expectantibus inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Athenienſium, aduerſus Anaxibiû Lacedæmonium in Helſponto circa Abydon, cum trāducendum exercitû haberet per loca quæ ſtationibus hoſtium tenebantur, alterum autem latuſ eius tranſitus abſciſſi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquamdiu moratus, cum incidiſſet frigidiſor ſolito dies, & ob hoc nemini ſuſpectuſ, delegit firmiſſimos quoſq;: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit vt ipſam oram maris legerent, abruptiora tranarent: atq; ita cuſtodes anguſtiarum inopinatus oppreſſit à tergo.

Cn. Pompeius cum flumen tranſire propter oppoſitum exercitum hoſtium non poſſet, aſſiduè producere & reducere in caſtra inſtituit: deinde in eandem perſuaſionem hoſte perducto, ne vllam viam ad progreſſum Romanorum tene ret, repente impetu facto tranſitum rapuit.

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traici exercitum per flumen Hydaſpem, aduerſus aquâ aſſiduè procurrare iuſſit ſuos: & vbi eo more exercitationiſ aſſuetuſ eſt (quia Poruſ aduerſa ripa caueret) per ſuperiorem partem ſubito tranſmiſit exercitum. Idemq; Indi fluminis traiectu prohibituſ ab hoſte, diuerſis locis in flumine equites inſtituit immittere, & tranſitum minari: cūq; expectatione barbaroſ teneret intentos, inſulam paulo remotiorem, primum exiguo, deinde maiore præſidio occupauit, atq; inde in vltiori ripam trāmiſit. Ad quam manum opprimendam, cum vniuerſi ſe hoſtes effudiſſent, ipſe libero vado tranſgreſſuſ, omneſ copias coniunxit.

Xenophon, vltiorem ripam Armeniis tenentibus, duos iuſſit quæri adituſ: & cum à citiori repulſuſ eſſet, tranſiit ad ſuperiorem. Inde quoq; prohibituſ hoſtium, occurſu repetiit vadū inferiuſ, iuſſa ibidem militum parte ſubſiſtere, ex qua cum Armenii ad inferioris vadi tutelā rediiſſent, per ſuperiuſ tranſgrederetur: armenii credenteſ decuſuroſ omneſ, decepti ſunt à remanentibus. Hi cum reſiſtente nullo vadū ſuperaiſſent, tranſeuntiu ſuorum fuere ppugnatores.

P. Claudiuſ Coſ. primo bello Punico, cum à Rhegio Meſſanam traicere militem nequiret, cuſtodiētibus fretum Pœniſ, ſparſit rumorē, quaſi bellū iniuſſu populi incepuſ gerere nō poſſet, claſſemq; Italiā verſuſ ſe agere ſimulauit: digreſſiſ deinde Pœniſ, q̄ pfectioni eiſ habuerāt fidē, circūactaſ naueſ appulit Sicilię.

Lacedæmoniorum duceſ cum Siracufaſ nauigare deſtinaiſſent, & Pœnorū diſpoſitam penituſ claſſem timerent, X punicaſ naueſ, quaſ captiuaſ habebant, veluti victriceſ, primaſ iuſſerunt agi, à latere iūctiſ ac puppe religatiſ aliis, qua ſpecie deceptiſ Pœniſ, tranſierunt.

Philippuſ cum anguſtias maris, quę Cyaneæ appellātur, trāſnauigare ppter Athenienſium

Athenienſium claſſem, quę opportunitatem loci cuſtodiebat, non poſſet, ſcripſit Antipatro Thraciam rebellari præſidiis, quæ ibi reliquerat, interceptiſ, vt ſequeretur omiſſiſ omnibuſ, quæ epiſtolæ vt interciperentur ab hoſte, curauit. Athenienſeſ arcana Macedonū excepiſſe viſi, claſſem abduxerunt: Philippuſ nullo prohibēte anguſtias freti liberauit. Idem quia Cherroneſum, quę iuriſ Athenienſium erat, occupare prohiberetur, tenentibuſ tranſitum non Byzantiorum tantum, ſed Rhodiorum quoq; & Chiorū nauibuſ, conciliauit animoſ eorum reddendo naueſ quaſ ceperat, quaſi ſequeſtreſ futuroſ ordinandæ pacis inter ſe atq; Byzantioſ, qui cauſa belli erant: tractaq; per magnum tempuſ poſtulatione, cum de induſtria ſubinde aliquid in conditionibuſ retexeret, claſſem per id tempuſ præparauit: eaq; in anguſtias freti imparato hoſte ſubito euaiſit.

Chabrias Athenienſiſ, cum adire portum Samiorum obſtante nauali hoſtiū præſidio non poſſet, paucaſ e ſuiſ nauibuſ præter portum miſſaſ, iuſſit trāſire, arbitratuſ qui in ſtatione erant, perſecuturoſ: hiſq; per hoc conſiliuſ euocatiſ, nullo obſtante portum cum reliqua adeptuſ eſt claſſe.

De euadendo ex lociſ difficillimiſ.

Cap. V.

Q. Sertoriuſ in Hiſpania, cum à tergo inſtante hoſte flumen traicere haberet, vallum in ripa eiſ in modū cauæ lunæ duxit, & oneratuſ materiis incendi, atq; ita excluſiſ hoſtibuſ fluuium liberè tranſgreſſuſ eſt.

Similiter Pelopidaſ Thebanuſ, bello Theſſalico tranſitum quaſiuit: nanq; caſtriſ ampliorem locū ſupra ripā complexuſ, vallū ceruoliſ & alio materiæ genere conſtructū incēdit: dūq; ignibuſ ſubmouerētur hoſteſ, ipſe fluuiū ſupauit.

Q. Luſtatiuſ Catuluſ, cum à Cymbris pulſuſ vnā ſpem ſalutiſ haberet, ſi flumen liberaſſet, cuiuſ ripam hoſteſ tenebant: in proximo monte copiaſ oſtēdit, tanquam ibi caſtra poſituruſ: ac præcepit ſuiſ ne ſarcinaſ ſoluerēt, aut onera deponerēt, ne quiſ ab ordinibuſ aut ſignis diſcederet: & quo magiſ perſuaſionem hoſtium confirmaret, pauca tabernacula in conſpectu erigi iuſſit, igneſq; fieri, & quodaſ vallū ſtruere, quodaſ in lignationem, vt conſpicerentur exire: quod Cymbri verè agi exiſtimanteſ, & ipſi caſtriſ delegerunt locum: diſperſique in proximoaſ agroſ ad comparanda ea quæ neceſſaria ſunt mæſuriſ, occaſionem dederunt Catulo non ſolū flumē traiciēdi, ſed etiam caſtra eorū inſeſtādi.

Cræſuſ cum Halim vado tranſire non poſſet, neq; nauium aut pontiſ faciē dicopiaſ haberet, foſſa ſuperiori parte poſt caſtra deducta, alueum fluminis à tergo exercituſ ſui reddidit.

Cn. Pompeiuſ, Brūduluſ, cum excedere Italia & trāſſerre bellum propoſuiſſet, inſtante à tergo Cæſare, conſenſuruſ claſſem, quaſdam obſtruxit viaſ, aliaſ parietibuſ interſepſit, aliaſ intercidit foſſiſ, eaſq; ſudibuſ erectiſ præcluſaſ operuit cratibuſ, humo aggeſta, quodaſ adituſ qui ad portum ferebant trabibuſ tranſmiſſiſ, & in denſum ordinem ſtructiſ, ingenti mole tutatuſ. Quibuſ perpetratuſ, ad ſpeciem retinendæ vrbiſ raroſ pro mœnibuſ ſagittarioſ reliquit, cæteraſ copiaſ ſine tumultu ad naueſ reduxit: nauigantem cum mox ſagittarii quoe per itinera nota digreſſi paruiſ nauigiis conſecuti ſunt.

Cn. Duilliuſ coſ. in portu Syracuſano, quē temerè intrauerat, obiecta ad ingreſſum

89 gressum catena clausus, vniuersos in puppim retulit milites, atq; ita resupina nauigia magna remigatium vi concitauit, leuata prorę super catenam pcesse-
cursu in proras
ceſerunt. runt, qua parte superata, transgressi rursum milites proras preſſerunt, in quas verſum pondus decurſum super catenam dedit nauibus.

Numychie. Lyſander Lacedæmonius cū in portu Athenienſium cum tota claſſe obſideretur, obrutus hoſtium nauibus, ab ea parte qua faucibus anguſtiſſimis in-
 fluit mare, milites ſuos clām in littus egredi iuſſit, & ſubiectis rotis ad proxi-
 mum naues portum Monæcium traiecit.

Herculeius legatus Sertorii, cū in Hiſpania inter duos montes abruptos longum & anguſtum iter ingreſſus, paucas duceret cohortes, comperiſſetq; in-
 gentem manum hoſtium aduenire, foſſā tranſuerſam inter mōtes præſſit, val-
 lumq; materia extructum incendit, atq; ita intercluſo hoſte euasit.

C. Caſar bello ciuili cū aduerſus Afranium copias educeret, & recipi-
 endi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut conſtiterat, prima & ſecūda
 acie furtim à tergo ad opus applicata, xv pedum foſſam fecit, intra quam ſub
 occaſum ſolis armati ſe milites eius receperunt.

Pericles Athenienſis, à Peloponenſibus in eum locū cōpuſſus, qui vndiq; abruptis cinctus, duos tantum exitus habebat, ab altera parte foſſam ingentis
 latitudinis duxit, velut hoſtis excludendi cauſa: ab altera militem agere cœpit
 tanquā per eum erupturus. Ii qui obſidebāt, cū per foſſam, quam ipſe fecerat,
 exercitum Periclis non crederent euasurum, vniuerſi à limite obſtiterunt. Peri-
 cles pōtib; quos praparauerat foſſæ iniectis, ſuos quā non reſiſtebatur, emiſit.

ſimilibus conſudit. Lyſimachus ex his vnus, in quos opes Alexandri tranſierunt, cū aditum
 collem caſtris deſtinaret, imprudentia autem ſuorum in inferiorem deductus,
 vereretur ex ſuperiore hoſtium incurſum, triplices foſſas intra vallum obiecit:
 deinde ſublimibus foſſis circa omnia tentoria ductis, tota caſtra ꝑ confodit: &
 intercepto hoſtium aditu, ſimul humo quoq; & frondibus quas foſſis ſuperiece-
 rat, facto impetu in ſuperiora euasit.

Cn. Fonteius Craſſus in Hiſpania cum tribus milibus hominum prædatū
 proſectus, ad Haſdrubalem, & ad primos tantum ordines relato conſilio, inci-
 piente nocte, quo tēpore minimē expectabatur, per ſtationes hoſtium prupit.

L. Furius exercitu perducto in locum iniquum, cū conſtituiſſet occultare
 ſollicitudinem ſuam, ne reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanq̃ circui-
 tu maiore hoſtem aggreſſurus, conuerſoq; agmine ignarum rei quæ agebatur,
 exercitum incolumem reduxit.

frustratus. P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Coſſo coſ. iniquis locis deprehen-
 ſo ab hoſtibus, ſuaſit vt ad occupandum collem, qui erat in propinquo, modicā
 manum mitteret, ſeq; ducem iis qui mittebantur, obtulit: auocatus in diuerſū
 hoſtis dimiſit conſulem, Decium autem cinxit, obſeditq;. Ille per anguſtias, no-
 ctu eruptione facta, cū eluctatus eſſet, Decius incolumis cum militibus, con-
 ſuli acceſſit.

Idem fecit ſub Attilio Calatino coſ. is cuius variē tradunt nomen. Alij, La-
 berium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calphurniū, flammā vocitatum ſcri-
 pſerunt

pſerunt. Hic cū dimiſſum exercitum in eam vallem videret, cuius latera om-
 nia ſuperiora hoſtis infederat, depoposcit & accepit trecentos milites, quos ad-
 hortatus vt virtute ſua exercitum ſeruarent, in mediam vallē decurrit, & ad op-
 primendos eos vndique deſcendit hoſtis, longq; & aſpero prælio retentus, oc-
 caſionem conſuli ad extrahendum exercitum dedit.

L. Minutius coſ. in Lyguria dimiſſo in anguſtias exercitu, cū iā omnibus ob-
 uerſaretur Caudinę cladis exēplum, Numidas auxiliares, tam propter ipſorum
 quā propter equorum deformitatem deſpiciendos, iuſſit adequitare faucibus
 quæ tenebantur. Primò intenti hoſtes ne laceſcerentur, ſtationem obiecerūt: de
 induſtria Numidæ ad augendum ſui cōtemptum, labi equis, & per ludibrium
 ſpectaculo eſſe affectauerūt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, Barbari in ſpe-
 ctaculum vſque reſoluti ſunt. Quod vbi animaduertunt Numidæ, paulatim
 ſuccedentes, additis calcaribus per intermiſſas hoſtium ſtationes eruperūt: qui
 deinde cū proximis irruerēt agros, neceſſe Lyguribus fuit auocari ad defen-
 denda ſua, incluſoſque Romanos emittere.

L. Sylla bello ſociali apud Eſerniā inter anguſtias deprehenſus, ad exercitū
 hoſtiū, cui Duillius præerat, colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat
 ſine effectu: hoſtem tamen propter inducias negligentia reſolutum animaduertens,
 nocte proſectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentiū di-
 uideret, & quarta vigilia commiſſa, cum ſequeretur, iucolumes ſuos cum omni-
 bus impedimentis tormentiſque in tuta perduxit.

Idem aduerſus Archelaū præfectū Mithridatis in Capadocia, iniquitate lo-
 corum & multitudine hoſtium præſſus, fecit pacis mentionem: interpoſitoq; tē-
 pore etiam induciarum, & per hæc auocata intentione, aduerſarium euasit.

Haſdrubal frater Annibalis, cū ſaltum euadere non poſſet, faucibus eius
 obſeſſis, egit cum C. Nerone, recepitq; dimiſſum ſe Hiſpania exceſſurum: cauil-
 latus deinde cōditionibus, dies aliquot extraxit, quibus omnibus, nō emiſit per
 anguſtos tramites, & ob id neglectos dimittere per partes exercitum: ipſe dein-
 de cum reliquis expeditis facile effugit.

Spartacus foſſam, qua erat à M. Craſſo circumdatus, caſis captiuorum peco-
 rumque corporibus noctu repleuit, & ſupergreſſus eſt. Idem cū in ꝑ Leſbio obſeſ-
 ſus, ea parte qua mons aſperriſſimus erat, ideoque cuſtoditus, ex vimine ſylue-
 ſtri catenas conſeruit, quibus demiſſus non ſolū euasit, verū etiā ex alio latere
 ꝑ gladio ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & ſeptuaginta
 ceſſerint. Idem cū à L. Varino Procoſ. præcluſus eſſet, palis per modica inter-
 ualla fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veſte atq; armis, alligauit, vt
 procul intuentibus ſtationis ſpecies eſſet, ignibus per tota caſtra factis, imagine
 vana deluſo hoſte, copias ſilentio noctis eduxit.

Brasidas dux Lacedæmoniorū, circa Amphipolim ab Athenienſium multi-
 tudine numero impar deprehenſus, claudendum ſe præſtitit, vt per longum co-
 ronæ ambitū extenuaret hoſtilem frequentiā, quæq; rariffimi obſtabant, erupit.

Iphicrates in Thracia cū depreſſo loco caſtra poſuiſſet, explorafſet autem
 ab hoſte proximū teneri collē, ex quo vnus ad opprimendū ipſos deſcenſus erat,
 nocte

90 nocte paucis intra castra relictis, imperavit ut multos ignes faceret, eductoque exercitu & disposito circa latera praedicta via, passus est transire Barbaros: locorumque iniquitate, in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Darius Dareus, ut falleret Scythas discessu, canes atque asinos in castris reliquit, quos cum latrantes rudentesque hostis audiret, remanere Dareum credidit.

Eundem errorem obiecturi nostris Lygures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti frequentiori mugitu speciem remanentium prebebant hostium.

Hanno ab hostibus clausus, locum irruptioni maxime aptum, aggestis leuibis materiis incendit, tamen hoste ad ceteros exitus custodiendos auocato, milites per ipsam flammam eduxit: admonito ora scutis, crura veste contingere.

Annibal, ut iniquitatem locorum, & inopiam instante Fabio maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat, sarmentorum subiecto igne, dimisit, cumque ipso motu adolecente flamma turbaretur pecus, magna discursatione montes, in quos actum erat collustravit: Romani qui ad speculandum concurrerant, primo prodigium opinati sunt, deinde cum cuncta Fabio renunciaffent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, Barbari obsistente nullo profecti sunt.

De insidiis in itinere factis.

Cap. VI.

ultima Fuluius Nobilior, cum ex Samnio in Lucanos exercitum educeret, & cognouisset a perfugis, hostes nouissimum agmen eius aggressuros, fortissimam legionem primo ire, ultimo sequi iussit impedimenta, ita factum pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas coeperunt. Fuluius legionis de qua supradictum est, quinque cohortes in dextram partem via direxit, quinque ad sinistram, atque ita praedationi intentos hostes, explicato per vtraque latera milite, clausit, ceciditque. Idem hostibus tergum eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno ut transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocavit, ut hostes paucitate contempta audacius sequerentur: quod ubi factum est, legioque ob hoc disposita erat, ex insidiis hostem aggressa vastauit.

sufferre Iphicrates in Thraciam cum propter conditionem locorum, longum agmen deduceret, & nunciatum ei esset hostes summum id aggressuros, cohortes in vtraque latera secedere, & consistere iussit, ceteros fugere & iter maturare. Transiente autem toto agmine, lectissimos quosque retinuit, & ita passim circa praedam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse requietis & ordinatis suis aggressus fudit, exiitque praeda.

Latina Boii in sylua Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderunt arbores, ita ut ex parte exigua sustentare starent, donec impellerentur, delituerunt deinde ad extremas ipsi, ubi, ingressa syluam hoste, proximas vltiores impulerunt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

Quemad

Quemadmodum ea quibus deficiamus, videatur non deesse, aut usus eorum expleatur. Cap. VII

L. Caelius Metellus, quia usus nauium, quibus elephantes transportaret deficiebatur, vinxit dolia, constravitque tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Annibal cum ad praetii fluminis transitum elephantes non posset pellere, neque nauium aut materiarum, quibus rates continerentur, copiam haberet, iussit ferocissimum elephantum sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset, transfuso statim flumine procurrare: elephantus exasperatus ad persequendum doloris sui autorem, tranauit amnem, & reliquis idem audendi dedit exemplum.

Carthaginensium duces instructuri classe, quia sparto deficiebatur, crinibus totum sarum mulierum ad funes efficiendos usi sunt. Idem Massilienses & Rodii fecerunt.

M. Antonius a Mutina profugus, cortices pro scutis militibus suis dedit.

Spartaco copiasque eius, scuta ex vimine fuerunt, quae coriis tegebantur.

Non alienus (ut arbitror) hic locus est referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deserta Africae itinera, grauissima siti cum exercitu affectus, oblatam sibi a milite in galea aquam spectantibus vniuersis effudit, utilior exemplo temperantiae, quam si communicare potuisset.

De distringendis hostibus.

Cap. VIII.

Coriolanus cum ignominiam damnationis suae bello vlsceretur, populationem patriciorum agrorum inhibuit, deuictis vastatisque plebeiorum: ut discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Annibal Fabium, cui neque virtute neque artibus bellandi par erat, ut infamia distringeret, agris eius abstinuit, ceteros populatus. Contra ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit publicatis possessionibus suis.

Fab. Maximus quinto Cons. cum Gallorum, Vmborum, Etruscorum, Samnitiumque aduersus P. R. exercitus coisissent, contra quos & ipse trans Apenninum montem castra communiebat, scripsit Fuluius & Posthumio, qui in praesidio urbi erant, copias ad Sitium mouerent: quibus affecutis ad sua defendenda Etrusci, Vmbrique descenderunt: relictos Samnites Gallosque Fabius & collega Decius aggressi vicerunt.

M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu conscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerant, occultis itineribus manu misit, quae desolatos agros eorum vicosque, per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam vastitatem recesserunt, Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine praelio auertere, sparsumque cadere.

T. Didius paucitati suorum diffidens, cum in aduentum earum legionum, quas expectabat, trahere bellum & occurrere eis hostem coperisset, concione aduocata aptari iussit milites ad pugnam, ac de industria negligenter custodiri captiuos: ex quibus pauci qui profugere, nunciauerunt suis pugnam imminere. At illi, ne suspitione praelii deducerent vires, omiserunt occurrere eis quibus insidiabantur: legiones tutissime, nullo excipiente, ad Didium peruenierunt.

Bello Punico quaedam ciuitates, quae a Romanis deficere ad Penos destinauerant,

rant, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerunt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec ante reddiderunt quam ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorum cum misissent ad Antiochum regem, qui secum Annibalem victis iam Carthaginensibus habebat, consiliumque eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Annibale colloquiis effecerunt ut is regi fieret suspectus cui gratissimus alioqui erat & utilis propter calliditatem & peritiam bellandi.

Metellus aduersus Iugurtham bellum gerens, missos ad se legatos eius corripuit, ut sibi proderent regem. Cum etiam alii venissent, idem fecit. Eodem consilio usus est & aduersus tertios. Sed de captiuitate Iugurthae res parum processit: viuum enim tradi sibi volebat, plurimum tamen consecutus est: nam cum intercepta fuissent epistolae eius ad regios amicos scriptae, in omnes eos rex animaduertit, spoliatusque consiliis, amicos postea parare non potuit.

C. Caesar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreumque castra noctu moturos, ut citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis vasa conclamare milites, & praeter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare, quos retentos volebat, & arbitrari castra Caesarem mouere.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cum com meatibus, Annibali Veticium Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cum Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum castella pluribus locis comuniit, custodiisque precepit, ut ea aduenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occulte rediret. Aphris necesse fuit capta castella praesidio ibi tenere, quos Dionysius relictos ad quam voluerat paucitatem, penes iam par numero aggressus vicit, cum suos contraxisset & aduersarios sparsisset.

Agelilaus Lacedaemonius, cum inferret bellum Tysapherni, Cariam se petere simulauit: quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu praeualentem pugnaturus. Per hanc consilii ostensionem, aduocato in Cariam Tysapherne, ipse Lydiam, ubi caput hostium regni erat, irrupit: oppressisque qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

De seditione militum compescenda.

Cap. IX.

Lin. lib. 7
ab urb. con
CL. Mar-
tium Ruti-
habet.

Manlius Coss. cum comperisset coniurasse milites in hybernis Campaniae ut iugulatis hospitibus, ipsi res eorum inuaderent, rumorē sparsit eodem loco hybernatos: atque ita coniuratorum consilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

Prope

Lucius Sylla cum legiones ciuium Romanorum, perniciofa seditione furerent, consilio restituit sanitatem efferatis: Propere enim annunciari iussit, hostes adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, vniuersis aduersus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani senatu, ne tumultum moueret, si solos euocasset nocentes, mixtos eis qui extra delictum erant, venire iussit: ita

&

& noxii minore cum metu, quia non segregati, ideoque non ex causa culpae videbantur accersiti, comparuerunt, & illi quibus integra erat consciencia, custodiendis quoque nocentibus attendeant, ne illorum fuga inquinarentur.

accesserunt

Caesar cum quaedam legiones eius seditionem mouissent, adeo ut in perniciem quoque ducis viderentur consurrecturae, dissimulato metu, processit ad milites, postulantibusque missionem, ultro minaci vultu dedit: exauctoratos poenitentia coegit satisfacere Imperatori, obsequentioresque in reliquum operas adere.

Quemadmodum intempestiua postulatio pugnae inhibeat. Cap. X.

Sertorius, quod experimento didicerat, imparem se vniuerso Romanorum exercitui, ut barbaros quoque inconsulte pugnam exposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, altero praeualido, altero admodum exili, duos admouit iuuenes similiter affectos, robustum & gracilem: ac robustiori imperauit equo exili vniuersam caudam abrumpere, gracili autem valentior per singulos vellere: cumque gracilis fecisset quod imperatum erat, validissimus cum in infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, iam (inquit Sertorius) Romanorum cohortium (per hoc vobis exemplum ostendi) milites insuperabiles sunt vniuersas aggredientibus: easdem lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit.

singula

Idem cum videret suos pugnae signum inconsulte flagitantes, crederetque rupturos imperium nisi congredierentur, permisit turmae equitum ad laceffendos hostes ire, laboratque submisit alias, & sic recepit omnes: tutisque vtrisque & sine noxa ostendit quod exitus flagitatae pugnae mansisset: obsequetissimis inde eis usus est.

Agelilaus Lacedaemonius cum aduersus Thebanos castra super ripam posuisset, multoque maiorem hostium manum esse intelligeret, & ideo suos arcere a cupiditate decernendi vellet, dixit responso deum se ex collibus pugnare iussim: & ita exiguo praesidio ad ripam posito accessit in colles. Quod Thebani pro metu interpretati transferunt flumen, & cum facile depulissent praesidium, ceteros insecuti auidius, iniquitate locorum a paucioribus victi sunt.

Scorylo dux Dacorum cum sciret dissociatum armis ciuilibus populum Romanum, neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello posset concordia in ciues coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit, hisque acerrime inter ipsos pugnantibus, lupum ostendit, quem protinus canes, omnia inter se ira, aggressi sunt, quo exemplo, prohibuit barbaros ab imperio Romanis profuturo.

Scorio

Quemadmodum sit incitandus exercitus ad praelium. Cap. XI.

M. Fabius & Cn. Manlius Coss. aduersus Hetruscos propter seditiones deterrante praelium exercitu, ultro simularunt cunctationem, donec milites probis hostium coacti, pugnam deposcerent, iurarentque se ex ea victores redituros.

Fulvius nobilior cum aduersus Samnitium numerosum exercitum, & successibus tumidum, paruis copiis necesse haberet decertare, simulauit vnam legionem hostium a se corruptam ad prodicionem: imperauitque (ad eius rei fidem) tribunis, & primis ordinibus & centurionibus, quantum quisque numeratae pecuniae, aut auri argenti-que haberet, conferret, ut representari merces proditoribus posset: se autem his qui contulissent pollicitus est, consummata victoria, ampla insuper praemia daturum. Quae sua persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciam: unde

R ii etiam

etiam præclara victoria, commisso statim bello peracta est.

decimam
cogeret, et
ceteros pu
deret

C. Cæsar aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera nisi decimæ legionis usurum: quo consecutus est, ut decimani, tanquam præcipue fortitudinis testimonio cogerentur, & ceteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Q. Fabius, qui egregie sciebat, & Romanos eius esse libertatis, quæ contumelia exasperaretur, & à Pœnis nihil iustum aut moderatum expectabat, misit legatos Carthaginem, de conditionibus pacis: quas cum illi iniquitatis & insolentiae plenas retulissent, exercitus Romanorum ad pugnandum concitatus est.

Agésilæus Lacedæmoniorum dux, cum propè ab Orchomeno socia ciuitate castra haberet, comperissetque plerosque ex militibus præciosissima rerum depone intra munimenta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum suum pertinens reciperetur, quo ardentius dimicaret miles, qui sciret sibi per omnibus suis pugnandum.

Epaminundas dux Thebanorum aduersus Lacedæmonios dimicaturus, ut non solum viribus milites sui, verum etiam affectibus adiuuaretur, pronunciauit in concione, destinatum Lacedæmoniis si victoria potiretur, omnes virilis sexus interficere, vxoribus autem eorum & liberis in seruitutem adductis Thebas diruere, qua denunciatione concitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnaverunt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum pugnaturus eodem die, qua classe vicerant socii, quamuis ignarus actæ rei, vulgavit nunciatam sibi victoriam partium, quo constantiores ad pugnam milites haberet.

Aulus Posthumius prælio quo cum Latinis conflixit, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexit, Pollucem & Castorem adesse dicens, ac sic prælium restituit.

Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris statuit, & circa ea duci equos noctu clam imperauit: quorum vestigia manere (tanquam Castor & Pollux perequitas) ostendens, adfuturos eosdem ipsis præliantibus persuasit.

locum

Pericles dux Atheniensium initurus prælium, cum animaduertisset lucum, ex quo utraq; acies conspici poterat, densissimæ opacitatis, vastum alioqui & Diogeni patri sacrum, ingentis illic stature hominem, altissimis cothurnis, & veste purpurea, coma venerabilem in curru candidorum equorum sublimem constituit, qui dato signo pugnam prouheretur: & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretque deos Atheniensibus adesse: quo penè primo coniectu teli hostes terga dederunt.

ante coniectum

L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremo etiam in conspectu exercitus, priusquam in aciem descenderet, signum modicæ amplitudinis, quod Delphis sustulerat orabat, petebatque ut promissam victoriam maturaret.

magnam
Scythia

C. Marius sagam quandam ex Syria habuit, à qua se dimicationum euentus prædiscere simulabat.

Q. Sertorius cum barbaro, & rationis indocili milite vteretur, ceruam candidam insignis formæ per Lusitaniam ducebat, & ab ea, quæ ageda aut vitada essent, prænosce

prænosce se asseuerabat, ut barbari ad omnia tanquam diuinitus imperata obedirent.

Hoc genere Strategematicon non ea tantum parte utendum est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his utemur, sed multo magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, ut ab his monstrata credantur.

Alexander Macedo sacrificaturus, inscripsit medicamento aruspici manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant victoriam Alexandro dari, quas cum iecur calidum rapuisset, & à rege militi esset ostensum, auxit animum, tanquam deo spondente victoriam.

Idem fecit Innides taruspex, prælium Eumene cum Gallis commissuro.

Indas

Epaminundas, Thebanus aduersus Lacedæmonios fiduciam suorum religionem adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte subtrahit, persuasitque militibus, deos iter suum sequi, ut præliantibus ipsis adessent.

Agésilæus Lacedæmonius, cum quosdam Persarum cepisset, quorum habitus multum terroris præfert, quoties veste tegitur, nudatos militibus suis (ut alba corpora & umbratica contemnerent) ostendit.

Gelo Syracusarum tyrannus bello aduersus Pœnos suscepto, cum multos cepisset, infirmissimum quemque præcipue ex auxiliariis qui nigerrimi erant, nudatum in conspectu suorum produxit, ut persuaderet contemnendos.

auxiliariis

Cyrus rex Persarum, ut concitaret animos popularium, tota die in excidenda quadam sylua eos fatigauit, deinde postridie præstitit eis liberalissimas epulas, & interrogauit, utro magis gauderent: cumque ei præsentia probasset, Atqui per hæc (inquit) ad illa perueniendum est. Nam liberi beatique esse, nisi Medos viceritis, non potestis: atque ita eos ad cupiditatem prælii concitauit.

L. Sylla quia aduersus Archelaum præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad prælium militibus utebatur, opere eos fatigando, compulit ad poscendum ultro pugnam signum.

Fabius Maximus veritus, ne qua fiducia nauium, ad quas refugium erat, minus constanter pugnaret exercitus, incendi eas priusquam iniret prælium iussit.

De dissoluendo metu quo milites ex aduersis omnibus

conciderunt.

Cap. XII.

Scipio ex Italia in Aphricam transportando exercitum, cum egrediens nauem prolapsus esset, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, constantia & magnitudine animi, in hortationem conuertit. Et ludidite (inquit) milites, Aphricam oppressi.

C. Cæsar cum forte conscendens nauem lapsus esset, Teneo te terra mater (inquit) qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas à quibus proficiscebatur terras videretur. T. Sempronius Gracchus Cos. acie aduersus Picetes directam cum subitus terræ motus utraq; partes confudisset, exhortatione confirmauit suos, & impulit, ut consternatum superstitione hostem inuaderent, adhortatusque deuicit.

Sertorius, cum equitum scuta extrinsecus, equorumque pectora cruenta subito prodigio apparuissent, victoriam portendi interpretatus est, quoniam illæ partes solerent hostili cruore respergi.

Epaminundas Thebanus contristatis militibus, quæ ex hasta eius ornamentum

R iii insula

93 insulæ more dependens, ventus ablatum in sepulchrum Lacedæmonii cuiusdam depulerat, Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmonis significatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cum fax de cælo nocte delapsa eos qui aduerterunt terruisset, Lumen (inquit) hoc numina ostendunt.

Idem instante aduersus Lacedæmonios pugna, cum sedile in quo resederat, succubuisse, & id vulgò pro tristi significatione confusi milites interpretarentur, Immo (inquit) vetamur sedere.

Lu. Sulpitius Gallus defectum lunæ imminuentem, ne pro ostento exciperet milites, prædixit futurum, additis rationibus causisq; defectionis.

Agathocles Syracusanus aduersus Pænos simili eiusdem sideris diminutione, qua sub diem pugna, vt prodigio milites sui consternati erant, ratione qua id accideret exposita, docuit quicquid illud foret ad rerum naturam, non ad ipsorum propositum pertinere.

Pericles, cum in castra eius fulmen decidisset, terruissetq; milites, aduocata concione, lapidibus in conspectu omnium collisit ignem excussit, sedauitq;urbationem, cum docuisset similiter nubium attritu excuti fulmen.

Timotheus Atheniensis, classe dimicaturus aduersus Corcyreos, gubernatori suo qui proficiscenti iam classi signum receptui ceperat dare, quia ex remigibus, quandam sternutantem audierat, Miraris (inquit) ex tot milibus vnum perfrixisse.

Chalabrias Atheniæsis classe dimicaturus, excusso ante nauē ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus, Nunc (inquit) potissimum iucunda pugna est, cum deorū maximus Iupiter adesse numē suū classi nostræ ostendit.

FINIS PRIMI LIBRI.

SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSULARIS STRA-

tegematum libri secundi præfatio.

Ispositis primo libro exemplis instructuris (vt mea fert opinio) du-
cem in his quæ ante commissum prælium agenda sunt, deinceps red-
demus pertinētia ad ea quæ in ipso prælio agi solēt, & deinde ea quæ
post prælium: & eorum quæ ad prælium pertinent species sunt.

DE TEMPORE AD PUGNAM

eligendo.

Cap. I.

Vbius Scipio in Hispania, cum comperisset Hasdrubalem Pæ-
norum ducem ieiuno exercitu mane processisse in aciem, con-
tinuit in horam septimam suos: quibus præceperat, vt quiesce-
rent, & cibum caperent: cumq; hostes, inedia, siti, mora sub ar-
mis fatigati, repetere castra cepissent, subito copias eduxit, &
commissio prælio vicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus
die instructam aciem vallo eius admoisset, feruidissimo tunc tempore anni, in-
tra castra suos continuit, in horam diei sextam, atq; ita fatigatos æstu, facile in-
tegritis & recentibus vicit suorum viribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cum se-
pe instruxisset aciem, hoste, qui imparem se duobus credebatur, pugnam detrectā-
te: quodam deinde tempore, quum Sertorianos milites animaduertisset, ma-
gno impetu instinctos deposcentes pugnam, humerosq; exercentes, & lanceas
vibrantes, existimauit ardori cedendum in tempore, recepitq; exercitū, & Pom-
peio idem faciendi autor fuit.

Posthumius Cos. in Sicilia, cum castra eius à Punicis trium milium passu-
um spacio distarent, & dictatores Carthagenensium quotidie ante ipsa muni-
menta Romanorum dirigerent aciem, exigua manu leuibus assidue præliis pro
vallo resistebat: quam consuetudinem contemnente iam Pæno, reliquis omni-
bus per quietem intra vallum præparatis, ex more pristino, cum paucis sustinu-
it incursum aduersariorum, ac solito diutius detinuit, quibus fatigatis post se-
xtam horam, etiam se recipientibus, & cum inedia quoq; laborarent, per recen-
tes suos hostem, quem prædicta profligauerant, incommoda fugauit.

Iphicrates Atheniensis quia explorauerat, eodē assidue tempore hostes ci-
bum capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem, aggressusq; hostem
ita detinuit, vt ei nec configendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato de-
inde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non
statione magis quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum fe-
stinauerunt: Iphicrates rursus eduxit, & incompoti hostis aggressus est castra.

Idem

Idem cum aduersus Lacedamonios pluribus diebus castra cominus haberet, & vtraque pars certis temporibus assidue pabulum lignatumque procederet, quodam die militum habitu, seruos laxatosque dimisit ad munera, milites retinuit, & cum hostes dispersi essent ad similia munera, expugnauit castra eorum, inermesque cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes, facile aut cecidit, aut cepit.

Verginius Cof. in Volscis cum procurrare hostes effusos ex longinquo vidisset, quiescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc anhelantes, integris viribus exercitus sui aggressus auertit.

Fab. Max. non ignarus Gallos & Samnites primo impetu prauale, suorum autem infatigabiles spiritus, inter moras decertandi etiam incalescere, imperauit militibus, ut contenti essent primo congressu sustinere, ut hostem mora fatigaret: quod ubi successit, admoto etiam subsidio suis, in prima acie vniuersis viribus oppressum fudit hostem.

Philippus ad Cheroniam, memor sibi esse militem longo usu duratum, Atheniensibus acrem quidem, sed inexercitatum & impetu tantum violentum, ex industria praelium traxit: moxque languentibus iam Atheniensibus, concitatus intulit signa, & ipsos cecidit.

Lacedemonii certiores ab exploratoribus facti, Messenios in eam exaruisse rabiem, ut in praelium cum coniugibus ac liberis descenderet, pugnam distulerunt.

C. Caesar bello civili cum exercitum Afranii & Petreii circumuallatum, siti angere, isque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, continuit suos, arbitratus alienum dimicationi tempus, quod aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Cn. Pompeius fugientem Mithridatem, cupiens ad praelium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, ut abeunti se opponeret: atque ita praeprae-tus, subitam hostibus necessitatemque decertandi iniecit. Præterea sic constituit aciem, ut Ponticorum quidem oculos aduersa luna perfringeret, suis autem illustrem & conspicuum præberet hostem.

Iugurtham autem constat memorem virtutis Romanorum, semper inclinato die committere praelia solitum, ut si fugarentur sui, oportunam noctem haberent ad delitescendum.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tigranem, in Armenia maiore apud Tigranocertam, cum ipse non amplius xv milia armatorum haberet, hostis autem innumerabilem multitudinem, eoque ipso inhabilem, usus hoc eius incommodo, nondum ordinatam hostium aciem inuasit, atque ita protinus dissipauit, ut ipso quoque reges abiectis insignibus fugerent.

Cl. Tyberius Nero aduersus Pannonios, cum barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos, passusque est suos nebula & hymbris qui forte illo die crebri erant, verberari, ac demum ut fessum stando & pluuia non solum animo, sed & lassitudine deficere animaduertit, signo dato adortus superauit.

C. Caesar in Graia, quia compererat Ariouisto Germanorum regi institutum, & quasi legem militibus non pugnandi decrecente luna, tum potissimum acie commissa

commissa impeditos religione hostes vicit.

D. Aug. Vespasianus, Iudæos Saturni die, quo eis nefas est quicquam seriae rei agere, adortus superauit.

Lyfander Lacedamonius aduersus Athenienses apud Ægeopotamon instituit certo tempore infestari naues Atheniensem, deinde reuocare classem, quare in consuetudinem perducta, cum Athenienses post digressum eius ad contrahendas copias dispergerentur, extendit ex consuetudine classem, & recepit. Tum hostium maxima parte ex more dilapsa, reliquos adortus occidit, & vniuersas naues cepit.

De loco ad pugnam eligendo.

Cap. II.

Marcus Curius, quia phalangi regis Pyrrhi explicita resisti non posse animaduertebat, dedit operam, ut in angustiis confligeret, ubi conferta sibi ipsa esset impedimento.

Cn. Pompeius in Capadocia elegit locum castris aditum, unde adiuuante procliuius impetum militum, facile ipso decursu Mithridatem superauit.

C. Caesar aduersus Pharnacem Mithridatis filium dimicaturus, in colle instruxit aciem, quæ res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex adito in subeuntes barbaros emissa, protinus eos auerterunt.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tygranem, in Armenia maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planum verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in subiectos hostes decurrit, & equitatum eorum à latere inuasit, aduersumque, & eorundem partem peditum perturbatam insequutus, clarissimam victoriam retulit.

Ventidius aduersus Parthos non antequam militem eduxit, quam illi quingentis non amplius passibus abessent, atque ita procursione subita adeo se admouit, ut sagittas quibus ex longinquo usus est, cominus applicitus eluderet: quo consilio, quia quandam fiducia etiam speciem ostentauerat, celeriter barbaros debellauit.

Hannibal apud Numistronem, contra Marcellum pugnaturus, cauas & præruptas vias obiecit à latere, ipsaque loci natura pro munimentis usus, clarissimum ducem vicit.

Idem apud Cannas cum comperisset Volturnum amnem, ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane perflare, quæ arenarum & pulueris vertices agerent, sic direxit aciem, ut tota vis à tergo suis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mirè hosti aduersantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam.

Marius aduersus Cymbros ac Theutonios constituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante castra collocauit, ut per aliquantum spatii, quo aduersarii dirimebantur, exercitus hostium potius labore itineris profligaretur: fatigationi eorum deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinata suorum acie, ut aduerso sole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedamonius aduersus Hippam Atheniensem, qui equitatu praualebat, planiciem in qua dimicaturus erat, arboribus prostratis impediuit, & inuiam equiti fecit.

Iberi

Iberi in Aphrica ingenti hostium multitudine excepti, timētesq; ne circū-
irentur, applicuerunt se flumini, quod altis in ea regione ripis profluebat: qui
ita à tergo amne defensi, & subinde cū virtute prāstaret, incurfando in prox-
imos, omnem hostium exercitum strauerunt.

Xantippus Lacedamonius sola loci cōmutatione, fortunā Punici belli con-
uertit: nam cū desperātibus iā Carthaginēsis mercede sollicitatus, animadu-
ertisset Afros quidē qui equitatu & elephantis prāstabāt, colles sectari: à Romanis
autem, quorū robur in peditibus erat, campestria teneri, Pēnos in plana dedu-
xit: ubi p elephantos, dissipatis ordinibus Romanorū, sparsos milites per Numi-
das persecutus, eorum exercitum fudit: in illam diem terra mariq; victorem.

Epaminundas dux Thebanorū, aduersus Lacedemonios directurus aciem,
p frōte eius decurrere eqtibus iussis, cū ingentē puluere oculis hostiū obieciisset,
expectationēq; equestris certaminis prēdīdisset, circūducto pedite ab ea parte ex
qua decursus in aduersā hostiū acie ferebat, inopinantiū terga adortus cecidit.

Lacedamonii ccc. contra innumerabilem multitudinē Persarum, Thermo-
pylas occupauerunt, quarum angustia non amplius, quā parem numerū co-
minus pugnaturum, poterant admittere: eaq; ratione quantum ad congressus
facultatem, aequati numero barbarorum, virtute autem prāstātes, magnā eorū
partem occiderunt: nec superati forent, nisi per proditorem Ephyaltem Tra-
chiniam circumductus hostis, à tergo eos oppressisset.

Themistocles dux Atheniensium cū videret vtilissimū Gracie, aduersus
multitudinem Xerxis nauium in angustiis Salaminis decernere, idq; persuade-
re ciuibus non posset, solertia effecit vt barbaris, ad vtilitates suas Graci com-
pellerētur. simulata nanq; prodicione, misit ad Xerxem, qui indicaret populares
suos de fuga cogitare, difficilioremq; rem ei futurā, si singulas ciuitates obsidi-
one aggrediretur. Qua ratione effecit vt exercitus Barbarorum primū in qui-
etaretur, dum tota nocte in statione custodiā est: deinde, vt sui mane integris
viribus, cum dictis barbaris vigilia marcentibus confligerent, loco vt voluerat
arcto, in quo Xerxes multitudine, qua prāstabat, vti non posset.

De acie ordinanda.

Cap. III.

Cneus Scipio in Hispania aduersus Hannonē ad oppidum Indibilem, cū
animaduertisset Punicā acie ita directam, vt in dextro cornu Hispani cō-
stituerentur, robustus quidē miles, sed qui alienum negotium ageret: in sinistro
autem Afri minus viribus firmi, sed animi cōstantioris, reducto sinistro latere,
suorū dextro cornu, quod validissimis militibus extruxerat, obliqua acie cum
hoste conflixit. Deinde, fusis fugatisq; Afri, Hispanos, qui in recessu spectantiū
more steterant, facile in deditionem compulit.

Philippus Macedonū rex aduersus Illyricos gerens bellum, vt animadu-
ertit frontem hostium stipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora,
fortissimis suorum in dextro cornu collocatis, sinistrum latus hostium inuasit,
turbataque acie tota, victoriam profligauit.

Pammenes

Pammenes Thebanus, cōspecta Persarū acie, quā robustissimas copias in dextro
cornu collocatas habebat, simili ratione & ipse suos ordinauit, omnēq; eqtatū,
&

& fortissimum quenq; peditum in dextro cornu, infirmissimos autem contra
fortissimos hostium posuit, prācepitq; vt ad primum impetum eorum sibi fuga
confulerent, & in syluestria confragosaq; loca se reciperent: ita frustrato robo-
re exercitus, ipse optima parte virium suarum, dextro cornu, totam circūiuit
aciem hostium & euertit.

P. Cor. Scipio, cui postea Africano cognomē fuit, aduersū Asdrubalem ducē
Pēnorum in Hispania bellum gerens, ita per continuos dies ordinatum produ-
xit exercitum, vt media acies fortissimis fundaretur: sed cū hostes quoq; eadē
ratione assidue ordinati procederent. Scipio eo die quo statuerat decernere, cō-
mutauit instructionis ordinē, & firmissimos, id est, legionarios in cornibus col-
locauit, ac leuem armaturam in media acie, sed retractatā: ita cornibus quibus
ipse praualebat, infirmissimas hostium partes lunata acie aggressus facile fu-
dit.

Metellus in Hispania eo prēlio quo Herculeiū deuicit, cū comperisset co-
hortes eius, quā validissimā vocabantur, in media acie locatas, ipse mediam suo-
rum acie reduxit, ne eam partem antē cum hoste confligeret, quā cornibus cō-
fligatis, medios vndiq; circūuenissent.

Artaxarxes aduersus Gracos, qui Persidam intrauerant, cū multitudine
superaret, latius quā hostes acie instructa, in fronte equitem, leuemq; armatu-
ram in cornibus collocauit, atq; ita ex industria lentius procedente media acie,
copias hostium cinxit ceciditq;.

Contra Annibal ad Cannas reductis cornibus productaq; in media acie, no-
stros primo impetu protrulit. Idem conferto prēlio, paulatim inuicem sinuā-
tibus, procedētibusq; ad prāceptū cornibus, auidē insequentem hostem in me-
diam acie suam recepit, & ex vtraq; parte compressum cecidit, veterano & diu
edocto vsus exercitu, hoc enim genus ordinationis exequi, nisi peritus, & ad
omne momentum respondens miles, vix potest.

Liuius Salinator & Cl. Nero cū Asdrubal bello Punico secūdo decertādi
necessitatē euitās, in colle confragoso post vineas aciem direxisset, ipsi reductis
in latera viribus, vacua fronte ex vtraq; parte circūuenerunt eum, atq; ita ag-
gressi superauerunt. Annibal quum frequentibus praliis à Cl. Marcel-
lo superaretur, nouissimē sic castrametabatur, vt aut montibus, aut paludibus,
aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, vt
vincentibus quidem Romanis, penē indemnem recipere posset intra munimē
ta exercitum, cedentibus autem, instandi liberum haberet arbitrium.

Xantippus Lacedemonius in Africa aduersus M. Attilium Regulum leuē
armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, prāce-
pitq; auxiliariis, vt emissis telis cederent hosti: & cū se intra suorum ordi-
nes recepissent, confestim in latera discurrerent, & à cornibus rursus erūperēt,
exceptumq; iam hostem à robustioribus & ipsi circumirent.

Sertorius idem in Hispania aduersus Pompeium fecit. Cleandridas Lace-
demonius aduersus Lycaonas dēsam instruxit aciem, vt longē minoris exerci-
tus speciem praberet: securioribus inde hostibus, in ipso certamine diduxit or-
dines

dines à lateribus & circumuentos eos fudit.

Castronius Lacedamonius. cum in auxilium Aegyptiis aduersus Persas venisset, & sciret firmiorem esse Græcum militem, magisque à Persis timeri, commutatis armis Græcos in prima posuit acie, & cum illi æquo Marte pugnarent submisit Aegyptiorum manum: Persæ cum Græcis, quos Aegyptios opinabatur, restitissent, superueniente multitudine, quam ut Græcorum expauerant, cesserunt.

Cn. Pompeius in Albania, quia hostes & numero & equitatu præualebant, iuxta collem in angustiis protegere galeas, ne fulgore earum conspicui fierent, iussit equites: deinde in æquum procedere, ac velut prætendente peditibus, præcepitque eis ut ad primum impetum hostium refugerent, & simul ac ad pedites ventum esset, in latera discederent: quod ubi explicitum est, patefacto loco subita peditum surrexit acies, inuectosque temere hostes, inopinato interfusa prælio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos, qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis, sine militum noxa exhaustus est hostis.

Annibal aduersus Scipionem in Aphrica, cum haberet exercitum ex Pœnis & auxiliariis, quorum pars non solum ex diuersis partibus, sed etiam ex Italicis constabat, post elephantos lxxx qui in prima fronte positi hostium turbarent aciem, auxiliares Gallos & Lygures & Baleares Mauroscque posuit, ut non fugere possent, Pœnis à tergo stantibus, & hostem oppositi si non infestarent, at certe fatigaret, tum suis & Macedonibus, qui iam fessos Romanos integri exciperent, in summa acie collocatis, nouissimos Italicos constituit, quorum & timebat fidem, & segnitiam verebatur, quoniam plerisque eorum ab Italia inuitos extraxerat. Scipio aduersus hanc formam, robur legionis, triplici acie in fronte ordinatum per hastatos & principes & triarios opposuit, nec continuas construxit cohortes, sed manipulis inter se distantibus spacium dedit, per quod elephantum ab hostibus acti facile transmitti sine perturbatione ordinum possent: ipsa interualia expeditis velutibus impleuit, ne interluceret acies, dato eis præcepto, ut ad impetum elephantorum, vel retro vel in latera concederent. Equitatum deinde in cornua diuisit, & dextro Romanis equitibus Lælium, sinistro Numidis Masinissam præposuit, quæ tam prudens ordinatio, non dubie causa victoriae fuit.

Archelaus aduersus L. Syllam, in fronte ad perturbandum hostem, falcatas quadrigas locauit, in secunda acie phalangem Macedonicam, in tertia Romanorum more armatos auxiliares, mixtis fugitiuis Italicæ gentis, quorum peruecticia plurimum fidebat, leuem armaturam in ultimo statuit. In utroque deinde latere equitatum, cuius amplum numerum habebat, circumuendi hostis causa posuit. Contra hæc Sylla fossas amplæ latitudinis in utroque latere duxit, & capitibus earum castella communiuit: qua ratione, ne circumiretur ob hostem, & peditum numero, & maxime equitatu supante consecutus est. Triplicem deinde peditum aciem ordinauit, relictis interuallis, per leuem armaturam, & equitum, quem in nouissimo collocauerat, ut cum res exegisset, emitteret eum: tum plignanem, qui in secunda acie erat, imperauit, ut deos numerososque palos firme in terram defigeret, interque eos, appropinquantibus quadrigis ante signa, nostram aciem recepit, tum demum sublato vniuersorum

vniuersorum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iussit, quibus factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis aut exterritæ clamore telisque, in suos conuersæ sunt, turbaueruntque Macedonum instructuram: qua cedente cum Sylla staret & Archelaus equitem opposuisset, Romani equites subito emissi auerterunt eos consummaruntque victoriam.

C. Cæsar Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuitque.

Alexander ad Arbela cum hostium multitudinem vereretur, virtuti autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, ut circumuenti, undique pugnare possent.

Paulus aduersus Persen Macedonum regem, cum phalangem suorum duplicem, mediam in partem direxisset, eamque leui armatura cinxisset, & equitem in utroque cornu collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit, inter quos subinde velites emisit. Quo genere cum profligari nihil videret, cedere instituit, ut hac simulatione perduceret hostes in confragosa loca quæ ex industria captauerat. Cum sic quoque suspecta calliditate recedentium, sequeretur ordinata phalanx equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere, citatis equis testis, ut obiectis armis ipso impetu præfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterunt.

Pyrrhus pro Tharentinis apud Asculum secundum Homericum versum quo pessimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epirotasque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in media acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidiis esse iussit. Contra Coss. aptissime diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. Vtrinque xl. milia constat fuisse, Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa, apud Romanos quinque milia desiderata sunt.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem palustri prælio Pharsaliæ triplicem instruxit aciem, quarum singulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones secundum virtutem cuiusque firmissimas in cornibus & in medio collocauit, spacia his interposita tyronibus suppleuit, dextro latere decem equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo suo & alluue regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxiliis omnibus collocauit, ut inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplice acie, dispositis in fronte legionibus, sinistrum latus, ne circuii posset, ad mouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, & ad morem equestris pugnae exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res futuras: sed dextro latere conuersas in obliquum, unde equitatum hostium expectabat, collocauit: nec vlla res ad victoriam plus eo die Cæsari contulit: effusum namque Pompeii equitatum inopinato subinde lati excurso auerterunt, cadendumque tradiderunt.

Imperator Cæsar Germanicus, cum subinde Catii equestre prælium, in sylvas refugiendo reducerent, iussit suos equites, simul atque ad impedimenta ventum esset, equis desilire, pedestrique pugna configere: quo genere consequutus est

S ne quis

ne quis non locus eius victoriam miraretur.

C. Duilius cum videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, iramque virtutem militum fieri, excogitavit manus ferreas, quæ ubi hostilem apprehenderent nauem, superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus eos trucidabat.

De acie hostium turbanda.

Cap. III.

P. Apyrius Curfor, filius consulis, cum æquo Marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, ut pauci Calones, & agasones mulis insidentes, ramosque per terram trahentes, à colle transuerso magno tumultu decurrerent: quibus prospectis proclamavit victorem adesse collegam ut occuparent ipsi præsentis prælii gloriam: quo facto & Romanis fiducia concitatis, propulere, propulsi terga vertere.

F. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omni modo frustra conatus aciem hostium perumpere, nouissime hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit, iussitque collem capere, ex quo decurri poterat in hostium terga: quod ubi factum est, Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imp. cum à Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites unam cum æneatoribus: præcepitque, ut cum vidisset contractum prælium, subitus ex diuerso se ostenderet, iuberetque æneatores concinere: sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis, offusa est hostibus, quæ perterriti dedere terga.

Agellius

Acilius Glabrio Cos. aduersus Antiochi regis aciem, quam is in Achaiam per angustias thermopylarum direxerat iniquitatibus loci non irritus tantum, sed cum iactura quoque repulsus esset, nisi circummissus ab eo Porcius Cato qui tunc tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectis iugis Callidromi mortis.

Callidromi
miacolis

† Aetolis, qui præsidio tenebantur, supereminentem castris regis collem, à tergo subitus apparuisset: quo facto perturbatis Antiochi copiis, utrinque irruere Romani, & fusis fugatisque castra ceperunt.

C. Sulpitius Petreius Cos. contra Gallos dimicaturus, iussit muliones clam in montes proximos cum mulis abire, & inde conferto iam prælio, velut equis insidentes ostendere se pugnantibus: quare Galli existimantes aduentare auxilia Romanis, cessare, iam penè victores.

Marius circa aquas Sextias, cum in animo haberet postera die depugnare aduersus Theutonos, Marcellum cum parua manu equitum peditumque noctu post terga hostium misit, & ad implendam multitudinis speciem, agasones lixasque armatos simul ire iussit, iumentorumque magnam partem instratorum cum ceterum culis, ut per hoc facies equitatus obiciretur, præcepitque ut cum animaduertissent committi prælium, ipsi in terga hostium descenderent: qui apparatus tantum terroris intulit, ut asperrimi hostes in fugam versi sint.

Calamati
Castrum
Tanonich.

Licinius Crassus fugitiuorum bello apud Calamarcum educturus militem, aduersus Castum & Canimocum duces Gallorum xii cohortes cum C. Proptino & cum Q. Marcio Ruffo legatis post montem circummisit: quæ cum commisso iam prælio, à tergo

tergo clamore iam sublato, decurrissent, ita fuderunt hostes, ut ubique fugam pro pugna capefcerent.

Marcellus cum vereretur ne paucitatem eius militum clamor detegeret, simul lixas calonesque, & omnis generis sequelas conclamare iussit, atque ita hostem magni exercitus specie exterruit.

Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui utrique persuasit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt.

Iugurtha in Numidia aduersus C. Marium, cum Latine quoque lingue usum ei conuersatio pristina castrorum dedisset, in primam aciem procurrit, & occisum à se C. Marium tum Latine clamare cepit, atque ita multos nostrorum auertit.

Myronides Atheniensis dubio prælio aduersus Thebanos rem gerens, repente in dextro suorum cornu profiliuit, & exclamauit se iam sinistro vicisse: quare & suis alacritate & hostibus metu iniecto vicit.

Cræsus præualido hostium equitatu camelorum gregem opposuit: quorum nouitate & horrore consternati equi, non solum insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoque suorum ordines pertriuierunt, vincendosque hosti præbuerunt.

Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduersus Ro. eodem modo elephantis ad perturbandam aciem usus est.

Pœni quoque aduersus Romanos idem fecerunt frequenter. Volscorum castra cum prope virgulta syluæque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem usque in vallum proferre poterant, incedit, & sic aduersarios exuit castris.

M. Crassus bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus est.

Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos in prima fronte constituerunt, vehiculæque tædæ & sepi & sulphuris plena, signo pugnae dato, incenderunt: actis deinde in hostem bobus consternatam aciem perruerunt.

Phalisci & Tarquinienfes, compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

Atheas rex Scytharum cum aduersus ampliorem Triballorum exercitum configeret, iussit à foeminis & pueris omni que imbelli turba, greges asinorum, ac bouum ad postremam hostium aciem admoueri, & erectas hastas præferre: famam deinde diffudit, tanquam auxilia sibi ab vltioribus Scythis aduentarent, quæ assueuratione auertit hostem.

Aethes

De insidiis.

Cap. V.

Romulus per latebras copiarum parte disposita cum ad Fidenas accessisset, simulata fuga temere hostes insequutos eò perduxit ubi occultos habebat milites, qui vndique adorti effusos & incautos ceciderunt.

Quintus Fabius Maximus Cos. auxilio Sutrinis missus aduersus Hetruscos, omnes hostium copias in se conuertit: deinde simulato timore, in superiora loca velut fugiens recessit, effusosque subeuntes aggressus, non aciem tantum superauit sed etiam castris exiit.

S ii Sempronius

98 Sempronius Gracchus aduersus Celtiberos, metu simulato, continuit exercitum: emissa deinde armatura leui, quæ hostem lacefferet, ac statim pedem referente, euocauit hostem: deinde inordinatos aggressus, usque eò cecidit ut etiam castra caperet.

Q. Metellus Cos. in Sicilia bellum gerens aduersus Hasdrubalem, ob eius ingentem exercitum & cxxx elephantos intentior, diffidentia simulata, intra Panormum copias tenuit, fossamque ingentis magnitudinis ante se duxit: conspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephantos habebat, præcepit hastatis, tela in beluas iacerent, protinusque se intra munimenta reciperent: ea ludificatione rectores elephantorum cõcitati, in ipsam fossam elephantos egerunt: quo ut primû illaqueati sunt, partim magnitudine telorû cõfecti, partim retro in suos acti, totâ acie turbauerunt. Tunc Metellus, hanc operiës occasionē, cū toto exercitu erupit & aggressus à latere Pœnos cecidit, ipsisq; ut elephantis potitus est

Tomyris

Tomyris Scytharum regina, Cyrum Persarum ducem, æquo Marte certantē, simulato metu elicit ad notas militi suo angustias, atque ibi repente conuerso agmine, natura loci adiuta, deuicit.

Aegyptii cõflicturni acie in eis campis quibus iunctæ paludes erant, alga eas cõtexerunt, commissioq; prælio fugā simulantes in insidias se uocauerunt, qui rapidius vecti per ignota loca, limo inhaerunt, circumuentiq; sunt.

Viriatu ex latrone dux Celtiberorû cedere se Romanis equitibus simulans, usq; ad locum voraginosum & præaltū eos perduxit: & cum ipse per solidos ac notos sibi trāsitus euaderet, Romanos ignaros locorû immerfosq; limo cecidit.

Fuluius Imp. Cymbrico bello collatis cum hoste castris, equites suos iussit succedere ad munitiones eorum, laceffitq; barbaris, simulata fuga recessit: hoc cum per aliquot dies fecisset, auidē insequentibus Cymbris animaduertit castra eorum solita nudari: itaque per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium concedit occultus, effusisq; eis ex more repente adortus, & desertum proruit vallum & castra cepit.

Cn. Fuluius cum in finibus nostris exercitus Faliscorum, longē nostro maior castra posuisset, per suos milites quædam procul à castris edificia succendit, ut Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.

Alexāder ex Epirotis aduersus Illyricos collocata in insidiis manu, quosdā ex suis habitu Illyriorum instruxit, & iussit vastare suam, id est, Epiroticam, regionem: quod cum Illyrii viderent fieri, ipsi passim prædari cœperunt, eò securi us quod præcedentes veluti pro exploratoribus habebāt, à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cæsi fugatique sunt.

Leptenes quoque Syracusanus aduersus Carthagenenses vastari suos agros & incendi villas castellaque quædam imperauit. Carthagenenses à suis id fieri rati, & ipsi tanquā in adiutoriū exierunt, exceptiq; ab insidiatoribus fusi sunt.

Hannibal

Maharbal missus à Carthagenens. aduersus Afros rebellantes, cū sciret gentem auidā esse vini, magnū eius modū mādragora permiscuit, cuius inter venenū ac soporem media vis est, tunc prælio leui commisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam

fugam simulauit: cūq; barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatū auidē merum haussissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos ac trucidauit.

Hannibal cū sciret sua & Romanorum castra, in eis locis esse, quæ lignis deficiebāt, ex industria in regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit: quæ velut præda Romani potiti in summis lignationis angustis, insalubribus se cibis onerarunt: Hannibal reducto nocte exercitu, securos eos & semicruda graues carne, maiorem in modum vexauit.

Tyberius Gracchus in Hispania certior factus hostem inopem + commercio laborare, instructissima castra omnibus esculentis deseruit, quæ adeptum hostē & repertis intemperatè repletum, grauemq; reducto exercitu subito oppressit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant, speculatorem eorū in loco adito depræhensum occiderunt, & vestem eius militi suo dederunt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes, cū esset nota consuetudo eorum, quæ de aduētū hostium interdiu fumo, nocte igne significare instituerant, ut sine intermissione ea fierent præceperunt, aduentantibus autem aduersariis intermitteret: qui cū cessantibus luminibus existimarent, ignari aduentum suum, auidius ingressi oppressiq; sunt.

Alexander Macedo, cū hostis in saltu aditiore castra communisset, seducta parte copiarum, præcepit his quos relinquebat, ut ex more ignes excitarent, speciemq; præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circumducta manu, hostem superiore aggressus loco depulit. citarent

Memnon Rhodius rex, cū equitatu præualeret, & hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere, quosdam ex militibus suis, sub specie per fugæ misit in hostium castra, qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciose seditione furere, & ut subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi ut fidem faceret, passim in conspectu hostium iussit parua castella muni ri, velut in ea se recepturi essent qui diffidebant: hac persuasione sollicitati qui in montibus se continuerant, in plana descenderunt, & dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorum bello petitus ab Ardie Illyrico maiorem aliquāto exercitum habente, molitus imbelles suorum, in vicinam regionem Aetoliæ famam sparlit, sic tanquā vrbes ac res suas Aetolis concederet. Ipse cum his qui arma ferre poterant insidias in montibus, & locis confragosis distribuit. Illyrii timentes ne quæ Molossorum erant, ab Aetolis occuparentur, velut ad prædam festinantes, neglectis ordinibus accelerare cœperunt: quos dissipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insidiis fudit fugauitq;.

T. Labienus C. Caesaris legatus aduersus Gallos, ante aduentum Germanorum quos auxilio his venturos sciebat, configere cupiens, diffidentiam simulauit, positiq; in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere, flumen quod mediū erat, instituerunt transmittere. Labienus circūacto exercitu, inter ipsas superadi amnis difficultates eos cecidit.

Hannibal cū explorasset negligenter castra Fuluii Ro. ducis munita, ipsū S iii præterea

99 preterea multa temerè audere, prima luce cum densiores nebulae praestarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quo Fulvius repente movit exercitum. Hannibal per diuersam partem castra eius occupavit: & ita in tergum Romanorum effusus, octo milia fortissimorum militum cum ipso duce trucidavit.

Idem Hannibal, cum inter Fabium dictatorem & Minutium magistrum equitum diuisus esset exercitus, & Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnae cupiditate flagraret, castra in campo qui medius inter hostes erat, posuit: & cum partem peditum in confragosis rupibus celasset, ipse ad euocandum hostem misit qui proximum tumultum occuparent: ad quos opprimendos cum eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subito consurrexerunt, & delefferent Minutii exercitum, nisi Fabius periclitantibus subuenisset.

Idem Hannibal cum ad Trebia in conspectu haberet Sempronii longi Cos. castra, medio amne interfluente seuiissima hyeme Magonem & electos in insidiis posuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendam Sempronii crudelitatem, ad equitare vallo eius iussit: quibus praeceperat, ut ad primum nostrorum incursum per nota refugerent vada. Hos consul & adortus temerè, & secutus, ieiunum exercitum in maximo frigore transitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inedia affectis Hannibal suum militem opposuit, quem ad id ignibus, oleoq; & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago, quin terga hostium in hoc ordinatus caderet.

Idem ad Trasimenum, cum arcta quaedam via in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit, ibiq; castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collē qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoq; adiutus, aciem direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non antè prouidit insidias, quam simul à fronte, lateribus, tergo circumfusus, ad internecionem cum exercitu caderetur.

Idem Hannibal aduersus Iunium dictatorem, nocte intempesta sexcentis equitibus imperauit, ut in plures turmas segregati per vices, sine intermissione circa castra hostium se ostentarent. Ita tota nocte Romanis in vallo, statione ac pluvia, quae fortè continua fuerat, inquietatis confectisq; cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos requietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminondas Thebanus in eundem modum, cum Lacedaemonii Athmon vallo ducto Peloponeson tueretur, paucorum opera levis armaturae, tota nocte inquietauit hostem: ac deinde prima luce vocatis suis, cum Lacedaemonii se recepissent, subito vniuersum exercitum quem quietum habuerat, admouit, & per ipsa munimenta destituta propugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas de. equites Numidas iussis transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere: & in vltimum agmen recepti, ubi primum concurrere cepit, strictis minoribus (quos occultauerant) gladiis, scutis iacentium assumptis, Romanorum aciem ceciderunt.

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoq; sub specie deditiois obtulerunt, qui recepti, & in postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio

Scipio Aphricanus cum aduersa haberet bina hostium castra, Syphacis & Carthaginens. statuit Syphacis ubi multa incendiis alimenta erant aggredi nocte, ignemq; iniicere, ut ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cederet: Pœnos autem, quos certum erat ad succurrendum sociis procurfuros, insidiis dispositis exciperet, utrumq; ex sententia cessit.

Mithridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidiis eum appetiit, Adathante quodā eminente viribus subornato, ut transfugeret: & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenuè quidem, sed sine euentu conatus est: receptus enim à Lucullo in gregē equitum, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subito transfugae, nec inhiberi reliquos oportebat. Cum deinde frequentibus excursionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant, praetoriumq; secretius praestabant: casus adiuuit Lucillum. Nam qui ad vigilante usq; admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentem inuenit. Cum deinde, tamquam nunciaturus aliquid subitum ac necessarium intrare vellet, & pertinaciter à seruis valetudini domini consulētibus excluderetur, veritus ne suspectus esset, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania cum apud Lauronem oppidum, vicina castra Pompei castris haberet, & duae tantummodo regiones essent, ex quibus pabulum peti posset, una in propinquo, altera longius sita, eam quae in propinquo erat subinde à leui armatura infestari, vltiorem autem vetuit ab vilo armato adiri, donec per suasit aduersariis, tutiorem esse quae erat remotior: quam cum petiisset Pompeiani Octauium Gracimum cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, & decem Hispanorum levis armaturae, & Tarquinium priscum cum duobus milibus equitum ire iubet ad insidias tendendas pabulatoribus: illi strenuè imperata faciunt. Explorata enim locorum natura, in vicina sylua nocte praedictas copias abscondunt, ita ut in prima parte leues Hispanos, aptissimos ad furta bellorum ponerent: paulo interius scutatos, in remotissimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quiescere omnes silentio seruato in horam tertiam diei iubet: cum deinde Pompeiani securi seruatiq; pabulo de reditu cogitarent, & hi quoq; qui in statione fuerant, quiete inuitati ad pabulum colligendum dilaberentur, emissi primum Hispani, velocitate gentili in planis effunduntur, & cum vulnerant confunduntq; nihil tale expectantes, prius deinde quā resisti his inciperet scutati erumpunt à saltu, & redeuntes in ordinē consternunt, vertuntq;: fugientibus equites immixti toto eo spacio quo rediebat in castra persecuti caduntur: curatum quoq; ne quis effugeret, nam reliqui celi. equites pramissi, facile per compendia itinerum effusis habenis, antequam ad castra Pompei perueniretur conuersi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei fessum Pompeio immittente legionem cum Lelio in praesidium suorum, subducti in dextrum latus velut cesserunt equites, deinde & cum ita legionem hanc tergo infestarent, cum iam etiam à fronte qui pabulatores persecuti erant incurfarent, sic legio quoq; inter duas acies hostium cum legato suo elisa est, ad cuius praesidium

190 fidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque collibus suos instructos ostendit, effecitque ne Pompeio expediret, ita præter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum continuit: hoc primum prælium inter Sertorium & Pompeium fuit, x milia hominum de Pompei exercitu amissa, & omnia impedimenta, L. Iulius autor est.

Pompeius in Hispania, dispositis antè, qui ex occulto aggredierentur, simulato metu, deduxit instantem hostem in loca infesta: deinde ubi res poposcerunt, conuersos & in fronte & utrisque lateribus ad internitionem cecidit, capto etiam duce eorum Perpenna.

Idem aduersus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum præualentem, tria milia levis armaturæ, & d. equites nocte in valle sub virgultis, quæ inter bina castra erant, disposuit: prima deinde luce in stationem hostium emisit equites ita firmatos, ut cum vniuersus cum exercitu hostium equitatus prælium inisset, seruatis ordinibus paulatim cederent, donec spatium darent consergendi à tergo, ob hoc dispositis: quod postquam ex sententia contigit, conuersis qui terga dedisse videbantur, medium hostem trepidantem cecidit: ipsos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eoque prælio fiduciam regi quam in Æquestribus copiis habebat, detraxit.

Æquestribus
Cathenam
commutatis

Crassus bello fugitiuorum apud Cathenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit: nocte deinde communitis copiis manente prætorio in maioribus castris, ut falleretur hostes, ipse omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti montis constituit: diuisoque equitatu præcepit. L. Quintio partem Sparta co obiceret, pugnaque eum frustraretur: parte alia Gallos Germanosque ex factione Casti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna simulata deduceret, nisi ipse aciem instruxerit. Quos cum barbari insequuti essent, equite recedente in cornua subito acies Romana ad aperta cum clamore cucurrit, xxxv milia armatorum eo prælio interfecta cum ipsis ducibus L. Iulius tradit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & xx, multa spolia, inter quæ quinque fascis cum securibus.

C. Cassius in Syria aduersus Parthos ducens aciem, equitem ostendit à fronte cum à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu & per nota se recipiente, in præparatas insidias perduxit exercitum Parthorum, & cecidit.

Venditius Parthos & Labienum alacres successibus victoriarum, dum suos ipse per simulationem metus continet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionem, adeo debellauit, ut destituti Labieno puincia excederet Parthi.

Peditum

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cum ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret incrementum, ad latus castrorum xviii cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui ubi simulata fuga hostem effuse sequentem, ultra locum insidiarum perduxit, coorta à latere acie, præcipitatis in fugam his, Pharnastanem interfecit.

C. Cæsar suis & Afranianis castris contrarias tenentibus planicies, cum utriusque

utriusque partis plurimum interesset colles proximos occupare, idque propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam llerdam repetiturum, retro agmen ordinauit, faciente inopia fidem destinationi. Intra breuissimum deinde spatium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupandos. Quo viso perturbati Afraniani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eosdem montes petiere: quod futurum cum prædestinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submissis equitibus inordinatos est adortus.

prediū
nasset

Antonius apud forum Gallorum cum Pansam Cos. aduentare comperisset, insidiis per syluestria Aemiliae viæ dispositis, agmen eius excepit, fuditque: & ipsum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

Iuba rex, in Africo bello ciuili Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem: cuius spei vanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regium præfectum persequitur, deuenit in patentes campos, ubi Numidarum circumuentus equitatu, perduto exercitu cecidit.

Melanthus dux Atheniensium cum prouocatus à rege hostium Xantho Boeotio descendisset ad pugnam, ut primum cominus stetit, iniquè (inquit) Xanthæ, & contra pactum facis, aduersus solum enim cum altero processisti: cumque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexit, auersum vno ictu confecit.

Iphicrates Atheniens. ad Cherronesum cum sciret Lacedæmoniorum ducem Anaxibium, exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit à nauibus, & in insidiis collocauit: naues autem omnium, tanquam onustas milite, palam transnauigare iussit, ita securos & nihil expectantes Lacedæmonios, à tergo ingressus itinere oppressit fuditque.

Liburni cum vadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quæ eos persequeretur, implicatâ vado ceperunt.

Alcibiades dux Atheniens. in Hellesponto aduersus Numidarum & Lacedæmoniorum ducem, cum amplum exercitum & plures naues haberet, nocte expositis in terram quibusdam militum suorum, parte quoque nauium post quadam promontoria occulta ipse cum paucis profectus, ita ut contemptu sui hostem inuitaret, eundem insequentem fugit, donec in præparatas insidias perduceret: aduersum deinde, & egredientem in terram, per eos quos ad hoc ipsum exposuerat cecidit.

auersum

Idem nauali prælio decertaturus, constituit malos quosdam in promontorio, præcepitque his quos ibi relinquebat, ut cum prælium commissum sensissent, præderent vela. Quo facto consequutus est, ut hostes aliam classem in auxilium suum peruenire ei arbitrati, verterentur.

Memnon Rhodius nauali prælio cum haberet cc nauium classem & hostium naues elicere ad prælium vellet, ita ordinauit suos, ut paucarum nauium malos erigerent, easque primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superati sunt.

Thimotheus dux Atheniens. aduersus Lacedæmonios nauali acie decertaturus cum instructa classis eorum ad pugnam processisset, ex velocissimis nauibus xx præmisit, quæ omni arte variisque flexu eluderent hostem: ut autem primum sensit, deinde mi-

inde minus agiler moueri aduersam partem, progressus praelatos facile superauit.

De emittendo hoste ne clausus praelium ex desperatione redintegret.

Cap. VI.

CAllos, eo praelio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia quibus Tyberim transiret, Senatus censuit transuehendos, & comitibus quoque persequendos. Eiusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data est, quae Gallica appellatur.

L. Martius eques Ro. cui duobus Scipionibus occisis, exercitus imperium detulit, cum circumuenti ab eo Pœni, ne inulti moreretur, acius pugnaret, laxatis manipulis, & concessio fugae spacio, dissipatos sine periculo suorum trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnautes, emitti iussit: fugientesque aggressus est.

Hannibal cum ad Trasimenum inclusi Germani accerrime pugnarent, deductis ordinibus fecit eis abeundi potestatem, euntisque sine suorum sanguine strauit.

Antigonus rex Macedonum Aetolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame urgebantur, statuerantque eruptione facta commori, viam fugae dedit, atque ita infracto impetu eorum, insecutus auersos cecidit.

Agésilas Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confingeret intellexissetque hostes locorum conditione clausos, ob desperationem fortius dimicare: laxatis suorum ordinibus aperta quoque Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit auersos.

Cn. Manlius Cos. cum ex acie reuersus capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circumdatis, inclusos hostes, in eam rabiem efferauit, ut ipse in praelio caderet. Quod ut animaduertissent legati eius, ab una parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio, ceciderunt.

Themistocles victo Xerxe, volentes suos pontem rumpere probibuit, cum docuisset potius esse eum expelli ex Europa, quam cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset, nisi fugam maturaret.

Pyrrhus Epirotarum rex cum quandam ciuitatem cepisset, clausisque portis ex ultima necessitate fortiter dimicantes eos, qui inclusi erant, animaduertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cetera praecepta imperatoria memoria tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti: non solum ne fortius ex necessitate resisteret, sed ut postea quoque facilius acie cederet, ratus non usque ad perniciem fugientibus instaturos victores.

De dissimulandis aduersis.

Cap. VII.

T. Villus Hostilius rex Romanorum, commisso aduersus Veientes praelio, cum Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, ea quoque res turbasset nostrorum animos, clare pronunciauit iussu suo Albanos id fecisse, ut hostem circumueniret. Quae res & terrorem Veientibus, & Romanis fiduciam attulit, remque inclinatam consilio restituit.

Lucius Sylla, cum praefectus eius comitante non exigua equitum manu, commisso iam

missio iam praelio ad hostes transfugisset, pronunciauit iussu suo id factum, ea quoque ratione militum animos tantum a confusione retraxit, sed quadam etiam spe utilitatis, quae id consilium secutura esset consummauit.

confirmauit

Idem cum auxiliares eius missi ab ipso circumuenti ab hostibus & interfecti essent, verereturque ne propter hoc damnum, vniuersus trepidaret exercitus, pronunciauit auxiliarios, qui ad defectionem conspirassent, consilio a se in loca iniqua deductos, ita manifestissimam cladem, ultionis simulatione velauit, & militum animos hac persuasione confirmauit.

auxiliarios
viris

Scipio, cum Syphacis legati nunciarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Africam transiret, veritus ne confunderetur animi suorum abscissa peregrina societate, dimisit ire legatos, & famam diffudit, tamquam ultro a Syphace accerferetur.

per relegatos

Q. Sertorius cum acie decertaret, barbarum qui ei nunciauerat Hirculeium periisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id noticiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

Alcibiades Atheniens. cum ab Abydenis praelio vrgeretur, subito quoque magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palam dicere quid afferret. Deinde secreto sciscitatus a Pharnabazo regio praefecto classem suam oppugnari, celatis & hostibus & militibus praelium finit, ac protinus ad eripendam classem ducto exercitu opem tulit suis.

idenis

Hannibalem venientem in Italiam tria milia Carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo ne & ceteri mouerentur, edixit a se esse dimissos, & insuper in fidem eius rei, paucos leuissimae operae domos remisit.

L. Lucullus, cum animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere iussit, & turmas quae os sequerentur immisit, hosti committi praelium ratus, transfugientes telis excepit Macedones, qui cum viderent neque recipi se ab aduersariis, & premi ab his quos diserebant, necessario ad iustum praelium conuersi hostem inuaserunt.

† Datames dux Persarum aduersus Authofracatem in Capodocia, cum partem equitum suorum transfugere comperisset, ceteros omnes venire secum iussit, affecutusque transfugas collaudauit, quod eum alacriter praecessissent, hortatusque est eos etiam, ut fortiter hostem adorirentur: pudor transfugis attulit penitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt.

Natanes

T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis emetitum est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

Cn. Manilius aduersus Hetruscos, vulnerato collega Fabio, qui sinistrum cornu ducebat, & ob id parte cedente, quod etiam occisum crederent consule cum turmis equitum occurrit, clamitans & collegam viuere, & se dextro cornu vicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum vicit.

Marius aduersus Cymbros & Teutonos, cum metatores eius per imprudentiam ita castris locum cepissent, ut sub potestate barbarorum esset aqua, flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu affecutus est, ut protinus barbari tollerentur.

T. Labien

102/ T. Labienus post Pharfalicam pugnam, cum victis p artibus Dyrhachium refugisset, miscuit vera falsis, & non celato exitu pugnae, aequatam partium fortunam, graui vulnere Caesaris finxit, & hac assimulatione reliquis Pompeianarum partium fiduciam fecit.

M. Cato cum Ambraciam, eo tempore quo sociae naues ab Aetolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appulisset, quanquam nihil secum praesidii haberet, coepit signum voce gestuque dare, quo videretur subsequentes suorum naues vocare: eaque assuefactione hostem terruit, tanquam plane appropinquarent, qui quasi e proximo citabantur. Aetoli, ne aduentu Romanae classis opprimerentur reliquerunt oppugnationem.

De constituenda per constantiam acie.

Cap. VIII.

Seruius Tullius adolescens, prelio quo Tarquinius rex aduersus Sabinos conflixit, signiferis segnius dimicantibus, raptum signum in hostem misit, cuius recipiendi gratia Romani ita ardentem pugnaverunt, ut & signum & victoriam retulerint.

Furius Agrippa Cos. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & Equos misit, quo facto eius praelium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. signum in hostes Phaliscos eiecit, militesque id repetere iussit.

M. Furius Camillus Tr. Mil. consulari potestate, cunctante exercitu arreptum manu signiferum in hostes Volscos & Latinos traxit, ceteros puduit non sequi.

Saluius Pelignus bello Persico idem fecit

Q. Furius auerso exercitu, cum occurrisset affirmavit non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductisque in aciem, victoria potitus est.

aduersu Scipio apud Numantiam, cum trauersum suum videret exercitum, pronunciauit sibi pro hoste futurum, quisquis in castra redisset.

Sinilius Priscus dictator, cum signa legionum ferri in hostes Phaliscos iussisset signiferum cunctantem occidi imperavit, quo exemplo perterriti hostem inuaserunt.

Cossus Cornelius magister equitum aduersus Fidenates idem fecit.

Tarquinius aduersus Sabinos cunctantes equites, detractis frenis concitatisque equis procurrare & prorumpere aciem iussit.

M. Atilius Cos. bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicatuos eos, nisi cum hostibus maluissent, ea ratione vniuersos in aciem reduxit:

L. Sylla, cedentibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellansque milites dixit, si quis quesisset ubi Imperatorem reliquissent, responderent pugnantem in Boeotia, cuius rei pudore vniuersum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci a conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes profiliit: milites dum destituere Imperatorem erubescunt, redintegrarunt praelium.

Philippus veritus ne imperum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos equitum

equitum a tergo posuit, precepitque ne quem commilitonum ex acie fugere paterentur, perseuerantius abeuntes trucidaret. Qua denunciatione cum effecisset, ut etiam timidissimi mallent ab hostibus quam a suis interfici, victoriam acquisiuit.

De his quae post praelium fiunt si res prosperè cesserint,

& de confirmandis reliquiis belli.

Cap. IX.

C. Marius, victis praelio Teutonibus, reliquias eorum (quia nox circueuerat) circumsedens, sublati subinde clamoribus, per paucos suorum terrauit, in somnumque hostem detinuit, ex eo consecutus ut postero die irreuerentem facilius debellaret.

Claudius Nero victis Poenis, quos Asdrubale duce in Italia ex Hispania traicietes exceperat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factum est ut & Annibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentatis praesidii affligeretur.

Lucius Sylla his qui praeneste obsidebantur occisorum in praelio ducum capita hastis praefixa ostendit, atque ita obstinatorum peruehaciam fregit.

Arminius dux Germanorum, capita eorum quos occiderat similiter praefixa, ad vallum hostium admoueri iussit.

Domitius Corbulo cum Tygranocertam obsideret, & Armenii pertinaciter viderentur tolerare obsidionem, in quendam ex Megistanis quos ceperat animum aduertit, caputque eius balista excussum, intra munimenta hostium misit: id forte decidit in medium concilium, quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento consternati ad deditionem festinauerunt.

Hermocrates Syracusanus, superatis acie Carthagenensibus, veritus ne captiui, quorum ingentem manum in potestate redegerat, parum diligenter custodirentur, quod diuinationis in epulas, & securitatem compellere victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione affecutus est, ut solito attentius vigiliae ageretur. Idem rebus prosperè gestis, & ob id resolutis suis in nimiam securitatem somnumque & mero pressis, in castra transfugam misit, qui praemoneret se fuga elapsam, dispositas etiam ubique a Syracusanis insidias, quarum metu recepit aciem. Illi cum aduertarent persecuti in fossas deciderunt, & eo modo victi sunt.

Si res durius cesserit de aduersis emendandis.

Cap. X.

Titus Didius in Hispania, cum acerrimo praelio conflixisset, quod nox diremerat, magno numero utrinque caeso, complura suorum corpora atra nocte sepelienda curauit. Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero quam ex Romanis caesos repperant, victos se esse secundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones Imperatoris descenderunt.

T. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorum Scipionum praefuit, cum in propinquo bina castra Poenorum paucis milibus passuum distaret, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est: & cum hostem victoria fiducia in compositum aggressus, ne nuncios quidem cladis reliquisset, breuissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestae praegressus, altera eorundem castra inuasit. Ita bis simili usus euentu deletis ubique Poenis, amissas populo Romano Hispanias restituit.

De dubiorum animis in fide retinendis.

Cap. XI.

T

P. Valerius Epidauri, timens oppidanorū perfidiā, quia parum praesidii habebat, gymnicos ludos pcul ab vrbe apparauit. Quō cūm omnis ferē multitudo spectandi causa exisset clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios quā obsides à principibus acciperet.

Catinenses

Cn. Pompeius cūm suspectos haberet Catinenses, & vereretur ne praesidium non reciperent, petiit ab eis vt agros interim apud se refici paterentur: fortissimis deinde, habitu languentium missis, ciuitatem occupauit continuūque.

Alexander deuicta perdomitaq; Thracia petens Asiam, veritus ne post ipsius discessum sumerent arma, reges eorum praefectosq; & omnes quibus videbatur inesse cura detracta libertatis, secum velut honoris causa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeos praefecit: cōsecutus vti principes beneficiis eius obstricti nihil nouare vellent: plebs verō non posset quidē spoliata principibus.

Antipater conspecto priore Neciorum exercitu (qui audita morte Alexandri ad infestandum imperium eius confluxerant) dissimulans se scire qua mēte venissent, gratias his egit, quōd ad auxilium ferendum Alexandro aduersus Lacedamonios conuenissent: adiecitq; id se regi scripturum. Ceterū ipsos quia sibi opera eorū in praesentia nō esset necessaria, abiret domos hortatus est: & hac assuefactione periculum quod ex nouitate rerum imminabat discussit.

Luceio

gratiae restituit

Scipio Aphricanus in Hispania, cū inter captiuas eximia formae virgo alias, & nobilis, ad eum perducta esset, omniumq; oculos in se conuerteret, summa custodia habitā, sponso nomine Alicio reddidit: insuperq; aurū quod parētes eius redēpturi captiuā domū Scipioni attulerant, eidē spōso p nuptiali munere dedit: qua multiplici magnificētia vniuersa gēs victa impio po. Ro. accessit.

Alexandrum quoq; Macedonem traditum est eximia pulchritudinis virginis captiuā, cū finitimae gentis principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercisse, vt illam ne aspexerit quidem. Quia mox ad sponsum remissa, vniuersa gentis, per hoc beneficium, animos conciliauit sibi.

Galliarum

Imp. Caesar Aug. Germanicus, eo bello quo victis hostibus cognomen Germanici meruit, cū in finibus Cubiorū castella poneret, pro fructibus eorum locorum, quae vallo comprehendebat, praecium solui iussit: atq; ea iustitiae fama omnium fidem astrinxit. Quae facienda sint pro castris si satis fiducia praesentibus copiis non habeamus. Cap. XII.

Titus Quintius Cos. cū Volsci castra eius aggressuri forent cohortem tantummodo in statione detinuit, reliquum exercitum ad quiescendum dimisit: aneatoribus praecipit, vt vallum insidentes equis circumirent, concinerentq; Quae facie & simulatione cū propulsalet, & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos vigilia, repente facta eruptione, facile superauit.

Quintius Sertorius in Hispania hostiū equitatu maxime impar, q; vsq; ad ipsas munitiones nimia fiducia succedebat, nocte scrobes aperuit, & ante eas aciem direxit: cū demum turmales secundum consuetudinem redire vellēt, pronunciauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas: id circo ne discederent à signis neve laxarent agmen. Quod cū soluere ex disciplina fecisset, exceptus, fortē veris insidiis, quia praedixerat, interritos milites habuit.

Phares

Phares dux Atheniensium cū expectaret auxilia, & vereretur ne interea cōtemptu praesentis paucitatis hostes castra eius oppugnarēt, cōplures ex iis quos habebat, per aduersam partem nocte missos, iussit quā praecipue conspicui foret hostibus, redire in castra, & adcedentium nouarum virium specie praebere: atq; ita simulatis auxiliis tutatus est, donec instrueretur expectatis.

Iphicrates Atheniensis cū capestribus locis castra haberet, explorassetq; Thraces ex collibus, p quos vnus erat descensus, nocte ad diripiēda castra vêturos clam duxit exercitū, & in vtroq; via latere p quā trāsituri erāt Thraces distributū collocauit: hosteq; decurrētē in castra, in qbus multi ignes p paucorū curam instituti, specie manētis ibi multitudinis seruabāt, à lateribus adortus oppressit.

De effugiendo.

Cap. XIII.

Galli pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus si acie fugissent parceretur, quo facilius colligenda praeda hostem impeditum effugerent.

Triphon Syria rex victus, per totum iter fugiens, pecuniam sparsit: teumq; sectantes Antiochi equites moratus effugit.

Quintus Sertorius pulsus acie à Quinto Metello Pio, ne fugā quidē sibi tutā arbitratus, milites dispsos abire iussit, admonitos in quē locū vellent cōuenire.

Viriatius dux Lusitanorum copias nostras, locorumq; iniquitatem euasit ea dem qua Sertoritus ratione, sparso exercitu deinde relecto.

Horatius Cocles vrgēte Porfennae exercitu iussit suos per pontem redire in urbem, eumq; (ne casu sequeretur hostis) intercidere. Quod dum efficitur, in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito deniq; fragore pontis abrupti, deiecit se in alueū: eumq; non armis, sed vulneribus oneratus tranauit.

Afranius in Hispania ad Ilerdā, cū Caesarē fugeret, instāte eo castra posuit: cū idē Caesar fecisset, & pabulatū suos dimisisset, ille signū repēte itineri dedit.

Antonius cū ex Parthis sibi instantibus reciperet exercitū, & quoties prima luce moueret toties vrgentibus Barbarorum sagittis infestaretur, abeūtium agmen in quintam horam continuit: suisq; fidem constantiorem fecit: qua persuasione digressis inde Parthis, iustū iter alio die sine interpellatione confecit.

Philippus in Epiro victus, ne fugientē eum Romani premerēt, inducias ad sepe liendū eos qui caesi erant impetrauit: & ob id remissioribus custodibus euasit.

Publius Cl. nauali praelio superatus à Poenis, cū per hostiū praesidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naues tanq; victrices iussit ornari, atq; ita Poenis existimantibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

Poeni classe superati quia instantem auertere Romanum studebant, simulae runt in vada naues suas incidisse, tharentesq; imitati effecerūt, vt victor eorum timens casum, spacium ad euadendum daret.

Comminius Atrabas cū victus à D. Iulio ex Gallia in Britaniā fugeret, & fortē ad oceanū secūdo vento quidē, sed aestu recedēte venisset, quis naues in siccis littoribus harerēt, pādi nihilominus vela iussit. Quae cū persequēs eum Caesar ex longinquo tumentia, & flatu plena vidisset, ratus prospero sibi eripi cursu recessit.

Finis libri Secundi.

T ii

SEXTI IULII FRON-

TINI VIRI CONSULARIS STRA-

tegematum libri Terti prafatio.

I priores libri responderunt titulis suis, & lectorem hucusque cum attentione perduxerunt, ad nunc circa oppugnationes urbium defensionemque strategemata: nec morabor, vlla praelocutione, prius traditurus quæ oppugnandis urbibus vsui sunt, tum quæ obsessos instruere possint: depositis autem operibus & machinamentis, quorū expleta iam pridem inuentione, nullo iam video vltra artium materiam, has circa expugnationem species strategematon fecimus.

De repentino impetu.

Cap.

I.

Quintius Cof. victis acie Equis & Volscis, cum Antium oppidum expugnare statuisset, ad concionem vocato exercitu, exposuit quā id necessarium & facile esset, si non differretur: eoque impetu, quem exhortatio concitauerat, aggressus est urbem.

Marcus Cato animaduertit in Hispania potiri se quodā oppido posse, si inopinantes inuaderet: quadridui itaque iter biduo, per confragosa & deserta emensus, nihil tale metuentes oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tam facilis euentus requirentibus, dixit, tum illos victoriam adeptos, cum quadridui iter biduo arripuerunt.

De fallendis iis qui obsidentur.

Cap.

II.

Lueriam

Domitius Caluinus cum obsideret Lucam oppidum Lygurum, situ non tantum & operibus, verum etiam propugnatorum praestantia tutum, circumiri muros frequenter omnibus copiis instituit, eademque reducere in castra. Qua consuetudine inductis ita oppidanis, ut crederent exercitationis id gratia facere Romanum, & ob hoc nil ab eo conatu cauētibz, morem illū obambulandi in subitū direxit impetū: occupatisque mœnibus oppressit, ut seipsos dederet & oppidum.

expressit

C. Duillius Cof. subinde exercendo milites remigesque, consecutus est ut securis Carthagenensibus usque in id tempus innoxia consuetudinis, subito admodum classe murum occuparet.

Annibal in Italia multas urbes cepit, cum Romanorum habitu quosdam suorum ex longo belli usu latinè quoque loquentes praemitteret.

Arcades Messeniorum castellum obsidentes, factis quibusdam armis ad similitudinem hostilium, eo tempore quo successura alia praesidia his explorauerat, instructi eorum qui expectabatur ornatu, admissique per hunc errorem ut socii, possessionem loci strage hostium adepti sunt.

Cimon dux Atheniensium in Caria insidiatus cuidam ciuitati, religiosum incolis templum Dianae lucumque qui extra muros erat noctu improuisus incendit: effusisque oppidanis ad opem aduersus ignes ferendam, vacuam defensoribus cepit urbem.

Alcibiades

Alcibiades dux Athenien. cum ciuitatem Agrigentinorum egregiè munitam obsideret, petito ab eis consilio, diu tanquam de rebus ad commune pertinentibus differuit in theatrum, ubi ex more Graecorum locus consultationi praebeatur, dumque consilii specie tenet multitudinem, Athenienses quos ad id praepraauerat incustoditam urbem ceperunt.

Epaminondas Thebanus in Arcadia die festo effusus extra mœnia vagantibus hostium foeminis, plerisque ex militibus suis muliebri ornatu immiscuit: qua simulatione illi intra portas sub nocte recepti, ceperunt oppidum, & suis aperuerunt.

Aristippus Lacedaemonius, festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruae sacrum urbe egressa erat, iumenta faccis frumētariis palea refertis onusta, Tegeam misit, agentibus ea militibus, qui negociatorum specie inobseruati portas aperuerunt suis.

Antiochus in Cappadocia ex castello Suenda quod obsidebat, iumenta frumentatum egressa interceptit: occisisque calonibus, eorundem vestitu milites suos tanquam frumentum reportantes submisit. Quo errore illi custodibus deceptis, castellum intrauerunt, ad miseruntque milites Antiochi.

Thebani cum portum Sycioniorum nulla vi redigere in potestate suam possent, nauem ingentem armatis compleuerunt, exposita super merce, ut negociatorum specie fallerent: ab ea deinde parte murorum, quæ longissimè remota erat, apparere paucos disposuerunt, cum quibus enaue quidam egressi inermes simulata rixa, occurrerunt, Sycionius ad dirimendum id iurgium aduocatis. Thebanæ naues & portum vacantem & urbem occupauerunt. Thymarcus Aetolus occiso Charmade Ptolomæi regis praefecto, chlamyde interempti & galero ad Macedonicum ornatus est habitum: per hunc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus occupauit.

Sueda

Carnade

De eliciendis ad prodicionem.

Cap.

III.

Papirius Cursor Cof. apud Tarentum, Miloni, qui tum praesidio Epirotarum urbem obtinebat salutem ipsi & popularibus, si per illum oppido potiretur, pollicitus est. Quibus premiis ille corruptus persuasit Tarentinis ut se legatum ad consulem mitterent, a quo plena promissa ex pacto referens, in securitatem oppidanos resoluit, atque ita incustoditam urbem Cursori tradidit.

Marcellus cum Syracusanum quendam Sosistratum ad prodicionem sollicitasset, ex eo cognouit remissiores custodias fore die festo, quo Epicides praebiturus esset vini epularumque copiam, insidiatus igitur hilariati, & quæ eam sequebatur focordia, munimenta concendit, vigilibusque caesis, aperuit exercitui Romano, urbem nobilibus victoriis claram.

Phicides

Tarquinius Superbus cum Gabios in deditionem accipere non posset, filium suum Sext. Tarquinium casum virgis ad hostem misit, is incusata patris sauitia persuasit Gabinis ut odio suo aduersus regem vterentur, & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex suum comitem Zopyrum explorata eius fide, truncata de industria facie, ad hostes dimisit: ille assentante iniuriarum fide, creditus inimicissimus Cyro, cum hac persuasionē adiuuaret, procurrendo propius quo-

T. iii tiens

105 tiens acie decertaretur, & in eum tela dirigēdo commissam sibi Babiloniorum urbem tradidit Cyro.

Apollonio

Philippus oppido Samiorum exclusus† Apollonide praefecto eorum, ad prodicionem corrupto persuasit, ut plaustrum lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portae poneret. confestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portae claustra oppressit trepidantes.

Arcem

Annibal apud† Tarentum quae a praesidio Romano, duce Livio tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum quem ad prodicionem sollicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, ut ille per causam venandi noctu procederet, quasi id per hostem interdiu non liceret: egresso ipsi apros subministrabat, quos ille tanquam ex captura Livio offerret, idque cum sapientius factum esset, & ideo minus obseruaretur, quadam nocte Annibal venatorum habitu, Pœnos comitibus eius immiscuit: qui cum onusti venatione quam ferebant recepti essent a custodibus, protinus eos adorti occiderunt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Annibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem praefugerant.

Lyfimachus rex Macedonum, cum Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronē Archipirata, qui plerumque oneratus praeda naues, Ephesum appellebat, corrupto ei ad prodicionem, iunxit fortissimos Macedonum, quos ille restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret: qui postea raptis ex arce armis urbem Lyfimacho tradiderunt.

Per quae hostes ad inopiam redigantur. Cap. III.

FAbius Maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam oblationis superesset, recessit sementis tempore, ut frumentum quod reliquum habebant, in sationes conferrent: reuersus deinde renata protulit, & ad famem redactis potitus est. Antigonus aduersus Athenienses idem fecit.

Dyonisius multis urbibus captis, cum Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabat, simulauit pacem, petiitque ab eis, ut commeatus exercitui ipsius subministrarent: quod cum impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus urbem alimentis destituta superauit. Idem & aduersus Himeræos fecisse dicitur Quintus Curtius.

Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantem, prius castris, quae in confinio erant cepit: omnesque ex his Lucadiam passus est confuere, ut alimenta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cum quadam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato foedere frumenta quae residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera ut tectorum camerae, in quibus id conferebatur rescissae pluuiam reciperent, fiducia conditi comeatus, proprio tritico abusus initio astitis aggressus inopia compulit ad deditionem.

Quemadmodum persuadeatur obsidionem esse permanfuram.

Cap. X.

Clearchus Lacedaemonius exploratum habens Thracas omnia victui necessaria in montes comportasse, vna quoque ope sustentari, quod crederent eum cummeatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorum venturos

ros opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iussit occidi, & membratim tanquam alimēti causa in contubernia distribuit. Thraces nihil non facturum per seuerantiae causa eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinuisset, experiri, in deditionem venerunt.

Tyberius Gracchus Lusitanis dicentibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expauescere, Vndecimo, inquit, anno vos capiam. Quae voce perterriti Lusitani quanquam instructi comeatibus, statim se tradiderunt.

Aul. Torquato Gracam urbem oppugnanti, cum diceretur iuuentutē ibi studiosē iaculis & sagittis exerceri, Pluris eam, inquit, propediem vendam.

De destructione praesidiorum hostium.

Cap. VI.

Scipio Annibale in Africam reuerso, cum plura oppida, quae ratio illi in potestatem redigenda dicebat, firmis praesidiis diuersae partis obtinerentur, subinde aliquam manum submittebat ad infestanda ea, nouissimē etiam tanquam directurus ciuitates aderat, deinde simulato metu refugiebat: Annibal ratus veram esse eius trepidationem, deductis undique praesidiis tanquam de summa rerum dimicaturus insequi cepit: ita consecutus Scipio quod petierat nudatas propugnatoribus vrbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius Scipio intellecta difficultate expugnandi† Delminum, quia omnium concursu defendebatur aggredi alia oppida cepit, & euocatis ad sua defendenda singulis, vacuatum auxiliis Delminum cepit. Delminum

Pyrrhus Epirotarum rex, aduersus† Illyricos cum ciuitatem, quae caput gentis erat, redigere in potestatem suam vellet, eius desperatione ceteras vrbes petere cepit: consecutusque est, ut hostes fiducia velut satis munita urbis eius ad tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, vacuam eam defensoribus cepit. Illyrios

Cornelius Rufinus Cos. cum aliquanto tempore Crotonam oppidum frustra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in praesidia Lucanorum manus, simulauit se cepto desistere: captiuum deinde magno pramio sollicitatum, misit Crotonam, (tanquam ex custodia effugisset) qui persuasit discessisse Romanos, id verum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia, destituti que propugnatoribus, inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthagenensium victo Cn. Pisonem, & in quadam turre circumsepto, suspicatus ventura ei subsidia, per fugam misit qui persuaderet appropinquantibus captum iam Pisonem: qua ratione deterritis eis, reliqua victoria consummauit.

Alcibiades in Sicilia cum Syracusanos capere vellet, ex Catanensibus, apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratae solertiae submisit Syracusanis: in publicum consilium introductus, persuasit infestissimos esse Catanenses Atheniensibus, & si adiuuarentur a Syracusanis, futurum ut opprimerent eos & Alcibiadem: qua re adducti Syracusani vniuersis viribus Catanam petaturi procefferunt, relicta ipsorum urbe: quam a tergo adortus Alcibiades desolatam, ut sperauerat, afflixit.

Cleonymus Atheniensis Træzenios qui praesidio Craterum tenebant aggressus,

106

gressus, tela quadam (in quibus scriptum erat venisse se ad liberandum eorum rempub.) intra muros iecit: & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, qui Craterum detrectarent. Per hoc consiliū seditione intestina apud obseffos conciliata, admoto exercitu potitus est ciuitate.

De fluminum deriuatione & vitatione aquarum. Cap. VII.

Publius Seruilius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabatur) auerso, ad deditionem siti compulit.

C. Caesar in Gallia Caduceorum ciuitatem amne cinctam & fontibus abundantem, ad inopiam aquae redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis usum per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, fluiuium ex superiore parte immisit: & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

Alexander apud Babylonem, quae media flumine Eufrate diuidebatur, fossam pariter & aggerem instituit, ut in usum eius extimarent hostes aggeri terram, atque ita subito flumine auerso, per alueum veterem (qui siccatus ingressu praebebat) urbem intrauit.

Semiramis aduersus eosdem Babylonios eodem Eufrate auerso, idem fecisse dicitur.

Clithenes Sycionius ductum aquarum in oppidum Criseorum ferentem rupit. Mox affecti siti restituit aquam elleboro corruptam, qua vsos profluuium ventris decipiens cepit.

De iniciendo obseffis pauore. Cap. VIII.

Teenassum

Philippus cum Trinassum castellum nulla vi capere posset, terram ante ipsos muros aggressus, simulauitque agi cuniculum: castellanique, quia subritos se existimarent, dediderunt.

Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida simul oppugnaturus, non ita longo spacio distantia quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, praecepit, ut ex composito ab aliis castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoria nuntiantes venirent: ad cuius simulationem curauit ut sylua quae in medio erat incenderetur, praebitura specie urbis ardentis: praeterea quosdam captiuorum habitu eodem iussit perducere. Qua asseueratione perterriti, qui obsidebantur dum in parte iam se superatos existimarent, defecerunt.

Cyrus rex Persarum incluso Sardibus Cræso, qua praeuptus mons nullum aditum praestabat, ad moenia malos exequantur altitudinem iugi subrexit, quibus simulachra hominum armata Persici habitus imposuerat, noctuque eos moti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, ubi orto sole simulachra illa, armorum referencia habitum, refulserunt, oppidani captam urbem a tergo credentes, & hoc in fugam dilapsi victoriam hostibus concesserunt.

De irruptione ex diuersa parte quam expectamus. Cap. IX.

Scipio apud Carthaginem sub discessum astus maritimi secutus deum (ut dicebat) ducem, ad muros urbis accessit: & cedente stagno, quae non expectabatur, irrupit.

Fabius Maximus Cunctatoris filius, apud Arpos praesidio Annibalis occupatos, considerato

considerato situ urbis, sexcentos milites obscura nocte misit: qui per munitam eoque minus frequentem oppidi partem scalis euecti in murum, portas reuelarent: hi adiuti decidentium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragunt, ipse dato signo ab alia parte aggressus cepit Arpos.

C. Marius bello Iugurthino apud flumen Mulucham, cum oppugnaret castellum in monte saxeo situm, quod una & angusta semita adibatur, cetera parte velut cum saltu praecipiti, nunciato sibi per Lygurem quendam ex auxiliis gregalem militem, qui forte aquatum progressus, dum per saxa montis cochleas legit, ad summum peruenerat, eripi posse castellum, paucos centuriones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus aeneatores immiscuerat, misit: capite pedibusque nudis, ut prospectus visusque per saxa facilius foret, scutis & armisque a tergo aptatis, hi Lygure duce & telis & clauis quibus in ascensu nitebatur adiuti, cum ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli peruenissent, concinere & tumultuari, ut praecipitum erat coeperunt: ad quod constitutum Marius constantius adhortatus suos, acius instare castellanis coepit: quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos tanquam capti a tergo essent, inscutus castellum cepit.

Lucius Cornelius Coss. complura Sardiniae cepit oppida, dum fortissimas partes copiarum noctu exponit, quibus praecipiebat, ut delitescerent, operirenturque tempus, quo ipse noctu appelleret: occurrentibus deinde aduentanti hostibus, & ab ipso per simulationem fugae longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis urbes impetum facerent.

Pericles Atheniensium dux cum oppugnaret quandam ciuitatem magno consensu defendentium tutam, nocte ab ea parte murorum quae mari adiacebat clausum canis, clamoremque attolli iussit: hostes penetrari illac in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles destitutas praesidio irrupit.

Alcibiades dux Atheniensium Cyzicum oppugnandi eius causa nocte improuise accessit: & ex diuersa parte moenium cornicines canere iussit: sufficere praepugnationi murorum poterant ad id latus, a quo solo se tentari putabant cum confluerent, qua non obsidebantur muros transcendit.

Thrasylbulus dux Milesiorum, ut portum Sycioniorum occuparet, a terra subinde oppidanos tentauit: & illo quo laceffebantur conuersis hostibus, classe inspectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdam maritimae urbis, binas naues procul a conspectu contabulauit, superstruxitque eis turres: aliis deinde turribus adortus a terra, domibus praepugnatores distrinxit, turritas naues a mari applicauit, & quae non resistebatur subiit muros.

Pericles Peloponesorum castellum oppugnaturus, in quod duo omnino erant accessus, alterum fossa interclusit, alterum munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eam solam qua muneri videbant custodire coeperunt. Pericles praeparatis portibus iniectisque super fossam a qua non cauebatur subiit castellum.

Antiochus aduersus Ephesios, Rodiis quos in auxilio habebat praecipit, ut nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defensore reliquis munitionibus ipse aggressus

aggressus ex aduerso ciuitatem cepit.

De insidiis per quas eliciantur obsessi.

Cap. X.

Cato in conspectu Lacetanorum quos obsidebat reliquis suorum submotis Sueffanos quosdam ex auxiliariis, maximè imbelles, aggredi mœnia iussit: hos cum facta eruptione Lacetani faciliè auertissent, & fugientes auidè insecti essent, illis quas occultauerat cohortibus oppidum cepit.

finxit Lucius Scipio in Sardinia, cuiusdam ciuitatis per tumultu relicta oppugnatione quam instruxerat, specie fugietis præstitit: insectisq; temerè oppidanis, per eos quos in proximo occultauerat oppidum iuuasit.

Annibal cum obsideret ciuitatem Hymerâ, castra sua capi de industria passus est, iussis recedere Pœnis, tanq; praualeret hostis. Quo euentu Hymerâ ita deceptis, vt gaudio impulsus relicta vrbe procurrerent ad Punicum vallum, Annibal vacuum urbem per eos quos in insidiis, ad hanc ipsam occasionem posuerat, cepit. Idem vt Saguntinos eliceret, rara acie ad muros accedens ad primam eruptionem oppidanorum simulata fuga cessit, interpositoque exercitu ab oppido interclusos hostes à suis, in medio trucidauit.

acerbis Himilco Carthaginensis, apud Agrigentum: iuxta oppidum partem copiarum in insidiis posuit: præcepitq; his, vt cum processissent oppidani ligna humida incenderet, deinde cum reliqua parte exercitus luce ad eliciendos hostes progressus, simulata fuga persequentes oppidanos longius cedendo præxit: insidiatores prope mœnia imperatum ignem acerbum subiecerunt unde obortum contemplati fumum Agrigentini incensam ciuitatem suam existimauerunt: defendendaq; eius gratia, dum trepidè recurrunt, obuiis eis qui insidiati iuxta muros erant, & à tergo instantibus quos persecuti fuerant, in medio trucidati sunt.

Viriatum disposito per occulta milite, paucos misit qui abigeret pecora Sobrigentium, ad quæ illi vindicanda cum frequentes percurrisset, simulantesq; fugam prædatores persequerentur, deducti in insidias casique sunt.

Scordisci equites cum Heracleæ duarum partium præsidio propositus esset Lucullus pecora abigere simulantes, puocarunt eruptionem: fugam deinde metiti, sequente Lucullum in insidias deduxerunt, & octingentos cum eo milites occiderunt.

Chares dux Atheniensium, ciuitatem aggressurus littori appositâ, post quædam promontoria occultè habita classe, è nauibus velocissimam præter hostilia præsidia ire iussit: qua visa, cum omnia nauigia quæ pro custodia portus agebantur ad persequendam euolassent, Chares in indefensum portum cum reliqua classe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

Lartha

Barca dux Pœnorum, in Sicilia Lilybæum nostris terra marique obsidetibus partem classis suæ procul armatâ iussit ostendi, ad eius conspectum cum euolassent nostri ipse reliquis quas in occulto tenuerat, nauibus, Lilybæi portum occupauit.

De simulatione regressus.

Cap. XI.

admissurus

Phormion dux Atheniensium, cum depopulatus esset agros Calchidenis legatis eorum de ea requirentibus benignè respondit: & nocte qua dimissurus illos erat, finxit literas sibi superuenisse ciuium suorum, propter quas redendum

undum haberet, ac paulum regressus dimisit legatos, his omnia tuta & abisse Phormionem renunciantibus, Chalcidenses spe & oblata humanitatis & abducti exercitus remissa urbis custodia, cum confestim Phormion reuertisset prohibere inexpectatam vim non potuerant.

Agésilas dux Lacedæmoniorum cum Phocenses obsideret, & intellexisset eos qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incommodo, paululum regressus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multo post milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios, qui se mœnibus continebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit.

Viriatum cum tridui iter discedens confecisset, idem illud vno remensu securos Segobrienses & sacrificio tum maximè occupatos oppressit.

Epaminondas Mantiniam cum Lacedæmonios in subsidium hosti venisse animaduerneret, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clam illo profectus esset, nocte crebros ignes fieri iussit, vt specie remanendi, occultaret profectioem: sed à transfuga proditus, affecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem quod Spartam petebat, destitit: idem tamen consilium conuertit ad Mantiniam. *Portam* les, æque enim ignibus factis Lacedæmonios quasi maneret frustratus, per xli milia passuum Mantiniam reuertitur, eamque auxilio destitutam occupauit.

Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda

cura suorum

Cap. XII.

Alcibiades Atheniensium ciuitate sua à Lacedæmoniis obsessa, veritus negligentiam vigillum, denunciauit his qui in stationibus erant, vt obseruaret lumen quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumina attollerent. In quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum sollicitè expectatur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspecta noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensium cum præsidio Corinthum teneret, & sub aduentum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat, transfixit cuspidem, quod factum quibusdam tanquam sauum increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui. Epaminondas Thebanus idem fecisse dicitur.

De emittendo & recipiendo nuncio.

Cap. XIII.

Romani obsessi in capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miserunt Pontium Cominum, qui vt stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, transito Tyberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos rediit.

Campani diligenter Romanis, à quibus obsessi erant custodias agentibus, quædam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam balteo epistolam inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

Venatione quoque & pecoribus quidam infuerunt literas, membranis mandatas.

Aliqui & iumentum in aduersam partem infulerunt, dum stationes transfluxerunt. Nonnulli interiora vaginarum inscripserunt.

L. Lucul-

Cyzicenos

108

L. Lucullus†Cyzicenos obsessos à Mithridate, vt certiores aduentus sui faceret, cum praesidiis hostium teneretur introitus vr̄bis, qui vnus & angustus pōte modico insulam continenti iungit, militem ē suis sciolum nandi, & nauticae artis peritum, iussit insidentem duobus inflatis vtribus, literas insutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milium passuum traiecit. Quod ita peritē gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes, qui in statione erant, marinae specie beluā deciperet.

Sculleam

Hircius cos. ad Decimum Brutū, qui Mutinā ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites†Sculleam amnem transnabant.

Idem columbis (quas inclusas antē tenebris & fame affecerat) epistolas feta ad collum religabat, easque à p̄p̄inquo in quantum poterat mœnibus loco emittebat: illa lucis cibiq; auidā, altissima ædificiorum petentes excipiebātur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtiq; postquā disposito quibusdam locis cibo columbas illuc deuolare instituerat.

Ategua

De introducendis auxiliis & com meatibus suggerendis. Cap. XIII. Bello ciuili, cum†Ategua vr̄bs in Hispania Pompeianarum partium obsideretur, Maurus interrex, tanquam Caesarianus Tribuni cornicularius vigiles quosdam excitauit, ē quibus aliquos euitans, constantia fallaciae suae per medias Caesaris copias praesidium Pompei traduxit.

Annibale obsidente Casilinum Romani farinam doliis secunda aqua Vulturii fluminis demittebāt, vt ab obsessis exciperetur, quibus cum obiecta per medium amnem cathena Annibal obstitisset, nuces sparsere, quae cum aqua ferente ad oppidum defluerēt, eo com meatu sociorum necessitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obsessis ab Antonio salem, quo maxime indigebant, cuppis conditum, per amnē Saniturnum intromisit. Idem pecora secunda aqua dimisit, quae excepta sustentauerunt necessariorum inopiam.

Quemadmodum efficiatur vt abundare videantur

quae deerunt.

Cap. XV.

Romani cum à Gallis Capitolium obsideretur, in extrema iam fame panem in hostem iactauerunt: consecutiq; vt abundare com meatibus viderentur, obsidionem donec Camillus subueniret tolerauerunt.

Athenienses aduersus Lacedaemonios idem fecisse dicuntur

Hi qui ab Annibale Casilini obsidebantur ad extremam famem peruenisse crediti, cum etiam herbas alimentis eorum Annibal saepe arato loco qui erat inter castra ipsius & mœnia praeriperet, semina in praeparatum locum iecerunt: consecuti vt habere viderentur, quo victum sustentarent vsque ad satorum prouentum

deficere

Reliqui ex Variana clade, cum obsiderentur, quia†defici frumento videbantur, horrea tota nocte circumdixerunt: captiuos deinde praecisis manibus dimiserunt, hi circumfidentibus suis persuaferunt, ne spem maturae expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia superesset.

Thracēs

Thracēs in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat, collato viritim exiguo tritico, aut caseo pauerunt pecora, & in hostium praesidia dimiserunt: quibus exceptis occisisq; cum frumenti vestigia in visceribus eorum apparuissent, opinatus hostis magnam vim tritici superesse eis, qui inde etiam pecora pascerent, recessit ab obsidione.

Thraſybulus dux Milesiorum cum longa obsidione milites sui angerentur ab Aliatte, qui sperabat eos ad deditionem fame posse compelli, sub aduentū legatorum Aliattis frumentum omne in forū compellere iussit: & conuiuiis sub id tempus† institutis per totam vr̄bē epulas praestitit: atq; ita persuasit hosti su- *instructis* peresse ipsis copias, quibus diurnam sustinerent obsidionem.

Qua ratione proditoribus & transfugis occurratur, Cap. XVI.

CL. Marcellus cognito consilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectiōnem populares studebat, & Annibali gratificabatur, quod illius beneficio curatus inter Cannēses faucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia interficere eum (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, acersitum ad se allocutus est, dicens, fortissimum eum militem esse, q̄ antea ignorasset: hortatusq; est, vt secum moraretur: & super verborum honorē, equo quoq; donauit. Qua benignitate non illius tantū fidem, sed etiam popularium qui ex illo pendebant, sibi obligauit.

Amilcar dux Pœnorum, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos trāsirent, etiam ex consuetudine, vt socii exciperentur, sibi fidelissimos subornauit ad dissimulandam transicionem, qui Romanos excipiendorum causa eorū p̄gressos† ceciderunt. Quae solertia Amilcari non tantum ad praesentem profuit *occiderunt* successum, sed in posterum praestitit, vt Romanis veri quoq; trāsſugae forent suspecti.

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cum comperisset Gallorum mercenariorum circiter quatuor milia conspirasse ad transfugiendum ad Romanos, quod aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autē in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam, liberalitate pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum† *dicatur* *pollicitus* datis pollicitis, fidelissimum dispensatorem ad Otacilium cos. misit: qui tanquā rationibus interuersis transfugisset, nunciauit nocte proxima Gallorum quatuor milia, quae praedatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim credidit transfugae, nec tamen rem spernendam ratus, disposuit insidiis lectissimā manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter, Hannonis consilio satisfecerunt & Romanos ceciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt.

Annibal simili consilio se à transfugis vltus est. Nam cum aliquos ex militibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostiū in castris suis esse, palām pronunciauit, non debere transfugas vocari solertissimos milites, qui ipsius iussu exierint ad excipienda hostium consilia, auditis quae pronunciauit, retulerunt exploratores ad suos. Tum† *compressi* comprehensi à Roma his transfugae & amputatis manibus remissi sunt.

Diodorus cum praesidio Amphipolim tueretur, & duo milia Thracū *compressi* suspecta

V

cta

109
et a haberet, quæ videbantur urbem direptura, metitus est paucas hostium naues proximo littori applicuisse, easque diripi posse. Qua spe simulatos Thraca emisit, ac deinde clausis portis non recepit.

De eruptionibus.

Cap. XVII.

Romani, qui in praesidio Panormitanorum erant, veniente ad obsidionem Hasdrubale, raros ex industria in muris posuerunt defensores: quorum paucitate contempta, cum incautus muris succederet Hasdrubal, eruptione facta ceciderunt eum.

Aemilius Paulus vniuersis Lyguribus improuiso adortis castra eius, simulato timore militem diu continuit, deinde fatigato iam hoste, a quatuor portis eruptione facta strauit cepitque Lygures.

Velius praefectus Romanorum arcem Tarentinorum tenens, misit ad Hasdrubale legatos, uti abire sibi incolumi liceret: ea simulatione ad securitatem perductum hostem eruptione facta cecidit.

Cn. Pompeius circumfessos ad Dyrrhachium non tantum obsidione liberavit suos, verumetiam post eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fecerat, Caesarem ad castellum, quod duplici munitione instructum erat, avidè irrumpentem, exterior ipse circumfusus corona obligavit, ut ille inter eos quos obsidebat, & eos qui extra circumuenerant medius, non leue periculum & detrimentum senserit.

*didiacum
alias rhyndacum*

Flavius Fimbria in Asia apud Hildinacum aduersum filium Mithridatis brachiis a latere ductis, deinde fossa in fronte percussa, quietum in vallo militem tenuit, donec hostilis equitatus intraret angustias munimentorum, tunc eruptione facta sex milia eorum cecidit.

C. Caesar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurii Sabini & Cottæ legatorum copiis, cum a Q. Cicerone, qui & ipse oppugnabatur, certior factus, cum duabus legionibus aduentaret, conuersis hostibus metum simulavit, militesque in castris quæ ampliora solito industria fecerat tenuit: Galli praesumpta iam victoria, velut ad prædam castrorum tendentes, fossas implere, & vallum detrahare coeperunt: qua re pralio aptatos, Caesar emissio repente vndique milite trucidavit.

Titurius Sabinus aduersus Gallorum amplum exercitum continendo militem iuxta munimenta, praestitit eis suspensionem metuentis: cuius augendæ causa perfugam misit, qui affirmaret exercitum Romanum in desperatione esse, ac fugam cogitare: Barbari oblata victoria spe concitati, lignis sarmentisque se oneraverunt, quibus fossas complerent: ingentique cursu castra nostra in colle posita petiuerunt, unde in eos Titurius vniuersas immisit copias, multisque Gallorum caesis plurimos in deditioem accepit.

Asculani oppugnaturus opidum Pompeio cum paucos senes agros in muris ostendissent, ob id securos Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obsessi, ne pro vallo quidem instruxerunt aciem, adeoque se continuerunt, ut Popilio Lenati fiducia fieret, scalis opidum aggrediendi. Quo deinde suspicante insidias (quia ne tunc quidem obsisteretur) ac suos reuocante, eruptione facta auersos & descendentes adorti sunt.

De constantia

De constantia obsessorum.

Cap. XVIII.

Romani assidue mœnibus Annibale ostentandæ fiduciæ gratia, supplementum exercitibus, quos in Hispania habebant, diuersa porta miserunt.

Idem agrum in quo castra Annibal habebat, defuncto forte domino, vana lem ad id præcium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum vanierat. Hic dum ab Annibale obsiderentur, & ipsi obsiderent Capuam, decreuerunt ne nisi capta ea, reuocaretur inde exercitus.

Finis Libri tertii.

SEXTI IULII FRON

TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematon Libri Quarti Praefatio.

Multa lectione conquisitis Strategematibus, & non exiguo scrupulo digestis, ut promissum trium librorum implem, si modo impleui, in hoc exhibebo ea quæ parum aptè descriptioni priorum ad speciem alligata subici videbantur, & erant exempla potius strategicon quam strategemata. Quæ idcirco separavi, quia quamuis clara, diuersæ tamè erant substantiæ: ne si qui forte in aliqua ex his incidissent, similitudine indoctè pretermissa opinarentur: & sanè velut residua expedienda sunt, in quo sicut antea, & ipse ordinem per species seruare conabor.

De Disciplina

Cap. I.

Publius Scipio ad Numantiā, corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, reductis ad munus quotidiana exercitatione militibus, quibus cum frequens iniungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperavit, ita ut frigora & hyemes pati, vada fluminum pedibus traicere assuesceret miles: exprobrante subinde Imperatore timiditatem & ignauiam, frangente delicatioris usus ac parum necessaria expeditioni vasa. Quod maxime nobiliter accidit C. Mevio tribuno, cui dixisse traditur Scipio, Mihi paulisper, tibi & reipublice semper inquam eris ^{necessarius} ^{nequaquam} ^{eris}.

Q. Metellus bello Iugurthino, similiter lapsam militum disciplinam pari seueritate restituit, cum insuper prohibuisset alia carne quam assa elixave milites uti.

Pyrthus delectori suo fertur dixisse, Tu grades elige, ego eos fortes reddam.

Lucio Flacco & C. Varrone Coss. milites primo iureiurando facti sunt, antequam sacramento tantummodo a tribunis rogabantur: ceterum ipsi inter se tantum coniurabant se fugæ atque formidinis causa non abituros: neque ex ordine ^{sacramento} ^{rogari} recessuros, nisi teli petendi feriendive hostis aut ciuis seruandi causa.

Scipio Africanus, cum ornatum scutum elegantius cuiusdam vidisset, dixit non se mirari, quod tanta cura ornasset, in quo plus praesidii quam in gladio haberet.

Philippus cum primum exercitum constitueret, vehiculorum usum omnibus interdi

V ii

terdi

terdixit, equitibus non amplius quàm singulos calones habere permisit: peditibus autem denis singulos, qui molas & funes ferrent in æstiva exeuntibus, xxx. dierum farinam collo portare imperavit.

Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, vasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis imposuit, sub quibus & habile onus & facilis requies esset: vnde & in proverbum traçtum est Muli mariani.

Muli
mariani

Theogenes Atheniensis cum exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit ibi se daturum: dein clàm equites præmisit, eosq; hostium specie impetum in suos retorquere iussit: quo factò quos tum habebat, tanquàm ad hostium occursum prepararentur, permisit ita ordinari aciem, vt quo quis voluisset loco confisteret, & cum inertissimus quisque retrò se dedisset, strenui autem in fronte profiluissent, vt quenque inuenerat stantem, ita ad ordines militie puenit.

Lysander Lacedæmonius, egressum via quendam castigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respòdit, ne speciem quidem rapturi præbeas volo.

Antigonus cum suum filium diuertisse audisset in eius domum cui tres filie insignes specie essent, Audio, inquit, fili anguste habitare te, pluribus dominis domum possidentibus, hospitium laxius accipe: iustoque commigrare edixit, ne qs minor quinquaginta annos natus, hospitio matrisfamilias vteretur.

Q. Metellus Cos. quàmuis nulla lege impediretur, quin filiù cõtubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

Publius Rutilius Cos. cum secundum leges in cõtubernio suo filium posset habere, in legione militem fecit.

T. Scaurus filium, quòd in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in còspectum suum venire vetuit: adolescens verecundia ignominia pressus mortem sibi conscivit.

Castra antiquitus Romani ceteraq; gètes passim per corpora cohortiù velut mapalia constituere soliti erāt, cum solos vrbium muros nosset antiquitas.

Pyrrius Epirotarum rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde victo eo in Campis Arufinis, circa vrbem Statuentum castris eius potiti & ordinatione notata paulatim ad hanc vsque metationem, quæ nunc effecta est peruenerunt.

P. Nasica in hybernis, quàmuis classis vsus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur, aut per ocii licetiam sociis iniuriam inferret, naues ædificare instituit.

M. Cato memoria tradidit, in furto còprehensis inter cõmitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduertere voluisset in principes, sanguinem missum.

Clearchus dux Lacedæmoniorum exercitui dicebat, Imperatorè potius quàm hostem metui debere, significans eos, qui in prælio dubiam mortem timuissent, certum, si deseruissent, manere supplicium.

Appii Claudii sententia, senatus eos qui à Pyrro rege Epirotarum capti, & postea remissi erant, equites ad peditem redegit, pedites ad leuam armaturam, omnibus

omnibus extra vallum iussis tendere, donec bina hostiù spolia singuli referret.

Otacilius Crassius Cos. eos q ab Annibale sub iugum missi redierāt, tēdere extra vallum iussit, vt immuniti assuescerēt piculis, & aduersus hostem audetiores fieret.

P. Cornelio Nasica, Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgis casti publicè venierunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quæ ad castellum initio hostibus cesserant, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & p̄speris excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta Cos. cum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere, eorumq; pars detrectasset imperium, questus apud censores, effecit vt notarentur à patribus, deinde obtinuit ne eis præterita ara procederent. Tribuni quoq; plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumq; consensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes, quæ hostibus cesserant, testamentum facere iussas, ad locum recuperandum remisit, minatus non nisi post victoriam receptum iri.

P. Valerio consuli senatus præcepit exercitum ad Sirim victum ducere Serinum, ibique castra munire, & hyemem sub tentoriis exigere.

Senatus cum turpiter fugati eius milites essent, decreuit ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quæ punico bello militiam detrectauerant: at in Siciliam velut relegatis per vii annos ordeum ex senatuscòsulto datum est.

L. Piso cum Titium præfectum cohortis, quòd loco fugitiuus cesserat, cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principiis quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit conuiuiis & balneo abstinere.

Sylla cohortem & centuriones, quorum stationem hostis perruperat, galeatos & discinctos perstare in principiis iussit.

Domitius Corbulo in Armenia, Aemilio Rufo præfecto equitum quia hostibus cesserat, & parum instructum armis alam habebat, vestimenta per lictores scidit: eidemq; vt erat fedato habitu, p̄stare in principiis donec mitteretur, imperavit.

Attilius Regulus cum ex Samnio in Lucernam transgrederetur, exercitusque eius obuiis hostibus aduersus esset, opposita cohorte iussit fugientes pro defectoribus cadi.

Cotta Cos. in Sicilia, in Valerium Nobilem tribunum militum ex gente Valeria virgis animaduertit.

Idem P. Aurelium sanguine sibi iunctum, què obsidioni Lipararum ipse ad auspicia repetenda Messanam transiturus præfecerat, cum ager incensus, & capta castra esset, virgis cegsum in numerum gregaliu peditu referri, & muneribus fungi iussit.

Fulvius Flaccus Censor Fulvium fratrem suum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniussu consulis dimiserat, à senatu mouit.

M. Cato ab hostili littore, in quo per aliquot dies manserat, cum tradito profectionis signo classem soluisset, & relictus è militibus quidam alta voce & gestu expostularet, vt tolleretur, circumactò ad littus vniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit: & quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exeplo

potius impendit. Appius Claud. ex his qui loco cesserant decimum quemque militem, sorte ductū, fuste percussit. Fab. Rullus Cos. ex duabus legionibus, que loco cesserant sorte ductos in conspectu militum securi percussit. Aquirius ter nos ex centuriis quorum statio ab hoste perrupta erat securi percussit. M. Antonius cum ager ab hostibus incensus esset, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimavit, & in singulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimisit, reliquis ex legione ordeum dari iussit. In legionem, quæ Regium oppidum iniussu ducis diruerat, animaduersum est, ita ut quatuor milia tradita custodiæ necarētur. Præterea senatusconsulto cautum est, ne quem ex eis sepelire vel lugere fas esset.

L. Papyrius Cursor dictator Fabium Rutiliū, magistrum equitum, quod aduersum dictum eius, quamuis prosperè pugnauerat virgis poposcit casum, securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem, eumque profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remisso prius supplicii metu, quam ad genua eius & Fabius cum patre prouolueretur & pariter senatus ac populus rogarent.

Manlius cui imperioso postea cognomen fuit, filium quod is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quamuis victorem, in conspectu exercitus virgis casum securi percussit.

Manlius filius, exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante negauit tanti esse quenquam, ut propter illum disciplina corrumpetur, & obtinuit ut ipsum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugarum dexteris præcidit.

M. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dyrachium, cum ex quinque legionibus una seditione facta, militiam detrectasset, securitatemque se temeritatem ducis in expeditionem asperam & insidiosam negasset, quatuor legiones eduxit armatas & consistere in ordinibus, detectis armis velut in acie, iussit: post hæc seditionem legionem inermem procedere, & discinctamque in conspectu armati exercitus, stramenta coegit secare: postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret, nomenque aboleret, milites autem in supplementum cæterarum legionum distribueret.

Q. Fulvio, Appio Claudio Cos. ex pugna canensi in Sicilia à Senatu relegati postulauerunt à Cos. M. Marcello ut in prælium ducerentur, ille Senatum consuluit: senatus negauit sibi placere committi his rempub. quam deseruissent: Marcello tamen permisit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, neve donaretur, neve quod præmiū ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuissent.

M. Salinator consularis damnatus est à populo, quod prædam non æqualiter diuiserat militibus.

Cum ab Lyguribus in prælio Q. Petilius Cos. interfectus esset, decreuit senatus, uti ea legio, in cuius acie Cos. erat occisus, tota infrequēs referretur, stipedium ei annum non daretur, æraque rescinderentur.

De effectu

De effectu disciplinæ.

Cap. II.

BRuti & Cassii exercitus, memoriæ proditum est, bello ciuili cum una per Macedoniam iter facerent, priorque Brutus ad fluuium, in quo pontem iungi oportebat peruenisset, Cassii tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in transitu maturando præcessisse: qui vigor disciplinæ effecit, ne solum in operibus, verum etiam in summa belli præstarent Cassiani Brutianis.

C. Marius, cum facultatem eligendi exercitus haberet, ex duobus qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant. Rutiliarum quendam minorem, qui certiores disciplinæ arbitratur præoptauit.

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucissimis auxiliis disciplina & correpta Parthos sustinuit.

Alexandro Macedo xl milibus hominum, iam inde à Philippo patre disciplinæ assuefactis, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias vicit.

Cyrus bello aduersus Persas, xliii milibus armatorum immensas difficultates superauit.

Epaminundas dux Thebanorum iiii milibus hominum ex quibus cccc, tantum equites erant, Lacedæmoniorum exercitum, xxiiii milium peditum, equitum mille sexcentorum vicit. A xliii milibus Græcorum, qui numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxerxem fuit, centum milia barbarorum, prælia supata sunt.

Eadem Græcorum prælio xliii milia, amissis ducibus reditus sui cura uni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua & incognita loca, incolumia reuersa sunt.

Xerxes à ccc Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cum vix eos cõfessisset, hoc se deceptum aiebat, quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinæ tenaces nullos.

De continentia.

Cap. III.

MArcum Catonem vino eodem quo remiges contentum fuisse traditur. Fabricius cum Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo, dixit, malle se habentibus id imperare quam habere.

Attilius Regulus cum summis rebus præfuisset, adeo pauper fuit, ut se, coniugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per vnum villicum, cuius audita morte, scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse præsentiam suam.

Cn. Scipio, post res prosperè gestas in Hispania in summa paupertate decessit nec ea quidem relicta pecunia, quæ sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publicè dotaui senatus.

Idem præstiterunt Athenienses filiis Aristidis, post amplissimarum rerum administrationem, in maxima paupertate defuncti. Epaminundas dux Thebanorum tantæ abstinentiæ fuit, ut in suppellectili eius, præter ahenum & veru vnicum nihil inueniretur.

Annibal surgere de nocte solitus, ante noctem non requiescebat, crepusculo demum ad cenam vacabat: neque amplius quam duobus lectis discubebatur apud eum.

Idem cum sub Hasdrubale Imperatore militaret, plerumque super nudam humum sagulo tectus, somnos capiebat.

Aemilium

sacculo

112

Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulanti, accepto pane vesci solitum. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Massinissam nonagesimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulanti capere solitum cibos legimus.

C. Curius, cum victis ab eo Sabinis, ex Senatusconsulto ampliaretur ei modus agri, quem consummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non esset id, quod cæteris fatis.

Vniuersi quoque exercitus notabilis sæpe fuit continetia, sicut eius qui sub M. Scauro meruit: namque memoriæ tradidit Scaurus, pomiferam arborē quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auspiciis Imp. Cæs. Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quæ ad Ciuilem desciebat, cum adueniente exercitu Cæsaris populationem timeret, quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum tradidit ei.

Lauinius

L. Mummius, qui Corintho capta non Italiâ solum, sed etiam Prouinciâ tabulis statuisque exornauit, adeo nihil ex tantis manubiis in suum conuertit, ut filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

De iustitia.

Cap.

III.

Camillo Phaliscos obsidendi, ludimagister liberos Phaliscorum, tanquam ambulandi causa extra murum eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturâ. Camillus non solum spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum virgis agendum ad parietes tradidit pueris, adeptus beneficio victoriâ, quam fraude non concupierat. Nam Phalisci ob hanc iustitiam sponte ei se dederunt.

Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicitusque est daturum se Pyrrho venenum, si merces sibi, in qua operaprecium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam non arbitratus, regi medicum detexit: atque ea fide meruit, ut ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

De constantia.

Cap.

V.

C. N. Pompeius minantibus direpturos pecuniâ militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & glaucia cohortantibus ut diuideret eam, ne seditio fieret, affirmavit non triumphaturum se, sed potius moriturum, quam licentiæ militum succumberet: castigatisque oratione graui laureatos fasces obiecit, ut ab illorum inciperent direptione, eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuiliu armorum, ac tum maxime tumetibus animis legionem totâ exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis: mox eos quos exauctorauerat, ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit.

Posthumius consularis cohortatus suos, cum interrogatus esset à militibus quid imperaret dixit, ut se imitarentur: & arrepto signo hostes primus inuasit, quem secuti victoriam adepti sunt.

L. Marcel

L. Marcellus cum in manus Gallorum imprudens incidisset, circumspectiende regionis, qua euaderet causa, equum in orbem flexit: deinde cum omnia esse infesta vidisset, precatus deos in medios hostes irrupit, quibus inopinata audacia percussis, ducem quoque eorum trucidauit, atque ubi spes salutis vix superfuerat, inde opima retulit spolia.

L. Paulus amisso ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo quo fugeret, superesse cladi (quanquam non per ipsum contractam) noluit, sed in eo saxo, cui se vulneratus acclinauerat, persedit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.

Varro collega eius vel maiore constantia post eandem cladem vixit, gratiaque ei à senatu & populo actæ sunt, quod non desperasset rem. Non autem vite cupiditate sed reipublicæ amore se superuixisse reliquo ætatis suæ tempore approbavit. Nam & barbam capillumque submisit, & postea nunquam recubans cibum cepit, honoribusque cum ei deferrentur à populo renunciauit, dicens felicioribus magistratibus reipublicæ opus esse.

Sempron. Tuditanus, & C. Octavius Trib. militum omnibus suis ad Cannas, cum in minoribus castris circumsiderentur suaserunt comilitonibus, ut stringerent gladios, & per hostium præsidia eruperent secum, id sibi esse animi, etiam si nemi ad erupendum audacia fuisset, affirmans: de cunctatibus XII omnino equitibus vel peditibus qui comitari sustinerant reptis, incolumes Canusium perueniunt.

C. Fonteius Crassus in Hispania, cum tribus milibus hominum prædatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Asdrubale ad primos tantum ordines relato consilio, incipiente nocte (quo tempore minime expectabatur) per stationes hostium erupit.

P. Decius Tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio consuli iniquis locis deprehensus ab hostibus suavit, ut ad occupandum collum, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret, secum ducem his, qui mittebantur obtulit, auocatus in diuersa hostis emisit consule: Decium autem cinxit obseditque: illas quoque angustias, nocte eruptione facta, cum eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino consule cuius varie traduntur nomina, alii Laberium, nonnulli Cedicium, quam plurimi Calphurnium Flammam vocitatum scripserunt. Hic cum demissum in eam vallem videret exercitum, cuius omnia latera, quæ erant superiora hostis infederat, depoposcit, & accepit à consule trecentos milites, quos hortatus ut virtute sua exercitum seruarēt, in mediam vallē decurrit: ad opprimendos eos undique descendit hostis, longoque & aspero praelio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Cæsar aduersus Germanos & regem Ariouistum pugnaturus confusior animis pro cōsione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis usurum: quo affectus est, ut & decumani tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cōcitarentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denunciante multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur, Num inquit & pro patria mori nos prohibebit?

Leonidas Lacedæmonius, cum dicerentur Persæ sagittarum multitudine

nubes

113 nubes esse facturi, fertur dixisse, melius in umbra propugnabimus.

Celcius prator urbanus, cum ei ius dicenti picus in capite infedisset, & aruspices respondissent, dimissa aue, hostium victoriam fore: necata, populum Romanum superiorem, ac Calium cum familia periturum, auem occidit, qua occisa, nostro exercitu vincete, ipse cum xiiii Calii ex eadem familia in praelio est occisus: huc quidam non Calium sed Lelium fuisse, & Lelios non Calios perisse credunt.

P. Decius primo pater, postea filius, in magistratu se pro publica deuouerunt. admissisq; in hostem equis, adepti victoriam patrie contulerunt.

P. Craesus, cum bellum aduersus Aristonicum in Asia gerens, inter Aeliam & Myrinam in hostium copias incidisset, viuisq; abduceretur, execratus in consule Romano captiuitate, virga qua ad equum erat usus, Thraci (a quo tenebatur) oculum eruit, atq; ab eo per dolore concitato transuerberatus, dedecus seruitutis ut voluerat effugit.

M. Cato Censorii filius, in acie decidente equo prolapsus, cum se recollegisset, animaduertissetq; gladium excidisse vagina, veritus ignominiam rediit in hostem: ex eoq; aliquot vulneribus recuperato gladio, demum reuersus est ad suos.

Petilius a Poenis obsessi, parentes & liberos propter inopiam eiecerunt, ipsi coriis madefactis & igne siccatis, foliisq; arborum & omni genere animalium vitam trahentes xi. menses obsidionem tolerauerunt.

Hispani cum Fabrescense omnia eadem passi sunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Casilini obsidente Annibale tantam inopiam, perpeffi sunt, ut centum denariis mure vanisse, proditum memoriae sit, eiusq; venditorum fame periisse, emptorem autem vixisse, fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cyzicum cum oppugnaret Mithridates, captiuos eius urbis produxit, ostenditq; obsessis arbitratus futurum ut miseratione suorum compelleret ad deditiorem oppidanos: at illi cohortati ad patiendum fortiter mortem captiuos, seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

Aeginenses cum a Viathotis liberi & coniuges caderentur, praoptauerunt spectare supplicia pignorum suorum, quam a Romanis deficere.

Numantini ne se dederent, fame mori praefixis foribus domuum suarum maluerunt.

De affectu & moderatione.

Cap. VI.

Quintus Fabius hortate filio ut locum idoneum paucorum iactura caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis esse?

Xenophonus cum equo veheretur, & pedites iugum quoddam occupare iussisset, vnum ex eis obmurmurante, quod diceret, facile tam laboriosa sedente imperare, defiliit, & gregalem equo imposuit, cursuq; ipse pedestri ad destinatum iugum contendens peruenit, cuius facti rubore cum perpeti miles non posset, irridentibus comilitonibus sponte descendit. Xenophontem vix vniuersi perpulerunt ut conscenderet equum, & laborem suum in necessaria duci munera reseruaret.

numerare
uellet

Alexander cum hyeme duceret exercitum, residens ad ignem recognoscere praetereuntes copias cepit, cumque conspexisset quendam prope exanimatum frigore, considere loco suo iussit: deditq; ei, Si in Persis natus esses, in regia sella resedisse

disse tibi capitale foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Augustus Vespasianus, cum quendam adolescentem honeste natum militie inhabilem, angustiarum rei familiaris causa deductum, ad longiorem ordinem rescisset, censu constituto, honesta missione exauctorauit. deductum
reiecit

De variis consiliis.

Cap. VII.

Caesar dicebat idem esse sibi consilium aduersus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. sperandi

Domitius Corbulo dolabra, id est, operibus hostem vincendum esse dicebat.

L. Paulus imperatorem senem moribus dicebat esse oportere, significans moderatiora sequenda consilia.

Scipio Africanus fertur dixisse, cum eum parum quidam pugnacem dicerent, Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

C. Marius Theutono prouocanti eum & postulanti ut prodiret, respondit, si cupidus mortis esset, laqueo eum vitam posse finire: cumq; demonstraret ei gladiatorem contempte staturae & prope exactae aetatis, obiecit ei, dixitq; si eum superasset, cum victore congressurum.

Q. Sertorius experimento didicerat se imparem vniuerso Romanorum exercitui, ut barbaros quoque inconsulte pugnam deposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, eorum prauo alteri, alteri admodum exili, duos admoit iuuenes similiter electos, robustum & gracilem: robustiori imperauit equi exilis vniuersam caudam abrumpere, gracili autem valentioris per singulos pilos vellere: cumq; gracili successisset quod imperatum erat, validissimus cum infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, natura (inquit) Sertorius Romanorum virium per hoc vobis exemplum ostendi: milites insuperabiles sunt vniuersos aggredienti, eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

Valerius Leninus Cos. cum intra castra sua exploratorem hostium deprehendisset, magnamq; copiarum suarum fiduciam haberet, circumduci eum iussit: terrendiq; hostis causa, exercitus suos visendos speculatoribus eorum, quoties voluissent patere.

Calpurnius Primipilaris, qui in germania post Varianam cladem obsessis nostris pro duce fuit, veritus ne barbari ligna, quae congesta erant vallo admoerent, & castra eius incenderent, simulata lignorum inopia missis vndiq; qui ea furarentur, effecit ut Germani vniuersos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hostium classem iaculatus est, quarum iactus & pondere foret noxius & diffundendo, quae continuarent alimentum praestarent incendio.

Annibal regi Antiocho monstrauit, ut in hostium classem vascula iacularetur viperis plena, quarum metu perterriti milites a dimicatione & nauticis ministeriis impedirentur. Idem fecit iam cedente classe sua Prusias.

Marcus Porcius, impetu in classem hostium cum transiluisset, deturbatis ex ea Poenis, eorumq; armis, & insignibus, inter suos distributis, multas naues hostium, quos sociali habitu fefellerat, merisit.

Athenienses, cum subinde a Lacedaemoniis infestarentur, diebus festis, quos sacros

114 sacros Minerue extra urbem celebrabant, omnem quidem colentium imitationem exprefferunt, armis tantum & veste celatis: peracto ritu suo, non statim Athenas reuersi, sed protinus inde raptim ad Lacedæmonem versus agmine, eo tempore, quo minimè timebatur, agrum hostium, quibus subinde prædæ fuerat, ultro depopulati sunt.

Cassius onerarias naues, non magni ad alia usus, accensas, oportuno vento in classem hostium misit, & incendio eam consumpsit.

M. Liuius fuso Asdrubale hortantibus eum quibusdam, ut hostem ad inter necionem persequeretur, respondit. Aliqui & supersint, qui de victoria nostra hostibus nuncient.

Scipio Aphricanus dicere solitus est, hosti non solum dandam esse viam fugiendi, sed etiam muniendam.

Pericles Atheniensis affirmavit incolumes futuros testes, si deponeret ferrum: eiusque obsecutos conditionibus, vniuersos qui in sagulis ferreas fibulas habuissent, interfici iussit. Hasdrubal subigendorum Numidarum causa ingressus fines eorum, resistere parantibus affirmavit, ad capiendos se venisse elefantos, quibus ferax est Numidia: ut hoc permitterent, poscentibus securitatem promisit, & ex ea persuasione auocatos adortus sub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, ut Thebanorum comitum facilius ex inopinato aggrediretur, in occulto paratis nauibus, tanquam vnâ omnino haberet triremem, vicibus in eam remigem exercebat: quodam deinde tempore omnes naues in Thebanos transnauigantes immisit, & comitatibus eorum potitus est.

Ptolomæus aduersus Perdiccam exercitu prævalentem ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites, ipse prægressus cum copiis quas habebat effecit, ut puluis, quem pecora excitauerant, speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius expectatione territum vicit hostem.

Myrodines Atheniensis aduersus Thebanos equitatu prævalentes pugnaturus, in capis suos edocuit, manentibus esse spem aliquâ salutis, cedentibus autem perniciosissimum: qua ratione confirmatis militibus, victoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, clauēs portarum, quas penes se habebat, repositis magistratibus Hennensium, quod suspectos eos tamquam transitionem ad Pænum pararent habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem spacium: indicatque militibus fraude Græcorum, cum præcepisset ut parati postera die signum expectarent, prima luce assistentibus militibus redditurum se clauēs dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam vniuersa multitudo conuocata in theatrum, & idem flagitante, manifesta deficiendi voluntate, signo militibus dato vniuersos Hennenses cecidit.

Iphicrates dux Atheniensium, classem suam hostili habitu instruxit, & ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio excipiretur, deprehensa eorum perfidia oppidum diripuit.

Tigracus cum edixisset futurum, ut ex Volonum numero, fortibus libertatē daret, ignauos crucibus affigeret, & quatuor milia ex his, quia segnius pugnauerant

rant metu pœne in quendam munitum collem coissent, misit qui eis diceret, totum sibi exercitum Volonum vicisse videri, quod hostes fugissent: & sic eos & suis fide & ipsorum metu exolutos recepit.

Hannibal post prælium, quo ingentem cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cum sex milia hostium, interposita pactione, in potestatem suâ redegisset, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dictitans se Italia liberandæ causâ bellum gerere, eorumque opera aliquot populos in deditionem accepit.

Mago cum Locri obsiderentur à Crispino, classis nostræ præfecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem casu Marcello ad liberandos obsidione Locros venire: clam deinde equites emissos iussit à montibus, qui in conspectu erant se ostendere: quo facto effecit ut Crispinus Hannibalem adesse ratus, conscenderet naues ac fugeret.

Scipio Aemilianus ad Numantiam, omnibus non cohortibus tantum, sed centuriis sagittarios & funditores interposuit.

Pelopidas Thebanus, cum à Theffalis in fugam versus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouissimo agmini præcepit, incenderent pontem.

Romani cum Capanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluii Elacci Procōs. excogitauit ut delectos ex toto exercitu, qui velocissimi videbatur, & mediocri stature erant, parmulis non amplis, et galericulis gladiisque, ac septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare, eosque ad iunctos equitibus iuberet usque ad mœnia prouehi: deinde ibi positos nostris equitibus incipere inter hostium equitatum præliari: quo facto, vehementer & ipsi Campani afflicti sunt & maximè equi eorum, quibus turbatis prona nostris victoria fuit.

P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret, nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque mendentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, ut postero, quamuis religiosio die, committeretur prælium: quam sententiam secuta victoria est.

Catonem vastantem Hispaniam, legati Ilergetum, qui sociorum populus erat, adierunt oraueruntque auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio socios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem milium cibaria parare, & naues ascendere iussit, dato præcepto, ut causati ventos retro redirent: præcedens interim aduentantis auxilii rumor, ut Ilergetum excitauit animos, ita hostium consilia discussit.

C. Cæsar cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum esset manus, eaque armorum scientia milites conficerent, ora oculosque eorum gladiis peti iussit, et sic aduersam faciem cadere coegit.

Vaccei, cum à Sempronio Graccho collatis signis vrgerentur, vniuersas copias cinxere plaustris, quæ impleuerat fortissimis viris, muliebri veste rectis. Sempronius quoque, tanquam aduersus foeminas, audetius ad obsidendos hostes consurgentem, hi qui in plaustris erant aggressi fugauerunt.

Eumenes Sardonius ex successoribus Alexandri, in castello quodam clausus

undique

quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita suspendebat, ut posterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cum naturalem assistendi appetitum consuetudinem, ad sudorem vimque crura iactarent.

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces iterum, & insuper praesidium, si magna summa eis promitteretur, non dubitavit polliceri: quia aut victoribus ex spoliis hostilibus poterat dare, aut interfectis exolvebatur promissio.

Q. Maximus transfugere ad hostes volentem Statilium nobilem clarae operae equitem, vocari ad se iussit: eique excusavit, quod invidia commilitonum, virtutes illius ad id tempus ignorasset. Tum donato ei equo, pecunia insuper largitus obtinuit, ut quem ex conscientia trepidum accerierat, latum dimitteret, & ex dubio in reliquum non minus fidentem quam fortem haberet equitem.

Philippus cum audisset Pythiam quendam bonum pugnatores alienatum sibi, quod tres filias inops vix aleret, nec a rege adiuuaretur, monitionibus quibusdam uti eum caueret, Quid si, inquit, partem egram corporis haberem, absunderem potius quam curarem? deinde familiariter secreto elicitum Pythiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia instruxit: ac meliorem fidelioremque habuit, quam habuerat antequam offenderet.

Quin. Ser-
torius.

T. Quintus Crispinus, post infaustam aduersus Paeonos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cum comperisset potitum annulo interfecti Hannibalem, literas circa municipia totius Italiae dimisit, ne crederent epistolis, si qua Marcelli annulo obsignatae perferrentur, monitione consecutus, ut Salapia & aliae urbes frustra Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladem, percussis ita Romanorum animis, ut pars magna reliquiarum nobilissimis autoribus deferenda Italiae iniret consilium, Publius Scipio adolescens admodum, impetu facto in eo ipso, in quo talia agitabantur, ceterum pronunciauit, manu se sua interfecturum, nisi qui iurasset, non esse sibi mentem destituenda reipublica: cumque ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem uni ex proximis minatus, nisi acciperet sacramentum: illum metu, ceteros etiam exemplo coegit ad iurandum.

Volscorum castra cum prope a virgultis sylvaque posita essent, Camillus ea omnia, quae conceptum ignem, usque in vallum perferre poterant incendit, & sic aduersarios exiit castris.

Publius Crassus bello sociali eodem modo prope cum copiis omnibus interceptus est.

Quintus Metellus in Hispania castra moturus, cum in agmine milites continerent se in castra, Hermocrates detentos eos, postero die habilioribus iam suis tradidit, bellumque confecit.

Milciades cum ingentem Persarum multitudinem apud Marathonem fudisset, Athenienses circa gratulationem morantes compulsi ut festinarent ad opem urbi ferendam, quam classis Persarum petebat, cumque praecurrisset impleissetque moenia armatis, Persae rati ingentem esse numerum Atheniensium, & alio milite apud Marathonem pugnatum, alium pro muris suis opponi, circum-

etis ex

etis extemplo nauibus Asiam repetierunt.

Pisistratus Atheniensis, cum excepisset Megaresium classem, qua illi ad Eleusin noctu applicuerant, ut operatas Cereris sacro foeminas Atheniensium raperent, magnaue adita cede eorum ultus esset suos, eadem quae ceperat nauigia Atheniensi milite compleuit, quibusdam matronis habitu captiuarum in conspectu locatis: qua facie decepti Megareses, tamquam suis & cum successu renauigantibus effusi obuii, inermesque rursus oppressi sunt.

Conon dux Atheniensium, victa classe Persarum apud insulam Cyprum, milites suos captiuis armis induit, & iisdem barbarorum nauibus ad hostem nauigauit in Pamphiliam apud flumen Eurymedonta. Persae quia & nauigia & habitum superstantium agnoscerent, nil cauerunt, subito itaque oppressi, eodem die, & nauali & pedestri praelio victi sunt.

Finis.

X ii

AELIANI DE INSTRV

ENDIS ACIEBVS OPVS AD DIVVM HA-

drianum, à Theodoro Theſſalonicenſe latinum factum, &

Antonio Panormita Alphonſi regis præceptori
dicatum.

PRAEFATIO.

Scientiam Græcis acierum instruendarum solitam, diue Hadriane, quam ab Homeri vsq; temporibus sumpsisse initium certum est, literis complures mādauerunt autores superiores, qui parū eam quam nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quam ob rem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare scientia volui, vt posteros nostra potius quam illorum antiquorū præcepta lecturos considerem: tamen quod Romanam huiuscemodi rei facultatem ac peritiā, vt verum fatear, ignorare, diu dubitavi an rem repetere in vsumq; reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minimè propterea vtilem, ob eam doctrinā quam tui Romani inuenere: sed cum ad diuum Neruam patrem tuum saluandi visendiq; gratia Formias venissem, diesque nonnullos apud Frontinū virū consularem insignem, & rei militaris peritum, diuiterem, intellexi sanè nō minus studiū ab eo ipso græcè impendi quam Romanè scientiæ militari, atq; ita negligendum, præterea quod de acierum instructione more Græcorum docere nō censui, ratus scilicet nunquā apud Frontinū posse id studiū seruari, nisi haud deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercēt, haberetur. Formā igitur operis quam notaueram quidem aliquando literis, sed nūquā edere ausus sū, propter tuam summam peritiā & virtutem, qua facile omnes qui copiis vniquā imperauerint antecellis, modò perficiendam expoliēdāq; repeti ea cum diligentia, vt præ omnibus veterum autorū Græcorum operibus posset meo iudicio comprobari. Nam dilucidè quidem ordinateq; expositionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, lōgè & plenius possint doceri & facilius, quam ex iis quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquā hoc ita est, tamen nō sine pudore summaq; retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumq; bellorum magistrum atq; Imperatorē: haud enim fieri potest quin hæc tenuiora videantur, si cum tuis cōferri volueris. At si vt peregrinam scientiam & rationum elegantiusculam quandam legeris commentationem, credo nonnihil capies delectationis, præsertim si in his vel Alexādrī Macedonis ingenium ac studiū militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum quæ explicantur præposui omnium, vt quando per tuas occupationes minus plura legere liceat, paucis quæ liber continet intelligere posses, et quæ placuerit legere, facile sine vlla iactura temporis inuenires.

Primus

DE INSTRVENDIS ACIEBVS.

Rimus omnium, quos nouerimus, poëta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisseq; videtur. Quale illud de Menestheo carmen legimus, Nulla quidem huic similem mortalem protulit ætas. Ordine qui Martis turmas equitēq; locaret. Et quidē de Homerica disciplina armorū legimus opera Stratoclis, Hermiæ, & Frontini, nostræ ætatis viri cōsularis: sed latius Aeneas genus id instruendi exposuit, qui de tota quoq; re militari satis operum edidit, quæ Cyneam Theſſalum redeſſe in breuitatem cōstat. Pyrrhus etiam Epirota, quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemq; Pausanias, Euangelus, & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarū studio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus atq; Iphicrates, Possidonius Stoicus etiā artē instruendarum acierū scripsere, pluresq; alii, aut prima quadam imbuendi erudimenta edidit, vt Bryon, aut pleniores tractatus, quos Topicos à denotatione locorum inscripserunt. Verū enumerare omnes, qui de re militari scriptum reliquerunt, longum & superuacuum est: omnium tamen opera legi, & quid de iis iudicē dicam: omnes ferè ita mihi vnanimiter scripsisse vidētur, quasi docere homines vellēt nō ignaros, sed satis earū rerum peritos, quas explicare statuerēt. Quod igitur nobis incommodum cūprimū rei huiuscemodi disciplinam affectaremus, occurrebat, vt neq; præceptores nostræ ætatis idoneos haberemus, neq; satisfacere posse veterum illa præcepta putaremus, id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat cōmittamus: quamobrem quoties minus sentētiā nostrā verbis satis exprimere possumus, adiūmēto vtimur figurarum descriptionis: vt ipse conspectus visu intelligentiæ subueniat. Nūq̄ tamen antiquorum autorum vocabulis vtī omittam, vt qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi sonare arbitretur, cum illorum opera audiet. Credo autem neminem fore, qui nostra hac via & ratione institutus, non facile veterum quoq; omnia possit opera intelligere. Vtilē omniū maximè disciplinā hanc esse intelligi ex iis licet, quæ Plato philosophus in eo opere quod edidit de legibus, differit. Cretēsiū enim legumlatorē ita leges cōdidisse affirmat tanq̄ homines semper parati essent ad bellum, atq; in procinctu dimicandi consisterent: omnibus namq; inter se vrbibus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indicebatur. Quod cum ita sit, quānam alia esse potest disciplina vel potior, vel humane vitæ commodior, quā hæc rei militaris? Initium verò sumendum ab iis cēseō quæ absolute ad bellum atq; perfectè apparantur, quarum duplices esse copias nouimus: Aut terrestres enim, aut nauales. Terrestres quæ terra præliantur Nauales quæ mari aut fluuiis classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis aliās, nunc quæ ad terrestrem pertinent expeditionem exponemus. Hominum igitur quos ad bellum colligimus numerus ita constat, vt partim bellatores sint, partim imbelles, tātum ad vsus necessarios bellatorum & ministeria accom-

X iii commo-

commodati. Bellatores ii sunt qui ad decertandum instruuntur, armisq; aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, ut medici, ut tabernarii, ut serui, & ceteri qui exercitum ministerii causa sequuntur. Bellatorum alii pedites, alii vectores. Pedites qui pedibus in terra enituntur: Vectores qui aliquo ferantur vehiculo, quorum duplex est genus. Nam alii equis, alii elephantis vehuntur: quinetiam qui equo utuntur, seorsum in duas partes distinguuntur: quippe qui aut in curribus consistunt, aut equis ipsis insideant: hæ sunt vniuersi generis differentia. Membrum pedestre atq; equestre multiplex est: quod verò in elephantis & curribus versari proposui, nulla euariat differentia. Pedestris itaq; ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauissimis inter pedites armis uti consueverunt more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturæ dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt. Nam scutum amplius & rotundum gerunt, & hastam longiorem. Velites leuissimè omnium armantur, quocirca vel expeditos nuncupari eosdem licuit: non lorica induunt, non ocrea muniuntur, non clypeum aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantum utuntur aut sagittis, iaculis, lapide, aut ex funda, aut ex manu: quo in genere Argili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonica armatura in usu est, sed leuior. Nam & pelta scutum paruum leueq; est, & contra eorum longè Sarissis sunt breuiiores: deniq; genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere apertum est, videlicet grauius quam velites, leuius quam armati: quamobrem sunt complures qui eos cum velitibus iungant, & utrosque vocare velint leuem armaturam. Equestres copiarum quæ à quadrigis seiungi & per turmas locari debent, modo armandi inter se distant. Pars enim armis tota obsepta est, & hinc cataphracti nomen sortita est, pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur intelligi eos volo, qui non solum sua corpora, sed etiam equos lorica vndique muniunt. Partis autem non cataphractæ, alii hastati habentur, alii ferentarii. Hastati qui manus conferunt, & cominus hasta decertant, quorum alii scutum gerunt, & inde scutati dicuntur. Alii sine scuto hasta impugnant, qui nomine speciali, Hastati vocantur, & Contati. Ferentarii equites ii dicuntur, qui eminens solent dimicare: quorum alii iaculis, alii arcu utuntur. Iaculantur quos Tarentinos vocamus. Arcu utuntur qui equites sagittarii, & à nonnullis Scytharum etiam vocantur. Tarentinorum duo sunt genera, nam alii longius iaculantur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini speciali vocabulo. Alii cum semel aut bis iaculum miserint, quo leuiori utuntur, manus de cetero cum aduersario conferunt, & cominus pugnare incipiunt, non secus quam quos hastatos appellari retulimus. Leues hos nominari solitum est. Ergo Tarentinorum alii Tarentini nomine suo vocantur, quod de longè iaculati consueverunt: alii leues, qui pugnam cominus subeunt. Exposui genera copiarum numero ix, armatos, peltatos, velites, equites hastatos, equites iaculatores, equites sagittarios, equites cataphractos, currus, elephantos: sed cum phalanx quoque, collegia, præfecturas, ordines, numerusq; idoneum contineat, atq; etiam verba sortiat, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitii, tum ad prælium ipsum accommodentur, de his singulis doceamus necesse est. Primum igitur in hac disciplina & præcipuum est, ut ex multitudine hominum

minum quam fusam inordinatamq; acceperimus, idoneos elegamus, & locis convenientibus instruamus, hoc est, & decuriemus & condecuriemus, atq; ut numerum statuamus copiarum, qui modicè commodeq; ad belli rationem & usum suppediter: quippe cum & in itinere, & in castris, & in præliis ipsis instructum haberi exercitum sit perquam utile. Iam sapius magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus: quamobrem Aeneas ita genus id disciplina definit, ut scientia sit bellica motionis. Polybius verò scientiam esse inquit, qua homines militari ordini admittantur, decurientur, condecurientur, deniq; aptentur & erudiantur ad belli usum & rationem. Decuriare igitur est decurias instituere. Est autem decuria numerus hominum, qui à duce vno positione simplici subinde deductus serie, cesset vel in octauum vel in duodecimum vel in decimum sextum. Numerus enim decurie variè ad hunc modum à diuersis autoribus datur. Verum in re nobis proposita sexdecim describantur: cum hic numerus, tum ad phalangis longitudinem modicè habeat, tum, si usus aliquando exigat altitudinem, vel duplicari in xxxii, ut augeatur, vel dimidiari, ut in viii diminuatur, nihil postpositis expeditis militibus esse possit impedimento. Nam siue iaculetur, siue funda aut arcu utatur, facile suo iactu altitudinem phalangis exuperet. Optimus cuiusq; decuriæ præponi, & ductor ceterorum omnium esse debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, & præstes nuncupatur. Vltimum decuriæ tergiductorem vocamus. Totam verò ipsam decuriam, ordinem, versum, & decaniam, nonnulli etiam enomotiam, quasi auctoritatem à sacramento militari appellant. Sed sunt qui enomotiam quartam esse decuriæ partem asserant, præfectumq; enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimæriam quasi bipartitam vocant, & principem Dimæritam, ita ut semidecuriam dimæriam quoque liceat vocitare, & semidecurionem Dimæritam, qui secundus decuriæ est: nam qui proximè decurionem postponitur, substes dicitur, qui verò hunc sequitur, præstes. Item substes qui proximus ab hoc præstite est, ac deinceps in hunc modum præstes substesq; locatur, ut ordo totus ex præstitibus & substitutibus positus alternatim conficiatur. Vnde meritò decuriam ita quoque definiunt, ut versus sit ex primis secundisq; pro virtute institutis, atque vni decurioni obtèperantibus. Condecuriare est primæ decuriæ secundam ita apponere, ut lateri primi versus decurionis, decurio secundi versus respondeat, ita lateri substititis, primi decurionis, substes primus secundæ decuriæ ac deinceps ad hunc modum. Astes vero is dicitur qui ita appositus viget, verbi gratia, decurionis primæ, decuriæ astes, decurio secundæ, decuriæ est, & substititis primæ, substes secundæ, itaq; deinceps: quoties igitur post secundam decuriam, tertia & quarta & reliquæ deinceps adiiciuntur, talis constructio cōdecuriatio dicitur, totaq; coagmetatio phalanx, siue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio est, quæ & frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & præstes, & primi decuriarum vocari solita est. Quam verò phalangis pone frōtem ad tergi usq; ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum altitudo iugare dicitur. Stare per directum in latum præstites substititq;, versare vocabulum accipit. Phalanx seorsum in primas summasque partes duas à fronte per

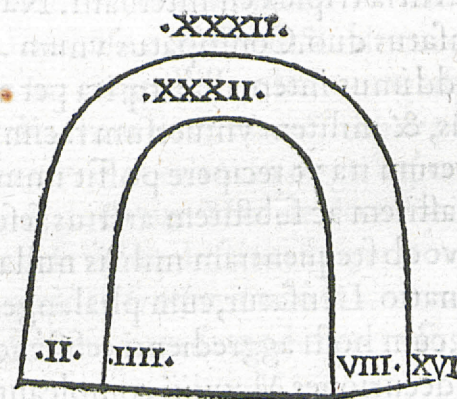
118
id est, sectu
ra ipsa di
metiens.

per totam sui altitudinem secatur, quarum altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu laeuum & pes dicitur: quia autem longitudo ita secatur, oris & umbilici nomine utimur.

Post armorum phalangem ponere leuis locatur armatura. Equites vero ab hac loco tertio statuuntur: fieri tamen potest, ut usus vel secus disponi interdum exigat, quod in progressu operis explicabimus. Nunc quantus armorum atque equitum numerus esse debeat, & quemadmodum singulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari, necessitate incumbente, conueniat, & quam disciplina mouendi de singulis ordinibus habeatur, exponemus. Numerum statuere certum copiarum nulla probabili ratione possumus. Prout enim rem suam quisque plus minusue apparatus desiderare intelligit, ita modum describet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum transformationem possint occurrere habiliores, hoc est, quoties phalangis longitudinem augere, altitudinem diminueret, aut e contrario agere voluerimus: quomobrem genus numeri illud probamus, quod subinde in partes aequas usque in unitatem possit diuidi: unde autores, qui de acierum instructione scripsere, magna ex parte phalangem grauis armaturae numero xvi. mil. cccclxxxiiii institui censet oportere. Leuis armaturae subduplo eius numeri, itemque huius subduplo equitum phalangem describunt. Nam xvi mil. cccclxxxiiii, numerus dimidiari subinde usque in unitatem potest. Formae igitur descriptionisque gratia hunc ponimus numerum. Unde fit, ut quoniam decuria xvi hominibus constare proposuerimus, M xxxiiii decurias confici necesse sit. Decuriae in ordines digeruntur, quibus singulis vel nomen proprium inditum est: duae namque decuriae dilochia, velut duplarem quandam decuriam siue armaturam constituunt, hominum xxxii, cuius ordinis princeps dilochita, duplaris quidam decurio nuncupatur. Quatuor decuriae tetrarchiam, quadruplaris dixerim decuriam, faciunt, hominum lxxiiii cui praest tetrarcha, quadruplaris decurio. Duae quadruplares illae centuria constitunt hominum cxxviii, decuriarum viii, cuius praefectus, Centurio, & a nonnullis ordinarius dicitur. Duae centuriae manipulum reddunt, decuriarum xvi, hominum cclvi, cui manipularius praest. Sunt qui genus hoc ordinis cclvi, Xenagiam a mercenario milite vocent, eiusque principem Xenagum. In hisce singulis cclvi, hominum manipulis homines superordinarii. v. habentur, Signifer, Tubicen, Minister, Praeco, Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum est, longitudine ad xvi, altitudineque ad totidem. Duo manipuli petacosiarum, cohortem quingentariam componunt, hominum d xii, centuriarum xxxii, cuius princeps pentacosiarum, Tribunus minor. Duae cohortes quingentariae tetrarchiam, id est, cohortem miliariam faciunt, hominum M xxxiiii, centuriarum lxxiiii, cuius praefectus tetrarcha, Tribunus maior. Duae millenariae meros, hoc est, partem constituunt, hominum ii mil. xlvi, cuius praefectum tetrarcham a parte, quasi Partarium dicimus, decuriarum cxxviii. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerunt, praefectumque eius telarcham. Duae partes phalangarchiam phalangem simplicem consummant hominum iiii mil. xcvi, decuriarum cclvi, cuius praefectus phalangarcha, princeps phalangis simplicis dicitur: nonnulli

Chiliarchi
am.
chiliarchos

nulli strategiam, id est, praetura hunc ordinem vocant: et Strategum, id est, praetorem eius principem nominant. Duae simplices phalanges duplaris phalangem reddunt hominum viii mil. cxcii, decuriarum d xii. Sunt qui ordinem hunc meros, id est, partem appellari velint, quod modo cornu et ala diximus nominari. Duae duplares phalanges quadruplaris phalangem coagmetant, decuriarum M xxxiiii. hominum xvi M cccclxxxiiii. Sunt itaque in tota phalange siue legione cornua duo, phalanges simplices quatuor, partes octo, cohortes miliariae xvi, quingentariae xxxii, manipuli lxxiiii. Centuriae cxxviii. Centuriae quadruplares cclvi. Decuriae duplares d xii. Decuria M xxxiiii. Optimus quisque praefectorum phalangum simplicium in prima simplici, hoc est, in dextro cornu statuitur: secundus virtute, in secunda, hoc est, in leuo cornu locatur, tertius cum secunda in leuam ponitur media versus secturam, quartus cum prima in dextram, hic etiam media versus secturam. Quod cum prima & quarta praefectos habent, primum virtute & quartum, secunda autem & tertia secundum virtute & tertium pares utique virtute suorum principum constant. Nam si in quatuor magnitudinibus insunt proportionales aequales, quod a prima & quarta proueniat, magnitudine id ei esse aequale quod fit a secunda & tertia, apertum in disciplinis mathematicis est.

Prima igitur & quarta secundam & tertiam aequiparant: partium quoque praefecti ita ordinantur, ut primus virtute in leuo primae phalangis simplicis statuat. Secundus in dextero secunda. Tertius in leuo tertia. Quartus in dextro quarta. In singulis etiam decuriis quadruplaribus decuriones ita locantur, ut primae decuria princeps virtute excellat, quarta secundum virtutis locum obtineat, tertia tertium, secunda quartum: ita enim virtute pares intra se constant, cum prima primum & quartum virtute habeat, secunda autem secundum virtutem et tertium. Item cum in singulis manipulis quatuor decimae duplares contineantur, hac eadem ratione vel in his ipsis principes ordinemus, ut primae quadruplaris praefectus in dextro ponatur, & virtute ceteris sit praestantior. Quarta leuam teneat cornu & virtute secundus habeatur. Tertius in dextro constitutatur, et virtute sit tertius. Secundum in leuo locetur quartus, virtutis ratione. Hanc eandem proportionem siue comparisonem vel in maioribus praefecturis seruabimus.

119

Phalanx i. armati. pref. i. Pref. iij. armati. ph. iij. Ph. iij. armati. pref. iij. Pref. iij. armati. Phalanx. ij.

Cornu leuam. dddddd dddddd dddddd dddddd dddddd
 Secura leua. dddddd dddddd dddddd dddddd dddddd
 Os & umbilicus & media secura. dddddd dddddd dddddd dddddd dddddd
 Secura dextra. dddddd dddddd dddddd dddddd dddddd
 Cornu dextrum. dddddd dddddd dddddd dddddd dddddd

Velites.

ooooo ooooo ooooo ooooo

ooooo ooooo ooooo ooooo

Equites.

yyyyyyyy yyyyyy yyyyyy yyyyyy

Nunc de interuallis quibus armati inter se distent tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Constipatus vnum. L. esatio igitur est cum ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atque ita per astitem substititemque corpus phalangis colligimus, & militem vniuersum facimus tum in longum tum in latum adductiorem, verum ita ut recipere possit immutationem. Constipatio est quoties phalanx per astitem ac substititem arctius sese colligit, quam modo densari retulimus, adeo ut ob frequentiam militis nulla vel dextrorsus vel sinistrorsus possit fieri declinatio. Densatur, cum phalangem duci in hostes placet imperatori. Constipatur, cum hosti aggredienti resistendum in robore est. Cum itaque fronte phalangis decuriones M. xxiiii compleant, ii certe ordinati, cubita iiii mil. xvi longitudinis occupabunt, hoc est, stadia x, & cubita xvi. Desati stadia quinque, cubita xlviii. Constipati stadia occupabunt ii, & semis, & cubita xxiiii. Armabitur phalanx scuto et hasta. Scutum optimum quod Macedonicum, aneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Hasta nulla cubitis octo breuior, longissima, quae eatenus sumi potest, quatenus tenere miles & vti facile valeat. Decuriones utpote duces decuriarum phalangis, optimos esse omnino conuenit, ita ut & statura & viribus corporis praestantiores ceteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalagum continet vniuersam, & in usu praecipuum est. Ut enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficacior praestat, idem in phalange existimandum esse, ut pro acie ac oris cuiusdam robore ipse sit ordo decurionum. Ponderus autem & mole & magnitudinis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, ut etiam iugum secundum militem constet idoneo, Nam eius quoque ordinis ista in frontem prominet, & adiuncta priori utilis ex propinquo est, & vel desiderato vel sauciato decurione, secundus se in parte priore

re constituens, ordinis incolumitate seruabit. Tertium item iugum & quartum & reliqua deinceps pro virtute instituemus, ut qui deterior sit, iis subinde posterior collocetur. Macedonica phalanx inexpugnabilis et intoleranda hostibus habita est genere suo institutionis & ordinis. Miles enim armatus vel in duobus cubitis stat quoties densari imminens praelium postulat. Sarissae longitudo ad cubita xiiii, quorum duo manus auferunt, reliqua xii. prominent. Itaque fit ut secundi suas sarissas super armatos iugi prioris prominentes, ad decem cubita habeant: tertii ad octo, quarti ad sex, quinti ad quatuor, sexti ad duo. Ab his nulla ite sarissa primum superat iugum. Quod cum per singulos iugi primi sarissae quinque aut sex promineant, species formidolosa existat consentaneum est. Miles item firmis ac robustus constat quinque sexque sarissis obseptus, & tot tantisque fultus innixusque facultatibus commilitonum. Quin etiam qui post sextum positi sint iugum, & si minus sarissis agunt, tamen pondere sui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatem, nec fugiendi villam ducibus & praestitibus relinquunt occasionem, nonnulli hastam posterioris militis longiorem quam prioris sumi idcirco voluerunt, ut etiam qui in tertio et quarto iugo locati essent, spiculis suis pari fronte hostem possent excipere. Tergidux superordinarius singulorum ordinum prudens peritusque esse debet, qui prouideat & procuret quemadmodum milites ordinis totius versent inter sese atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliqua alia causa, prohibeat, & restitui cogat in ordinem: atque etiam cum constipandum sit, compellat militem, cogatque, si usus exigat, in arcum quam maxime adduci. Ita enim fit ut vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modo in fronte, verum etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem statui necessarium ducimus. Haec de decuriatione armatorum phalangis dixisse sufficiat. Nunc de velite. Instruet Imperator suum velitem pro paratu ex consilio hostium, modo in fronte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quemadmodum res ususque exigat. Nos exempli gratia sic instruimus.

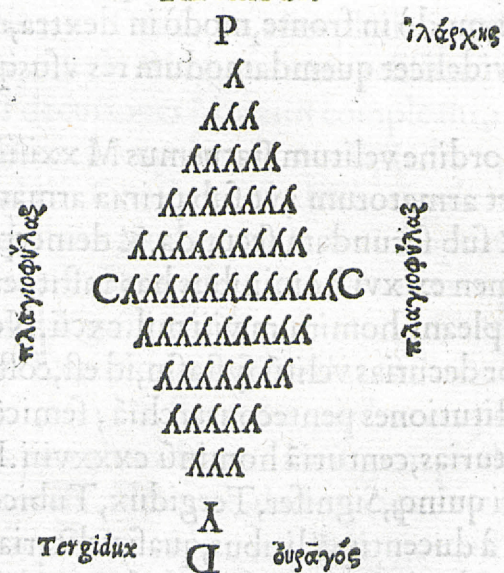
Decurias quoque in ordine velitem statuemus M. xxiiii, videlicet totidem quot phalanx continet armatorum: ut sub prima armatorum decuria, prima velitem ordinetur, & sub secundam secunda, & deinceps sub singulis singulae constuantur, non tamen ex xvi hominibus has instituemus, sed ex viii, ita ut M. xxiiii decuriae compleant hominum viii mil. cxcii. Nomina eorum & ordines ita accipe, Quatuor decurias velitu systema, id est, constitutionem vocamus, hominum xxxii. Duas constitutiones pentecontarchia, semicenturia dixerim, hominum lxiiii. Duas semicenturias, centuriam hominum cxxxviii. Inesse singulis centuriis debet superordinarii quinque, Signifer, Tergidux, Tubicene, Minister, Praco. Duas centurias psilagam a ducentis velitibus, quasi velitariam, vel expeditariam nominamus, hominum cclxvi. Duas velitarias xenagam a mercenario milite, velut mercenariam dicimus, hominum d. xii. Duas mercenarias systema, tanquam constitutoriam appellamus, hominum M. xxiiii. Duas constitutorias epixenagam ceu admercenariam, hominum ii mil. xlviii. Duas admercenarias stiphos, hominum iiii mil. xvi. Duo stiphi epitagma, velut additam legionem, decu

120 decuriarum Mxxiiii, hominum viii mil. cxcii. In his quoque superordarios viii inesse solitum est, quorū iiii Epixenagi, hoc est, duces siue principes admercenariā illius habentur, reliqui Systematarchæ præficiunt principes seu præfecti eius quam cōstitutoriā interpretamur. Iaculatores sagittarii, et omnes qui aliquo teli genere vtantur, vtilis ad eam rem esse constat, vt prælium exordiantur, hostem prouocent, feriant, saucient eminus, et prosternant. Fundant aciem, repellant equitē, cogāt aduersarium procurfantem loco cedere, explorent, perlustrent quæ loca suspecta, locent insidias: hi denique & primum certamē subeunt, & vnā cum cæteris pugnant: et quanquā cæteri desierunt, ipsi perseuerant in dimicatione: omnino genus hoc militum cū operam præstet celeriorē agatq; eminus, multa efficere potest & præclara.

De Acie Equestri.

Equitum acies autores superiores, aut quadratas, aut parte altera longiores, aut Rhombi cunei ve gerentes speciem, tradidere. Sed nemo suā ferē satis expressit sententiā. Quamobrem nos descriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipsas, quo possint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi similitudinē formatis Thessalos primos vsos comperimus, qui plurimū equitatu valuerunt, Iasone (vt ferunt) autore generis huius aciei, vtpote ad omnes vsus accommodatioris: equites enim cōstituti in hac forma, vertere sese in quēuis prospectum possunt, minimēq; vel à tergo vel à latere capiētur. Quippe cū præstantiores Rhombi latera teneāt, & principes angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro qui custodes vocantur lateris, statuuntur, in reliquo verò angulo ducem seu ductorem tergi locari solitum est.

Rhombus.

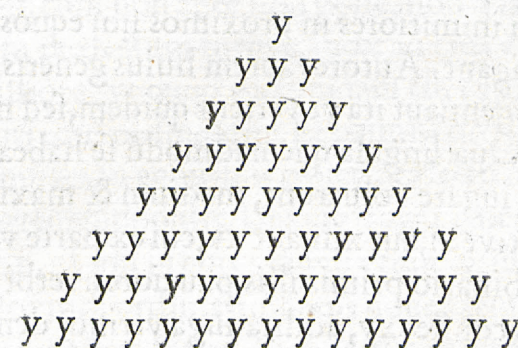

CVneatis Scythæ vtuntur & Thraces. Quinetiam Macedones vsi sunt suadente Rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratur est, quā quadratum: ob eam scilicet rem, quod suos principes circumpositos habeat, & fronte

fronte exigua constet, & equitandi vsus per quodlibet intervallum facilem præbeat regressum & progressum celeriorē. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadratæ acies sortiuntur. Quadratis aciebus Persæ & Siculi ac pleriq; Græcorum vsi sunt, existimantes & ad compositionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omnino hoc disciplinæ genus seruare multis in rebus præstantius. Nam & instructio quoniā per versus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc vno formadi genere hostem vniuersi aggrediuntur.

Phalanx

Curuata.

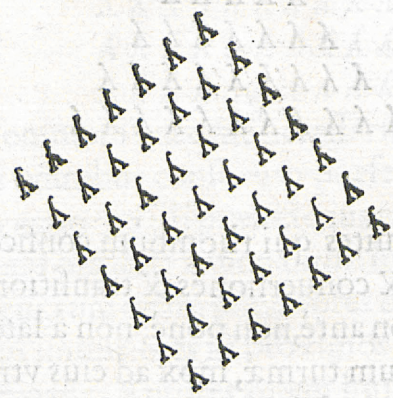
Optimæ inter quadratas habentur quæ duplici tam in longum q̄ in altum, numero constent. Exempli gratia, viii in longum, quatuor in altum, aut x in longum, v in altum, quæ numero parte altera longiores consistūt: figura autem seu forma quadræ instituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam respectu suæ latitudinis plures eos habere debet qui per iuga ordinētur, q̄ eos qui in versus se porrigant. Nonnulli triplicē esse longitudinis numerum ad altitudinis pbant, scilicet ita arbitantes fore, vt quadra forma efficiatur. Triplicem enim p̄modū longitudinē habere ad suorum armorum latitudinem videmus. Quapropter cū nouē in fronte statuunt, tres in latū componunt. Haud enim fieri potest, vt equitū multitudo posteriorū eandem præstet vtilitatem, quam in pedestribus copiis, vbi scilicet ponē renitentes, primorē continēt altitudinem. Equitum nanq; omnium numerus corpus pondusq; vnum consistit. Itaq; fit vt si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu pficiant. Immo vnā cum aliis labantur, & perturbatis ordinibus grauius suo errore quā virtute hostium versentur necesse sit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equestris longitudinis numerus æque & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autem altitudinis parte altera longior. Ast quoties turmæ forma quadrata est, e contrario euenit, vt equitum numerus parte altera longior existat.

Quadrata acies.

Vocatur autē quę ad dextrā fit in hastā declinatio, quę autē ad leuā in habent.

Turma ex versantibus.

Præfectus.

Rhombus versans
non iugans.

Tergiductor.

AT si turma ex iugantibus quidē, sed non ex versantibus consistere debeat, in hunc modum dispones, medium & maximum iugum numero constitues impari. Cetera autem subinde per media interualla adiunges, quemadmodum in superiore turma proposui, atq; ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantum consistat.

Turma ex

iugantibus

16

12

8

4

2

1

1

1

xcvi.

Turmas vario modo vt etiam leuē armaturam statuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut post leuem armaturam: sed nos describendi exēpli gratia post leuē locauimus. Et prima equitibus constet lxiii, cuius primum iugum equites compleant xv, secundum xiii, tertium xi, & reliqua subinde binario vsque in vnum decrescant. Signum is feret qui in secundo iugo à leua principi iugi astat. Omnes turmæ numero lxiiii statuētur, equites iiii milia. cxi. Duæ turmæ Epilarchiam, hoc est, turmam duplarē constituūt, equitū cxxviii. Duæ duplares Tarentinam reddunt, equitū cclvi. Duæ Tarentinæ magisteriū, equitū dxii. Duo magisteria Ephipparchiā duplare magisteriū, equitū Mxxiii. Duplicatum duplare magisterium telos, equitū ii mil. xlvi. Duplicatum telos epitagma, id est, summam ordinis siue agminis facit, equitum iiii mil. xcvi. Explicatæ iam sunt variæ sententiæ veterum, quemadmodum turmæ instruuntur sed quoniā in his magnā differentiā esse cōstat, nō sine delectu vti debemus, sed quotidianis exercitiis sæpius experiri genera instruēdi singula. Itaq; securē in præliis

præliis quod facilius commodiusq; probetur, admittere officiū est. Quid enim stultius quā cū minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur, de his tam amplis, tam necessariis non antē periculum facere accuratissimē velint, quā certamina subeant. Quod tamen genus turmæ probaueris, id licet & augere numero hominum, & minuere.

De curruum & elephantorum institutione quanquā vsus eorum rarus est, tamen doctrinæ gratia plenioris, exponam nomina, quibus autores superiores vsos cōperio. Duos currus zygarchiā, id est, parilē vocāt. Duas pariles cōiugationem. Duas coniugationes epifyzygarchiam, duplarem cōiugationem. Duas duplares, harmatarchiam, currulem. Duplicatam currulem, cornu. Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus vti phalangibus curruum licet, vocabulis iisdem quā modo exposui. Curribus autem ipsis aut expeditis, aut falcatis vsos comperimus. In ordine elephantorū qui vni præest elephantō, zoarchus ab animalis præfectura vocatus est: qui duobus imperat, Therarchus à fera, quasi ferarius, & constitutio talis Therarchia, feraria. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplaris ferarius: & hæc constitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui, octo præfectus est, ilarcha, hoc est, turmæ princeps, & constitutio ista ilarchia turmæ præfectura. Qui sexdecim præest, elephātarcha, id est, elephantorū præfectus: & constitutio elephantarchia, præfectura elephantorum: qui triginta duobus imperat, ceratarcha, id est, cornu præfectus: & constitutio, ceratarchia, cornu præfectura. Quod autem ex lxiiii constat, id phalangem vocamus elephantorum, cuius præfectus Elephantarcha vocatus est.

Genera perfectarum copiarum, & nomina constitutionum & ordinum exercitus omnia in hunc modum notata animaduertimus, vocabula de cætero quę in præceptis versantur explicasse vtile est: vt iam pridē milites quid quodq; significet certiores, facili quā per aciem imperantur, intelligere possint & facere. Est quod declinatio appelletur, cuius duplex est genus: aut enim in hastā, aut in scutum. Immutationem item dicimus, & conuersionem, & reuersionem, & in flexionem. Ad hæc versare, iugare, reddere in arrectū, euoluere, duplicare. Ad do inductionem, dextram deductionem, leuam deductionem. Phalangem transuersam, phalangem arrectam, phalangem obliquam. Intercalationem, præpositionem, impositionem, suppositionem, postpositionem, appositionē. Quid quodlibet eorum significet breuiter exponam. Nec ignoro non apud omnes autores præcepta eisdem esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorum cū vel in hastam, hoc est, dextrorsum sese cōuertunt, vel in scutum, hoc est, sinistrorsum. Quod commodē agitur, quoties hostes existunt à latere cornu, vtiq; superandi aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquem vsu alium, quemadmodum singulis in rebus ostendam. Duplicata autem declinatio partem versus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quæ res Immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est.

Y iii

Phalanga
garchia.

Declinatio.

Declinatio
in scutū
in hastam.

124

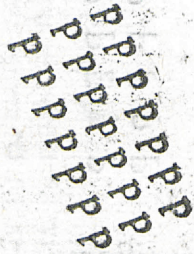
Choreus ita fit, vt decurio de hasta mutatus decuriā antecedit, & ceteri omnes sequantur, dum ipse praefectus locum tergiductoris accipiat, & tergiductor praefecti. Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodem more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, vt quilibet ordo aut locum seruans eundem euoluat, ac dextrorsum sinistrorsumve transeat. Nihil enim secus quam modò retulimus agi oportebit. Duplicandi duo sunt genera: Aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrumque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quae Mxxiii militibus constat, MM xlvi reddatur, insertis ex substitutibus altitudinis in militum interualla eodem quem longitudo occupat loco: quod facimus quoties densare longitudinem placet. At vbi restituere placuit, euoluere sua in loca iubemus eos quos inseruimus longitudini. Sed sunt qui genus hoc duplicandi improbent, praesertim hoste propinquo, expeditasque copias atque etiam equites cornibus iungi, itaque speciem dari duplicationis siue duplicandi accessione censeant. Duplicanda est longitudo, quoties aut superare cornu hostium volumus, aut ne nostrum superetur, cauemus. Altitudinem duplicare solemus, vel addita secunda decuria prima, ita vt secunda praefectus pone prima praefectum proximus collocetur, secundus secunda, quartus prima constitutur, & tertius secunda, sextus prima ordinetur: ac deinceps ad hunc modum, vt tota secunda decuria prima inferatur, & quarta simili ratione in tertiam: & omnes numero pares decuria in impares, vel his eisdem ducuriis paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicanda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese longius porrigent, quatenus suae versum & spacium altitudinis duplicent: cum autem restitui oportuerit, aut interiectos adiunctosve tergo milites illos in suas decurias reuocabimus, aut spacia coartabimus quaque interuallo auximus laxiore.

TRansuersa est phalanx, quae longitudine multo productiore constat quam altitudine. Arrecta est, quae per cornu progreditur, longè productiore altitudine constans quam longitudine, omninoque plus longitudinis quam altitudinis habeat: oblongum id consueuimus nominare. Arrectum verò est directum, quod plus altitudinis quam longitudinis habeat: quocirca phalangem quoque interpretari licet his eisdem nominibus. Obliqua est, quae alterum cornu quod libuerit propinquum obiciens hostibus, eoque decertans, alterum semotius teneat manes aggreendi oportunitatem. Intercalatio est, cum interuallis praepositi militis inserimus per directum aliquos ex his quos postponi placuerat. Praepositio est, cum vel ex utraque parte aciei, vel ex altera tantum fronti proponimus aliquos ratione auxilii. Impositio est, cum leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inserimus. Postpositio seu subiectio est, cum leuem armaturam phalangi incuruae postponimus, ita vt forma omnium copiarum portae triplicis speciem praeferat.

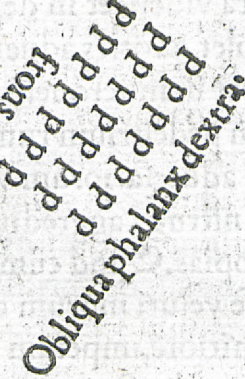
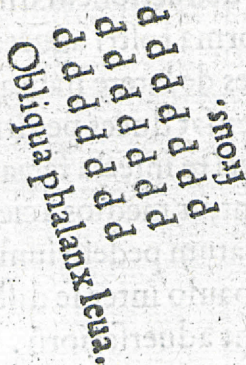
Sequitur vt quemadmodum ordines conuertere ex suo loco suaeque instructioni restitui debent, doceamus. Cum itaque ordines conuertere in hastam assuescere volumus, praecipitur decuriam dextri extremi quiescere: ceteras omnes per singulas declinare in hastam, dextrorsumque procedere, tum reddere in arrectum: deinde

inde iuga posteriora colligere, atque ita densato milite conuertere in hastam. Quo facto si restitui suum in locum placuerit, iubebimur immutari ad scutum, hoc est, quemque in locum vergere auersum, tum ordinem totum reuerti, hoc est, quemadmodum milite obdensato conuersus spectauit dextrorsum, ita totum transferri in locum unde conuertere inceperat. Mox decuriones quiescant, reliqui procedant per iuga. Deinde immutentur vt vergant quorsum principio spectabant, tum decuria dextri extremi quiescat. Hac enim suum iam obtinet locum, reliquae omnes ad scutum declinent, & procedentes restituantur. Ad postremum sursum praecipitur. Itaque suum quisque recipit locum & seruat. At si conuertere ordinem ad scutum velimus, praecipitur decuriam leui extremi quiescere: hac enim suam iam habet positionem reliquos omnes declinare in scutum, sinistrorsumque procedere, tum reddere in arrectum. Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutum conuertere, vt iam actum sit quod voluerimus, hinc si restituere placet, non secus quam illos in hastam conuersos restituemus: quippe qui rursus quemque in hastam immutari praecipiamus, deinde ordinem reuerti, mox decuriones quiescere, & reliquos omnes procedere per iuga, tum immutari, postmodum decuriā leui extremi quiescere, utpote suum iam locum obtinentem: reliquas declinantes in hastam procedere dum iusta recipiant interualla: ad postremum reddere in arrectum, atque ita omnes suum locum recipient. Si autem inflectere ad hastam placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus. Itaque efficietur, vt decuriones a prospectu aduerso in auersum per ordinis immutationem transeant. At cum restituere volumus, praecipitur item ad hastam inflectere, hoc est, duas item conuersiones ibidem ordinibus dare. Ita enim fit, vt eodem spectent decuriones, quorsum principio constituti spectabant, antequam vlla inflexio fieret. Hac cum fecerimus, decuriones quiescere praecipiemus, reliquos immutatos iuga relaxare posteriora, tum rursus mutari, & ordinis postrema decuriam dextram quiescere. Iam enim hac suum in locum restituta est, reliquos declinantes in scutum, procedere, & suis interuallis restitui, mox reddere in arrectum. Itaque ordines primum suumque locum recipient. Sed si inflectere ad scutum velimus, praecipitis utemur contrariis hoc est, bis inflecti in scutum: quo facto, restitutionem agemus, quod ex his quae modo exposui apertum iam est. Deflexio agitur, cum ordinem ter partem versus eandem conuertimus, hoc est, aut in hastam, aut in scutum: facit porro inflexio in hastam, vt militum ora transferantur a parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit, vt a primore vel ad leuam deueniant vel ad dextram: nam si ad hastam deflectitur, in leuam transferitur: si ad scutum, in dextram. Si phalangem densari cornu versus dextrum placuerit, praecipiemus decuriam cornu dextri quiescere, reliquas autem declinari in hastam, atque in dextram colligere, tum reddere in arrectum, & iuga posteriora colligere. Cum autem restituere libet, quiescere decuriones, reliquos immutari & iuga relaxare posteriora. Deinde rursus mutari mox decuriam cornu dextri quiescere. Iam enim restitutum in dextro est: reliqui ad scutum declinantes suos duces sequantur, & primis interuallis receptis reddant in arrectum. Si autem cornu versus sinistrum densari phalangem libuerit, praecipitis e contrario utemur. Mediā item phalangem si densari placuerit, praecipiemus dextram duplicem phalangem declinare

Phalanx duplaris latericeps

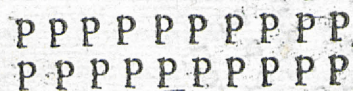
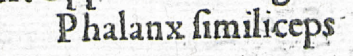

Amphistomus.

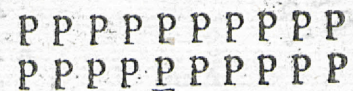

Similiceps.

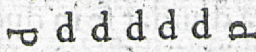
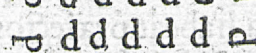
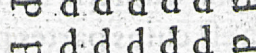
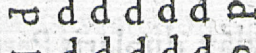
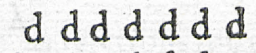
Phalanx homœostomus, à similitudine oris seu frons nominata, quam simi-
 licipitem appellarim, ita fit, vt decuriam perfectam, hoc est, hominum xvi,
 mouentem in hostem sequatur alia similis: vnde homœostomus dicta est. Nam
 & qui sequuntur simili fronte & forma comitantur. Opponitur hæc generi aci-
 ei, quod plinthum à latere vocant: quem si pla-
 cet, Laterculû dices. Ordinatur id genus tā for-
 ma q̃ numero aquilaterû. Forma inq̃ cûm vndi-
 que equalibus cõstet spaciis. Numero autẽ cûm
 quot hominibus lõgitudo cõponatur, totidẽ eti-
 am altitudo. In hoc eodẽ ordinis genere omni
 ex latere armatos apponi solitû est, nullo vel sa-
 gittario vel funditore adiuncto. Conficitur hic
 laterculus ex duabus dimæriis: decuriæ nanque
 dimidium dimæriam dicimus. Cûm enim decu-
 ria sexdecim constare hominibus debeat, dimæ-
 ria octo constat. Bipartita id interpretetur si pla-
 cet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

Frons.

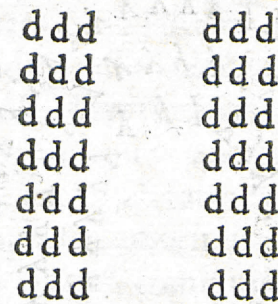
Frons.

Laterculus.

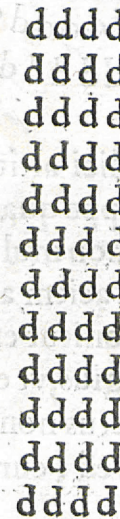
Phalanx duplaris Homœostomus est, cum partes æquali progredientes itine-
re, aut in dextra deductione ambæ continent suos duces, aut in leua.

Duplaris similiceps.

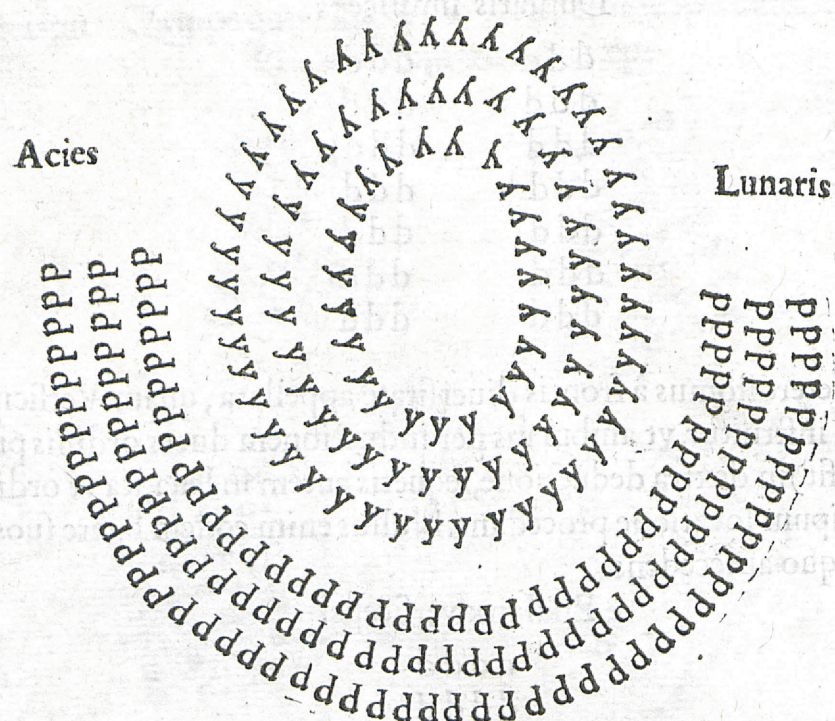
Phalanx Heterostomus à frontis diuersitate appellata, quam Versicipité dixerim, ita instruitur, vt ambulans per inductionem duces ordinis præcedētis habeat (vt fit) in dextra deductione, sequētis autem in leua, ita vt ordines alternata principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere suos continet principes, quò antecedens.

Phalanx verficeps.

TUrmam quæ ad speciem oui instruitur Ilion Theſſalus excogitarat, vnde ille vocata eſt, ſuosq; Theſſalos eo ipſe genere inſtruendi exercuit. Vtile hoc eſt cùm ſingulis ſuis angulis habeat principes. Primū Ilarchá, hoc eſt, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris cuſtodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesq; ſuis in cornibus habeat, & ſuis brachiis circūuenire aduerſas equitum copias tentet. Quamobrem illæ more Tarentinorum à longe iaculantur, circularem retorquentes acceſſum & turbantes. Tarétinos iaculatores appello, ſicut inter initia operis dictum eſt, à Tarento Calabria oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti conſueuerunt.

Turma ad oui speciem

Turma parte altera longior duplici altitudine constat quàm longitudine. Vtilis hæc multifariam est, quippe quæ possit decipere aduersarios quasi paucos contineat milites (quoniam non multum latitudinis occupet) & rumpere facile pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Apta etiam est vt sensim per locorum angustias trāseat. Opponitur ei pedestris acies quæ transuersa phalanx vocata est: porrigit enim se longius, vt etiam si interrūpatur, exigua sit quæ rumpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hareat, sed in vacuo breui efferatur. Hæc enim causa est, cur multiplicem ad suam altitudinem habeat longitudinem.

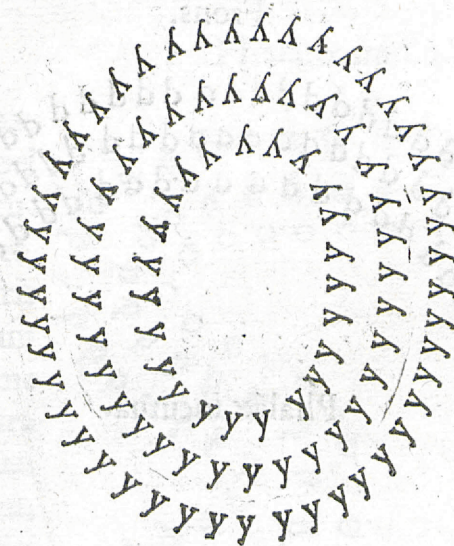
Turma parte altera longior.

y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
Frons
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d
Phalanx transuersa.

Est &

Est & altera turma oui similitudinem gerens, de qua nihil amplius dici potest, q̄ ita esse compositam, vt verset quidē sed non iugēt. Nam eius vsum commoditatemq; superius exposuimus. Ergo genus id inuētum ab Ieone Theofalo, mandatum post exercitationi ab Iasone Medæ marito. Tutum etiam & percommodum esse, cū vndiq; custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertū iam est. Cōstat hæc turma ex equitibus sagittariis more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris quæ Epicampius emprosthia dicitur, id est inflexa antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partē priorem in sinum se circumagit, flexumq; imitatur. Fraudem hæc in sagittarios equites ita emolitur, vt vel egressos & cominus dimicantes suo complectatur sinu, & circumueniat: vel cornibus suis perturbet illorum robur, & frāgat, atq; ita medio milite alacriore possit euincere.

Turma ad oui speciem.

d d d d d d d d
d d d d Frons. d d d d
d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d

Phalanx inflexa antica.

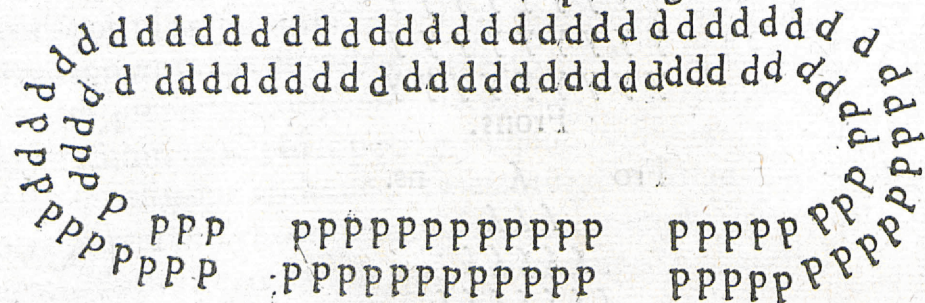
Quin etiam genus habetur phalangis, quæ Epicampius opisthia dicitur, contrario modo quàm superior informata. Cū enim illa ante se flectat, hæc sua ornuā in partem ducit posteriorem, itaq; vt illa antica, sic hæc postica nōminetur. Vtilis ea quoq; ad fraudē est: quippe quæ parte media patens, paucos qui præcedant ostēdat, multos autem qui ponē subsequatur habeat: vt si confli-

Z iii

cum

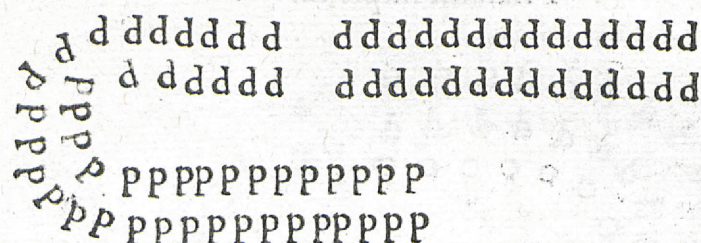
Phalangis circumuentio est, cum cornu vtrumque superat aduersarios, hoc est, excedit, & quasi complectitur.

Circumuentio phalangis.

Alterius cornu circumuentio est, cum altero cornu hostem superamus. Vnde fit, vt qui sua phalange superat, idem etiam cornu superet aduersarium: qui autem cornu superat, non propterea idem phalange superet. Fieri enim potest vt etiam paucioribus copiis hostem superes tu o cornu & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

Extenuatio est cum altitudo phalangis contrahitur, vt ex xvi quibus constar hominibus redigatur in pauciores.

Impedimenta haberi in primis necessarium est, & ducem iis constituere probum conuenit. Modis quinque possunt duci impedimenta. Aut enim praecedent copias omnes, aut sequuntur, aut in alterutro latere constituntur, aut in medio copiarum clauduntur. Ponuntur ante phalangem, si hostilem agrum ingredieris. Post phalangem, si latera metuis. Intra phalangem, si planum agmen placuerit ducere.

Postremo praeccepta repetemus colligemusque omnia acierum instruendarum, si prius admonuerimus breuiter quicquid praecipere vsus exigit, id & breue esse, & omnia ambiguitate carere oportere. non enim solum celeritate est opus verum & claritate vocabuli, ne alii hoc, alii illud, & plerumque contrarium faciat. Verbi gratia si dixeris, declina: verbo hoc audito possunt alii declinare in hastam, alii in scutum, quae res non parum inferret perturbationis. Cum itaque generis ac totius loco habeatur vocabulum illud, declina, adiungere debemus ad hastam, aut ad scutum, prout res exigit: & quidem ante, vt pars toti anteponatur hoc modo, Ad hastam declina: ita enim omnes idem sine errore facient. Item immuta aut euolue, generis praefert communitatem: quam obrem partem siue speciem praeponeamus, vt in hastam immutare. Sic itaque praecipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam si euolue Laconicam dixeris

aut euolue Macedonicam, eueniet vt diuersae euoluendi agantur species. Hac igitur ratione cauendum est, ne quid ambigere, ne quid obscure incertum praecipiat: & vt species suis anteponantur generibus, seruandum omnino est. Iuuat porro ad eam rem plurimum silentium militum. Quocirca silendum in primis attendendumque impabis: quod Homerus quoque poeta praclare illis carminibus notat, Sic argiua phalanx in praelia densa moueri

Affidue pariterque suos dux quisque regebat

Imperitans: alii mox festinare silentes.

Dixeris haud tantas gentes sub pectore vocem

Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorum contra tumultum & turbam pecori ita comparat.

Ac veluti innumeræ domini locupletis in aula

Ad mulctram coguntur oues, balatibus illarum

Percussarum chararum sobolis, voce omnia replent,

Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eadem de re ita refert,

Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur,

More gruum passis liquido super aëre pennis.

Quae postquam gelidas hyemes hymbremque niuaem

Fugere, Oceani repetunt clangoribus vndas.

At animos taciti spirantes ire pelasgi,

Alter in auxilium alterius properare parati.

Age ad arma, assiste ad arma, impedimenta à phalange secedant. Miles attendat praecceptis, suscipe, recipe, dista, erige spiculum, versa iuga, respice praecedentem, suam decuriam dirigat tergiductor. Constituta interualla conserua, ad hastam declina, collige, ita consiste, in arrectum redde, ad scutum declina, collige, ita consiste. Ad hastam immutare, collige.

Ita consiste. Altitudinem duplica, restitue. Laconicam euolue, restitue. Macedonicam euolue, restitue. Choreum

euolue, restitue: ad hastam couerte, restitue ad

hastam: inflecte, restitue. Hac de aciebus in-

struendis habui quae breuiter ad te scri-

berem, Imperator, tibi victoriam,

hostibus profligationem

allatura.

Vale.

Finis Aeliani.

MODESTI LIBELLVS

DE VOCABVLIS REI MILITARI-

ris, ad Tacitum Augustum.

Es militaris in tres diuiditur partes, eqtes, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eo quod ad similitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocantur, à velo quia velis, hoc est, flammulis vtantur. Est & aliud genus equitum qui legionarii vocantur, propterea quod cōnexi sint legioni. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est, in legiones, & in auxilia. Auxilia à fociis vel fœderatis gentibus mittebantur. Legio autē ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorū desiderat fidem atq; diligētiam, qui milites pbat. Producēdi verō tyrones sunt semp ad cāpum, & secundū matriculā ordinē in acie dirigendi, ita vt primo simplex & extēsa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuationes, sed equali legitimoq; spacio miles distet à milite: & præcipiendū, vt subito duplicent aciem, ita vt in ipso impetu is ad quem respōdere solet, ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem repēte cōstituant, quo facto in Tyronium quem cuneum vocant, acies ipsa vertenda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Auxiliares cum ducuntur ad præliū, ex diuersis locis & ex diuersis moribus veniētes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt: & alia instituta, & alius inter eos est vsus armorū. Neceffe est autē tardē ad victoriā peruenire, qui discrepant anteq̃ dimicent. Legionibus semper auxilia tāquā leuis armatura in acie iungebantur, vt in iis præliandi magis adminiculū esset quā principale subsidiū. In omnibus autoribus inuenitur singulos cōsules aduersum hostes copiosissimos non amplius quā binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorū: tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vbi cuius bello duæ legiones crederētur sufficere posse. Sciendū est enim, in vna legione decē cohortes esse debere: sed prima cohors reliquas & numero militū & dignitate præcedit: nam genere atq; institutione literarum viros electissimos quærit. Hac enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis in signe. Imagines Imperatorum, has enim imagines tāquā diuina & præstētia singula singuli venerantur. Habet pedites mille cv. Equites loricos cxxxii: & appellatur cohors miliaria: hæc caput est legionis. Ab hac enim cū pugnandū est, prima acies incipit ordinari. Secūda cohors habet pedites dlx, eqtes lxvi, & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites dlx, eqtes lxvi. sed in hac cohorte tertia validiores & pbat milites, qui in media acie consistāt. Cohors quarta, habet pedites dlv, equites lxvi. Cohors quinta habet pedites dlv, eqtes lxvi. Sed quinta cohors strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites dlv, eqtes lxvi. In prima quoq; enucleati ascribēdi sunt iuniores: quia in secūda acie post aqlā & imagines cohors sexta cōsistit. Cohors septima habet pedites

tes dlv equites lxvi. Cohors octaua habet pedites dlv, eqtes lxvi: sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secūda acie cōsistit in medio. Cohors nona habet pedites dlv, equites lxvi. Cohors decima habet pedites dlv, equites lxvi, & ipsa bonos cōsuevit accipere bellatores: quia sicut in secūda acie sexta dextrū, ita decima sinistrū possidet cornu. Iis decē cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites vi mil. cv, equites dccxxvi. Minor itaq; numerus armatorum in vnaquaq; legione esse debet. Maior autē consuevit esse: & non tantū vnā cohortē, sed etiā alias miliarias, si fuerit iussa, suscipere. Tribunus maior per epistolā sacra Imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus puenit ex labore. Tribunus autē vocatur ex tribu, quia præest militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicuntur qui in prælio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarij, qui Imperatoris imagines ferunt. Optiones ab optādo appellari, quod antecedentibus agitudine præpeditis, hi tanquam adoptati, cum eorū vicario solēt vniuersa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nunc draconarios vocant. Tesseraarij, qui tesseras per contubernia militum nunciāt. Tessera autem dicitur præceptū ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellū mouetur exercitus. Torquarij duplares, torquarij simplices, quibus torquis aureus solius virtutis præmiū fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdū duplā cōsequēbatur annonā. Item primus hastatus duas cēturias, id est, cc homines ducebat in acie secūda, quem nunc ducetariū vocāt. princeps autem primæ cohortis cēturiā semis, hoc est, cl homines gubernat. Sic decē cēturionibus regebatur, quibus magnæ vtilitatis gratia magnus honor à veteribus est cōstitutus vt ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contēderēt ad tanta præmia peruenire. Erāt etiā cēturiones qui singulas cēturias curabāt, qui nunc cētenarij nominantur. Erāt decani x militibus præpositi, qui nunc caput cōtubernij vocantur. Secūda cohors habet cēturiones v. Similiter tertia & quarta, vsq; ad decimā cohortē. In tota autē legione erāt cēturiones lxvi. Sed legati Imp. ex cōsularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtēperabāt in ordinatione pacis, vel necessitate bellorū, in quorū locū illustres viros constat magistrōs militū substitutos, à quibus non tantū binæ legiones sed etiā plures numero gubernantur. Proprius autē iudex erat præfectus legionis, habēs comitiūā primi ordinis dignitatē, qui absente legato, tanq̃ vicarius ipsius potestatē maximā retinebat: tribuni vel cēturiones, ceteriq; milites, eius præcepta seruabāt vigiliatū siue pfectionis. Tesseras ab eodē petebāt. Si miles crimē aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis à tribuno deputabatur ad pœnā. Arma omnium militū, item equi, vestes, & annonā ad curā ipsius pertinebāt. Disciplina, seueritas, exercitus non solum peditum sed etiam equitum Legionariorum præcepto eius cotidie curabatur. Primū signum totius legionis est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiā per singulas cohortes à Draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui qui sciebāt in acie commissio bello celeriter ordines aciesq; turbati atq; confūdi, & ne hoc posset accidere, cohortes in cēturias diuiserūt, & singulis cēturiis singula vexilla constituerūt: ita vt ex qua cohorte vel quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum: quod intuentes vel legentes milites

Professio-
nis.

132 milites, in quemuis tumultum à contubernalibus suis oberrare non possēt. Centuriones insuper qui nunc centurii vocantur, nimirum bellicosas loricas transuerfis cassidum cristis, ut à suis facilius noscerentur, habebant: quique singulas gubernare iusserunt cateruas, ut nullus existeret error: cum cūcti milites sequerentur, non solum vexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsa centuria in contubernia diuisa sunt, ut decem militibus sub vno papilione degentibus vnus quasi praeffet decanus, qui caput cōtubernii nominatur. Contubernium autē manipulus vocabatur, ab eo quod cōiunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum inter pedites cēturia vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites xxxii. Huic qui praeest, decurio nominatur. Pedites qui decē decadibus cēturiæ prae-rāt, ab vno centurione sub vno vexillo gubernantur. Similiter xxxii equites ab vno decurione sub vno vexillo reguntur. Præterea cēturio eligendus est, qui sit magnis viribus & pœra statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur, & fortiter. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitū præponitur, in primis habili corpore, ut loricated & armis circumdatus omnibus; cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissimè, cōto sciēt uti, sagittas doctissimè mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit. Nunc qualiter instruenda sit acies si pugna imminet declaratur vnus legionis exēplo: quod si vsus exegerit, transferri possit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors secunda coniūgitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistrum suscipit cornu, sed ante signa, & circa signa, nec non etiam in prima acie dimicantes principes vocabantur, hoc est ordinarii, ceterique principales. Hæc erat grauis armatura, quæ habebat cassides cataphractas, ocreas in cruribus, scuta, gladios maiores, quos spathas vocant, & alios minores, quos semispathas nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnu maius, ferro triangulo vnciarum nouem, hastile pedum quinque semis, quod pilū vocabāt, nunc spiculū dicitur, ad cuius iactū exercebantur præcipue milites, quod arte & virtute directū, & scutatos pedites & loricated equites sepe trāsfuerberat: aliud minus, ferro vnciarū quinque, hastili triū pedū semis, quod tunc vericulū, nunc verutum dicitur: prima acies principū, secūda hastatorū armis talibus dicitur instructa. Sed in secūda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur cui iungebatur septima. Octaua cohors mediā acie tenebat, nona comitāte. Decima cohors in secūda acie semper obrinet cornu. Instructionis verò lex est, ut in primò ordine exercitati, & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabāt. In secūdo ordine circumdati cataphractis, & optimi milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos phastatos vocabant. Inter ordinem à tergo vallatū sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnares spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuq; tela mittuntur. In his duobus ordinibus atate maturi & vsu confidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri nec cedere nec sequi alium debent, ne turbetur

ordines

ordines, sed aduersarios vehemētes excipere, & stando pugnandūq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armatis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus autē ordo cōstituitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui alacriter se agunt verutis vel martiobarbulis, quas plūbatas nomināt, qui dicebantur leuis armaturæ. Sciendum est ergo stantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinē ad prouocandum cum missilibus & sagittis primo loco semper exire: qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus persequuntur: si verò ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad macharas, id est, spathas & pila (ut dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quinta acie ponebantur balistarii, funditores, tragularii, fustibulatores qui fustibalis lapides iaciunt. Fustibalus est longus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus, propè ad instar onagri dirigit saxa. Sextus ordo post omnes à firmissimis & scutatis & omni genere armorū munitis bellatores tenebat, quos antiqui Triarios appellabāt. Hi ut requieti & integri acius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Sed si quid in primis ordinibus accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pēdebat. Omnes autem signarii, quāuis pedites sint, loricas minores accipiebāt, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, & scuta, & galeas ferreas, transuersis & argentatis cristis, ut facilius agnoscerentur à suis. Illud autem sciendū est & modis omnibus retinendū, quod cōmisso bello, prima ac secūda acies stabat immota. Triarii quoque residebant. Ferentarii autem armatura leuis, & sagittarii, & funditores aduersarios prouocabant, ante aciem procedentes, si hostes fugare poterant, sequebantur: sed si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebātur ad suos, & post eos stabant. Excipiebat autē praliū grauis armatura, & tanquā murus (ut ita dicam) ferreus stabat, & non solum missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq; turbaret, & dispersos recurrētes hostes in compositos opprimeret, sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus fugiētes sequebatur inimicos. Hac dispositione ac cautela sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis, quia legionis vis est facile nec fugere, nec sequi: sed ne milites aliquādo in tumultu pralii à suis cōtubernalibus aberrarēt, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant. Præterea in aduerso vnus cuiusq; militis erat nomē literis ascriptū, addito ex qua essent cohorte, quæue cēturia. Ex his autē apparet legionē bene institutā quasi inuictissimā esse ciuitatē, quæ omnia prælio necessaria secū vbiq; portaret: nec metueret repentinū hostiū superuentū, quæ etiā in mediis cāpis subitò fossa valloq; muniretur. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad praliū vocāt milites, & rursus receptui canūt. Cornicines quoties canūt, nō milites sed signa ad eorum obreperant nutū. Ergo quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt: quoties mouēda sunt signa, cornicines canūt. Classarii autē appellātur buccinatores qui cornu ducunt exercitum: hoc insigne videtur imperii, quia

quia clasticum canit imperatore praesente, vel cum in milite capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fieri necesse est. Siue ergo ad vigilas vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad cursorem campi exeunt milites, tubicines vocante operantur. Rursus, tubicines admonente cessant. Cum autem mouentur signa, aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis & processibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire praecipiant duces. Siquidem ratio manifesta est, semper in acie debere fieri, quod necessario faciendum videtur in praelio. De singulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites excubitu nocte faciunt. Et quia impossibile videbatur in speculis vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad desidem sunt diuisae vigiliae, ut non amplius quam tribus horis nocturnis necessarium sit vigilare. A tubicine omnes vigiliae committuntur, & finitis horis a cornicine reuocantur. Constructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita ut loricati omnes & contenti iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non habent, longius euagantur: a fortioribus namque equitibus peditum protegenda sunt latera, & a velocioribus atque expeditis hostium cornua semper fundenda atque turbanda. Scire debet dux contra cuneos, hoc est globos hostium, quot equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione imo penitus diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus saepe vincuntur. Quod si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos expeditos quasi volitantes, velites nominabant. Quo facto, quamuis fortissimi equites hostium euenerint, tamen aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, ut assuefacere iuuenes currentes egregie, & inter binos equites, singulos ex his pedites collocarent cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus. Elephantum in praeliis magnitudine corporum barritus horrore, formae ipsius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Africa, rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia, copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manu, quam promuscidem vocant, vni abscidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii, sarissas, hoc est, longissimos contos, in elephantos dirigebant.

Alii contra elephantos, cataphractos milites immiserunt, ita ut in brachiis eorum, vel in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur ex ferro, ne elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Praecipue tamen antiqui velites aduersus elephantos ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optime missilia dirigebant: hi equis praecurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, id est, missilia in elephantos congeriebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, ut funditores cum fustibalis & fundis, rotundis lapidibus destinatis, in illos per quos regebantur elephantum, cum

tes, cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur, postea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spaciū milites dabant: quae cum in agmen medium peruenissent, circumfusus vndique armatorum globis, a magistris militum absque vulneribus capiebantur illasi. Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, ut lectissimos de peditibus equitibusque, cum vicariis cornitibus, tribunisque vacatibus, habeat dux post aciem in subsidiis praeparatos, alios circa cornua, alios circa medium: ut sicubi hostis vehementer insistit, ne ruptur acies, prouolent subito, & suppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. Huius cautela primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginenses. Alteram post haec ubique seruauerunt: hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet, petere ut hostem repellat, aut fundat. Si cuneus sit agendus, aut forfex, superfluos habere debet, de quibus cuneum forficemque faciens ducenda sit. Gnauius ex abundantibus ducitur. Nam si de loco suo ordinatum militem transferre coeperis, vniuersa turbabis. Quod si bellatorum copia tibi non abundat, melius est habere aciem breuiorem, dummodo in subsidiis colles plurimos. Cum explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentorium suum per diem redire iubentur: statim deprehenditur explorator. Cum consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit. Raro enim manet absconditum, quod ad notitiam multitudinis iam peruenit. Fieri quid debeat tractatum, multis: quid vero facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. Hac Martii operis praeccepta per diuersos autorum libros dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreviare iussisti, ne vel fastidium nasceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deesset in paruis. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec defecta sunt terra, quae Lacedaemones, quae Athenienses, quae Marfos, quae Samnites, quae Pelignos, quae ipsos progenere Romanos. Nonne Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Thessali superatis Persis, usque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Mysos & Traces inter bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabulae apud eos natum esse confirmet. Longum est si vniuersarum prouinciarum vires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii ditione consistant. Sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem oculi, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitii militaris primo negligenter agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur.

F I N I S.

Martis
patria.

EN TIBI LECTOR
ROBERTVM
VALTVRIVM AD
ILLVSTREM HERO A SIGISMVN.

dum Pandulphum Malatestam Ariminensium regem, de
RE MILITARI Libris XII multò ema-
 culatius, ac picturis, quæ plurimæ in eo sunt,
 elegantioribus expressum, quàm cum Ve-
 ronæ inter initia artis chalcogra-
 phicæ Anno M.cccclxxxiii.
 inuulgaretur.

PARISIIS;
 Apud Christianum wechelum, sub insigni
 scuti Basiliensis. M. DXXX V.